Περιοδική ἔκδοση Ἱ. Μητροπόλεως Κωνσταντίας-Ἀμμοχώστου
Ἔτος 6ο (2013) Τεῦχος 16ο

Πνευματική Διακονία

Ἀφιέρωμα: Διάταγμα Μεδιολάνων

1700 χρόνια ἀπό τή θέσπισή του (313 μ.Χ. - 2013)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἀφιέρωμα: Διάταγμα Μεδιολάνων
1700 χρόνια ἀπό τή θέσπισή του (313 μ.Χ. - 2013)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 1

Τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων 3

Πατριαρχική καί Συνοδική Ἐγκύκλιος ἐπί τῇ 1700ετηρίδι ἀπό τῆς Ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων 6

Χαιρετισμός τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου κατά τήν Ἔναρξιν τῶν Ἐργασιῶν τῆς Ἡμερίδος ἐπί τῇ 1700ῇ Ἐπετείῳ ἀπό τῆς Ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων..... 13

Οἱ Ἀποφάσεις -«Διάταγμα» τῶν Μεδιολάνων 18

Θρησκευτική Πολιτική τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τό Διάταγμα τῆς Ἀνεξιθρησκίας (313 μ.Χ) καί ἡ ἐφαρμογή του στή Βυζαντινή Αὐτοκρατορία 38

Ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος καί Ἔπαρχος Ρώμης Σύμμαχος 51

Ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων στή Θρησκευτική Ἐλευθερία τοῦ Διαφωτισμοῦ 66

Τό Νομικό Status τῆς Θρησκευτικῆς Ἐλευθερίας στήν Ἑλλάδα καί στήν Κυπριακή Δημοκρατία 71

Ἀνεξιθρησκία καί Πίστη 78

1700 Χρόνια ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων 81

ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Φιλανθρωπικό τσάϊ Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Χριστιανικῶν Συνδέσμων Γυναικῶν 87

Σύναξη Στελεχῶν Κατηχητικῆς Κίνησης Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας-Ἀμμοχώστου 96

Φιλανθρωπική Καλλιτεχνική Ἐκδήλωση 102

Γ΄ Κληρικολαϊκή Συνέλευση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας-Ἀμμοχώστου 104

Πνευματική Διακονία

Περιοδική Ἔκδοση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας - Ἀμμοχώστου

Ἔτος 6ο (2013), Τεῦχος 16ο

Ἐκδότης: *Γραφεῖο Πνευματικῆς Διακονίας Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας καὶ Ἀμμοχώστου.*

Συντακτική Ἐπιτροπή: *Πανιερ. Μητροπολίτης Κωνσταντίας καὶ Ἀμμοχώστου κ. Βασίλειος, Καθ. Θεόδωρος Γιάγκου, Δρ Γεώργιος Κάκκουρας, Ἀρχιμ. Αὐγουστῖνος Κκαρᾶς, Πρωτ. Χριστόδουλος Χρ. Χριστοδούλου, κ. Ρένος Κωνσταντίνου, θεολόγοι.*

Ἐξώφυλλο: *Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ψηφιδωτό Ἁγίας Σοφίας.*

Ὀπισθόφυλλο: *Ἡ Ἀψίδα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, Ρώμη.*

Ἐκτύπωση: *ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΗΣ - Καραϊσκάκη 29, 143 43 Νέα Χαλκηδόνα,*

Τηλ. +30 210 8542020, www.skypris.gr

ISSN 1986-2377 (print) ISSN 1986-2385 (online)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Ἀφιέρωμα: Διάταγμα Μεδιολάνων

1700 χρόνια ἀπό τή θέσπισή του (313 μ.Χ. - 2013)

Συμπληρώνονται φέτος 1700 χρόνια ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, γνωστό καί ὡς Διάταγμα τῆς Ἀνεξιθρησκίας. Τό Διάταγμα αὐτό σήμανε καί τή λήξη τῶν διωγμῶν κατά τῶν χριστιανῶν. Προέβλεπε τήν ἀνεξιθρησκία, τή θρησκευτική δηλαδή ἐλευθερία. Μέσα ἀπό τό Διάταγμα αὐτό κατοχυρώνεται ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας νά πιστεύουν καί να ἀνήκουν σέ ὅποια θρησκεία ἐπιθυμοῦν.

Κύριος ἐμπνευστής τοῦ Διατάγματος ἦταν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. Οἱ λόγοι πού τόν ὁδήγησαν στό σημαντικό αὐτό καί ἱστορικό βῆμα ἦταν πολλοί, θρησκευτικοί καί πολιτικοί. Τό 313 ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ὁ συναυτοκράτοράς του Λικίνιος συναντιοῦνται στά Μεδιόλανα, ὅπου ἀποφασίζουν νά τηρήσουν ἑνιαῖα θρησκευτική πολιτική, ἡ ὁποῖα προέβλεπε τήν πλήρη ἀνεξιθρησκία. Ἡ θέσπιση τῆς ἀνεξιθρησκίας εἶχε θετικές συνέπειες γιά τούς χριστιανούς.

Τό παρόν τεῦχος ἀποτελεῖ ἀφιέρωμα στό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων. Τήν ἀρχή τοῦ ἀφιερώματος παραθέτουμε τό πρωτότυπο κείμενο τοῦ ἱστορικοῦ Διατάγματος καί στή συνέχεια τήν Πατριαρχική Συνοδική Ἐγκύκλιο γιά τή συμπλήρωση 1700 ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ Διατάγματος τῆς Ἀνεξιθρησκίας. Ἀκολούθως δημοσιεύουμε τόν Χαιρετισμό τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου κατά τήν Ἔναρξη τῶν Ἐργασιῶν τῆς Ἡμερίδος ἐπί τῇ 1700ῇ Ἐπετείῳ ἀπό τῆς Ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη στίς 17 Μαΐου 2013.

Ἀκολουθεῖ ἡ μελέτη τοῦ δρος Θεολογίας καί Ἱστορίας κ. Ἀνδρέα Βίττη, *Οἱ Ἀποφάσεις-Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων. Πολιτεία-Ἐκκλησία καί ὁ σεβασμός τῆς ἀνεξιθρησκίας*. Ὁ συγγραφέας ἀναλύει τήν κορυφαία σημασία πού εἶχε γιά τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας τό Διάταγμα τῆς Ἀνεξιθρησκίας, ἐνῶ στή συνέχεια παρουσιάζει τή διαχρονική ἐπίδραση τοῦ Διατάγματος, τόσο στή ζωή τῆς Ρωμαϊκῆς-Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὅσο καί στή νεώτερη ἐποχή.

Στή συνέχεια τό ἄρθρο τοῦ Καθ. τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. κ. Βασιλείου Κουκουσᾶ, μέ τίτλο *Ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τό Διάταγμα τῆς Ἀνεξιθρησκίας καί ἡ ἐφαρμογή του στή Βυζαντινή Αὐτοκρατορία*, ἀναλύει τή στάση τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἔναντι τοῦ χριστιανισμοῦ καί τῶν ἄλλων θρησκειῶν, πού ὁδήγησε στή θέσπιση τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων. Ἐπίσης ἀναφέρεται στήν ἐφαρμογή πού εἶχε τό Διάταγμα ἀπό τούς διαδόχους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καί γενικότερα γιά τή θρησκευτική τους πολιτική.

Ἀκολουθεῖ τό κείμενο τῆς Λέκτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν κ. Μαρίνας Κολοβοπούλου, μέ τίτλο: *Ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος καί Ἔπαρχος Ρώμης Σύμμαχος. Ἡ διπλή φωνή τῆς Ρώμης στήν τελευταία ἀναμέτρηση τῆς εἰδωλολατρίας μέ τόν Χριστιανισμό*. Μέ ἀφετηρία τό παράδειγμα τήν ἀντιπαράθεση τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου Μεδιολάνων μέ τόν

εἰδωλολάτρη Ἔπαρχο Ρώμης Σύμμαχο γιά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ βωμοῦ τῆς θεᾶς Νίκης ἀπό τήν Σύγκλητο ἐπί αὐτοκράτορα Βαλεντιανοῦ Β΄, ἡ κ. Κολοβοπούλου παρουσιάζει τήν πορεία πρός τή σταδιακή ἀποδυνάμωση τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τὴν τελικὴ ἑδραίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Μέσα ἀπό τό ἄρθρο του μέ τίτλο *Ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων στή θρησκευτική ἐλευθερία τοῦ Διαφωτισμοῦ,* ὁ Καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ. κ. Κωνσταντῖνος Κωτσιόπουλος παρουσιάζει τά χαρακτηριστικά τῆς ἀνεξιθρησκίας, ὅπως αὐτή κατωχυρώνεται μέσα ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, κάνοντας παράλληλα τή σύγκριση μέ τήν ἔννοια τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὅπως τήν διακηρύσσει ὁ Διαφωτισμός.

Ὁ κ. Γεώργιος Πουλῆς, Καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης στό ἑπόμενο ἄρθρο, *Τό νομικό status τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας στήν Ἑλλάδα καί τήν Κυπριακή Δημοκρατία,* ἐκθέτει τό νομικό πλαίσιο καί ὑπόβαθρο τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὅπως αὐτό καταγράφεται στό Σύνταγμα τῶν δύο κρατῶν, ἀλλά καί μέ βάση τίς Διεθνεῖς καί Εὐρωπαϊκές Συνθῆκες, τίς ὁποῖες ἔχουν ὑπογράψει.

Τό ἄρθρο τοῦ κ. Σταύρου Φωτίου, Ἀναπληρωτῆ Καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου, *Ἀνεξιθρησκία καί πίστη,* προσεγγίζει τό θέμα τῆς ἀνεξιθρησκίας μέσα ἀπό τήν ἐλευθερία καί τήν κοινωνία ἀλληλοσεβασμοῦ πού ἐμπνέει ἡ ἀληθινή πίστη.

Τελευταῖο κείμενο τοῦ ἀφιερώματος εἶναι ἡ εἰσήγηση τοῦ Σεβ. Μητροπολίτη Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ κ. Ἰγνατίου στήν Γ΄ Κληρικολαϊκή Συνέλευση τῆς Μητροπόλεώς μας (9 Μαΐου 2013) μέ τίτλο: *1700 χρόνια ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων. Θρησκευτική ἐλευθερία καί ἀνεξιθρησκία.*

Στό δεύτερο μέρος τοῦ παρόντος τεύχους παρουσιάζονται γεγονότα καί ἐκδηλώσεις πού πραγματοποιήθηκαν στή Μητρόπολή μας, ὅπως ἡ φιλανθρωπική ἐκδήλωση τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Χριστιαντικῶν Συνδέσμων Γυναικῶν μέ ὁμιλητή τόν Πανοσιολογιώτατο Ἀρχιμανδρίτη Ζαχαρία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Ἔσσεξ Ἀγγλίας, ἡ Σύναξη τῶν στελεχῶν τῆς Κατηχητικῆς Κίνησης τῆς Μητροπόλεως μέ ὁμιλητή τόν Καθηγητή Γεώργιο Μαντζαρίδη, ἡ μεγάλη φιλανθρωπική καλλιτεχνική ἐκδήλωση τῆς 24ης Ἀπριλίου γιά τή συλλογή τροφίμων καί εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης καί τέλος οἱ Πανηγυρικοί Ἑορτασμοί ἐπί τῇ μνήμῃ τοῦ προστάτου τῆς Μητροπόλεώς μας ἁγίου Ἐπιφανίου (5-12 Μαΐου 2013), στά πλαίσια τῶν ὁποίων πραγματοποιήθηκε ἡ Γ΄ Κληρικολαϊκή Συνέλευση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

ΤΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΟ

1. Ἤδη μέν πάλαι σκοποῦντες τήν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, ἀλλά ἑνός ἑκάστου τῇ διανοίᾳ καί τῇ βουλήσει ἐξουσίαν δοτέον τοῦ τά θεῖα πράγματα τημελεῖν κατά τήν αὐτοῦ προαίρεσιν ἕκαστον, κεκελεύκειμεν, τοῖς τε Χριστιανοῖς τῆς αἱρέσεως καί τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τήν πίστιν φυλάττειν.

2. Ἀλλ' ἐπειδή πολλαί καί διάφοραι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ, ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σαφῶς, τυχόν ἴσως τινές αὐτῶν μετ' ὀλίγον ἀπό τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀπεκρούοντο.

3. Ὅποτε εὐτυχῶς ἐγώ Κωνσταντῖνος ὁ Αὔγουστος κἀγώ Λικίννιος ὁ Αὔγουστος ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν καί πάντα ὅσα πρός τό λυσιτελές καί τό χρήσιμον τῷ κοινῷ διέφερεν, ἐν ζητήσει ἔσχομεν, ταῦτα μεταξύ τῶν λοιπῶν ἅτινα ἐδόκει ἐν πολλοῖς ἅπασιν ἐπωφελῆ εἶναι, μᾶλλον δέ ἐν πρώτοις διατάξαι ἐδογματίσαμεν, οἷς ἡ πρός τό θεῖον αἰδώς τε καί τό σέβας ἐνείχετο, τουτ' ἔστιν, ὅπως δῶμεν καί τοῖς Χριστιανοῖς καί πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ, ἡ δ' ἄν βουληθῶσιν, ὅπως ὅ τί ποτέ ἐστι θειότητος καί οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καί πᾶσι τοῖς ὑπό τήν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενές εἶναι δυνηθῇ.

4. Τοίνυν ταύτην τήν βούλησιν ὑγιεινῷ καί ὀρθοτάτῳ λογισμῷ ἐδογματίσαμεν, ὅπως μηδενί παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ἡ τοῦ ἀκολουθεῖν καί αἱρεῖσθαι τήν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν ἤ θρησκείαν ἑκάστῳ τε ἐξουσία δοθείη τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τήν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἥν αὐτός ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζῃ, ὅπως ἡμῖν δυνηθῇ τό θεῖον ἐν πᾶσι τήν ἔθιμον σπουδήν καί καλοκαγαθίαν παρέχειν.

5. Ἅτινα οὕτως ἀρέσκειν ἡμῖν ἀντιγράψαι ἀκόλουθον ἦν, ἵν' ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι τοῖς πρός τήν σήν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι περί τῶν Χριστιανῶν ἐνείχοντο καί ἅτινα πάνυ σκαιά καί τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ, καί νῦν ἐλευθέρως τε καί ἁπλῶς ἕκαστος αὐτῶν τῶν τήν αὐτήν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τήν τῶν χριστιανῶν θρησκείαν, ἄνευ τινός ὀχλήσεως τοῦτο αὐτό παραφυλάττοι.

6. Ἅτινα τῇ σῇ ἐπιμελείᾳ πληρέστατα δηλῶσαι ἐδογματίσαμεν, ὅπως εἰδείης ἡμᾶς ἐλευθέραν καί ἀπολελυμένην ἐξουσίαν τοῦ τημελεῖν τήν ἑαυτῶν θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι.

7. Ὅπερ ἐπειδή ἀπολελυμένως αὐτοῖς ὑφ' ἡμῶν δεδωρῆσθαι, θεωρεῖ ἡ σή καθοσίωσις, καί ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν τοῖς βουλομένοις τοῦ μετέρχεσθαι τήν παρατήρησιν καί θρησκείαν ἑαυτῶν· ὅπερ ἀκολούθως τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν γίνεσθαι φανερόν ἐστιν, ὅπως ἐξουσίαν ἕκαστος ἔχῃ τοῦ αἱρεῖσθαι καί τημελεῖν ὁποίαν δ' ἄν βούληται. Τοῦτο δέ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδέ θρησκείᾳ τινί μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη.

8. Καί τοῦτο δέ πρός τοῖς λοιποῖς εἰς τό πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τούς τόπους αὐτῶν, εἰς οὓς τό πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς, περί ὧν καί τοῖς πρότερον δοθεῖσι πρός τήν καθοσίωσιν γράμμασι τύπος ἕτερος ἦν ὁρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ, ἵν', εἴ τινες ἤ παρά τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου ἤ παρά τινος ἑτέρου φαίνοιντο ἠγορακότες, τούτους τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καί ἄνευ τινός ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς, ὑπερτεθείσης πάσης ἀμελείας καί ἀμφιβολίας, ἀποκαταστήσωσι, καί εἴ τινες κατά δῶρον τυγχάνουσιν εἰληφότες, τούς αὐτούς τόπους, ὅπως εἰ τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς τήν ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν οὕτως.

9. Ἢ οἱ ἡγορακότες τούς αὐτούς τόπους, ἤ οἱ κατά δωρεάν εἰληφότες αἰτῶσί τι παρά τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας προσέλθωσιν τῷ ἐπί τόπων ἐπάρχῳ δικάζοντι, ὅπως καί αὐτῶν διά τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται. Ἅτινα πάντα τῷ σώματι τῷ τῶν Χριστιανῶν παρ᾽ αὐτά διά τῆς σῆς σπουδῆς ἄνευ τινός παρολκῆς παραδίδοσθαι δεήσει.

10. Καί ἐπειδή οἱ αὐτοί Χριστιανοί οὐ μόνον ἐκείνους εἰς οὕς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλά καί ἑτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται διαφέροντας οὐ πρός ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλά πρός τό δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος, τουτ᾽ ἔστιν τῶν Χριστιανῶν, ταῦτα πάντα ἐπί τῷ νόμῳ ὅν προειρήκαμεν, δίχα παντελῶς τινός ἀμφισβητήσεως τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς, τουτ᾽ ἔστιν τῷ σώματι αὐτῶν καί τῇ συνόδῳ ἕκαστα αὐτῶν ἀποκαταστῆναι κελεύσεις· τοῦ προειρημένου λογισμοῦ δηλαδή φυλαχθέντος, ὅπως αὐτοί οἵτινες τούς αὐτούς ἄνευ τιμῆς, καθώς προειρήκαμεν, ἀποκαθιστῶσι, τό ἀζήμιον τό ἑαυτῶν παρά τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας ἐλπίζοιεν.

11. Ἐν οἷς πᾶσι τῷ προειρημένῳ σώματι τῶν χριστιανῶν τήν σπουδήν δυνατώτατα παρασχεῖν ὀφείλεις, ὅπως τό ἡμέτερον κέλευσμα τήν ταχίστην παραπληρωθῇ, ὅπως καί ἐν τούτῳ διά τῆς ἡμετέρας χρηστότητος πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καί δημοσίας ἡσυχίας.

12. Τούτῳ γάρ τῷ λογισμῷ, καθώς καί προείρηται, ἡ θεία σπουδή περί ἡμᾶς, ἧς ἐν πολλοῖς ἤδη πράγμασιν ἀπεπειράθημεν, διά παντός τοῦ χρόνου βεβαίως διαμεῖναι.

13. Ἵνα δέ ταύτης τῆς ἡμετέρας νομοθεσίας καί τῆς καλοκαγαθίας ὅρος πρός γνῶσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυνηθῇ, προταχθέντα τοῦ σοῦ προστάγματος ταῦτα τά ὑφ᾽ ἡμῶν γραφέντα πανταχοῦ προθῆναι καί εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν, ὅπως ταύτης τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνηθῇ.

ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Ἐπειδή ἀπό παλιά κιόλας σκεφτόμασταν ὅτι δέν πρέπει ν᾽ ἀρνούμαστε τήν ἐλευθερία τῆς θρησκείας, ἀλλά πρέπει νά δοθεῖ ἐξουσία στήν σκέψη καί στή βούληση τοῦ καθενός νά ἐπιμελεῖται τά θεῖα πράγματα ὅπως ὁ ἴδιος θέλει, εἴχαμε διατάξει καί γιά τούς Χριστιανούς νά μποροῦν νά τηροῦν τήν πίστη τῆς ἐπιλογῆς τους καί τῆς θρησκείας τους.

2. Ἐπειδή ὅμως στό κείμενο ἐκεῖνο, μέ τό ὁποῖο τούς δόθηκε ἡ ἐλευθερία αὐτή, ἀποδείχτηκε σαφῶς ὅτι εἶχαν προστεθεῖ πολλές καί διαφορετικές ἀπόψεις, γι᾽ αὐτό ἴσως μετά ἀπό λίγο μερικοί παρεμποδίζονταν ἀπό τόν τρόπο ζωῆς ἐκεῖνο.

3. Ὅταν ἀπό καλή τύχη ἐγώ ὁ Αὔγουστος Κωνσταντῖνος κι ἐγώ ὁ Αὔγουστος Λικίνιος συναντηθήκαμε στό Μεδιόλανο καί συζητήσαμε ὅλα ὅσα ἀφοροῦσαν στήν ὠφέλεια καί στή χρησιμότητα τοῦ κοινοῦ, ἀνάμεσα στά ἄλλα πού μᾶς φαίνονταν ὅτι θά εἶναι πολύ ὠφέλιμα σέ ὅλους, κρίναμε ὅτι πρέπει νά δώσουμε προτεραιότητα σ᾽ ἐκεῖνα στά ὁποῖα περιλαμβανόταν ἡ εὐλάβεια καί τό σέβας πρός τό θεῖο, δηλαδή νά δώσουμε καί στούς Χριστιανούς καί σ᾽ ὅλους ἐλεύθερη ἐπιλογή τοῦ ν᾽ ἀκολουθοῦν ὅποια θρησκεία θελήσουν, ὥστε, ὅ,τι θεῖο καί οὐράνιο πρᾶγμα ὑπάρχει τέλος πάντων, νά καταστεῖ δυνατό νά εἶναι εὐμενές σ᾽ ἐμᾶς καί σ᾽ ὅλους ὅσοι διατελοῦν κάτω ἀπό τήν ἐξουσία μας.

4. Μέ ὑγιές λοιπόν καί ὀρθότατο σκεπτικό θεσπίσαμε τή βούληση αὐτή· σέ κανέναν ἀπολύτως νά μήν ἀρνούμαστε τήν ἐξουσία νά ἐπιλέγει καί ν᾽ ἀκολουθεῖ τόν τρόπο ζωῆς ἤ τή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν, καί νά δοθεῖ στόν καθένα ἡ ἐξουσία νά δίνει τή διάνοιά του στή θρησκεία ἐκείνη τήν ὁποία ὁ ἴδιος νομίζει ὅτι τοῦ ταιριάζει· γιά νά μπορεῖ τό θεῖο νά μᾶς προσφέρει σέ ὅλα τή συνηθισμένη φροντίδα καί καλοκαγαθία του.

5. Καί ἦταν φυσικό ν' ἀποφασίσουμε νά τά γράψουμε αὐτά, ὥστε, ἀφοῦ ἀφαιρεθοῦν ἐντελῶς οἱ ἐπιλογές, πού περιέχονται μέσα στά κατά τό παρελθόν σταλμένα πρός τήν ἀφοσίωσή σου γράμματά μας τά σχετικά μέ τούς Χριστιανούς καί ὅσα φαίνονταν ὅτι εἶναι πολύ σκαιά καί ξένα πρός τήν πραότητά μας, αὐτά ν' ἀφαιρεθούν, στό ἑξῆς ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς πού κάνουν τήν ἴδια ἐπιλογή, νά ἔχουν δηλαδή τή θρησκεία τῶν Χριστιανῶν, νά κάνει αὐτό ἀκριβῶς ἐλευθέρως καί ἁπλῶς, χωρίς καμία ἐνόχληση.

6. Κρίναμε δέ ὅτι αὐτά πρέπει νά τά δηλώσουμε πληρέστατα στήν ἐπιμέλειά σου, γιά νά ξέρεις ὅτι ἐμεῖς δώσαμε στούς Χριστιανούς ἐλεύθερη κι ἀπόλυτη τήν ἐξουσία νά ἀσκοῦν τή θρησκεία τους.

7. Ἐπειδή ἡ ἀφοσίωσί σου βλέπει ὅτι αὐτό ἀκριβῶς τό χαρίσαμε σ' αὐτούς ἐξ ὁλοκλήρου, κατανοεῖ ὅτι ἡ ἐξουσία νά ἀσκοῦν τόν τρόπο ζωῆς καί τήν θρησκεία πού θέλουν δόθηκε καί σέ ἄλλους, πρᾶγμα πού εἶναι φανερό ὅτι γίνεται, γιά νά ἠρεμήσουν οἱ καιροί μας· γιά νά ἔχει ὁ καθένας τήν ἐξουσία νά ἐπιλέγει καί νά ἀκολουθεῖ ὅποια θρησκεία θέλει. Καί αὐτό τό κάναμε, γιά νά μή νομισθεῖ ἀπό καμία τιμή καί θρησκεία ὅτι ἐμεῖς τή μειώσαμε σέ κάτι.

8. Θεσπίζουμε δέ εἰδικά γιά τούς Χριστιανούς ἐκτός ἀπό τά ἄλλα καί τοῦτο· τούς χώρους τους, ὅπου πρῶτα συνήθιζαν νά συναθροίζονται, γιά τούς ὁποίους καί στά γράμματα πού ἔχουν σταλεῖ πρός τήν ἀφοσίωσή σου ὑπῆρξε κατά τό παρελθόν ἄλλη διατύπωση, ἄν μερικοί φαίνονται ὅτι τούς ἀγόρασαν ἤ ἀπό τό δικό μας ταμεῖο ἤ ἀπό κάποιο ἄλλο, νά τούς ἐπιστρέψουν στούς ἴδιους Χριστιανούς χωρίς χρήματα καί χωρίς καμία ἀπαίτηση τοῦ ἀντιτίμου τῶν, ἀφοῦ ἀπορριφθεῖ κάθε ἀμέλεια καί ἀμφισβήτηση· καί ἄν μερικοί ἔτυχε νά πάρουν τέτοιους χώρους σάν δῶρο, τό ταχύτερο νά τούς ἐπιστρέψουν στούς ἴδιους τούς Χριστιανούς.

9. Ἔτσι ὥστε, ἄν αὐτοί πού τούς ἀγόρασαν ἤ ἐκεῖνοι πού τούς πῆραν σάν δωρεά ζητοῦν κάτι ἀπό τήν καλοκαγαθία μας, νά προσέλθουν στόν τοπικό δικαστικό ἔπαρχο, γιά νά ληφθεῖ καί γι' αὐτούς πρόνοια ἀπό τήν δική μας ἐπιείκεια. Ὅλοι αὐτοί οἱ χῶροι πρέπει νά παραδοθοῦν πάραυτα στό σῶμα τῶν Χριστιανῶν μέ τή φροντίδα σου χωρίς καμία χρονοτριβή.

10. Κι ἐπειδή ἔγινε γνωστό ὅτι οἱ ἴδιοι Χριστιανοί εἶχαν ὄχι μόνο τούς χώρους ἐκείνους, ὅπου συνήθιζαν νά συναθροίζονται, ἀλλά καί ἄλλους πού ἀνῆκαν ὄχι στόν καθένα ἀπ' αὐτούς, ἀλλά στήν ἰδιοκτησία τοῦ σώματός τους, δηλαδή τῶν Χριστιανῶν, ὅλους αὐτούς τούς χώρους σύμφωνα μέ τόν προειρημένο νόμο, χωρίς καμία ἀπολύτως ἀμφισβήτηση, θά διατάξεις νά τούς ἐπιστρέψουν στούς ἴδιους τους Χριστιανούς, δηλαδή στό σῶμα καί στή σύνοδο τους καί νά τηρηθεῖ φυσικά ἡ προειρημένη τακτική· αὐτοί δηλαδή πού θά τούς ἐπιστρέψουν χωρίς ἀντίτιμο, ὅπως εἴπαμε προηγουμένως, νά μποροῦν νά ἐλπίζουν τήν ἀποζημίωσή τους ἐκ μέρους τῆς καλοκαγαθίας μας.

11. Σέ ὅλα αὐτά ὀφείλεις νά προσφέρεις στό προειρημένο σῶμα τῶν Χριστιανῶν τή φροντίδα σου μέ πολλή δύναμη, γιά νά ἐφαρμοσθεῖ ἡ διαταγή μας τό ταχύτερο, ὥστε καί στό θέμα αὐτό χάρη στήν ἐπιείκειά μας νά ληφθεῖ πρόνοια γιά τήν κοινή καί δημόσια ἠρεμία.

12. Διότι, ὅπως λέχθηκε καί παραπάνω, μέ αὐτό τό σκεπτικό θέλουμε ἡ θεία φροντίδα πού μᾶς περιβάλλει, τῆς ὁποίας πείρα λάβαμε ἤδη σέ πολλές καταστάσεις, νά μᾶς μείνει βέβαιη γιά πάντα.

13. Γιά νά καταστεῖ δέ δυνατόν ἡ διατύπωση αὐτῆς τῆς νομοθεσίας μας καί καλοκαγαθίας νά ἔρθει σέ γνῶση ὅλων, εἶναι εὐνόητο ὅτι, πρίν ἀπό τό δικό σου διάταγμα, θά δημοσιεύσεις παντοῦ καί θά φέρεις σέ γνῶση ὅλων αὐτό τό γράμμα μας, ὥστε νά μήν καταστεῖ δυνατόν νά μείνει κρυμμένη ἀπό κανέναν ἡ νομοθεσία τῆς καλοκαγαθίας μᾶς αὐτῆς.

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΔΙΚΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ ΕΠΙ ΤΗι 1700ΕΤΗΡΙΔΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΤΟΥ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ

† Β Α Ρ Θ Ο Λ Ο Μ Α Ι Ο Σ
ΕΛΕΩι ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩι ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΧΑΡΙΝ ΚΑΙ ΕΙΡΗΝΗΝ ΠΑΡΑ ΘΕΟΥ

Ἀριθμ. Πρωτ. 441

«Εὐλογητός ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ οὕτως εὐδοκήσας» καί οἰκονομῶν τά πάντα τοῖς πᾶσι καί ὁδηγήσας εἰς τήν «Ἀναστάσεως ἡμέραν ταύτην» καθ' ἥν «τά πάντα πεπλήρωται φωτός, οὐρανός τε καί γῆ».

Συμπληροῦνται κατά τό τρέχον ἔτος χίλια ἑπτακόσια ἔτη ἀπό τῆς ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων περί τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς πίστεως καί ἐπικοινωνοῦντες πρός τήν ἐν παντί τόπῳ καί χρόνῳ ἐκκλησίαν ἀπευθύνομεν ἀπό τοῦ Ἁγιωτάτου Ἀποστολικοῦ καί Πατριαρχικοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου μήνυμα ἐλπίδος, ἀγάπης, εἰρήνης καί αἰσιοδοξίας, καθ' ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὑπάρχει ὡς συνεχής θεοφάνεια. «Ὁ ἑωρακώς τόν Υἱόν ἑώρακε τόν Πατέρα» (πρβλ.Ἰωάν. δ΄ 9) καί ὁ ἑωρακώς τόν Θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας ἑώρακε τόν ἀοράτως μεθ' ἡμῶν ὄντα Θεάνθρωπον Κύριον καί τό Ἅγιον Πνεῦμα.

Τοιοῦτος θεσμός ἐν ἐλευθερίᾳ ἐστίν ἡ Ἐκκλησία· «τοιοῦτος ὁ Χριστιανισμός· ἐν δουλείᾳ ἐλευθερίαν χαριζόμενος». (πρβλ.Ἰ. Χρυσοστόμου, *Ὁμιλία ΙΘ΄ εἰς Α΄ Κορινθίους*, 193).

Διά τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων οἱ διωγμοί κατά τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς θρησκείας κατά τύπον νομικόν ἐπαύθησαν καί ἐθεσμοθετήθη διά πρώτην φοράν δι' ἀνθρωπίνου περιβλήματος ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως εἰς τόν κόσμον. Ὅμως, ἡ ἐλευθερία ᾗ ὁ Χριστός ἡμᾶς ἠλευθέρωσε (πρβλ. Γαλ. ε΄ 1) δέν εἶναι τύπος καί γράμμα. Εἶναι ἡ πραγματική ἐλευθερία, τήν ὁποίαν ἐπιζητοῦμεν πάντοτε, ὥστε νά γίνωνται τά πάντα "καινά". Ἄλλωστε, μήπως δέν προσδοκῶμεν καινόν οὐρανόν καί καινήν γῆν;

Μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου, τοῦ πρό Χριστοῦ "παλαιοῦ Ἰσραήλ", ἀλλά καί μετά τήν θεανθρωπίνην ἔνσαρκον παρουσίαν τοῦ "καινοῦ Ἰσραήλ", καί ἡ ἐλευθέρα ἔκφρασις τῆς συνειδητῆς πίστεως τοῦ ἀνθρώπου ἦτο πλήρης διώξεων καί διωγμῶν μέχρι μαρτυρίου αἵματος ὑπέρ τῆς ἀληθείας.

Εἰς τήν ἱστορίαν καταγράφονται καί διωγμοί κατά προσώπων, τά ὁποῖα εἶχον διαφορετικήν ἀντίληψιν καί πίστιν περί τῆς Θεότητος ἀπό αὐτῆς τήν ὁποίαν εἶχεν ὁ ἄρχων ἤ ἡ κοινωνία τῆς ὁποίας ἀπετέλουν μέλη.

Ἡ Παλαιά Διαθήκη ἀναφέρεται εἰς τόν θεωρούμενον κοσμοκράτορα τότε βασιλέα Ναβουχοδονόσορα· εἰς τήν κατασκευήν μεγάλης εἰκόνος τοῦ προσώπου του· καί εἰς τήν ἀπαίτησιν αὐτοῦ παρά πάντων τῶν ὑπηκόων του ὅπως προσκυνοῦν αὐτήν δι' ἐδαφιαίας ὑποκλίσεως.

"Οἱ τρεῖς εὐαγεῖς Παῖδες" ἐρρίφθησαν εἰς τήν κάμινον τοῦ πυρός, διότι ἠρνήθησαν νά προσκυνήσουν τό εἴδωλον τοῦ Ναβουχοδο-

νόσορος. Ἠρνήθησαν ἐν τῇ πράξει νά ἀποδώσουν εἰς κοσμικόν βασιλέα τήν ἀξίαν τῆς ἰσοθεΐας, τήν ὁποίαν ἀπέδιδεν αὐτός οὗτος εἰς τόν ἑαυτόν του. Ἐδιώχθησαν καί ἔσχον μαρτυρικόν τέλος διά τόν αὐτόν λόγον καί ἡ Ἁγία Σολωμονή καί οἱ ἑπτά μακαββαῖοι παῖδες σύν τῷ διδασκάλῳ αὐτῶν Ἐλεαζάρῳ. Τήν αὐθεντίαν τοῦ Ναβουχοδονόσορος διέψευσε πανηγυρικῶς ἡ κάμινος τοῦ πυρός, ἡ ὁποία, προτυποῦσα τό Μυστήριον τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου, ἐδρόσισε καί ἐφύλαξεν ἀσινεῖς τούς Τρεῖς Παῖδας, ὡς τό Πῦρ τῆς Θεότητος τήν Παρθένον Θεοτόκον.

Οἱ ἀρνηθέντες νά προσκυνήσουν τόν ἐξ ἀλόγου ὑπερηφανείας ἰδιοποιηθέντα τήν ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον αἰχμάλωτοι Παῖδες ἐν τῇ καμίνῳ λέγοντες μεγάλῃ τῇ φωνῇ, «πᾶντα τά ἔργα ὑμνεῖτε τόν Κύριον», προεικόνισαν τήν ἐλευθερίαν τήν ὁποίαν ἔφερεν ὁ Κύριος, «γενόμενος ὑπό νόμον ἵνα τούς ὑπό νόμον κερδήσῃ» (πρβλ. Α΄ Κορ. θ΄ 20).

Εἰς τάς ἀρχαίας Ἀθήνας, ὁ φιλόσοφος Σωκράτης κατεδικάσθη εἰς θάνατον μέ τήν αἰτιολογίαν ὅτι δέν ἀπεδέχετο τούς θεούς τούς ὁποίους ἡ πόλις ἐλάτρευεν. Ὁμοίως ἀτομικαί διώξεις κατά τῶν ὑποστηριζόντων διαφορετικάς δοξασίας ἀναφέρονται πολλαί ὑπό τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ὅπως ἐπί παραδείγματι ἡ δίωξις τοῦ Ἀναξαγόρου τοῦ Κλαζομενίου ἐπειδή ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι πυρακτωμένη πέτρα ἤ ἡ δίωξις τοῦ Διαγόρου τοῦ Μηλίου ἐπειδή ἐκατηγόρει τά ἀρχαῖα εἰδωλολατρικά μυστήρια καί ἀπέτρεπε τούς πολίτας νά συμμετέχουν εἰς αὐτά.

Ὁπωσδήποτε οἱ διωγμοί, πραγματικοί καί ἰδεολογικοί, ἀνά τούς αἰῶνας, καίτοι ὡδήγησαν πολλάκις καί ὁδηγοῦν εἰς τό ἐν μαρτυρίᾳ μαρτύριον, οὐδέποτε κατέλυσαν τήν μεταξύ τῶν ἀνθρώπων θρησκευτικήν ἀνεκτικότητα, ἡ ὁποία διεκηρύχθη ἐπισήμως διά τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων.

Οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες κατείχοντο ὑπό ἀπολυταρχικοῦ πνεύματος καί κατέστησαν ἑαυτούς ἀρχηγούς καί τῆς θρησκείας. Μάλιστα δέ ἔφθασαν μέχρι τοῦ σημείου νά ἀπαιτοῦν τήν ἀναγνώρισιν εἰς αὐτούς θεϊκῆς ἰδιότητος καί ἀντιστοίχου τιμῆς.

Ἡ ὑπό τῶν Χριστιανῶν ἀπόρριψις τῶν ὡς ἄνω ἀπαιτήσεων τοῦ αὐτοκράτορος προεκάλει τήν ὀργήν αὐτοῦ, ἕνεκα κυρίως τῆς ἀμφισβητήσεως τῆς αὐθεντίας αὐτοῦ. Ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἀνθρωποκεντρικῆς θεωρήσεως οἱ γνωστοί ἀνηλεεῖς διωγμοί, οἱ ὁποῖοι προεκάλεσαν ἑκατόμβας μαρτύρων, οἵτινες «ἔπλυναν τάς στολάς αὐτῶν καί ἐλεύκαναν αὐτάς ἐν τῷ αἵματι τοῦ Ἀρνίου» (Ἀποκ. Ἰωάν. ζ΄,14).

Συμπερασματικῶς, οἱ διωγμοί κατά τῆς θρησκείας κατέληξαν εἰς τό ἀπόφθεγμα τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου: «Τόν δέ Θεῷ πολεμοῦντα οὐκ ἔνι ποτέ εἰς χρηστόν καταστρέψαι τέλος· ἀλλ᾽ ὁ τοιοῦτος ἐν ἀρχῇ μέν τῆς τόλμης οὐδέν ἴσως πείσεται δεινόν [...] ἄν δέ ἐπιμένῃ τῇ παροινίᾳ [...] μηδέποτε τῆς πρός τόν Θεόν ἅπτεσθαι μάχης, ὡς οὐκ ἐνόν τήν ἀήττητον ἐκείνην χεῖρα διαφυγεῖν» (*Εἰς τούς πολεμοῦντας τόν μοναχικόν βίον* Α΄, P.G. 47,319).

Οἱ Αὐτοκράτορες Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας, τῆς Ἀνατολῆς, καί Λικίνιος, τῆς Δύσεως, παρεδέχθησαν μετά τρεῖς αἰῶνας σκληροτάτων διωγμῶν κατά τῶν χριστιανῶν, ὅτι ἡ θρησκευτική μισαλλοδοξία καί οἱ συνεχεῖς διωγμοί κατ᾽ αὐτῶν εἰς οὐδέν ὠφέλησαν τήν Αὐτοκρατορίαν. Ἀπεφασίσθη δέ ὑπ᾽ αὐτῶν ὅπως ἐπιτραπῇ εἰς τούς χριστιανούς ἡ ἐλευθέρα ἄσκησις τῆς πίστεως καί τῆς ὑπ' αὐτῶν λατρείας τοῦ Θεοῦ. Τήν βούλησιν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, «λογισαμένου τό ἔντεχνον τοῦ διαβολικοῦ πολέμου» ἀπεικονίζει τό περιεχόμενον τοῦ πάντοτε συγχρόνου τούτου Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων τοῦ ἔτους 313 μ.Χ., τό ὁποῖον ἀπετέλεσε τήν βάσιν τῆς μετά πολλούς αἰῶνας ἀναγνωρισθείσης παγκοσμίως ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως.

Τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων περιλαμβάνει προκεχωρημένας θέσεις διά τήν θρησκευτικήν ἐλευθερίαν, ἐκπεφρασμένας εἰς δεκατρεῖς ἑνότητας. Θεσπίζονται ἀρχαί παράδοξοι διά τήν περίοδον ἐκείνην τοῦ Δ΄ αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι παραμένουν πάντοτε ἀρχαί καί ὁδοδεῖκται, ἔστω καί ἐάν προβάλληται ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ἐφαρμόζονται αὗται πλήρως

καί ἐν τῷ κειμένῳ "ἐν τῷ πονηρῷ" κόσμῳ τούτῳ τῆς "ἀδικίας" καί τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ "σκότους", ἀντί τῆς Δικαιοσύνης καί τοῦ Φωτός.

Ὁμολογοῦνται καί διακηρύσσονται: ὁ σεβασμός εἰς τήν σκέψιν καί εἰς τήν βούλησιν ἑκάστου νά ἐπιμελῆται τῶν θείων πραγμάτων ὡς αὐτός βούλεται· ἡ εὐλάβεια καί τό σέβας πρός τό θεῖον καί ἡ ἀπόδοσις εἰς τούς Χριστιανούς καί εἰς πάντας τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιλογῆς θρησκείας, ἄνευ ἐνοχλήσεώς τινος· ἡ παράδοσις πάραυτα ἄνευ χρονοτριβῆς τινος εἰς τό σῶμα τῶν χριστιανῶν, τήν Ἐκκλησίαν καί τήν Σύνοδον, τῶν κατασχεθέντων καί ἀφαιρεθέντων τόπων λατρείας αὐτῶν καί λοιπά· ταῦτα δέ πάντα, ὥστε "ἡ θεία μέριμνα, ἡ ὁποία μᾶς περιβάλλει, τῆς ὁποίας πεῖραν ἐλάβομεν ἤδη εἰς πολλάς περιστάσεις, νά μείνῃ εἰς ἡμᾶς ἀσφαλής διά παντός".

Διά τοῦ Διατάγματος τούτου καί διά τῶν ἀκολουθησασῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, εἰσῆλθεν εἰς τόν κόσμον ἡ ἔννοια τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Καθιερώθησαν διά πρώτην φοράν αἱ ἀνωτέρω περιγραφόμεναι ἀξίαι, ὁ σεβασμός τῆς ἀνεξιθρησκείας, ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφράσεως τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως - ἀξίαι τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς- καί πάντα ὅσα ἀπετέλεσαν τήν βάσιν τῆς σήμερον ἰσχυούσης σχετικῆς νομοθεσίας καί τῶν περιλαμβανομένων ἐν αὐτῇ διατάξεων εἰς τάς κατά καιρούς διακηρύξεις διεθνῶν ὀργανισμῶν καί κρατικῶν ὁλοτήτων.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, οὐκ ἐξ ἀνθρώπων λαβών τήν κλῆσιν, περιεπτύχθη πάντας, λαόν καί Ἐκκλησίαν, πιστούς καί ἀπίστους, καί ἐγένετο διάκονος τοῦ ἔργου τῆς εὐημερίας ἐν γαλήνῃ καί τῆς σωτηρίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπό τῆς ἐποχῆς του καί ἑξῆς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ μεταμορφώνει τούς θεσμούς, τήν ζωήν καί ἀναγεννᾷ τόν κόσμον, ὅπως ἀκριβῶς ἡ Βάτος ἡ καιομένη καί μή φλεγομένη τοῦ Σινᾶ, ἡ Μήτρα "ἡ τόν ἀχώρητον χωρήσασα", τήν Ζωήν, "ἵνα ζωήν ἔχωμεν" (πρβλ. Ἰωάν. ι΄ 10).

Παρατηροῦντες μετά προσοχῆς τήν ἔκτοτε ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἰδίᾳ σήμερον, μετά 1700 ἔτη ἀπό τῆς θεσπίσεως διά τοῦ Διατάγματος τούτου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, διαπιστοῦμεν μετά λύπης, ὅτι ἀτυχῶς αἱ θεσπιζόμεναι ὑπ᾽ αὐτοῦ διατάξεις ὑπέρ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας πολλάκις κατά τό παρελθόν παρεβιάσθησαν, οὐχί μόνον εἰς βάρος τῶν Χριστιανῶν, ἀλλά ἐνίοτε καί ὑπό τῶν Χριστιανῶν κατ᾽ ἀλλήλων καί κατά τῶν ὀπαδῶν ἄλλων θρησκειῶν.

Δυστυχῶς, ὅταν οἱ Χριστιανοί κατέστησαν πλειονοψηφία εἰς τήν κοινωνίαν, ὑπῆρξαν περιπτώσεις τινές ὑπερζηλωτικῆς τάσεως μεταξύ αὐτῶν. Ἐκ τῶν πλέον ἀξιοκατακρίτων συμπεριφορῶν τῆς μισαλλοδοξίας χριστιανῶν κατ᾽ ἀλλήλων ὑπῆρξε τό μεταξύ αὐτῶν σχίσμα καί ἡ διαίρεσις τῆς Μιᾶς Ἐκκλησίας, λησμονησασῶν τῶν ἐπακολουθησασῶν γενεῶν ὅτι «οὐ μεμέρισται ὁ Χριστός» (πρβλ. Α΄ Κορ. α΄ 13) καί ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἴμεθα «γῆ καί σποδός» (Σοφ. Σιράχ. ι΄, 9) καί ἠγνοήσαμεν καί παραβλέπομεν τήν ἀγωνίαν τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀρράφου χιτῶνος τοῦ Κυρίου, τῆς Ἐκκλησίας, κατά τόπον καί ἐπί μέρους ὡς Μιᾶς καί Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς. Καί ὡς ἄλλη «κάμινος κακίας» (πρβλ. Παροιμ. ις΄ 30), δέν ἔχομεν ἀγάπην καί εἰρήνην καί ἀνεκτικότητα, καί δέν ὑποβάλλομεν εἰς ἑαυτούς καί ἀλλήλους τό καίριον ἐρώτημα μήπως «ὁ κρίνων πᾶσαν τήν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν» (Γεν. ιη΄,25-26) καί δι' ἡμᾶς;

Τόν παρελθόντα αἰῶνα, ἡ Ὀρθόδοξος ἰδιαιτέρως Ἐκκλησία κατεδιώχθη ἀπηνῶς ὑπό τοῦ ἀθεϊστικοῦ καθεστῶτος καί τῶν λοιπῶν ἐξαρτωμένων ἰδεολογικῶς ἐξ αὐτοῦ καθεστώτων, ἰδιαιτέρως εἰς τάς χώρας τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Εἰς ὡρισμένας δέ χώρας οἱ Χριστιανοί ἀντιμετωπίζονται ἀκόμη καί σήμερον μετά μεγάλης δυσμενείας, παρ᾽ ὅλον ὅτι διά πολλῶν διεθνῶν συμβάσεων ἔχει πλέον παγκοσμίως ἀναγνωρισθῆ τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας.

Αἱ σχετικαί πρός τήν θρησκευτικήν καταπίεσιν ἐκθέσεις τῶν ἁρμοδίων Διεθνῶν Ὀργανισμῶν βρίθουν συγκεκριμένων περιπτώσεων θρησκευτικῆς καταπιέσεως εἰς

βάρος κυρίως χριστιανικῶν θρησκευτικῶν μειονοτήτων καί μεμονωμένων χριστιανῶν.

Ἤδη καί σήμερον χρειάζεται, δυστυχῶς, νά τονίζηται, ὅτι ἡ ἀνεξιθρησκεία καί ἡ ἐλευθερία τῆς λατρείας εἶναι πολιτιστική κατάκτησις. Μεγάλαι περιοχαί τῆς γῆς κατοικοῦνται ὑπό ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι δέν ἀνέχονται θρησκευτικήν πίστιν διαφορετικήν τῆς ἰδικῆς των.

Θρησκευτικοί διωγμοί ἐξακολουθοῦν νά γίνωνται, ἄν καί δέν ἔχουν τήν μορφήν τῶν κατά τῶν πρώτων χριστιανῶν διωγμῶν. Διακρίσεις διάφοροι δυσμενεῖς διά τούς ὀπαδούς ὡρισμένων θρησκευτικῶν πίστεων ὑφίστανται καί πολλάκις εἶναι ἐντόνως καταπιεστικαί. Εἰς πολλάς περιπτώσεις ἐπικρατεῖ ὁ θρησκευτικός φανατισμός καί φονταμενταλισμός, ὥστε τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων νά εἶναι ἐπίκαιρον καί σήμερον καί νά ἀπευθύνηται πρός ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι, παρά τήν πάροδον 1700 ἐτῶν ἀπό τῆς ἐκδόσεώς του, δέν τό ἔχουν ἐφαρμόσει ἐν τῷ συνόλῳ του.

Καθορῶντες τήν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπό τοῦ Ἱεροῦ τούτου Κέντρου τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐν ἐλευθερίᾳ ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀτυχῶς, παρά τήν ραγδαίαν πρόοδον τῆς κατ᾽ ἄνθρωπον ἐπιστήμης καί τάς ἀνακαλύψεις, δέν ἔφθασεν εἰσέτι ὡς σύνολον ὁ κόσμος εἰς τήν ἀνωτέραν ἀντίληψιν καί παραδοχήν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί ὅτι ἀπαιτεῖται σύντονος προσπάθεια διά τήν ἐπίτευξιν τοῦ στόχου τούτου.

Οἱ σύγχρονοι θρησκευτικοί διωγμοί κατά τῶν Χριστιανῶν ἀποκαλύπτουν καί πάλιν τήν δύναμιν τῆς πίστεως καί τήν Χάριν τῆς ἁγιότητος.

Πατέρες, Ἀδελφοί καί Τέκνα ἐν τῷ Ἀναστάντι Κυρίῳ,

Ἡ ἑορταζομένη αὕτη ἐπέτειος ἀποτελεῖ καίριον σῆμα. Τό σῆμα ὅτι ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀπολέσῃ τήν ἑνότητά του πρός τήν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία συγκροτεῖται διά τοῦ Τριαδικοῦ "καθώς", ἀπόλλυσι καί τήν ἐλευθερίαν του. Διότι ἀπόλλυσι τόν ἑαυτόν του, ὁ ὁποῖος εἶναι πάντες οἱ ἄλλοι. Τό πᾶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ φανερώνει τό Τριαδικόν "καθώς", ἰδιαιτέρως ἡ εὐχαριστιακή ἱερουργία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τήν καρδίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι χάρισμα, δωρεά ἐκ τοῦ Πατρός διά τοῦ Υἱοῦ συνεργίᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐάν σωθῇ τό Τριαδικόν "καθώς", σώζεται ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον καί κοινωνία. Καί ἐάν σώζωμεν καί βιῶμεν τό "καθώς", τό θεανθρώπινον, τότε τό ἀσυγχύτως καί ἀδιαιρέτως τῆς ἑνώσεως τῶν δύο ἐν Χριστῷ συνελθουσῶν φύσεων διατηρεῖται καί ἐπεκτείνεται ὡς εὐλογία εἰς τήν ἑνότητα ἀληθείας καί τῆς ζωῆς, θεσμοῦ καί Χάριτος, νόμου καί ἐλευθερίας. Περιχωροῦνται ἀτρέπτως καί ἀναλλοιώτως τά φαινομενικῶς ἀντίθετα, κατά τό πρότυπον τῆς Θεομήτορος ἡ ὁποία ἤγαγεν εἰς ταὐτό τἀναντία καί ἐν τῇ περιχωρήσει ταύτῃ διακρίνεται ἡ πανταχοῦ μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος διαρκής παρουσία τοῦ Θεανθρώπου, ὁ Ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νά πορεύηται ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ εἰς τόν ἀγρόν τῆς ἱστορίας. Καί συμπορεύεται πρός τόν ἀγωνιῶντα, ἐρευνῶντα καί ἀπελπιζόμενον ἄνθρωπον, οὐχί διά νά τῷ δώσῃ "μαγικάς λύσεις" ὡς ναρκωτικόν τῶν αἰσθήσεων ἀλλά διά νά τῷ ἀνεώξῃ τούς ὀφθαλμούς, νά τῷ χαρίσῃ τάς αἰσθήσεις καί νά τόν ἀναγάγῃ εἰς τόν οὐρανόν καί νά καταγάγῃ εἰς τήν γῆν τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, τό Ὁποῖον ὡς Τριαδική ζύμη εἰσέρχεται εἰς τό γεῶδες ἡμῶν φύραμα.

Οὐδείς ἀνθρώπινος θεσμός, οὔτε καί ἄν ὀνομάζηται ἐκκλησιαστικός, δύναται νά χωρέσῃ, νά ἀνεχθῇ καί νά ἱκανοποιήσῃ τόν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐντός του τήν πνοήν τοῦ Θεοῦ, ἐπιποθεῖ τό "πορρωτέρω", τήν ἐπέκτασιν, τόν Χριστόν. Καί δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναπαυθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς οὐδεμίαν ὑπόσχεσιν ἤ ἐνδοκοσμικήν προοπτικήν, διότι διψῇ τό ἀσύλληπτον καί ἀνθρωπίνως ἀνέφικτον. Ὁλόκληρος ἡ

ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογεῖ "ὄχι" εἰς τόν κοσμικῶς ὠργανωμένον θεσμόν, ὁ ὁποῖος θέλει δῆθεν νά τόν χειραγωγήσῃ εἰς τό μυστήριον τῆς ζωῆς καί τῆς σωτηρίας.

Διά τόν ἄνθρωπον ὁ μηχανικῶς λειτουργῶν "καλός" πνευματικός θεσμός εἶναι "μόνον" ὁ ἑτοιμόρροπος, ὁ διαλελυμένος καί ἀνύπαρκτος. Διά τοῦτο καί ὁ τά πάντα γιγνώσκων καί ἐτάζων καρδίας καί νεφρούς Κύριος ἦλθε καί διέλυσε τάς "φυλακάς". Ἐδιώχθη καί διώκεται. Εἰς τό τέλος ἐνίκησε μέ τήν Ἀνάστασίν Του. Καί κατέστρεψε τήν ἀπάτην. Ἀνέτρεψε τάς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν καί τάς καθέδρας τῶν ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι μετέτρεψαν τόν Ναόν τοῦ Θεοῦ εἰς "οἶκον ἐμπορίου" (Ἰωάν. β΄ 17). Ἀπήλλαξε τήν ἀνθρωπότητα ἐκ τῆς "κατάρας" τοῦ Νόμου (Γάλ. γ΄ 13). Καί διά τῆς καθόδου Του εἰς τόν Ἅδην "μοχλοί συνετρίβησαν, ἐθλάσθησαν πῦλαι, μνήματα ἠνοίχθησαν, νεκροί ἀνέστησαν" (πρβλ. ἀπόστιχα Μ. Ἑσπερινοῦ Μ. Παρασκευῆς).

Καί ἐξήλθομεν ὅλοι οἱ "νεκροί" ἀπό ἀγάπην, ἀπό ἐλευθερίαν, ἀπό ἀνθρωπίνα δικαιώματα, ἀπό πίστιν, ἀπό ἐλπίδα, ἀπό προσδοκίαν, ἀπό φῶς, ἀπό δικαιοσύνην, ἀπό ἀλήθειαν, ἀπό Ζωήν, ἐξήλθομεν εἰς τό Φῶς: "Καί νεκρός οὐδείς ἐπί μνήματος" (Κατηχητήριος Λόγος Ἱεροῦ Χρυσοστόμου).

Συνεκροτήθη ἡ Ἁγία Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διά τῶν αἰώνων, τῶν Μαρτύρων, τῶν Ὁσίων, τῶν δικαίων, παρά τούς διωγμούς καί τούς ἀνθρωπίνους πειρασμούς, δέν εἶναι "φυλακή", ἀλλά ἐλευθερία καί κραταιά, ὡς ὁ θάνατος, ἀγάπη. Ἡ Ἐκκλησία, κῆρυξ τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀνά τούς αἰῶνας, εἶναι συνέχεια καί συνέπεια τῆς μήτρας μιᾶς ἄλλης Μητρός, "εὐρυχωροτέρας τῶν οὐρανῶν", ἡ ὁποία γεννᾷ τόν ἐλεύθερον ἄνθρωπον. Καί εἴμεθα ὅλοι, χάρις εἰς αὐτήν, τέκνα τῆς ἐλευθέρας (Γαλ. δ΄ 31), τέκνα τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία κατακτᾶται διά τῆς ὑπακοῆς εἰς τήν Ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, τήν Ἀγάπην.

Καί ἐάν οἱ ἀνθρώπινοι θεσμοί φοβῶνται τήν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, καί δι' αὐτό τήν ἀπεμπολοῦν, τήν ἀγνοοῦν ἤ τήν καταργοῦν, ὁ Θεσμός τῆς Ἐκκλησίας γεννᾷ τούς ἐλευθέρους ἐν Πνεύματι ἀνθρώπους. Καί ὅλον συγκροτεῖ τόν Θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας τό Πνεῦμα, τό Ὁποῖον «ὅπου θέλει πνεῖ... ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καί ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστί καί πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος» (Ἰωάν. γ΄, 8). Καί τό ἀπροσδιόριστον τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ πέτρα τῆς πίστεως.

Ἡ τοῦ Θεοῦ Σοφία, ἡ Κυρία Θεοτόκος ἡ Παμμακάριστος καί ἡ Παραμυθία, ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὁ Κανάβης, ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Τροπαιοφόρος τοῦ Διπλοφαναρίου, οἱ Ἅγιοι συνολικῶς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν δέν εἶναι φύλακες τοῦ νόμου, ἀλλά νομοθέται, κατά τό Ἅγιον Συμεών τόν Νέον Θεολόγον. Ὁ Θεσμός τῆς Ἐκκλησίας εἶναι χαρισματικός καί τά χαρίσματα τῶν Ἁγίων λειτουργοῦν ὡς θεσμοί καθοδηγητικοί διά τό ἐκκλησιαστικόν πλήρωμα.

Δύναται ἀληθῶς καί ἐμπειρικῶς νά λεχθῇ ὅτι χαρισματοῦχοι δέν ὑπάρχουν, ἀλλά γίνονται, γεννῶνται διαρκῶς. Δέν τοῖς ἐδόθη χάρισμα ὡς ἰδιότης στατική, ἀλλά ὡς εὐλογία ἡ ὁποία χαρίζεται διαρκῶς. Εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀληθῶς ἐλεύθεροι διότι συνειδητοποιοῦν τήν ἐσχάτην ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἀποστάλαγμα τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν αἱ διατάξεις τοῦ Διατάγματος τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου.

Αὐτοί οἱ ὁποῖοι βλέπουν ὅλους τούς ἄλλους καλούς καί καθαρούς καί θεωροῦν τόν ἑαυτόν των "ὑποκάτω τῆς κτίσεως", ἔχουν τήν χάριν τῆς συντριβῆς τοῦ ταπεινοῦ καί ἐξουθενημένου. Δέχονται τά χαρίσματα τῆς ἔσωθεν ἀναπαύσεως καί τοῦ φωτισμοῦ. Δέν θεωροῦν οἱοδήτι ὡς κατόρθωμα οὔτε ἀξιοποιήσιμον δυνατότητα πρός αὔξησιν τοῦ "κύρους" των διά τῆς "ὑποτιμήσεως" τῶν ἄλλων, τοῦ περιορισμοῦ δηλαδή τῆς ἐλευθερίας τοῦ προσώπου. Ἐκπλήσσονται οἱ ἅγιοι ἐκ τῆς ἀφάτου ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καί αὐθορμήτως ἀποδίδουν, ἐπιστρέφουν αὐτήν ἀμέσως εἰς τόν Δωρεοδότην. Καί αὐτό καθιστᾷ ἀξίους τούς ἁγίους νά δέχωνται συνεχῶς νέα χαρίσματα, μεγαλύτερα, πάναγνα, πνευματικά, εὐλογοῦντα τά σύμπαντα, ἀληθινά ἐπιτεύγματα. Καί αὐτοί ἐξακολουθοῦν οὐδεμίαν ἰδέαν νά ἔχουν δι' ἑαυτούς. Ἔχουν μεγάλην Ἰδέαν διά τόν Θεόν.

Καί μόλις γίνεται γνωστόν ὅτι ὁ κόσμος τούς τιμᾷ, παραξενεύονται, δυσανασχετοῦν, συστέλλονται. Καί φεύγουν εἴτε ὄπισθεν τοῦ παραπετάσματος μιᾶς ἐπιπλάστου μωρίας καί σαλότητος, εἴτε ἀγνοίας κατ᾽ ἄνθρωπον, δηλαδή ἀληθινῆς ἐλευθερίας. Καί ἡσυχάζουν, διότι ζοῦν, παρακολουθοῦν καί συμβάλλουν εἰς τήν κυκλοφορίαν τοῦ Αἵματος καί τῆς Χάριτος ἐντός τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος.

Ἀδελφοί ἐν Κυρίῳ,

Τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως εἶναι χαρίσματα τά ὁποῖα «ἅπαξ ἐδόθησαν τοῖς ἁγίοις» (πρβλ. Ἰουδ. 3), κατακτῶνται ὅμως συνεχῶς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διαδρομῇ. Καί κατακτῶνται διά τοῦ βιώματος τῆς κοινωνίας ἐν Χριστῷ ἐντός τῆς παναρμονίου συμπαντικῆς λειτουργίας. Ὁμιλοῦμεν ἐπί 1700 ἔτη περί ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Ὀρθόδοξος ὅμως Ἐκκλησία ἀνέκαθεν ἀλλ' ἰδίᾳ κατά τούς ἐσχάτους τούτους καιρούς τῶν κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν τοῦ παρελθόντος τραγικοῦ αἰῶνος προβλέπει, διαβλέπει καί μελετᾷ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς τήν "ἐπικράτησιν ἐν τῷ κόσμῳ τῆς εἰρήνης, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφοσύνης καί τῆς ἀγάπης μεταξύ τῶν λαῶν καί τήν ἄρσιν τῶν φυλετικῶν καί λοιπῶν διακρίσεων", θά ἀποφανθῇ δέ συγκαλουμένης τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης αὐτῆς Συνόδου.

Τά θεῖα δωρήματα ταῦτα βιοῦνται διά τῆς χάριτος ἐντός τῆς Θείας Λειτουργίας, κατά τήν ὁποίαν ἀποκαλύπτεται ἡ κοσμογονία. Δέν κατανοεῖται ἀνθρωπίνως τό μέγεθος τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν φρονημάτων του διότι δέν γίνεται σεβαστή ἡ εἰκών τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος. Καί ἐάν δέν ἀγαπᾶται ἑνωτικῶς ὁ συνάνθρωπος, δέν ἀγαπᾶται ἀληθῶς ὁ Θεός.

Εἰς τόν ἐπίγειον βίον ἀφελῶς νομίζεται ὅτι "τά πάντα ρεῖ καί οὐδέν διαμένει καί οὐκ ἔστι δίς τό αὐτόν ποταμόν διαβῆναι" (Ἡράκλειτος), ὅτι δηλαδή τά πάντα ἔρχονται καί παρέρχονται καί λησμονοῦνται, καί καλύπτουν τά ἀνθρώπεια λίθοι καί τάφος.

Ὁ Κύριος ἐδώρισε τό μυστήριον τῆς μνήμης ἐν ἐλευθερίᾳ διακηρύττων ὅτι «οὐδέν [...] συγκεκαλυμμένον ἐστίν ὅ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται» (Λουκ. ιβ΄ 2) καί ὅτι τά πάντα καταλήγουν εἰς τήν ἀλήθειαν τῆς ἐλευθερίας ἐν Αὐτῷ καί εἰς τήν αἴσθησιν τῆς δοξολογικῆς εὐγνωμοσύνης "ὑπέρ πάντων ὧν ἴσμεν καί ὧν οὐκ ἴσμεν".

Πέραν τῶν ἐξωτερικῶν διαφορῶν καί ἀποστάσεων, λοιπόν, πέραν τῶν ἐγκοσμίων ἐναλλαγῶν καί ἀπόψεων, πέραν τῆς "λογικῆς" Δύσεως καί Ἀνατολῆς, ἀπό καταβολῆς κόσμου ἔχομεν τήν φανέρωσιν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ἡ ὁποία ὡς ἔκρηξις ἐν σιγῇ διαλύει τό ψεῦδος τῆς ἀπάτης, χαρίζει εἰς ἡμᾶς τήν ἀλήθειαν τῆς ζωῆς, ὡς εὐλογίαν ἐλευθερίας καί ἑνότητος, ὡς πορείαν ἐκπλήξεων ὁδηγουσῶν εἰς τήν ἀτελεύτητον Πορείαν καί πρός τό Πάσχα, τό ὁποῖον εἶναι αὐτός ὁ ἴδιος ὁ Θεάνθρωπος. «Οὐ πρέσβυς οὐδέ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτός Κύριος ἔσωσεν» (Ἡσ. ξγ΄ 9) ἡμᾶς ἐν ἐλευθερίᾳ καί ἐπ' ἐλευθερίᾳ. Εἶναι μεθ' ἡμῶν ὅταν ἀναλαμβάνεται, «οὐδαμόθεν χωριζόμενος, ἀλλά μένων ἀδιάστατος» (κοντάκιον ἑορτῆς Θείας Ἀναλήψεως). Συμπαραστέκεται ὅταν φαινομενικῶς ἐγκαταλείπῃ τόν ἄνθρωπον. Καί χαρίζει, τέλος, τήν βεβαιότητα, ὅτι εἶναι πάντοτε παρών, φανερῶν τήν δόξαν Του ἐν τῇ ἀγάπῃ καί ἐν τῇ κενώσει, παρουσια--ζόμενος εἰκονογραφικῶς ὡς Βασιλεύς τῆς δόξης ἐν τῇ Ἀναστάσει, ἐλευθερῶν ἐκ τῶν καταχθονίων τόν Ἀδάμ καί τήν Εὔαν, τόν ἄνθρωπον, ἀλλά καί κρεμάμενος γαληνίως ἐπί ξύλου Σταυροῦ, ἐν ἐσχάτῃ ταπεινώσει.

Μέγας εἶ Κύριε καί θαυμαστά τά ἔργα Σου καί οὐδείς λόγος ἐξαρκέσει πρός ὕμνον τῶν θαυμασίων Σου»· ἄλλωστε «ὕμνος ἅπας ἡττᾶται, συνεκτείνεσθαι σπεύδων τῷ πλήθει τῶν πολλῶν οἰκτιρμῶν» τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἡμετέρα Μετριότης καί οἱ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀδελφοί καί συλλειτουργοί ἐν

Κυρίῳ, ἱστάμενοι μετά τῶν Μυροφόρων Γυναικῶν ἔμπροσθεν τοῦ "κενοῦ μνημείου" θεωροῦμεν ὅτι "ἀποκεκύλισται ὁ λίθος" καί θεωροῦμεν ἐν ἐκστάσει καί ἐν τρόμῳ Ἀναστάντα τόν Κύριον, θανάτῳ θάνατον πατήσαντα καί ἐλευθερώσαντα ἡμᾶς ἐκ τῶν δεσμῶν τοῦ σαρκίου καί τοῦ παμφάγου ᾅδου καί ζωήν χαρισάμενον.

Μέ ἀφορμήν τήν ἀνάμνησιν, λοιπόν, τοῦ γεγονότος τῆς παροχῆς εἰς τούς χριστιανούς τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθερίας τῆς πίστεως καί τῆς λατρείας των, ἀπό τοῦ Ἱεροῦ τούτου Κέντρου τῆς Ὀρθοδοξίας, τοῦ ἐν δουλείᾳ κατ᾽ ἄνθρωπον διακονήσαντος τήν ἀληθῆ ἐλευθερίαν ἐν Χριστῷ τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, ἐκφράζομεν τόν μόνιμον ἔντονον προβληματισμόν, τήν ἀγωνίαν καί τήν διαμαρτυρίαν αὐτοῦ διά τάς συνεχιζομένας διώξεις ἀπανταχοῦ τῆς γῆς, ἰδίᾳ ἐσχάτως πρός τούς χριστιανικούς πληθυσμούς τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζονται μέ συχνάς δολοφονίας, ἀπαγωγάς, διώξεις καί ἀπειλάς ἐναντίον των, μέ ἀποκορύφωμα τήν ἀπαγωγήν τῶν δύο ἀγνοουμένων εἰσέτι ἀδελφῶν Ἱεραρχῶν, τοῦ ἐκλεκτοῦ καί γνωστοῦ διά τήν πνευματικότητα καί τό σημαντικόν ἐκκλησιαστικόν, κοινωνικόν καί ἐκπαιδευτικόν ἔργον του Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Χαλεπίου καί Ἀλεξανδρέττας κυρίου Παύλου καί τοῦ Συροϊακωβίτου Μητροπολίτου Χαλεπίου Ἰωάννου-Ἰμπραχίμ.

Συμμεριζόμεθα καί συμμετέχομεν εἰς τόν πόνον, τήν θλῖψιν καί τάς δυσκολίας, τάς ὁποίας ἀντιμετωπίζουν οἱ χριστιανοί ἐν τῇ Μέσῃ Ἀνατολῇ καί ἐν Αἰγύπτῳ, καί ἰδιαιτέρως εἰς τό παλαίφατον καί πρεσβυγενές Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας, καί μακράν πάσης πολιτικῆς τοποθετήσεως καταδικάζομεν ἀπεριφράστως ἅπαξ ἔτι τήν χρῆσιν πάσης μορφῆς βίας ἐναντίον των, ποιοῦντες ἔκκλησιν πρός τούς ἰσχυρούς τῆς γῆς εἰς σεβασμόν τῶν στοιχειωδῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς, τῆς ἀξιοπρεπείας, τῆς περιουσίας, γνωρίζοντες καί ἐπαινοῦντες τό φιλήσυχον καί εἰρηνικόν αὐτῶν καί τήν μόνιμον καί σταθεράν προσπάθειαν ἵνα μείνουν μακράν πάσης ταραχῆς καί διαμάχης.

Ἐκφράζομεν τήν ἀγωνίαν ἡμῶν ὡς Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως διότι χίλια ἑπτακόσια ἔτη μετά τήν ἔκδοσιν τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων οἱ ἄνθρωποι διώκονται διά τήν πίστιν καί τήν θρησκείαν καί τάς συνειδησιακάς ἐπιλογάς αὐτῶν.

Τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον οὐδέποτε θά παύσῃ διά τῶν εἰς τήν διάθεσιν αὐτοῦ πνευματικῶν μέσων καί τῆς ἀληθείας νά στηρίζῃ τάς προσπαθείας δι᾽ εἰρηνικόν διάλογον μεταξύ τῶν διαφόρων θρησκειῶν, τήν εἰρηνικήν ἐπίλυσιν κάθε διαφορᾶς καί τήν ἐπικράτησιν κλίματος ἀνοχῆς, καταλλαγῆς καί συνεργασίας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων κάθε θρησκεύματος καί ἐθνικῆς καταγωγῆς.

Καταδικάζοντες ὡς ἀντίθετον πρός τήν θρησκείαν κάθε μορφήν βίας, κηρύσσομεν ἀπό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὅτι μέγα ὡς ἀληθῶς «τό τῆς εὐσεβείας· μυστήριον· Θεός ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ» (Α΄ Τιμ. γ΄, 16), κυβερνᾷ τόν κόσμον καί τά τοῦ κόσμου κατά τάς ἀνεξιχνιάστους βουλάς καί τά κρίματα Αὐτοῦ καί πάλιν ἔρχεται ἐν δόξῃ ὡς δίκαιος Κριτής κρῖναι τά σύμπαντα.

Αὐτῷ ἡ δόξα καί τό κράτος καί ἡ δύναμις καί ἡ τιμή καί ἡ προσκύνησις καί ἡ βασιλεία εἰς τούς ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,βιγ᾽, κατά μῆνα Μάϊον (ιθ᾽)
Ἐπινεμήσεως ς᾽

+ Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος, διάπυρος πρός Θεόν εὐχέτης
+ ὁ Χαλκηδόνος Ἀθανάσιος, συνευχέτης
+ ὁ Δέρκων Ἀπόστολος, συνευχέτης
+ ὁ Πέργης Εὐάγγελος, συνευχέτης
+ ὁ Θεοδωρουπόλεως Γερμανός, συνευχέτης
+ ὁ Μυριοφύτου καί Περιστάσεως Εἰρηναῖος, συνευχέτης
+ ὁ Μύρων Χρυσόστομος, συνευχέτης
+ ὁ Σασίμων Γεννάδιος, συνευχέτης
+ ὁ Νέας Ἰερσέης Εὐάγγελος, συνευχέτης
+ ὁ Ρόδου Κύριλλος, συνευχέτης
+ ὁ Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου Δαμασκηνός, συνευχέτης
+ ὁ Σιγκαπούρης Κωνσταντῖνος, συνευχέτης
+ ὁ Αὐστρίας Ἀρσένιος, συνευχέτης

Χαιρετισμός τῆς Α. Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου

κατά τήν Ἔναρξιν τῶν Ἐργασιῶν τῆς Ἡμερίδος ἐπί τῇ 1700ῇ Ἐπετείῳ ἀπό τῆς Ἐκδόσεως τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων (Κωνσταντινούπολη, 17 Μαΐου 2013)

«Ἰδού δή τί καλόν ἤ τί τερπνόν, ἀλλ᾽ ἤ τό κατοικεῖν ἀδελφούς ἐπί τό αὐτό;» (Ψαλμ. 132), καί μάλιστα ἐν Χριστῷ Ἀναστάντι.

Τοῦτ᾽ αὐτό ἐπαναλαμβάνομεν καί ἡμεῖς, ἅγιοι καί προσφιλέστατοι ἀδελφοί καί συλλειτουργοί ἐν τῷ Ἀναστάντι Κυρίῳ, ἐκπρόσωποι τῶν ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἁγίων κατά τόπους Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐν Χριστῷ ἀδελφοί τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν, Ἐξοχώτατοι καί Ἐλλογιμώτατοι σύνεδροι, ἔχοντες τήν χαράν νά σᾶς ἔχωμεν μεθ᾽ ἡμῶν εἰς τήν πόλιν μας, εἰς τάς αὐλάς τῆς Χάριτος καί τῆς ἱστορίας, τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως καί τῆς ἐμπραγμάτου βιώσεως τοῦ θαύματος, εἰς τόν τόπον τοῦτον τοῦ Ἁγιάσματος, τῆς δόξης Κυρίου, τοῦ παθόντος, σταυρωθέντος, ταφέντος καί Ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν διά τήν ἡμῶν σωτηρίαν.

Ἡ ἡμερίς αὕτη, τῆς ὁποίας τῶν ἐργασιῶν τήν ἔναρξιν ἐν Χριστῷ καί ἐν τῷ Ὀνόματι Αὐτοῦ κηρύττομεν τήν στιγμήν ταύτην, σηματοδοτεῖ μίαν Σελίδα. Ὄχι ἁπλῶς μίαν ἁπλῆν καθημερινήν καταγραφήν· ἀλλά μίαν πραγματικότητα. Κατά τόν ἰσχυρισμόν ἀτυχῶς τῶν πολλῶν, αἱ σελίδες τῆς καθημερινότητος καί τῆς γραφῖδος καταγράφουν τήν ἱστορίαν.

Ἡμεῖς ὅμως ἀπό Χριστοῦ, δι᾽ Οὗ καί ἐξ Οὗ καί δι᾽Ὅν τά πάντα ἐγένετο, ἐν περιόδοις διωγμῶν καί θλίψεων τῆς Ἀληθείας, καί μέχρι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, πρό 1700 ἐτῶν, διά τῆς ἐκδόσεως τοῦ γνωστοῦ "Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων", διά τοῦ ὁποίου παρεσχέθη εἰς τήν Ἐκκλησίαν ἡ ἐλευθερία τοῦ λατρεύειν τῷ Κυρίῳ καί δημοσίᾳ ὁμολογεῖν τήν πίστιν Αὐτῷ, τῷ μόνῳ ἀληθινῷ Θεῷ καί Σωτῆρι, καταγράφομεν, οἱ ἄνθρωποι, κατά καιρούς καί ἐποχάς "πολυμερῶς καί πολυτρόπως" τήν Σελίδα τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ παγκοσμίῳ κονίστρᾳ. Ἡ Σελίς αὕτη ἐπηρεάζεται πάντοτε ἀπό τήν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, καθορίζεται ὅμως πάντοτε ἐν τέλει ὑπό τοῦ κυριεύοντος ζώντων καί νεκρῶν Κυρίου.

Δοξολογοῦντες τόν Ἀναστάντα Χριστόν καί εὐχαριστοῦντες πᾶσιν ὑμῖν καί ταῖς ἀποστειλάσαις ὑμᾶς Ἁγίαις Ἐκκλησίαις καί τοῖς σεβασμίοις συναδελφοῖς Προκαθημένοις αὐτῶν, διά τήν συμμετοχήν εἰς τήν ἐκδήλωσιν ταύτην ἀποδόσεως φόρου τιμῆς πρός τόν θεόστεπτον Βασιλέα Κωνσταντῖνον τόν ἐν ὀλίγοις ἀληθῶς Μέγαν –«ὅς ἐάν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔσται ὑμῶν διάκονος» (πρβλ. Ματθ. κ΄ 26-27) κατά τό εὐαγγελικόν-, ὡς τόν πρῶτον παρασχόντα τήν ἐλευθερίαν εἰς τήν Ἐκκλησίαν καί εἰς τόν ἄνθρωπον καί παύσαντα τούς ἀπηνεῖς κατ᾽ αὐτῆς διωγμούς, ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ Σελίς αὕτη, ἔκτοτε καί μέχρι σήμερον, γέμει πικρῶν ἐμπειριῶν καί γεγονότων, παραδοθέντων εἰς τήν λήθην, παραμενούσης μόνον τῆς ἐμπαθοῦς μνήμης αὐτῶν. Ἡ βιουμένη ὅμως Σελίς αὕτη συγχρόνως «ἔχει ἐπί τό ἱμάτιον καί ἐπί τόν μηρόν αὐτοῦ ὄνομα γεγραμμένον, βασιλεύς βασιλέων καί κύριος κυρίων» (Ἀποκ. Ἰωάν. ιθ΄ 16), ὁ «ποιῶν καινά πάντα» (αὐτ. 21,5).

Ἡ ἑορταζομένη καί τιμωμένη ἐπέτειος ἀποτελεῖ ἀφορμήν, ὥστε "ἀναμηρυκάζοντες" τά γεγονότα, νά ἀναλογισθῶμεν καί νά προβληματισθῶμεν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τήν πορείαν τοῦ συγχρόνου κόσμου, 1700 ἔτη ἀφ᾽ ὅτου ὁ θεοφιλής Βασιλεύς καθιέρωσε πρακτικῶς καί νομοθετικῶς τάς βασικάς ἀρχάς, ἐπί τῶν ὁποίων στηρίζονται καί νῦν αἱ σύγχρονοι Χριστιανικαί κοινωνίαι, καί

κατ᾽ ἐπέκτασιν καί ἀναλογίαν, καί σύμπας ὁ κόσμος.

Παρατηροῦμεν, κατά τούς συγχρόνους καιρούς, τά διάφορα κράτη καί ἔθνη, μιμούμενα τό ἕν τό ἕτερον, καί μάλιστα κατά τήν ἐποχήν ταύτην τῆς λεγομένης "παγκοσμιοποιήσεως", κατά τήν ὁποίαν ἡ ταχύτης καί ἡ ποσότης τῆς πληροφορίας καί τῆς παραπληροφορήσεως, τῆς ἀληθείας καί τῆς ἡμιαληθείας μέχρι καί αὐτῆς τῆς παραποιήσεως δι᾽ εὐτελές καί παροδικόν "συμφέρον" τῶν γεγονότων καί τῆς ἀσυστόλου συκοφαντίας προσώπων καί καταστάσεων, τῆς δικαιοσύνης καί τῆς ἀδικίας, διατρέχουν "ἐν μιᾷ ροπῇ" τήν οἰκουμένην ἅπασαν, παρατηροῦμεν, λέγομεν, μίαν τάσιν τά πάντα νά ἐμπνέωνται ὑπό κοσμικωτέρου καί μόνον πνεύματος.

Μετά λύπης διαπιστοῦμεν οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι καί μάλιστα οἱ "κληθέντες κλήσει ἁγίᾳ", μίαν ἑτέραν πραγματικότητα, ἀντί τῆς προσδοκωμένης καί ἀσφαλῶς ἐπιθυμουμένης "ὀθνείας ἀλλοιώσεως". Πλέον συγκεκριμένως: αἱ παραδόσεις ἐγκαταλείπονται ὁλονέν καί περισσότερον· ἡ πίστις θεωρεῖται ὡς προσωπική τις ὑπόθεσις καί καταβάλλεται προσπάθεια νά τεθῇ εἰς τό περιθώριον τῆς κοινωνίας· τά ἰδανικά καί αἱ ἀξίαι -αἱ δυνάμεις δηλαδή αἱ ὁποῖαι συνέχουν καί διασώζουν τά ἔθνη ἀνά τούς αἰῶνας- περιφρονοῦνται· ἡ παιδεία πλήττεται καί ἀποχριστιανοποιεῖται καί ἐκκοσμικεύεται· ἡ νομοθεσία ἀπομακρύνεται ἀπό τάς χριστιανικάς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν ἀνέκαθεν, καί μάλιστα ἀπό τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καί ἐντεῦθεν, τό θεωρητικόν ὑπόβαθρον τῆς νομοθεσίας· ἡ ἁμαρτία πλέον δέν θεωρεῖται "κακόν" καί ἐνδύεται τό ἔνδυμα τῆς διαφορετικότητος, δηλαδή τῆς ἁπλῆς διαφορετικῆς προσωπικῆς ἐπιλογῆς· ἡ ἀνηθικότης συμπορεύεται καί καλύπτεται ὑπό τό περιφρονητικόν καί αἰτιολογικόν, ἀληθῶς εἰπεῖν, πλέγμα τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀνθρωπίνης σαρκός καί ἡ ἠθική τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ περιθωριοποεῖται· ἀγνοεῖται τό "Κύριε Ἐλέησον", δηλαδή αὐτό τοῦτο τό περιεχόμενον τῆς πίστεως καί τῆς ζωῆς.

Παρά τήν ἀπογοητευτικήν ταύτην πορείαν τῶν ἀνθρωπείων, ἡ ὁποία εἶναι πλέον ἐμφανής εἰς τόν ἐκκοσμικευόμενον ὁσημέραι δυτικόν λεγόμενον "κόσμον" καί πολιτισμόν, διατηρεῖται εἰς τά ἔγκατα καί εἰς τά σπλάγχνα αὐτοῦ τοῦ δυτικοῦ κόσμου, εἰς τήν διάρθρωσιν καί εἰς τήν δομήν του, εἰς τήν διοίκησιν καί τήν νομοθεσίαν του, εἰς τήν τέχνην καί εἰς τάς ἀξίας του, τό ἦθος καί τό πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας, τό ἦθος καί τό πνεῦμα τοῦ Ἁγίου Βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, τό ἦθος καί τό πνεῦμα τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου. Ὅ,τι καλόν καί δίκαιον ὑπάρχει σήμερον εἰς τάς ὁλονέν καί περισσότερον ἐκκοσμικευομένας πολιτείας καί κοινωνίας εἶναι τό εἰλημμένον ἀπό τό Εὐαγγέλιον καί τήν Ἐκκλησίαν.

Τά βασικά ἀνθρώπινα δικαιώματα, διά τά ὁποῖα οἱ πάντες δῆθεν ἐργάζονται λαοί, ἔθνη, κοινωνίαι, ἄνθρωποι, ἀδελφοί, -τά ὁποῖα συνήθως βιοῦνται ἀτυχῶς ἐμπειρικῶς διά τοῦ ἀντιευαγγελικοῦ καί ἀντιχριστιανικοῦ πλέγματος τοῦ "ὀφθαλμόν ἀντί ὀφθαλμοῦ καί ὀδόντα ἀντί ὀδόντος"-, ἀποτελοῦν ἀξίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀξίας τάς ὁποίας ὁ δίκαιος Ἄναξ, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ἐνεφύτευσεν εἰς τήν διοίκησιν καί τήν δομήν τοῦ κράτους του, διότι διεῖδε καί προεῖδεν ὅτι μόνον οὕτω θά ἠδύνατο τοῦτο νά προκόψῃ καί νά διατηρηθῇ συνημμένον καί εἰρηνικόν. Τάς ἰδίας αὐτάς ἀξίας παρέλαβεν ἐν τῇ οὐσίᾳ καί ὁ σημερινός κόσμος, μέ τήν διαφοράν ὅτι ἤλλαξεν ἁπλῶς τούς τίτλους καί ὅτι ὁ "ἄνθρωπος" διακηρύττει πλέον καί ἐπισήμως "ὅτι δέν πιστεύει εἰς τόν Θεόν" καί ὅτι "ἡ ἐποχή τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει ἤδη παρέλθει"!

Ὅμως, παρά τάς "κραυγάς ταύτας", ὁ Χριστιανισμός, ἡ Ἀλήθεια, ὄχι μόνον δέν ἔχει παρέλθει, ἀλλά ὁσημέραι ἀνδροῦται, δυναμοῦται καί ὡριμάζει, ἐπιβεβαιουμένου καθημερινῶς τοῦ Παυλικοῦ λόγου "οὗ δέ ἐπλέονασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις, ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καί ἡ χάρις βασιλεύσῃ διά δικαιοσύνης εἰς ζωήν αἰώνιον διά Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν" (Ρωμ. ε΄ 20-21).

Οἱ σύγχρονοι πολιτειακοί θεσμοί, παρά τάς συχνάκις κινδυνώδεις μεταρρυθμίσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνίοτε δυναμιτίζουν καί αὐτά ταῦτα τά θεμέλια τῆς κοινωνίας, ὡς ἡ παρατηρουμένη ἔλλειψις σεβασμοῦ πρός τόν ἱερόν θεσμόν τῆς οἰκογενείας, ἡ νομική ἀναγνώρισις καί θεσμοθέτησις σοβαρῶν καί θανασίμων ἁμαρτιῶν καί μή φυσιολογικῶν καταστάσεων (πρβλ. Ρωμ. α΄ 25-32), εἶναι

βαθέως ἐμπεποτισμένοι, οἱ πολιτειακοί θεσμοί οὗτοι, ὑπό τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ καί ὑπό τοῦ αἵματος τῶν Μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος "ἔβαψε" βαθέως τό κράτος του μέ τήν βαφήν τοῦ Χριστοῦ, ὥστε νά μή εἶναι δυνατόν νά ἐξαλειφθῇ μέ τήν πάροδον τῶν αἰώνων. Διηρωτήθημεν ὅμως διατί;

Κρίνομεν καί κρινόμεθα, λησμονοῦντες τό Κυριακόν "μή κρίνετε ἵνα μή κριθῆτε". Νομίζομεν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀθλιότητί μας ὅτι ὅλα ἔρχονται καί παρέρχονται καί λησμονοῦνται, ἐπιλανθανόμενοι ὅτι Ἐκεῖνος "τά πανθ' ὁρᾷ" καί "ἐτάζει καρδίας καί νεφρούς". Τά ἀνθρώπινα πάντα μάταια (Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός) καί ἀληθῶς "ροῦς ποταμοῦ, σκιά, καπνός, ἐνύπνιον καί ἄνθος χόρτου πέφυκεν ... ἡ παροῦσα τερπνότης" (Ἅγιος Ἀνδρέας Κρήτης). Ἡ βαφή ὅμως τῆς Ἀληθείας "κραταιά ὡς ὁ θάνατος". Καί ἡ βαφή αὕτη τοῦ Χριστοῦ διά τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου δέν θά ἠδύνατο νά μείνῃ ἐάν δέν εἶχε προηγηθῆ ἡ βαφή "γραφῖδι ἀνεξιτήλῳ" τοῦ ἱεροῦ τούτου ἐδάφους τῆς Πόλεώς του, ὅπως καί πάσης τῆς οἰκουμένης, διά τοῦ αἵματος τῶν Ἁγίων Μαρτύρων, τῶν μεγάλων καί ἀναριθμήτων, τῶν πλείστων ἐν ἀνωνυμίᾳ "ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς", καί ἐν "πλαξί" κοιμητηρίων, τῶν μεγάλων καί ἀναριθμήτων ἐκείνων ἡρώων τῆς πίστεως, διά τῆς θυσίας τῶν ὁποίων ἡ Ἐκκλησία αὐξάνεται, τρέφεται, εἰρηνεύει καί στερεοῦται.

Τό αἷμα τῶν Μαρτύρων, ὁ Σταυρός καί ἡ Θυσία· ἡ ἀπάρνησις τοῦ κόσμου καί τῶν τοῦ κόσμου· ἡ Ἀδελφότης καί κυρίως ἡ Φιλία -"ὑμᾶς δέ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρά τοῦ Πατρός μου ἐγνώρισα ὑμῖν" (Ἰωάν. ιε΄ 15-16)-· ἡ Ἀγάπη, ἡ ὁποία "ἔξω βάλλει τόν φόβον", τόν κάθε φόβον, καί μάλιστα ἐκεῖνον τοῦ θανάτου, ἔφεραν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τήν Εἰρήνην, ἡ ὁποία σημαντικῶς καί πρακτικῶς ἐν συνεχείᾳ ἐχαρίσθη διά τοῦ τιμωμένου ἐπετειακῶς Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων. Τά παθήματα τῶν Ἁγίων Μαρτύρων, καί τῶν ἀδίκως βαλλομένων ἀνά τούς αἰῶνας, ἄχρι τοῦ νῦν, τά ὁποῖα εἶχον καί ἔχουν ὑπογραμμό ν εἰς τό μαρτύριον τόν ἴδιον τόν Κύριον Ἰησοῦν, τόν "ἐσμυρνισμένον" κατά τούς πολλούς, τόν παθόντα ὑπέρ ἡμῶν "ἵνα ἐπικαλουθήσωμεν τοῖς ἴχνεσιν Αὐτοῦ"(πρβλ. Α΄ Πέτρ. β΄ 22), παρέσχον καί δίδουν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τόν ἱλασμόν, τήν σωτηρίαν, τήν εἰρήνευσιν, μετά τούς τρεῖς αἰῶνας τῶν φοβερῶν διωγμῶν.

"Ἀμεταμέλητα γάρ τά χαρίσματα καί ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ" (Ρωμ. ια΄ 29-30).

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία μας τελειοῦται διά τοῦ πάθους. Διά τοῦ μαρτυρίου τῶν τέκνων της, τά ὁποῖα μόνον οὕτως ἀποδεικνύουν τήν εἰλικρίνειαν τῆς ἀγάπης των πρός τόν Θεόν. Προηγεῖται, λοιπόν, τό α ἷ μ α τῶν Μαρτύρων καί ἀκολουθεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ θρησκεύειν τήν ὁποίαν διεκήρυξεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. Προηγοῦνται τά πάθη τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καί ἀκολουθοῦν τά ὑπό τῶν βασιλέων χορηγηθέντα δικαιώματα. Προηγοῦνται τά δάκρυα τῶν ἑορταζομένων Ἁγίων Μυροφόρων τῆς χαρᾶς καί τοῦ παραληρήματος τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Κύριος καλεῖ τόν Ἀπόστολον τῶν Ἐθνῶν Παῦλον, ὑποδεικνύων αὐτῷ "ὅσα δεῖ παθεῖν ὑπέρ τοῦ Ὀνόματός Του" (πρβλ. Πράξ. θ΄ 16), τόν δέ Ἅγιον Κωνσταντῖνον διά τοῦ νικηφόρου καί λαμπροφόρου Σημείου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

Ἀληθῶς "τοῦ Σταυροῦ τόν τύπον ἐν οὐρανῷ ἐθεάσατο καί ὡς ὁ Παῦλος τήν κλῆσιν οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἐδέξατο, ὁ ἐν βασιλεῦσιν Ἀπόστολος" τοῦ Κυρίου Μέγας Κωνσταντῖνος.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀντικρύσας εἰς τόν "ἰταλικόν" οὐρανόν τόν Τίμιον Σταυρόν λάμποντα μετεμορφώθη. Καί μετ' αὐτοῦ καί ἅπασα ἡ ζωή τῆς Αὐτοκρατορίας καί διαχρονικῶς τῆς ἀνθρωπότητος. Τό ὅραμα - πραγματικότης αὕτη τοῦ διαρκῶς παρόντος Σταυρικοῦ Σημείου, σιωπηλοῦ καί συγχρόνως κραυγάζοντος, εἶναι ἀνάλογον τοῦ πορευομένου εἰς Δαμασκόν Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου "ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας, ἄνδρας τε καί γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ" (Πράξ. θ΄,2-3). Μήπως καί ἡμεῖς μέχρι τῆς σήμερον δέν "καταδιώκομεν" τούς ἀντίθετα ἁπλῶς φρονοῦντας ἡμῖν καί ὑπομένοντας καρτερικῶς καί θέλομεν νά

τούς ἴδωμεν "δεδεμένους" ἐπί τοῦ Σταυροῦ οὐχί τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ, -ὅπερ ἀσφαλῶς τό εὐκταῖον καί ἐπιδιωκτέον διά τήν σωτηρίαν αὐτῶν καί ἡμῶν τῶν ἰδίων, ἀλλά τῆς ἡμετέρας ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας καί μοχθηρίας;

Ὁ διώκτης Σαῦλος μετεβλήθη εἰς τόν ὑπέρ πάντας κορυφαῖον ζηλωτήν Μαθητήν τοῦ Χριστοῦ καί διά τοῦ κηρύγματός του ἤλλαξε τήν οἰκουμένην. Ὁ Βασιλεύς Κωνσταντῖνος διά τοῦ ἀληθοῦς ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ὁράματος τοῦ Τύπου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ μετεβλήθη εἰς ἀναμορφωτήν τῆς Οἰκουμένης. Ὄχι μόνον ἔπαυσε τούς ἀδίκους διωγμούς κατά τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καί διά τοῦ ἔργου του ἐπέτυχε νά εἰσχωρήσουν εἰς τήν ἰδεολογίαν καί τήν ζωήν τῆς τότε αὐτοκρατορίας καί τοῦ κόσμου τά χριστιανικά δόγματα καί τά εὐαγγελικά ἐντάλματα, καί ἐπέφερε μίαν βαθεῖαν τομήν εἰς τήν παγκόσμιον ἱστορίαν, χωρίς νά τό προγραμματίσῃ ἤ νά τό ἐπιδιώξῃ. Οὐκ ἐξ ἀνθρώπων τήν κλῆσιν ἐδέξατο, καί ἰδού ἐν "βασιλεῦσιν" Ἀπόστολος. Ὀξύμωρον τό σχῆμα· Θεοῦ τό δῶρον! Ἀποστολή καί Πορεία!

Οἱ ἄνθρωποι διά νά πιστεύσωμεν πάντοτε «σημεῖον ἐπιζητοῦμεν» (Ματθ. ιϛ΄ 4). Καί λησμονοῦμεν, ὅτι οὐ δοθήσεται ἡμῖν σημεῖον, παρά μόνον τό σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ Προφήτου, τοῦ ἐπιζήσαντος ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ θαλασσίου κήτους καί μαρτυρήσαντος τήν Ἀνάστασιν. Αὐτό τό Σημεῖον, λάμπον λαμπρότερον ἡλίου καθορῶμεν καί ἑορτάζομεν. Καί δέν λησμονοῦμεν ὅτι τό σημεῖον, τό κάθε σημεῖον, δίδεται· λαμβάνεται, οὐδέποτε προγραμματίζεται· εἶναι κλῆσις καί δωρεά καί χάρις καί ἔλεος καί ἀποστολή καί διαρκής πορεία.

Διά τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καί τοῦ ριζοσπαστικοῦ διά τήν ἐποχήν ἔργου του, ὁ Δεσπότης Θεός εἰσῆλθεν εἰς τά σπλάγχνα τοῦ κοσμικοῦ κράτους καί τό ἐζωοποίησεν, τό πρίν διεφθαρμένον καί σεσηπός. Καί ἀπεδείχθη ὅτι οἱ διῶκται «ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καί ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοί ἐμωράνθησαν, καί ἤλλαξαν τήν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου» (Ρωμ. α΄, 21-24). Καί, τέλος, ὅτι μόνον ὁ Κύριος ζωοποιεῖ "τούς νεκρούς", τούς κάθε εἴδους νεκρούς, καί «καλεῖ τά μή ὄντα ὡς ὄντα» (Ρωμ. δ΄,17).

Εἶναι χαρακτηριστικόν τῆς προϋπαρχούσης καί βασιλευούσης φθορᾶς, ὅτι τό κοσμικόν κράτος "τοῦ μοναρχήσαντος Αὐγούστου ἐπί τῆς γῆς", ὑπεδέχθη τό Βρέφος Ἰησοῦν διά τῆς σφαγῆς χιλιάδων ἀθώων νηπίων.

Καί ἐνῷ ἕκτοτε, ἀπό τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, "ἡ πλάνη πέπαυται" καί βασιλεύει ἡ Θεία Χάρις καί ἡ Θεία Ἀγάπη καί ἡ Θεία Δικαιοσύνη, δέν εἶναι δυνατόν νά λεχθῇ ἀσφαλῶς ὅτι τά πάντα, παρά τάς προόδους τῆς ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ ὑπ᾽ οὐρανόν μετεβλήθησαν. Καί σήμερον, παρά τήν πάροδον δύο χιλιάδων ἐτῶν ἀπό τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ καί τῆς μιαιφονίας τοῦ νομίζοντος τότε ἑαυτόν "κοσμοκράτορα" Ἡρώδου, ὁ φόνος χιλιάδων νηπίων τυγχάνει, δυστυχῶς, νομικῶς ἀνεγνωρισμένος εἰς τάς πλείστας "χριστιανικάς" Χώρας.

Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος «μακροθυ-μήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας» (Ἑβρ. ϛ΄ 15-16), ὡς ὁ Πατριάρχης Ἀβραάμ. Οἱ Νέρωνες καί οἱ Διοκλητιανοί καί οἱ Ἡρώδεις καί οἱ κάθε ἐποχῆς "κοσμοκράτορες" "περιβεβλημένοι δόξαν καί πορφύραν" ὡς ὁ "πλούσιος" τῆς Εὐαγγελικῆς περικοπῆς, λησμονοῦν καί καταδιώκουν· δέν μακροθυμοῦν· καί ἐν τέλει "φονεύουν" ἀνηλεῶς τόν "πτωχόν" Λάζαρον, τόν λιμώττοντα καί τρεφόμενον ἐκ τῶν ψιχίων τῆς τραπέζης, ὡς ἡ ἀποτεθησαυρισμένη εἰκών ἐν τῷ Ἱερῷ Ναῷ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Προπόδων Ταταούλων, ἐν τῇ πόλει ἡμῶν, χαρακτηριστικῶς ἀπεικονίζει. Διό καί δέν ἐπέτυχον καί δέν ἐπιτυγχάνουν "τῆς ἐπαγγελίας". Τήν "ἐπαγγελίαν" ἐπιτυγχάνουν ἐκεῖνοι "οἷς δέδοται", τοῖς "μή κατέχουσι τήν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ" (πρβλ. Ρωμ. α΄,19).

Κωνσταντῖνος ὁ Βασιλεύς ἀπηρνήθη τά "δικαιώματα" τῆς ἰσοθεΐας, τά ὁποῖα τοῦ παρεῖχε τό ἀξίωμά του καί ἡ ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς. Ἐκέρδισεν ὅμως τόν Ἕνα καί ἐκληρονόμησε τήν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Ἀδελφοί καί Πατέρες,

Εὑρισκόμεθα εἰς τήν Κωνσταντίνου Πόλιν. Καί διαλογιζόμεθα ἴσως, καί δικαίως: «εἰς ποίαν κατάστασιν εὑρίσκεται νῦν ἡ χριστιανικωτάτη Πόλις, τήν ὁποίαν ἀνίδρυσε καί ἐτίμησε διά τοῦ ὀνόματός του ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος;» Τήν ἀπατηλήν καί φθοροποιόν σκέψιν καί ἀναλόγους διαλογισμούς, διαψεύδει ἡ Σελίς καί τό Σημεῖον τῶν 1700 ἐτῶν! Καί τό σημεῖον εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνέχει τόν κόσμον διά τοῦ Σταυροῦ· ὅτι ἡ πίστις δέν εἶναι ἕν κοινωνικόν φαινόμενον ἤ μία ἁπλῆ ἰδεολογία. Εἶναι ἡ ἁγιαστική Χάρις, ἡ Χάρις τοῦ ἐπισκεπτομένου ἀενάως καί ἀθορύβως καί συμπορευομένου, ὡς "πῦρ", ὡς "αὔρα λεπτή", ὡς "ἀνώνυμος μεταξύ ἀνωνύμων" καί ἐπωνύμων, θά ἐλέγομεν, μεταξύ "τῶν ποιούντων τό θέλημα Αὐτοῦ" ἀλλά καί "τῶν ἀθετούντων τά δικαιώματα αὐτοῦ" ἤ ὡς Ἐκεῖνος εὐδοκεῖ, τούς ἐν τῷ Ὑπερώῳ τῆς Σιών "φοβισμένους" μαθητάς, τούς ἀνθρώπους ὅλων τῶν αἰώνων καί τῶν ἐποχῶν, ἡ ἀέναος Χάρις τοῦ Ἀναστάντος Κυρίου, τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Καί οἱ Χριστιανοί «κατέχονται μέν ὡς ἐν φρουρᾷ τῷ κόσμῳ, αὐτοί δέ συνέχουσι τόν κόσμον» (Ἀνωνύμου, Ἐπιστολή πρός Διόγνητον 6, P.G. 2, 1176C). Διά τοῦτο, ὡς χριστιανοί, δέν ἐκλυόμεθα, δέν ἀπελπιζόμεθα. Γνωρίζομεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀστοχοῦμεν εἰς τάς κρίσεις, εἰς τάς σκέψεις, εἰς τούς προγραμματισμούς, εἰς τάς ἰδεολογίας μας, εἰς τά φρονήματά μας. Ἡ Ἐκκλησία δέν ἀστοχεῖ, δέν καταργεῖται, ἀκόμη καί ἄν τά χριστιανικά κράτη καταλύωνται, ἀκόμη καί ἄν ἡ ἰδία ζῇ καί πολιτεύεται "ἐν αἰχμαλωσίᾳ", ἐνίοτε δεινῇ, ἀκόμη καί ἐάν ἀνθρωπίνως καταπολεμῆται. Ἡ Ἐκκλησία εὑρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ, διακονεῖ τόν κόσμον, δέν κυριεύεται ἀπό τόν κόσμον, διά τοῦτο καί "τό κακόν" δέν τήν ἐγγίζει. Τό πνεῦμα νικᾷ τήν σάρκα. Χριστός γάρ βασιλεύει εἰς τούς αἰῶνας. Ὑπέρ δέ πάντα νικᾷ Ἐκεῖνος.

Μέ τήν βιωματικήν ταύτην αἴσθησιν τῆς δυνάμεως τῆς Ἐκκλησίας, καλούμεθα εἰς μίμησιν εἰς τήν ἐργασίαν τῆς ἀρετῆς Κωνσταντίνου τοῦ Βασιλέως καί ἰσαποστόλου καί ἁγίου, διά νά καταλείψωμεν καί ἡμεῖς ἴχνη καί ἀγαθήν ὑπόμνησιν καί τά ἔργα νά προπορευθοῦν ἐνώπιον τοῦ Κυρίου ὡς προπομπός κατά τήν ἡμέραν ἐκείνην τήν "μεγάλην καί φοβεράν", ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπό τοῦδε, κλείεται κατά τήν ἡμέραν τῆς ἐκδημίας καί τελειοῦται διά τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου: «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τήν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν» (Ματθ. κε΄ 34).

Κατά τάς ἀνεξιχνιάστους βουλάς τοῦ Κυρίου καταξιωθέντες νά καταστῶμεν "ἐργάται τοῦ Ἀμπελῶνος" Του καί συνεχισταί τοῦ ἔργου τῶν Ἀποστόλων καί τῶν Ἱεραρχῶν, καλούμεθα ἐν Ὀνόματι πάντοτε Ἐκείνου, ἄνευ ἀνθρωπίνων προγραμματισμῶν, "καθ' ἡμέραν κατα-ργουμένων", νά ἐργασθῶμεν πρός μετα-ποίησιν καί ἀνάπλασιν τῆς κοινωνίας, τοῦ "μικροῦ" ἤ τοῦ "μεγάλου" ποιμνίου καί ἀνάδειξιν καί μεταποίησιν ἡμῶν εἰς υἱούς καί θυγατέρας φωτός Χριστοῦ.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ σύγχρονοι κοινωνικαί δομαί συμπαρασύρουν ἐνίοτε, ὡς μή ὤφελε, καί ἡμᾶς τούς ποιμένας τῆς ποίμνης Χριστοῦ, ὅσους εὑρισκόμεθα "ἐσώτερον" τῆς θείας Αὐτοῦ "παρεμβολῆς", εἰς ἀπογοήτευσιν ἕνεκα τῆς καταστάσεως, εἰς τήν ὁποίαν εὑρίσκεται ὁ κόσμος, λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἐκ τῶν "πηγῶν τοῦ σωτηρίου" τῆς ζωῆς. Μετριάζεται ἡ ἀγαπητική δύναμις τῶν ψυχῶν μας καί ἀδυνατίζεται ἡ ὅλη ψυχῇ καί διανοίᾳ ἀφιέρωσίς μας εἰς τήν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ.

Ὅμως πιστεύομεν ὅτι ἡ Χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καί ἡ Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί Πατρός καί ἡ Κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οὐδέποτε μᾶς ἐγκαταλείπουν. Ἱερουργεῖ τήν ζωήν μας ὁ Κύριος μυστικῶς, βαθέως, ἁγιαστικῶς, μεταμορφωτικῶς, ἀοράτως.

Μέ τάς σκέψεις αὐτάς κηρύσσομεν τήν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἡμερίδος ταύτης, δεόμενοι τοῦ Κυρίου ὅπως δίδῃ ἡμῖν πᾶσι καί ταῖς Ἐκκλησίαις ἡμῶν καί τῷ κόσμῳ παντί σημεῖον εἰς ἀγαθόν, ἵνα καταγράφωμεν σελίδας ἀναφορᾶς, σελίδας διακονίας, ὥστε νά μεγαλύνεται καί νά τιμᾶται, διά τῶν πρεσβειῶν τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων, τῶν Μαρτύρων καί τῶν ἀληθῶς ὀλίγων "μεγάλων" τῆς Πίστεώς μας καί τῆς Ἱστορίας, ὡς τῶν Μεγάλου Κωνσταντίνου καί Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, τό ἔργον τῆς Ἐκκλησίας καί δοξάζεται ὁ Κύριος, ὁ εὐαγγελιζόμενος ἡμῖν ἀνάστασιν καί ζωήν. Ἀμήν.

ΟΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ - «ΔΙΑΤΑΓΜΑ» ΤΩΝ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ

(313, 5; Φεβρουαρίου): Πολιτεία - Ἐκκλησία καί ὁ σεβασμός τῆς Ἀνεξιθρησκίας

Ἀνδρέα Π. Βίττη*

Εἰσαγωγικά

Τρεῖς ἀποφάσεις στίς ὁποῖες πρωταγωνίστησε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306-337, μονοκράτορας ἀπό τό 324), σέ διάστημα λιγότερο τῶν εἴκοσι χρόνων (313-330), σφράγισαν τή χιλιετία πού ἀκολούθησε, ἄλλαξαν καί διαμόρφωσαν τό ροῦν τῆς ἱστορίας γενικότερα. Πρόκειται γιά:

1. Τίς «Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων» τό 313, μέ τίς ὁποῖες ἀνοιγόταν οὐσιαστικά ὁ δρόμος στό Χριστιανισμό γιά νά καταστεῖ ἀπό διωγμένη σέ ἐπίσημη θρησκεία τῆς Ρωμαϊκῆς - Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως καί ἔγινε πρίν τή λήξη τοῦ 4ου αἰώνα, ἐπί Μεγάλου Θεοδοσίου (379-395).

2. Τήν ἀπόφαση γιά μεταφορά τῆς πρωτεύουσας τῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τήν Παλαιά στή Νέα Ρώμη, τήν τοῦ Κωνσταντίνου - Πόλη, τῆς ὁποίας ἡ γραμμή τῶν χερσαίων τειχῶν χαράχθηκε τό 324[1] καί τά ἐγκαίνια ἔγιναν στίς 11 Μαΐου τοῦ 330.

3. Τήν ἔναρξη τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀρχῆς γενομένης ἀπό τή Νίκαια τό 325. Μέ τίς Οἰκουμενικές Συνόδους ἐγκαινιαζόταν οὐσιαστικά ὁ κορυφαῖος θεσμός γιά τήν ἀντιμετώπιση καί ἐπίλυση σοβαρῶν θεολογικῶν ζητημάτων, τόν καθορισμό τῆς ὀρθόδοξης πίστης καί ζωῆς, ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ αὐτοκράτορα, μέ ὅτι αὐτό συνεπαγόταν ἐξ ἀπόψεως κύρους τοῦ θεσμοῦ, ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων, ἀλλά καί τῆς ἐμπλοκῆς τῆς Πολιτείας στά τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐμεῖς στήν παροῦσα μελέτη, μέσα στά πλαίσια πού μᾶς τέθηκαν[2], θά ἀσχοληθοῦμε, ἐξ ἀνάγκης, μέ ὁρισμένες μόνο πτυχές τοῦ πρώτου ἀπό τά πιό πάνω θέματα. Εἰδικότερα θά ἐπιχειρήσουμε μία σύντομη ἀνάλυση α) τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν πού προέκυψαν ἀπό τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, β) τό κατά πόσο αὐτές ἐφαρμόστηκαν καί ἔτυχαν σεβασμοῦ στή συνέχεια ἀπό τήν πολιτεία καί γ) ἄν ἡ χριστιανική Ἐκκλησία ὅταν ἔγινε ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία τῆς Ρωμαϊκῆς-Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας πολέμησε τήν Ἐθνική Θρησκεία. Πρόκειται, δηλαδή, γιά τό ἐρώτημα ἄν οἱ μέχρι πρό τῶν Ἀποφάσεων δεδιωγμένοι (χριστιανοί) μετατράπηκαν σέ διῶκτες καί οἱ πρώην διῶκτες (εἰδωλολάτρες - παγανιστές[3]) σέ δεδιωγμένους.

---

* Ὁ κ. Ἀνδρέας Βίττης εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας καί διδάκρωρ Ἱστορίας.

[1] Judith Herrin, Byzantium. *The Surprising Life of a Medieval Empire,* U.K. 2007, καί μετάφραση στά ἑλληνικά ἀπό Χριστιάνα Σαμαρᾶ, Ἀθήνα 2008, σ. 39.

[2] Ἡ μελέτη αὐτή μᾶς ζητήθηκε ἀπό τόν Πανιερότατο Μητροπολίτη Κωνσταντίας-Ἀμμοχώστου κ. Βασίλειο, γιά τόν τόμο ἀφιέρωμα μέ τή συμπλήρωση τῶν 1700 χρόνων ἀπό τή λήψη τῶν "Ἀποφάσεων" - "Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων" τό 313. Ἐκφράζουμε τίς εὐχαριστίες μας στόν Πανιερότατο γιά τήν εὐκαιρία καί τήν τιμή συμμετοχῆς στόν ἐπετειακό αὐτό τόμο.

Α'. Οἱ Ἀποφάσεις - "Διάταγμα" τῶν Μεδιολάνων καί οἱ Πολιτικές-Θρησκευτικές ἐλευθερίες: Πνεῦμα καί σπουδαιότητα

Ἀνεξάρτητα τοῦ ἄν ὑπῆρξε στά Μεδιόλανα (Μιλάνο, 5; Φεβρ. 313)[4] ἐπίσημο *Edictum* (Διάταγμα), ἤ ἐπίσημου ἐπιπέδου καί δεσμευτικοῦ χαρακτήρα συμπεφωνημένες Ἀποφάσεις μεταξύ τῶν τότε συναυτοκρατόρων τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τοῦ Κωνσταντίνου στή Δύση καί τοῦ Λικίνιου (308-324) στήν Ἀνατολή, οἱ ὁποῖες καταγράφηκαν σέ πρακτικό[5], πρόκειται ἀναντίλεκτα γιά γεγονός κοσμοϊστορικῆς σπουδαιότητας μέ ἐπιπτώσεις σέ πολλαπλά ἐπίπεδα (πολιτικές, θρησκευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, οἰκονομικές κ.ἄ.)[6] στά χρόνια πού ἀκολούθησαν.

Οἱ «Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων» διασώζονται σέ δύο κείμενα. Τό πρῶτο ἔγγραφο-διάταγμα εἶναι στά Λατινικά καί μᾶς παραδίδεται ἀπό τόν Lucius Caelius Firmianus Lactantius (250-325)[7] καί τό δεύτερο ἀπό τόν Εὐσέβιο Καισαρείας (260-340, ἐπίσκοπο Καισαρείας ἀπό τό 315), στά ἑλληνικά, καί ἀποτελεῖ «Ἀντίγραφον βασιλικῶν διατάξεων ἐκ ῥωμαϊκῆς γλώττης μεταληθεισῶν[8]. Παρά τίς μικροδιαφορές τους, τά δύο κείμενα ταυτίζονται «τόσο στό οὐσιαστικό τους περιεχόμενο, ὅσο καί στή διατύπωση»[9].

Γιά σκοπούς τῆς παρούσας μελέτης, παραθέτουμε τά σημαντικότερα ἀποσπάσματα τῶν Ἀποφάσεων τῶν Μεδιολάνων, ἀπό τό σχετικό κείμενο τοῦ Εὐσέβιου:

2. Ἤδη μέν ***πάλαι σκοποῦντες τήν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, ἀλλά ἑνός ἑκάστου τῇ διανοίᾳ καί τῇ βουλήσει ἐξουσίαν δοτέον*** *τοῦ τά θεῖα πράγματα* ***τημελεῖν κατά*** *τήν αὐτοῦ* ***προαίρεσιν*** *ἕκαστον, κεκελεύκειμεν...* ***τοῖς τε Χριστιανοῖς τῆς αἱρέσεως καί τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τήν πίστιν.***

---

[3] Pierre Chuvin, *A Chronicle of the Last Pagans,* Harvard University Press, μετάφραση στά ἑλληνικά ἀπό Ὀλυμπία Χειμωνίδου, Οἱ τελευταῖοι Ἐθνικοί. *Ἕνα χρονικό τῆς ἥττας τοῦ Παγανισμοῦ,* Θεσσαλονίκη [4]2003, εἰδικά σ. 19-26, ὅπου ὁ συγγραφέας δίνει τή σημασία καί τήν ἐξέλιξη τοῦ ὅρου παγανιστής. Καταλήγει πώς ὁ ὅρος παγανιστής σημαίνει "χωρικός", "πολίτης" καί "εἰδωλολάτρης". Ὁ συγγραφέας ἀποδέχεται τόν ὁρισμό πού θέλει τόν "παγανισμό ὡς θρησκεία τῆς πατρίδας, μέ τή στενότερη ἔννοια τῆς πόλης καί τῆς ἐπαρχίας της. Προβλέπει, ἀκόμα, τήν ποικιλία τῶν παγανιστικῶν πρακτικῶν καί πεποιθήσεων ... σήμ. Ἀνάλογη εἶναι ἄλλωστε καί ἡ σημασία τῆς ἑλληνικῆς λέξης Ἐθνικός", σ. 21-22.

[4] Σταῦρος Γουλούλης, «Ὑπῆρξε ἡ ἑορτή τῆς Concordia (5 Φεβ.), ἡμέρα ἐκδόσεως τοῦ "Διατάγματος τοῦ Μεδιολάνου"; (Διπλωματικές πρακτικές μίας πολιτικῆς-θρησκευτικῆς παράδοσης)», *Θεολογία,* τ. 3/2012, σ. 321-353. Ὁ συγγραφέας στή μελέτη αὐτή παρέχει σοβαρά ἐπιχειρήματα μέ βάση τά ὁποία ἡ 5η Φεβρουαρίου τοῦ 313 πρέπει νά θεωρεῖται ἡ πιθανότερη ἡμέρα λήψης τῶν ἀποφάσεων πού ἔμειναν γνωστές στήν ἱστορία ὡς "Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων". Ὁ συγγραφέας ἀναφέρει ἐνδεικτικά καί ἀπόψεις ἐρευνητῶν πού ἀπορρίπτουν τήν ἔκδοση "Διατάγματος", ὅπως καί ἄλλων πού δέχονται πώς ὑπογράφηκε τέτοιο διάταγμα, σ. 321-322.

[5] Βασίλειος Στεφανίδης, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Ἀθήνα 41978, σ. 141-142 καί Βλάσιος Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α', Ἀθήνα 1992, σ. 328.

[6] Βλέπε ἐνδεικτικά τή σχετική καί κατά θέμα βιβλιογραφία πού παρέχεται στά ἔργα τῶν: 1. Φειδᾶς, *Βυζάντιο. Βίος - Θεσμοί - Κοινωνία - Τέχνη,* Ἀθήνα 1985, 2. John Haldon, *Byzantium: A History,* 2000, μετάφραση στά ἑλληνικά ἀπό Σοφία Σφυρόερα, *Βυζάντιο - Μία Ἱστορία -,* Ἀθήνα 2007, 3. Herrin, ὁ.π. καί 4. τήν πολύ πλούσια βιβλιογραφία στό τέλος τῶν τόμων *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους,* Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, τ. Στ', Ἀθήνα 1976 καί εἰδικά τ. Ζ', Ἀθήνα 1978.

[7] Ὁ Λακτάντιος ἀντέγραψε τό σχετικό ἔγγραφο - Διάταγμα *(De mortibus persecutorum,* 48) πού, βάσει τῆς συμφωνίας τοῦ Μεδιολάνου, ἐκδόθηκε ἀπό τόν Λικίνιο στή Νικομήδεια (13 Ἰουνίου 313) καί ἀπευθυνόταν στόν Donatus. Chuvin, ὁ.π., σ. 40, Στεφανίδης, ὁ.π., σ.141. Γιά τόν Λακτάντιο βλέπε Johannes Quasten, *Patrology,* v. I-IV, USA, v.II, σ. 392-410, καί γιά τό ὑπό ἀναφορά κείμενο (ἐκδόσεις κ.λπ.) σ. 400-402. Γιά τό σχετικό Λατινικό κείμενο καί μετάφρασή του στά ἀγγλικά βλέπε καί *www.schule.at/dl/Lactantius_Edict_Milan2.1111750346184087.*

[8] Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* J. P. Migne, *Patrologia Graeca,* (στό ἑξῆς *MPG*) Παρίσι 1857 καί ἀνατύπωση Ἀθήνα 1997, τ. 20, σ.45-906, σ.880-885, ὅπου τό ὑπό ἀναφορά κείμενο καί ἐπίσης ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ *(ΕΠΕ),* Θεσσαλονίκη 1977, τ.1- 4, τ. 3. Γ', 5: 2-14, σ. 286-293, ὅπου κείμενο, μετάφραση καί σχόλια ἀπό Παναγιώτη Κ. Χρήστου. Στή μελέτη αὐτή χρησιμοποιοῦμε τήν ἔκδοση ΕΠΕ. ὁ Στεφανίδης, ὁ.π., σ. 142, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Εὐσέβιος μετάφρασε τό κείμενο πού δημοσιεύτηκε στήν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης, καί αὐτό ἀπό τόν Λικίνιο, ὅταν αὐτός ἀπέσπασε ἀπό τόν Μαξιμίνο καί αὐτές τίς περιοχές (Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτο).

[9] Φειδᾶς, *Ἱστορία,* ὁ.π., σ. 328-329.

3. **φυλάττειν**· ἀλλ΄ ἐπειδή πολλαί καί **διάφοραι αἱρέσεις** ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ, ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἐδόκουν **προστεθεῖσθαι** σαφῶς, τυχόν ἴσως τινές αὐτῶν **μετ΄ ὀλίγον ἀπό τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀπεκρούοντο.**

4. Ὅποτε εὐτυχῶς ἐγώ **Κωνσταντῖνος** ὁ Αὔγουστος κἀγώ **Λικίννιος** ὁ Αὔγουστος ἐν τῇ **Μεδιολάνῳ** ἐληλύθειμεν καί πάντα ὅσα πρός τό **λυσιτελές καί τό χρήσιμον τῷ κοινῷ διέφερεν...** ἅτινα ἐδόκει ἐν πολλοῖς ἅπασιν ἐπωφελῆ εἶναι, μᾶλλον δέ ἐν πρώτοις διατάξαι ἐδογματίσαμεν, οἷς ἡ πρός τό θεῖον αἰδώς τε καί τό σέβας ἐνείχετο, τουτ΄ ἔστιν, ὅπως **δῶμεν καί τοῖς Χριστιανοῖς καί πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ, ἡ δ΄ ἄν βουληθῶσιν,** ὅπως ὅ τί ποτέ ἐστι θειότητος καί οὐρανίου πράγματος, ἡμῖν καί πᾶσι τοῖς ὑπό τήν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενές εἶναι δυνηθῇ.

5. Τοίνυν ταύτην τήν βούλησιν **ὑγιεινῷ καί ὀρθοτάτῳ λογισμῷ ἐδογματίσαμεν,** ὅπως **μηδενί παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ἡ τοῦ ἀκολουθεῖν καί αἱρεῖσθαι τήν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν ἤ θρησκείαν ἑκάστῳ τε ἐξουσία δοθείη** τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τήν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἥν αὐτός ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζῃ...

6. ἀντιγράψαι ἀκόλουθον ἥν, **ἵν΄ ἀφαιρεθεισῶν παντελῶς τῶν αἱρέσεων, αἵτινες τοῖς προτέροις ἡμῶν γράμμασι** τοῖς πρός τήν σήν καθοσίωσιν ἀποσταλεῖσι **περί τῶν Χριστιανῶν ἐνείχοντο καί ἅτινα πάνυ σκαιά καί τῆς ἡμετέρας πραότητος ἀλλότρια εἶναι ἐδόκει, ταῦτα ὑφαιρεθῇ,** καί **νῦν ἐλευθέρως καί ἁπλῶς ἕκαστος αὐτῶν τῶν τήν αὐτήν προαίρεσιν ἐσχηκότων τοῦ φυλάττειν τήν τῶν χριστιανῶν**

7. **θρησκείαν ἄνευ τινός ὀχλήσεως τοῦτο αὐτό παραφυλάττοι...** ἡμᾶς **ἐλευθέραν καί ἀπολελυμένην ἐξουσίαν** τοῦ τημελεῖν τήν ἑαυτῶν **θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι.**

8. ὅπερ ἐπειδή ἀπολελυμένως αὐτοῖς... **καί ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν** τοῖς βουλομένοις τοῦ **μετέρχεσθαι τήν παρατήρησιν καί θρησκείαν ἑαυτῶν** (ὅπερ **ἀκολούθως τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν** γίνεσθαι φανερόν ἐστιν), ὅπως ἐξουσίαν ἕκαστος ἔχῃ τοῦ αἱρεῖσθαι καί τημελεῖν ὁποίαν δ' ἄν βούληται τοῦτο δέ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως **μηδεμιᾷ τιμῇ μηδέ θρησκείᾳ τινί μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη.**

9. **Καί τοῦτο δέ πρός τοῖς λοιποῖς εἰς τό πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν δογματίζομεν, ἵνα τούς τόπους αὐτῶν, εἰς οὕς τό πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς,** περί ὧν καί τοῖς πρότερον δοθεῖσι πρός τήν καθοσίωσιν γράμμασι τύπος ἕτερος ἦν ὁρισμένος τῷ προτέρῳ χρόνῳ, ἵν', **εἴ τινες ἤ παρά τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου ἤ παρά τινος ἑτέρου φαίνοιντο ἠγορακότες,** τούτους **τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καί ἄνευ τινός ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς, ὑπερτεθείσης πάσης ἀμελείας καί ἀμφιβολίας, ἀποκαταστήσωσι...** τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς

10. τήν **ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν...** Ἅτινα πάντα τῷ **σώματι τῷ τῶν Χριστιανῶν παρ' αὐτά** διά τῆς σῆς σπουδῆς **ἄνευ τινός παρολκῆς παραδίδοσθαι** δεήσει.

11. Καί **ἐπειδή οἱ αὐτοί Χριστιανοί οὐ μόνον ἐκείνους εἰς οὕς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλά καί ἑτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται** διαφέροντας οὐ πρός ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλά **πρός τό δίκαιον τοῦ αὐτῶν σώματος,** τουτ' ἔστιν τῶν Χριστιανῶν, ταῦτα **πάντα ἐπί τῷ νόμῳ** ὅν προειρήκαμεν, δίχα παντελῶς τινός ἀμφισβητήσεως τοῖς αὐτοῖς **Χριστιανοῖς, τουτ' ἔστιν τῷ σώματι αὐτῶν καί τῇ συνόδῳ ἕκαστα αὐτῶν ἀποκαταστῆναι κελεύσεις... ἄνευ τιμῆς...**

12. ὅπως τό ἡμέτερον κέλευσμα τήν ταχίστην παραπληρωθῇ, ὅπως καί ἐν τούτῳ διά τῆς ἡμετέρας χρηστότητος **πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καί δημοσίας ἡσυχίας.**

14. **ὁ ὅρος πρός γνῶσιν** πάντων ἐνεχθῆναι δυνηθῇ, προταχθέντα τοῦ σοῦ προστάγματος ταῦτα τά ὑφ' ἡμῶν γραφέντα πανταχοῦ **προθῆναι** καί εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν, ὅπως ταύτης τῆς ἡμετέρας καλοκαγαθίας **ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνηθῇ**[10].

[10] Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, ΕΠΕ,* ὁ.π., σ. 286-292. Τά ἔντονα γράμματα εἶναι δικά μας.

Ὅπως μπορεῖ νά ἀντιληφθεῖ ὁ ἀναγνώστης, πρόκειται γιά ἕνα κείμενο ὄχι ἁπλά ἱστορικῆς ἀξίας καί ὑψίστης σημασίας γιά τή θρησκευτική ἐλευθερία καί τά ἀνθρώπινα δικαιώματα γενικότερα, μέ βάση τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς ἔκδοσής του (δεδομένων τῶν διωγμῶν πού ὑπόκειντο οἱ χριστιανοί καί ὁ Χριστιανισμός ὡς θρησκεία[11], ἀλλά καί διαχρονικῆς σπουδαιότητας. Ἀρκεῖ νά ἀναλογιστεῖ κανείς τίς καταπατήσεις θρησκευτικῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν πού συμβαίνουν ἀκόμα μέχρι καί σήμερα, 1700 χρόνια μετά τήν ἔκδοση τῶν Ἀποφάσεων τῶν Μεδιολάνων: διώξεις ἀνθρώπων γιά τίς θρησκευτικές τους πεποιθήσεις σέ διάφορες χῶρες, ἀκόμα καί σέ «πολιτισμένες» (τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου μή ἐξαιρουμένου), ἄρνηση ἐλεύθερης ἤ ἀπρόσκοπτης ἄσκησης τῆς λατρευτικῆς ζωῆς, ἄρνηση παροχῆς θρησκευτικῆς παιδείας τῶν μειονοτήτων, κατασχέσεις καί «ἀπαλλοτριώσεις» ἐκκλησιαστικῶν-θρησκευτικῶν περιουσιῶν καί ἱδρυμάτων ἀπό τήν πολιτεία καί τόσες ἄλλες καταπατήσεις θρησκευτικῶν-ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ἄς δοῦμε, ὅμως, τίς βασικότερες πρόνοιες καί τό πνεῦμα τῶν ἀποφάσεων τοῦ πιό πάνω κειμένου τόσο ἀπό πολιτική, ὅσο καί θρησκευτική ἄποψη:

1. Πρόκειται γιά ἀνωτάτου ἐπιπέδου πολιτικές Ἀποφάσεις οἱ ὁποῖες ἐξυπηρετοῦν πρώτιστα πολιτικές σκοπιμότητες, στά πλαίσια μίας γενικοῦ χαρακτῆρα θρησκευτικῆς πολιτικῆς καί στόχευσης μέ ξεκάθαρο σκοπό: νά συμβάλουν στό δημόσιο συμφέρον καί ὠφέλεια καί νά συνεχιστεῖ ἡ κατά τά τελευταία ἔτη (311-313) παρατηρούμενη σχετική ἡσυχία στήν αὐτοκρατορία *(ὅπερ ἀκολούθως τῇ ἡσυχίᾳ τῶν ἡμετέρων καιρῶν γίνεσθαι φανερόν ἐστιν, πρόνοια γένηται τῆς κοινῆς καί δημοσίας ἡσυχίας),* ὅσον ἀφορᾶ στά θρησκευτικά πράγματα.

2. Ἀποσκοποῦν στή βελτίωση, ἐνίσχυση καί γενική ἐφαρμογή προηγούμενων πολιτικῶν διαταγῶν καί ἀποφάσεων πού παραχωροῦσαν θρησκευτική ἐλευθερία καί στούς χριστιανούς. Διαπιστώνεται πώς οἱ προηγούμενες διατάξεις εἴτε δέν ἐφαρμόζονταν, εἴτε προστέθηκαν σέ αὐτές διάφοροι ὅροι πού ἐμπόδιζαν ἤ καί καθιστοῦσαν ἀνενεργή ἤ ἀναποτελεσματική τήν οὐσιαστική ἐφαρμογή τους, εἴτε δέν εἶχαν καθολική ἰσχύ στήν αὐτοκρατορία[12]: *ἀλλ᾽ ἐπειδή πολλαί καί διάφοραι αἱρέσεις ἐν ἐκείνῃ τῇ ἀντιγραφῇ, ἐν ᾗ τοῖς αὐτοῖς συνεχωρήθη ἡ τοιαύτη ἐξουσία, ἐδόκουν προστεθεῖσθαι σαφῶς, τυχόν ἴσως τινές αὐτῶν μετ᾽ ὀλίγον ἀπό τῆς τοιαύτης παραφυλάξεως ἀπεκρούοντο.*

3. Ἡ πολιτεία στέλλει τό ξεκάθαρο μήνυμα πώς γιά αὐτήν τά θρησκευτικά πράγματα ἦταν καί εἶναι συγχρόνως καί πολιτικῆς σημασίας ὑποθέσεις *(πάλαι σκοποῦντες τήν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι).* Τά σχετιζόμενα μέ τή θρησκεία θέματα (ἐλευθερίες, λατρεία, δικαιώματα, ἠθική, κοινωνική ἀπήχηση, οἰκονομία, προοπτικές, σχέσεις τῶν πιστῶν διαφορετικῶν θρησκειῶν κ.λπ.) ἀποτελοῦσαν θέματα πού ἔπρεπε νά χειριστεῖ καί νά ἔχει καθοριστικό λόγο ἡ πολιτεία. Οὕτως ἤ ἄλλως αὐτή εἶχε, καί ἔχει ὡς ἐπί τό πλεῖστον, τά μέσα καί τήν ἐξουσία (νομοθετική, δικαστική, ἐκτελεστική, ἀνεξάρτητα πολιτικοῦ συστήματος καί συγκέντρωσης-κατανομῆς ἐξουσιῶν) γιά νά προβεῖ στίς ἀπαιτούμενες ρυθμίσεις καί νά ἐπιβάλει σέ μεγάλο βαθμό τή θέλησή της στά ὅρια τῆς κυριαρχίας της: *διατάξαι ἐδογματίσαμεν... ἡμῖν καί πᾶσι τοῖς ὑπό τήν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν - ὁ ὅρος πρός γνῶσιν πάντων ἐνεχθῆναι δυνηθῇ, προταχθέντα τοῦ σοῦ προστάγματος ταῦτα τά ὑφ᾽ ἡμῶν γραφέντα πανταχοῦ προθῆναι καί εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἡ νομοθεσία μηδένα λαθεῖν δυνηθῇ.*

[11] Γενικά γιά τή θέση τοῦ Χριστιανισμοῦ στή Ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, τούς διωγμούς μέχρι τόν 4ο αἰώνα, ἀλλά καί τίς ἐπιπτώσεις τους, βλέπε Φειδᾶς, ὁ.π., σ. 114-139, Henry Chadwick, *The early Church,* U.K. 1993 (revised edition), σ. 116-124, 152-159.

[12] Ἀναφέρουμε ὅτι προηγήθηκε τό διάταγμα τοῦ Γαλέριου γιά τερματισμό τῶν διωγμῶν (30 Ἀπριλίου 311), τό διάταγμα "ψιλῆς ἀνοχῆς" γιά τούς Χριστιανούς ἀπό τόν Μαξιμίνο (6 Ἀπριλίου 312) καί ἀνάλογο ἔγγραφο τοῦ Μαξέντιου (ὁ Στεφανίδης, ὁ.π., σ. 136, ὑποστηρίζει ὅτι αὐτό ἔγινε μᾶλλον μετά τή μάχη στή Μουλβία γέφυρα ὅπου ἡττήθηκε ἀπό τόν Κωνσταντῖνο, ἄρα περί τά τέλη τοῦ 312). Βλέπε καί Γουλούλης, ο.π, σ. 335.

4. Ἀποφασίζεται νά τερματιστοῦν ὁριστικά οἱ διωγμοί καί ὁρίζεται ὡς γενική ἀρχή, κατοχυρώνεται, ἡ ἀνοχή τῆς θρησκείας (=ἀνεξιθρησκία) γιά κάθε ὑπήκοο, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν χριστιανῶν. Ὁ καθένας ἔχει τήν ἐλευθερία νά ἀκολουθεῖ κατά βούληση ὅποια θρησκεία θεωρεῖ ὅτι τοῦ ἁρμόζει, ἐπί ἴσοις ὅροις: *τοῖς Χριστιανοῖς καί πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ, ἤ δ' ἄν βουληθῶσιν* - ***μηδεμιᾷ τιμῇ μηδέ θρησκείᾳ τινί μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη.***

5. Τονίζεται κατ' ἐπανάληψη ἡ δυνατότητα ἐπιλογῆς καί τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς θρησκείας, γιατί μόνο ἡ χριστιανική θρησκεία δέ θεωρεῖτο νόμιμη στήν αὐτοκρατορία: *τοῖς τε* ***Χριστιανοῖς*** *τῆς αἱρέσεως καί τῆς θρησκείας τῆς ἑαυτῶν τήν πίστιν φυλάττειν - δῶμεν καί τοῖς Χριστιανοῖς...* ***ἐλευθέραν αἵρεσιν*** *τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ, ἤ δ' ἄν βουληθῶσιν -* ***αἱρεῖσθαι τήν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν ἤ θρησκείαν ἑκάστῳ τέ ἐξουσία δοθείῃ*** - κ.ἄ. Αὐτή ἡ διάταξη ἐνέχει καθοριστική σημασία, ἄν ἀναλογιστεῖ κανείς πώς ὁ Χριστιανισμός καί οἱ χριστιανοί-χριστιανικές κοινότητες διώκονταν (στήν ἀρχή τοπικά καί περιστασιακά καί στή συνέχεια, εἰδικά τόν 3ο αἰώνα, γενικά) μέ ποικίλες, ἀβάσιμες, ἄδικες καί ἀόριστες δικαιολογίες, προλήψεις καί κατηγορίες (παράνομες-ἀπαγορευμένες-μυστικές ἑταιρεῖες, βδελυρή δεισιδαιμονία)[13], συμπεριλαμβανομένου ἀκόμα καί τοῦ ὀνόματός τους (nomen ipsum) στούς λόγους διώξεων[14], ἐνῶ ἦταν κατά τ' ἄλλα νομιμόφρονες πολίτες. Οἱ χριστιανοί, γιά νά γλυτώσουν τή ζωή τους καί νά ἀποφύγουν τίς διώξεις, τό μαρτύριο, τίς δημεύσεις τῶν περιουσιῶν τους, ἀναγκάζονταν νά ἀρνηθοῦν δημόσια τήν πίστη τους, νά θυσιάσουν στούς ἐθνικούς θεούς, ἤ νά προσφέρουν θυμίαμα στό ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορα καί τῶν ἐθνικῶν θεῶν, νά ἐπιδώσουν τά ἱερά βιβλία τῆς Ἐκκλησίας κ.ἄ.[15]. Σέ ἁπλούς ὅρους, ἡ ἐπιλογή ἦταν θάνατος ἤ ἀλλαξοπιστία.

6. Κάτι πού ἀξίζει τονισμοῦ, καί φανερώνει τόν προοδευτικό καί διαχρονικό χαρακτήρα καί σπουδαιότητα αὐτῶν τῶν Ἀποφάσεων, εἶναι τό γεγονός ὅτι δέ διαλαμβάνει ἁπλά τήν **ἀνεξιθρησκία** (ἁπλά τήν ἀνοχή τῆς θρησκείας), ἀλλά καί **τήν ἐλευθερία τῆς θρησκείας,** μέσα ἀπό τήν κατοχύρωση καί τήν παρεχόμενη δυνατότητα τῆς ἐλεύθερης διαμόρφωσης τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης, τῆς ἀπρόσκοπτης (ἰδιωτικῆς καί δημόσιας) ἄσκησης τῆς λατρείας καί τοῦ δικαιώματος ἀλλαγῆς τῆς θρησκείας:

τήν ***ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας*** *οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, ἀλλά ἑνός ἑκάστου τῇ* ***διανοίᾳ καί τῇ βουλήσει*** *ἐξουσίαν δοτέον τοῦ τά θεία πράγματα* ***τημελεῖν κατά*** *τήν αὐτοῦ* ***προαίρεσιν*** *ἕκαστον -* ***φυλάττειν*** *τήν...* ***θρησκείαν ἄνευ τινός ὀχλήσεως - ἀκολουθεῖν καί αἱρεῖσθαι*** *τήν τῶν Χριστιανῶν παραφύλαξιν ἤ θρησκείαν ἑκάστῳ τέ ἐξουσίᾳ δοθείῃ τοῦ* ***διδόναι ἑαυτοῦ τήν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἤν αὐτός ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζει- ἐλευθέραν καί ἀπολελυμένην ἐξουσίαν*** *τοῦ τημελεῖν τήν ἑαυτῶν θρησκείαν τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς δεδωκέναι. ὅπερ ἐπειδή ἀπολελυμένως αὐτοῖς ... καί* ***ἑτέροις δεδόσθαι ἐξουσίαν*** *τοῖς βουλομένοις τοῦ μετέρχεσθαι τήν παρατήρησιν καί* ***θρησκείαν*** *ἑαυτῶν - ἐξουσίαν ἕκαστος ἔχη τοῦ* ***αἱρεῖσθαι καί τημελεῖν ὁποίαν δ' ἄν βούληται τοῦτο.***

[13] Φειδᾶς, ὅ.π., σ. 114-129.

[14] Εἶναι χαρακτηριστικά τά ὅσα γράφει καί αἰτεῖται ὑπέρ τῶν χριστιανῶν ὁ φιλόσοφος καί μάρτυρας Ἰουστῖνος (100/110;-165), γιά τό σχετικό θέμα, στήν 1η του Ἀπολογία: *ἀπαιτήσοντες κατά τόν ἀκριβῆ καί ἐξεταστικόν λόγον τήν κρίση ποιήσασθαι, προσεληλύθειμεν,* ***μή προλήψει, μηδ' ἀνθρωπαρεσκείᾳ τῇ δεισιδαιμόνων κατεχομένους, ἤ ἀλόγῳ ὁρμῇ, καί χρονίᾳ προκατεσχηκυίᾳ φήμῃ κακῇ, τήν καθ' ἑαυτῶν ψῆφον φέροντας... ἀξιοῦμεν τά κατηγορούμενα αὐτῶν ἐξετάζεσθαι,*** *καί ἐάν οὕτως ἔχοντα ἀποδεικνύωνται, κολάζεσθαι, ὡς πρέπον ἐστι... ἐπεῖ, ὅσον τε* ***ἐκ τοῦ κατηγορουμένου ἡμῶν ὀνόματος, χρηστότατοι ὑπάρχομεν...*** *Καί γάρ τούς κατηγορουμένους ἐφ' ὑμῶν πάντας πρίν ἐλεχθῆναι οὐ τιμωρεῖτε. ἐφ΄* ***ἡμῶν δέ τό ὄνομα ὡς ἔλεγχον λαμβάνετε... Χριστιανοί γάρ εἶναι κατηγορούμεθα,*** «Ἰουστίνου Ἀπολογία πρώτη ὑπέρ τῶν Χριστιανῶν πρός Ἀντωνῖνον τόν εὐσεβῆ», *MPG*, τ. 6, σ. 327-440, καί *ΕΠΕ*, Ἀθήνα 2001, σ. 329-333, 2-4. Τά ἔντονα γράμματα εἶναι δικά μας.

[15] Φειδᾶς, ὁ.π., σ. 138-139.

7. Προνοοῦνται νομικά πλαίσια, ἐνέργειες γιά τή θεραπεία καί ἀποκατάσταση τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τόσο τῆς ἐκκλησίας ὡς ὀργανισμοῦ, ὅσο καί τῶν χριστιανῶν, χωρίς τήν καταβολή ὁποιουδήποτε ἀντιτίμου. Προβλέπεται, δηλαδή, νά ἐπιστραφοῦν τά προσωπικά ἤ ἐκκλησιαστικά περιουσιακά στοιχεῖα πού κατασχέθηκαν, δημεύθηκαν ἤ πωλήθηκαν κατά τούς διωγμούς, ἀνεξάρτητα ἄν πέρασαν στήν κατοχή τοῦ κράτους, ἀξιωματούχου, ἤ ἰδιώτη:

τούς τόπους αὐτῶν, εἰς οὕς τό πρότερον συνέρχεσθαι ἔθος ἦν αὐτοῖς... *ἵν', εἴ* ***τινες ἤ παρά τοῦ ταμείου τοῦ ἡμετέρου ἤ παρά τινος ἑτέρου φαίνοιντο ἠγορακότες,*** *τούτους* ***τοῖς αὐτοῖς Χριστιανοῖς ἄνευ ἀργυρίου καί ἄνευ τινός ἀπαιτήσεως τῆς τιμῆς...*** *τήν* ***ταχίστην ἀποκαταστήσωσιν...*** *πάντα τῷ* ***σώματι τῷ τῶν Χριστιανῶν*** *παρ' αὐτά...* ***ἄνευ τινός παρολκῆς παραδίδοσθαι*** *δεήσει... Καί... οὐ μόνον* ***ἐκείνους εἰς οὕς συνέρχεσθαι ἔθος εἶχον, ἀλλά καί ἑτέρους τόπους ἐσχηκέναι γινώσκονται*** *διαφέροντας οὐ πρός ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλά* ***πρός τό δίκαιόν του αὐτῶν σώματος...*** *δίχα παντελῶς τινος ἀμφισβητήσεως τοῖς αὐτοῖς* ***Χριστιανοῖς, τουτ' ἔστιν τῷ σώματι αὐτῶν καί τῇ συνόδῳ ἕκαστα αὐτῶν ἀποκαταστῆναι... ἄνευ τιμῆς.***

8. Ἄξιες ὑπογραμμίσεως εἶναι οἱ ἀναφορές ὄχι ἁπλά στή θρησκεία τῶν χριστιανῶν ἀλλά *πρόσωπον τῶν Χριστιανῶν, σώματι τῷ τῶν Χριστιανῶν, τῇ συνόδῳ αὐτῶν,* πού φαίνονται νά προσδίδουν νομική ὑπόσταση στήν Ἐκκλησία ὡς ἀναγνωρισμένο καί οἰονεῖ νομικά κατοχυρωμένο πλέον ὀργανισμό.

9. Οἱ Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, μέ βάση τά πιό πάνω, θά μποροῦσαν νά δοθοῦν σχηματικά ὡς ἀκολούθως: **Τερματισμός τῶν διωγμῶν τῶν χριστιανῶν → Ἀνεξιθρησκία → Θρησκευτική ἐλευθερία → Νομική θεραπεία τῶν δημευθέντων περιουσιακῶν στοιχείων τῶν Χριστιανῶν → Νομική ἀναγνώριση τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας καί Ἐκκλησίας.**

10. Θά μπορούσαμε νά ἰσχυριστοῦμε πώς μέ τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων ἄνοιγε πλέον διάπλατα ὁ δρόμος (παρά τίς μετέπειτα προσπάθειες τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη, 361-363, γιά ἀποκατάσταση τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας) γιά τήν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τή νομιμοποίησή του ὡς τῆς ἐπίσημης θρησκείας τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, μέ πρωτεύουσα τή Νέα Ρώμη, τήν τοῦ Κωνσταντίνου-Πόλη.

Β'. Ἡ ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας ἐφαρμογή τῶν Ἀποφάσεων γιά ἀνεξιθρησκία καί θρησκευτική ἐλευθερία στή μετά - Μεδιολάνια ἐποχή

Εἰσερχόμαστε τώρα στό δεύτερο θέμα-ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ στήν παροῦσα μελέτη καί σχετίζεται μέ τό σεβασμό καί τήν ἐφαρμογή τῶν Ἀποφάσεων τοῦ 313, ἰδιαίτερα ἀπό τήν πολιτεία.

Μετά τίς σεισμικές θά λέγαμε Ἀποφάσεις, καί εἰδικότερα μέ τά εὐνοϊκά μέτρα ὑπέρ τοῦ Χριστιανισμοῦ πού ἔλαβε ὁ Κωνσταντῖνος (βαπτιζόμενος στό τέλος τῆς ζωῆς του, 21 Μαΐου 337, καί ὁ ἴδιος Χριστιανός[16]), ἦταν φυσικό ἐπακόλουθο νά ὑπάρξουν μετασεισμικές δονήσεις καί ταχεία ἀλλαγή εἰκόνας στό θρησκευτικό σκηνικό τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ πορεία αὐτή ἐπιταχύνθηκε μέ τήν οὐσιαστική ἀνακήρυξη τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης θρησκείας

[16] Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀνήγειρε ναούς, ἀγωνίστηκε γιά τήν ἑνότητα τῆς Ἐκκλησίας, τήν ἐπίλυση προβλημάτων στούς κόλπους της καί τήν ἐπικράτηση τῆς εἰρήνης σέ αὐτή, ξεκίνησε τό θεσμό τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, μέ διάφορα μέτρα ἐνίσχυσε οἰκονομικά τήν ἐκκλησία (δωρεές, δικαίωμα ἰδιοκτησίας, ἐπιχορηγήσεις), ἀνύψωσε τό κύρος καί τή δύναμη τοῦ κλήρου, καθιέρωσε τήν ἀργία τῆς Κυριακῆς (μέ νόμο τοῦ 321, Θεοδοσιανός Κώδικας , II, 8, 1), καθιέρωσε τά χριστιανικά σύμβολα στό δημόσιο τομέα (στρατός, κτήρια, νομίσματα), προώθησε χριστιανούς σέ ὑψηλά ἀξιώματα τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ νομοθεσία τοῦ κράτους ἐμβολιάστηκε ἀπό τό Χριστιανισμό, ἔβαλε τή χριστιανική παιδεία καί ἀγωγή στή ζωή τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένης τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας κ.λπ. Φειδᾶς, ὁ.π., σ. 332-333. Ὁ Εὐσέβιος εἰς τό ἔργο τοῦ **"Βίος Κωνσταντίνου Βασιλέως",** *MPG* 20, 905-1315 καί εἰδικά στούς Λόγους Α΄- Δ' , σ. 910-1230 καί *ΕΠΕ,* ὅ.π., τ. Δ' , σ. 176-525 παρέχει πλῆθος πληροφοριῶν καί διάφορων ἐνεργειῶν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὑπέρ τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τῆς Ἐκκλησίας.

(391-2) τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπό τόν Θεοδόσιο (379-395). Ἡ κορύφωση αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν θά συντελοῦνταν, τουλάχιστον σέ νομικό ἐπίπεδο, ἐπί αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565), ὁπόταν ἡ Ἐθνική Θρησκεία θά συρρικνωνόταν καθοριστικά καί θά ἔχανε σχεδόν κάθε οὐσιαστικό ρόλο καί λειτουργία στή ζωή τῆς αὐτοκρατορίας.

Μετά τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, οἱ μέχρι πρό τινός διωγμένοι Χριστιανοί κατηγορήθηκαν ἀπό ἐθνικούς της ἐποχῆς ὅτι μετατράπηκαν σέ διῶκτες (π.χ. Λιβάνιος, 314-393)[17]. Ἡ ἔντονη κριτική συνεχίζεται καί στίς μέρες μας ἀκόμα, εἰδικά ἀπό ὁρισμένους κύκλους αὐτοεπικαλούμενους «νεοπαγανιστές», οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν πώς ὁ Χριστιανισμός ἐπικράτησε μέ σφαγές, διώξεις, πλήρεις καταστροφές ἱερῶν μνημείων τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας κ.ἄ.[18]. Ὑποστηρίζεται μάλιστα ὅτι αὐτά ἔγιναν μέ μία σειρά νόμων ἀπό τόν Μ. Κωνσταντῖνο καί τούς διαδόχους του. Στή συνέχεια ἡ πολιτεία, κυρίως μέ τούς αὐτοκράτορες Θεοδόσιο (Θεοδοσιανός Κώδικας, 438), Ἰουστινιανό (Ἰουστινιάνειος Κώδικας 529) καί ἄλλους, ἔθεσε οὐσιαστικά τήν Ἐθνική Θρησκεία καί τούς ἐθνικούς ὑπό ἀπαγόρευση καί διωγμό.

Πιστεύουμε πώς μία ἔστω καί σύντομη ἱστορική ἀναδρομή τῶν βασικότερων σταθμῶν καί γεγονότων αὐτῆς τῆς περιόδου, θά βοηθήσει νά διαφωτιστεῖ τό ὅλο θέμα καλύτερα.

Ξεκινώντας ἀπό τόν Μ. Κωνσταντῖνο, ἡ ἱστορική ἔρευνα δείχνει ὅτι παρά τήν εὔνοιά του πρός τό Χριστιανισμό, κράτησε τίς πολιτικές καί θρησκευτικές ἰσορροπίες μεταξύ τῆς Ἐθνικῆς καί τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας. Ἀπό τήν Ἐθνική Θρησκεία ἀπέρριψε μόνο ἐκδηλώσεις καί πτυχές τῆς εἰδωλολατρίας (αἱματηρές θυσίες, μαγεία, μαντική εἰδικά σέ ἰδιωτικές οἰκίες, ἐκπορνεύσεις ἀνδρῶν καί γυναικῶν, εὐνουχισμό, ὁμοφυλοφιλία) πού ἦταν ἀντίθετες μέ τήν προσωπική του ἠθική, ἀλλά καί κάποιες ἀπό αὐτές ἀντίθετες μέ τίς ἀντιλήψεις ὄχι μόνο τῆς ἐποχῆς του (ὁμοφυλοφιλία) ἀλλά καί τῆς ρωμαϊκῆς παράδοσης (εὐνουχισμός). Τά πιό πάνω τεκμαίρονται ἀπό τά ἀκόλουθα[19]:

[17] Χαρακτηριστικό εἶναι τό ἔργο τοῦ ἐθνικοῦ ρήτορα Λιβάνιου Ὑπέρ τῶν ἱερῶν καθώς καί ἄλλοι λόγοι τοῦ ὅπως *Πρός Θεοδόσιον τόν Βασιλέα περί τῆς στάσεως,* καί *Πρός Θεοδόσιον τόν Βασιλέα ἐπί ταῖς διαλλαγαῖς.*

[18] Ἀναφέρουμε γιά παράδειγμα τά πολύ χαρακτηριστικά, τοῦ χώρου τοῦ «νεοπαγανισμοῦ», ἔργα τοῦ Βλάση Γ. Ρασσιᾶ, Ὑπέρ Τῆς Τῶν Ἑλλήνων Νόσου, τ. Γ', Ἐς Ἔδαφος Φέρειν, Ἀθήνα 1994 καί 22009, *Μία Ἱστορία Ἀγάπης. Ἡ Ἱστορία τῆς Χριστιανικῆς Ἐπικρατήσεως,* τ. 1-4, Ἀθήνα 22005. Ὁ συγγραφέας κλείνει τό ἔργο του μέ τά ἀκόλουθα, πού εἶναι καί ἐνδεικτικά τοῦ ὅλου τρόπου προσέγγισης τοῦ θέματος: «Μέσα πάντως σ' αὐτή τήν **ὁρατή ἀπειλή ἐπανεξαπλώσεως τοῦ χριστιανικοῦ καί ἰσλαμικοῦ σκότους καί τρόμου (πού ἡ χώρα μας περνᾶ μέσα ἀπό τήν ἐκρηκτική ἀναβίωση τῆς θεομανίας καί τοῦ βυζαντινισμοῦ),** κρύβεται πάντοτε ἡ ἀχνή ἐλπίδα ὅτι ὁ **ἔμφρων Ἄνθρωπος ἴσως κατανοήσει στό ἄμεσο μέλλον κάποια βασικά πράγματα καί κάνει ἄλλη μία προσπάθεια γιά νά ἐπανανακαλύψει τίς παλαιές, ἀρχαῖες, συνταγές τῆς Ἀνοχῆς, τῆς Παιδείας καί τῆς Λογικῆς,** ἀφοῦ ὁ ἐξανθρωπισμός τῶν τελευταίων δύο αἰώνων ἀφέθηκε πασιφανῶς ἡμιτελής» (σέλ. 185). Παρόμοιες ἀντιλήψεις ἐκφράζονται καί στό Περιοδικό *Δαυλός* (1982-2008). Ὁ ἐπίσης νεοπαγανιστής ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ, Δημήτρης Ι. Λάμπρου, προλογίζοντας τό βιβλίο του *Ὁ Βυζαντινορθόδοξος Ζητίανος τοῦ Πλανήτη,* γράφει μέ τρόπο ἀρκούντως διαφωτιστικό τῶν προϋποθέσεων, τοῦ τρόπου ἀντιμετώπισης καί ἔρευνας τοῦ ὅλου θέματος: "Ἡ **ἀπόκρυψη τῆς ἀλήθειας ἀπό τούς ἐπίσημους ταγούς τῆς Ρωμιοσύνης, δηλαδή τούς σκοταδιστές τῆς Διανόησης, τῆς ἐπίσημης Ἱστορίας, τῆς Ὀρθοδοξίας,** τοῦ ἴδιου του **Νεοελληνικοῦ κράτους,** πού ὡς ἐπίσημη ἰδεολογία του ἐπιμένει νά προτιμᾶ τό **τραγελαφικό κατασκεύασμα τοῦ «ἙλληνοΧριστιανισμοῦ», ἔχει ἐξώφθαλμες βαρύτατες συνέπειες στό παρόν καί τό μέλλον τοῦ Ἕλληνα. Ἐκτρέφει τή δεισιδαιμονία, ναρκοθετεῖ τήν παιδεία μέ τό σκοταδισμό της, ἐκφυλίζει τόν πολιτισμό σέ ἀσιατική βαρβαρότητα,** πυροδοτεῖ τά συμπλέγματα ἐθνικῆς μειονεξίας καί ἐν τέλει **θωρακίζει ἕνα ἑνιαῖο μεσαιωνικοῦ τύπου πολιτικό-στρατιωτικό-δικαστικό-θρησκευτικό κονφόρμ, πού κρατᾶ τήν Ἑλλάδα ὡς χώρα τῆς τελευταίας Θεοκρατίας στήν Εὐρώπη",** *http://www.davlos.gr/webfiles/13827.php.* Τά ἔντονα γράμματα εἶναι δικά μας. Βλέπε ἐπίσης τήν ἰστοσελίδα *http://www. arhaioplixia.org* ὅπου δημοσιεύεται ποικιλία ἄρθρων μέ παρόμοιες, ἀλλά καί ἀντίθετες ἀπόψεις καί ἀπαντήσεις στίς θέσεις τοῦ Ρασσιᾶ ἀπό τούς Θωμᾶ Φ. Δρίτσα καί Γιάννη Τ., στήν ἴδια ἰστοσελίδα. Ὁ Chuvin, ὁ.π., σ. 18 γράφει σχετικά μέ τό θέμα αὐτό τά ἀκόλουθα: *Ὅσο γιά τόν παγανισμό τῶν συγχρόνων μας πού αὐτοαποκαλοῦνται «νεοπαγανιστές», στίς περισσότερες περιπτώσεις αὐτός ὁ συνήθως στρεβλός ρομαντισμός ἔχει πολύ μικρή σχέση μέ τήν πίστη τῶν ὁμοθρήσκων τοῦ Ἰουλιανοῦ ἤ τοῦ Πρόκλου ἤ μέ τίς ἀρχαῖες ἀστικές ἤ αὐτοκρατορικές λατρεῖες πού οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ὀνειρεύονταν νά ἀποκαταστήσουν.*

[19] Chuvin, ὁ.π., σ. 40-49, ὅπου ἀναφορά καί τεκμηρίωση μέ βάση τίς σχετικές πηγές, καί Φειδᾶς, ὁ.π., σ. 331-332.

• Κράτησε τόν τίτλο τοῦ *pontifex maximus* (μεγίστου ἀρχιερέως). Ὡστόσο, ἀρνήθηκε, ἐνῶ βρισκόταν στή Ρώμη (γύρω στό 328), νά πάει στό Καπιτώλιο καί νά προσφέρει θυσία. Ἡ πράξη αὐτή ἔγινε, μᾶλλον, ὄχι μόνο ἕνεκα τῆς ἀποστροφῆς του στίς αἱματηρές θυσίες πού συνδέονταν μέ τούς διωγμούς τῶν χριστιανῶν[20], ἀλλά καί τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων, εἰδικά τήν περίοδο αὐτή. Ἄς μή ξεχνᾶμε πώς προηγήθηκε (325) μέ πρωτοβουλία τοῦ αὐτοκράτορα ἡ Σύνοδος τῆς Νίκαιας.

• Μέχρι τό 317, καί ξανά τό 325, τά 3/4 τῶν νομισμάτων πού ἔκοψε συνέχιζαν νά ἀφιερώνονται στόν «Παραστάτη Ἀνίκητο Ἥλιο», ἐνῶ περιστασιακά μόνο ἔφεραν χριστιανικά σύμβολα στήν πίσω ὄψη.

• Ἀπό τό 312 μέχρι τό 324 ἀπέδιδε τιμές τόσο στό Χριστό, ὅσο καί στόν Ἀπόλλωνα.

• Ἀπαγόρευε μέν τίς θυσίες καί τίς μαντικές ἑρμηνεῖες, ἀλλά ἐπέτρεπε στούς ἐθνικούς τά τῆς λατρείας τους *(πηγαίνετε στούς βωμούς καί στά δημόσια ἱερά καί τελέστε τίς τελετές κατά τίς συνήθειές σας,* (Θεοδ. Κώδ., IX, 16, 1 καί 2, τό 319 καί τό 320).

• Ἐπέτρεπε τήν ἐπίσημη χρησμοδότηση τῶν οἰωνοσκόπων (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10, 1, τό 320).

• Μέ νόμο τοῦ 321 καθιέρωσε τήν ἀργία τῆς «ἡμέρας τοῦ Ἡλίου», γιά τούς ἐθνικούς, ἀλλά καί τῆς «ἡμέρας τοῦ Κυρίου» (Κυριακῆς), γιά τούς χριστιανούς (Θεοδ. Κώδ., II, 8, 1).

• Στήν ἀψίδα τοῦ Κωνσταντίνου στή Ρώμη, ἡ τιμητική θέση ἀνήκει στόν Ἀπόλλωνα Ἥλιο καί ὄχι στό Χριστό.

• Ὁ Κωνσταντῖνος στόλισε τή Νέα Ρώμη, Κωνσταντινούπολη, μέ ἀγάλματα καί ἀφιερώματα ἱερῶν ναῶν τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας.

• Περί τό 326-330 διέταξε νά ἰσοπεδωθεῖ ὁ παγανιστικός βωμός πού κτίστηκε στή Μαβρή (ὅπου παρουσιάστηκαν καί φιλοξενήθηκαν οἱ τρεῖς Ἄγγελοι - προτύπωση τῆς Ἁγίας Τριάδας- ἀπό τόν Ἀβραάμ), ἱερό χῶρο τῆς Ἰουδαϊκῆς καί Χριστιανικῆς θρησκείας, καί νά καοῦν τά εἴδωλα πού βεβήλωναν τό χῶρο. Ἐπρόκειτο δηλαδή γιά πράξη ἀποκατάστασης καί σεβασμοῦ τοῦ χώρου[21].

• Κατεδάφισε τό ναό τῆς Ἀφροδίτης στήν Ἄφακα (σήμερα Ἔφκα) τοῦ Λιβάνου, γιατί ἐκεῖ ἐκπορνεύονταν γυναῖκες καί γύννιδες (τραβεστί)[22].

• Στήν Αἴγυπτο ἀπαγόρευσε τόν εὐνουχισμό[23] τῶν ἱερέων τοῦ Νείλου καί τίς ὁμοφυλοφιλικές λατρευτικές ἐκδηλώσεις *ἱερέων ἀνδρῶν ἐκτεθηλυμμένων* (ὁμοφυλόφιλων), προκειμένου νά πλημμυρίζει ὁ ποταμός[24], ἐπιτρέποντας ὅμως τίς τελετές καί τίς ἑορτές.

• Τόν Ἰούλιο τοῦ 335 ὁ Κωνσταντῖνος ἔστειλε τόν ὑπερασπιστή τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας τῆς Νίκαιας, Μέγα Ἀθανάσιο (296-373), γιά πρώτη φορά στήν ἐξορία[25]. Ὅλα τά πιό πάνω, καθώς καί ἄλλες ἐνέργειες τοῦ Κωνσταντίνου, φανερώνουν ξεκάθαρα πώς ὁ αὐτοκράτορας, παρά τίς προσωπικές θρησκευτικές του πεποιθήσεις, πού σίγουρα εἶχαν τό ρόλο καί τίς ἐπιδράσεις τους, προσπάθησε καί κράτησε ὡς ὁ ἀνώτατος πολιτικός ἄρχοντας ὄχι μόνο τίς θρησκευτικές ἰσορροπίες, ἀλλά καί σεβάστηκε τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων μέχρι τό θάνατό του (22 Μαΐου 337).

Σίγουρα, ὅμως, ἡ Ἐθνική Θρησκεία (πού ἀκόμα παρέμενε ἡ ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας), μέ τήν ἰσότιμη μεταχείριση πού ἔλαβε καί ὁ Χριστιανισμός, ὡς νόμιμη πλέον θρησκεία, ἔχασε τή μονοπωλιακή προνομιακή της θέση. Ἔπρεπε πλέον νά δώσει τή μάχη της ὡς θρησκεία ἀπέναντι

[20] Στό ἴδιο, σ. 42.

[21] Στό ἴδιο, σ. 46-47.

[22] Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* Γ' , 55,3, ΕΠΕ, τ. Δ' , σ. 410.

[23] Chuvin, ό.π., σ. 47.

[24] Στό ἴδιο, Δ', 25,2, σ. 462.

[25] Παναγιώτης Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία,* τ. Α' - Ε', Θεσσαλονίκη 1985-1992, τ. Γ' 1987, σ. 467- 483, σ. 475 καί Στυλιανός Παπαδόπουλος, *Πατρολογία,* τ. Α' - Γ', Ἀθήνα τ. Β' 21999, σ. 300-308.

σέ μία ἄλλη θρησκεία σέ πνευματικό καί ἀξιακό-ἠθικό ἐπίπεδο, σέ μία αὐτοκρατορία πού ἡ ἀντίπαλη θρησκεία, ὁ Χριστιανισμός, ὄχι μόνο ἐπιβίωσε τῶν διωγμῶν, ἀλλά πέτυχε νά ἐξαπλωθεῖ καί νά διεισδύσει σέ ὅλα τά στρώματα καί ἐπίπεδα τῆς αὐτοκρατορίας[26]. Στό σημεῖο αὐτό ἡ μάχη ἦταν ἄνιση, ἀφοῦ πλέον τόν πρῶτο λόγο δέ θά τόν εἶχαν οἱ νομικές διατάξεις καί ἀπαγορεύσεις, ἀλλά ἡ δυναμική τῆς κάθε θρησκείας στήν αὐτοκρατορία. Ἡ θρησκεία τοῦ Ἐν τούτῳ νίκα[27], τοῦ Σταυροῦ καί τοῦ Ἐσταυρωμένου, κέρδιζε τή μάχη στήν ἀναμέτρησή της μέ τήν παγανιστική θρησκεία ὡς θρησκευτικό, πνευματικό μέγεθος. Ὁ Κωνσταντῖνος ὡς μέγας πολιτικός ἔβλεπε καί προέβλεπε τίς ἐξελίξεις καί στόν τομέα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς, χωρίς αὐτό νά ὑποτιμᾶ ποσῶς τήν ξεκάθαρη συνειδητή θρησκευτική του ἐπιλογή ὑπέρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰδικά κατά τά τελευταία ἔτη τῆς ζωῆς του[28].

Περνώντας στούς διαδόχους του Κωνσταντίνου (Κωνσταντίνου Β΄ στή Δύση μέχρι τό 340, Κώνστα στήν Κεντρική Ὑπαρχία Ἰταλίας, Ἀφρικῆς καί Ἰλλυρικοῦ ἀρχικά, 337, καί μετά τό 340-350 σέ ὅλη τή Δύση, καί Κωνστάντιου στήν Ἀνατολή, 337 ἀρχικά, καί μετά σέ ὅλη τήν αὐτοκρατορία, 351-361)[29], τεκμηριώνεται τόσο ἡ σπουδαιότητα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς, ὅσο καί τό γεγονός πώς οἱ αὐτοκράτορες πέραν τῶν θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων ἐνεργοῦσαν μέ γνώμονα τά πολιτικά τους κριτήρια καί σκοπιμότητες.

Τόσο ὁ Κωνστάντιος (ἀρειανιστής), ὅσο καί ὁ Κώνστας (Ὀρθόδοξος), πού οὐσιαστικά εἶχαν τήν ἐξουσία ἀπό τό 340 καί μετά, ὅπως ἀναφέραμε πιό πάνω, ἦταν ὑπέρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως τόν ἀντιλαμβάνονταν, ἐξ ἀπόψεως δόγματος, ὁ καθένας. Καί οἱ δύο τους ἔκδωσαν νόμους κατά τῆς δεισιδαιμονίας, τῆς μαντείας καί τῶν θυσιῶν τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας (Θεοδ. Κώδ. 341, 346, XVI, 10,2 καί XVI, 10, 4). Παρά τό γεγονός ὅτι οἱ νόμοι ἦταν αὐστηροί καί ἀνανεώθηκαν καί μετά τό 350 (Θεοδ. Κώδ. XVI, 10, 6) δέν ἐφαρμόστηκαν. Παράλληλα καί οἱ δύο διατήρησαν κάποιους δεσμούς μέ τήν Ἐθνική Θρησκεία, ὅπως φαίνεται ἀπό τά ἀκόλουθα:

• Ὁ Κωνστάντιος διατήρησε τόν τίτλο τοῦ *pontifex maximus* στή ρωμαϊκή λατρεία.

• Ὁ Κωνστάντιος τό 341, στά ἐγκαίνια τῆς «μεγάλης Ἐκκλησίας» πού ἔχτισε στήν Ἀντιόχεια, χρησιμοποίησε τόν ἐθνικό σοφιστή-ρήτορα Βηρμάχιο, ὁ ὁποῖος καί ἐκφώνησε τόν πανηγυρικό τῶν ἐγκαινίων[30].

• Διάφοροι νόμοι, ὅπως αὐτός τοῦ 342 πού ἀπαγόρευε τήν καταστροφή τῶν ἱερῶν ἐκτός τῶν τειχῶν (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10, 3), αὐτός τοῦ 349 πού ἐπικύρωνε τά δικαιώματα ἐποπτείας τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας ἀπό τούς ἀρχιερεῖς (Θεοδ. Κώδ., X, 17,2), αὐτός τοῦ 358 γιά τήν ἐκλογή ἀρχιερέα τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας στήν Ἀφρική (Θεοδ. Κώδ., XXI, 1, 46) καθώς καί ἄλλου (π.χ. Θεοδ. Κώδ., IX, 17, 2 τοῦ 349), ἀποτελοῦν ἀπόδειξη ὅτι τά παγανιστικά ἱερά, θεσμοί καί γιορτές δέν ἀπαγορεύτηκαν. Αὐτό πού ἀπαγορεύτηκε ἦταν πρακτικές (ἰδιωτική μαγεία, θυσίες) πού θεωροῦνταν ἀντίθετες μέ τά τότε ἰσχύοντα ἤθη (Θεοδ. Κώδ., X, 1. 8).

• Ἕνας ἐθνικός λόγιος, ὁ Θεμίστιος, ὑπηρέτησε ὡς ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τοῦ κράτους τόσο τόν Κωνστάντιο, ὅσο καί τόν Θεοδόσιο. Μάλιστα τό 358 ἔγινε «Ἀνθύπατος» (=κυβερνήτης) τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ τό 384 κατεῖχε τό ἴδιο ἀξίωμα μέ τόν τίτλο τοῦ «Ἐπάρχου» τῆς Πόλης. Ἐπίσης, ὁ Θεοδόσιος ἀνέθεσε σέ αὐτόν τήν ἐκπαίδευση τοῦ γιοῦ του, πρίγκιπα Ἀρκάδιου[31].

• Οἱ νόμοι κατά τῆς ἰδιωτικῆς μαντείας, τῶν θυσιῶν καί τῆς λατρείας τῶν ἀγαλμάτων

[26] Chuvin, ὁ.π., σ. 28-30. Ὁ Φειδᾶς, ὁ.π., σ. 335, σημειώνει πώς παρά τούς διωγμούς ὁ Χριστιανισμός μέ τή λήξη τούς ἀποτελοῦσε τά 2/5 περίπου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας.

[27] Εὐσέβιος, ὁ.π., Α', 28,2, *ΕΠΕ,* σ. 214.

[28] Φειδᾶς, ὁ.π., σ. 335-336.

[29] Haldon, ὁ.π., σ. 25.

[30] Chuvin, ὁ.π., σ. 52.

[31] Στό ἴδιο, σ. 53.

ἐντατικοποιήθηκαν κατά τά ἔτη 354-358, μετά τήν ἀπόπειρα σφετερισμοῦ τοῦ θρόνου ἀπό τό Μαγνέντιο, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ τούς ἐθνικούς. Ὡστόσο, ἡ ἔρευνα δείχνει πώς οἱ νόμοι αὐτοί «παρέμεναν ἀναποτελεσματικοί»[32].

• Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, ἀντιαρειανιστής καί ὑπέρμαχος τῆς ὀρθοδοξίας, στάλθηκε στήν ἐξορία ἀπό τόν Κωνστάντιο ἄλλες δύο φορές (340 καί 356)[33].

• Τέλος, ἄξιο ἀναφορᾶς εἶναι πώς ὁ Κωνστάντιος ἀπέφυγε νά βαφτιστεῖ χριστιανός μέχρι τό θάνατό του, παρά τό γεγονός ὅτι συνειδητά προσχώρησε στόν ἀρειανισμό[34].

Ὅλα τά πιό πάνω φανερώνουν πώς οἱ αὐτοκράτορες ἐνεργοῦσαν στά πλαίσια μίας θρησκευτικῆς πολιτικῆς σκοπιμοτήτων. Ἡ πολιτική τους αὐτή ἦταν ἐπηρεασμένη καί ἀπό τίς προσωπικές τους θρησκευτικές ἀντιλήψεις, ἀλλά σίγουρα πρώτιστο μέλημά τους ἦταν νά διατηροῦν τήν ἑνότητα τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἐκεῖνοι τήν ἀντιλαμβάνονταν, μέ βάση τά ἰσχύοντα πολιτικοθρησκευτικά δεδομένα καί ἤθη καί τίς ἑρμηνεῖες πού ἔδιναν σέ αὐτά. Ἀλλιῶς δέν ἐξηγεῖται ἡ ἐξορία χριστιανῶν ἱεραρχῶν τοῦ βεληνεκοῦς ἑνός Ἀθανάσιου, ἀπό χριστιανούς αὐτοκράτορες, καί παράλληλα ἡ ὕπαρξη ἐθνικῶν σέ ἀνώτερα ἀξιώματα καί θέσεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως καί ἡ διατήρηση θεσμῶν τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας, ἄν ὁ «ἐχθρός» ἦταν ἁπλά ἡ Ἐθνική Θρησκεία στό σύνολό της.

Τόν Κωνστάντιο, πού πέθανε στίς 5/11/361, διαδέχθηκε ὁ Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης (361-363). Ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀποτέλεσε τό κύκνειο ἄσμα τῆς προσπάθειας γιά ἀναβίωση τῆς ἀπό καιροῦ φθίνουσας εἰδωλολατρικῆς θρησκείας, ἐνῶ παράλληλα ὁ αὐτοκράτορας πολέμησε τή θρησκεία τῶν «Γαλιλαίων», ὅπως ἀποκαλοῦσε μειωτικά τή Χριστιανική Θρησκεία. Αὐτό τεκμαίρεται ἀπό τά ἀκόλουθα μέτρα πού ἔλαβε:

• Ἐπισκεύασε ἐγκαταλελειμμένους εἰδωλολατρικούς ναούς τῶν προηγούμενων χρόνων (ἀπόδειξη ὅτι ὑπῆρχαν καί δέν καταστράφηκαν) καί διέταξε νά ἐπισκευαστοῦν εἰδωλολατρικοί χῶροι πού δέχτηκαν πλήγματα (ὄχι ὁλική καταστροφή) ἀπό χριστιανούς, μέ ἔξοδα τῶν θεωρούμενων ὡς ὑπαίτιων τῶν ζημιῶν (π.χ. τό Ἀσκληπιεῖο τῶν Αἰγῶν τῆς Κιλικίας μέ ἔξοδα τοῦ ὑπεύθυνου τῆς καταστροφῆς ἐπισκόπου)[35].

• Μέ τήν ἐνθάρρυνσή του, ἐπίσκοποι ὑποβλήθηκαν σέ ἐξευτελισμούς καί μαρτύρια (Ἀρεθούσης Μᾶρκος), ἐκτοπίστηκαν ἀπό τίς ἐπισκοπές τους (Κυζίκου Ἐλεύσιος) καί ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας παρακίνησε τούς ἐθνικούς νά ἐκδιώξουν ἐπισκόπους (Βόστρων Τίτος) ἀπό τίς πόλεις πού ἔδρευαν[36].

• Διέταξε νά γίνει ἐκταφή τῶν χριστιανῶν πού ἦταν θαμμένοι στούς Δελφούς (κοντά στήν Κασταλία), νά γκρεμιστεῖ ἕνα μνημεῖο μαρτυρίου στά Δίδυμα (Μ. Ἀσία), νά ἀπομακρυνθεῖ τό φέρετρο τοῦ ἁγίου Βαβύλα (ἐπισκόπου τῆς Ἀντιόχειας πού μαρτύρησε ἐπί Δεκίου, 250-252) ἀπό τή Δάφνη (προάστειο τῆς Ἀντιόχειας) στήν Ἀντιόχεια καί συνεχάρη τούς κατοίκους

[32] Στό ἴδιο.

[33] Παπαδόπουλος, ὅ.π., σ. 303,305. Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος στάλθηκε ἄλλες 2 φορές στήν ἐξορία (συνολικά 5). Τό 362 ἀπό τόν Ἰουλιανό τόν Παραβάτη (361-363) καί τό 365 ἀπό τόν Οὐάλη (364-378). Στό ἴδιο, σ. 306-307.

[34] Φειδᾶς, ὅ.π., σ. 338.

[35] Chuvin, ὁ.π., σ. 58-59.

[36] Στό ἴδιο, σ. 60-61. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ θεολόγος περιγράφει πώς οἱ ἐθνικοί (ἄνδρες, γυναῖκες, ἡλικιωμένοι, νέοι) φέρθηκαν στό γηραιό ἐπίσκοπο Ἀρεθούσης (Συρία) Μᾶρκο, πού ἀρνήθηκε νά γκρεμίσει μία ἐκκλησία πού ἔκτισε σέ μία περιοχή πού θεωροῦσαν ἱερή: *Ἐσύρετο διά μέσου πλατειῶν, ὠθεῖτο πρός ὑπονόμους. ἐσύρετο ἀπό τάς τρίχας. δέν ὑπάρχει μέλος τοῦ σώματος πού νά μή ὑπέστη μαζί μέ τάς κακώσεις καί ταπείνωσιν... βασανιστήρια... Ὑψοῦτο μετέωρος ἀπό τούς πόδας ὑπό τῶν παιδιῶν, τά ὁποία ὑπεδέχοντο τό γενναῖον σῶμα του μέ ὀξέα ὄργανα γραφῆς καί ἔκαμναν παίγνιον τῶν τήν τραγωδίαν. Ἐθλίβετο εἰς τάς κνήμας μέ πιέσεις μέχρι ὀστέων. Διετρυπάτο εἰς τά ὦτα... βασταζόμενος ὑψηλά μέ κάλαθον κατάβρεκτος μέ μέλη καί γάρο (εἶδος σάλτσας ἀπό ἐντόσθια ψαριῶν) ἐκεντάτο ἀπό σφήκας καί μέλισσας ἐνῶ ἦτο μεσημβρία...* Γρηγόριου θεολόγου, *Κατά Ἰουλιανοῦ Βασιλέως Στηλιτευτικός Πρῶτος*, «Ἅπαντα τά ἔργα» ΕΠΕ, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1976, 89, σ. 127. Τελικά ὁ ἐπίσκοπος ἔμεινε ἄκαμπτος καί τόν ἄφησαν νά φύγει.

τῆς Ἔμεσας (Συρία) γιά τούς ἐμπρησμούς τῶν χριστιανικῶν ναῶν, τούς ὁποίους ἀποκαλοῦσε «τάφους»[37].

• Ἐπανέφερε σέ ἰσχύ τό ἀξίωμα τοῦ ἀρχιερέα (ἀνάλογο τοῦ ἐπισκόπου, γιά τούς παγανιστές) καί διόρισε ἀρκετούς, μέ καθήκοντα πού ἀντέγραφαν τά χριστιανικά πρότυπα[38].

• Ἀπομάκρυνε τούς χριστιανούς ἀπό τίς ὑψηλόβαθμες δημόσιες θέσεις (παλάτι, στρατό, διοίκηση), ἐνῶ μέ τρία διαδοχικά διατάγματα ἀπαγόρευσε νά διδάσκουν καί νά διδάσκονται τήν ἑλληνική παιδεία, φιλοσοφία καί γραμματεία καί νά ἐγγράφονται στά ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα πού ἀνανέωσε[39].

Ἀπό τά πιό πάνω, πού ἔγιναν μόνο μέσα σέ μία διετία περίπου, γίνεται σαφές πώς οἱ ἐνέργειες τοῦ Ἰουλιανοῦ καταστρατηγοῦσαν βάναυσα τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων γιά ἐλευθερία τῆς θρησκείας καί ἀνεξιθρησκία καί δέ σέβονταν οὔτε τά ὑποτυπώδη δικαιώματα τῶν ὑπηκόων χριστιανῶν. Ἡ θρησκευτική του πολιτική ἀπέτυχε καί τό μόνο πού ἴσως πέτυχε ἦταν νά δημιουργήσει αἰσθήματα ἀντεκδίκησης σέ τάξεις ζηλωτῶν χριστιανῶν στή συνέχεια.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰουλιανοῦ, Ἰοβιανός (363-364), ἐπανέφερε τήν ἀνεξιθρησκία, προέβη σέ ἄρση τῶν ἀπαγορεύσεων τοῦ προκατόχου του νά μή διδάσκουν καί νά μή διδάσκονται οἱ χριστιανοί τήν κλασσική παιδεία καί ἐπέστρεψε στούς χριστιανούς τίς περιουσίες τους πού δήμευσε ὁ Ἰουλιανός[40].

Ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους Βαλεντινιανός (364-375), ὅπως καί ὁ συναυτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἀδελφός του ἀρειανιστῆς Οὐάλης (364-378)[41], παρά τήν ὑπέρ τοῦ Χριστιανισμοῦ θρησκευτική τους πολιτική, ἐπανέφεραν τήν ἀνεξιθρησκία. Ὡστόσο, ἡ θρησκευτική τους πολιτική καθορίστηκε ἀπό τίς ἰσχύουσες πολιτικές τους σκοπιμότητες, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τά ἀκόλουθα:

• Ὁ Βαλεντινιανός, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπό δική του ἀναφορά, ἀπό τήν ἀρχή τῆς βασιλείας του φρόντισε νά ἐκδώσει νόμους πού ἐπιτρέπουν στόν καθένα νά ἀκολουθεῖ τή θρησκεία στήν ὁποία ἀνήκει (Θεοδ. Κώδ., IX, 16,9, τοῦ 371). Στή Ρώμη, μάλιστα, ὁ Ἔπαρχος πού ἦταν παγανιστής (Βέτιος Ἀγόριος Πραιτεξτάτος) εἶχε ἀποκαταστήσει καί ἀφιερώσει ἐκ νέου (367-368) τόν πρόναο τῶν Ὀλυμπίων θεῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνταν προστάτες τῆς πόλης[42]. Παράλληλα, ὅσον ἀφοροῦσε στούς ἐθνικούς, φρόντισε νά ἀποδοθοῦν πίσω στούς χριστιανούς οἱ περιούσιές τους πού μεταβιβάστηκαν στούς ναούς ἀπό τόν Ἰουλιανό καί νά ἀπαγορεύσει τίς νυχτερινές τελετές (Θεοδ. Κώδ., X, I, 8 καί IX, 16, 7, τοῦ 371).

• Ὅσον ἀφορᾶ στόν Οὐάλη, ὁ ὁποῖος ἔμεινε ἀρκετό χρόνο στήν Ἀντιόχεια, ὄχι μόνο σεβάστηκε τήν ἀνεξιθρησκία, ἀλλά ἡ ἀνοχή πού ἔδειξε Ἕλλησι, καί Ἰουδαίοις, καί ἄλλοις ξεπέρασε, κατά τό Θεοδώρητο (386(;), ἐπίσκοπος Κύρου ἀπό τό 423-460 περίπου), τά ὅρια: «Καί γάρ τάς Ἑλληνικάς τελετάς ἐπετέλουν... Καί τά Διάσια, καί τά Διονύσια, καί τά τῆς Δήμητρας ὄργια, οὐκ ἐν παραβύστῳ ἐπλήρουν... ἀλλά διά μέσης τῆς ἀγορᾶς βακχεύοντες ἔτρεχον... Μόνοις δέ πολέμιος ἦν τοῖς τήν ἀποστολικήν διδασκαλίαν πρεσβεύουσι»[43].

• Οἱ δύο συναυτοκράτορες ἔδειξαν αὐστηρότητα, σέ σχέση μέ τήν Ἐθνική Θρησκεία, στήν πρακτική τῆς μαντείας καί τῆς ἀστρολογίας (Θεοδ. Κώδ., IX, 16, 8, τοῦ 370).

[37] Στό ἴδιο, σ. 62-63.

[38] Στό ἴδιο, σ. 63.

[39] Φειδᾶς, ὅ.π., σ. 339 καί Γρηγόριου θεολόγου, στό ἴδιο, 101, σ. 147. Ἄρα δέν εἶναι οἱ Χριστιανοί πού ἀπέφευγαν τήν ἑλληνική παιδεία, ἀλλά ὁ ἐθνικός αὐτοκράτορας τούς ἀπαγόρευσε νά κάνουν κάτι τέτοιο.

[40] Στό ἴδιο, σ. 340.

[41] Ἡ αὐτοκρατορία ἦταν διαιρεμένη σέ ἀνατολική καί δυτική.

[42] Chuvin, ὅ.π., σ. 66.

[43] Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* IV, 21, *MPG,* ὁ. π., τ. 82, σ. 1181,1184.

• Οἱ σφαγές ἐθνικῶν καί φιλοσόφων στήν Ἀντιόχεια (371-372), καθώς καί ἡ καταστροφή βιβλίων μαγείας καί ἀστρολογίας, εἶχαν νά κάνουν καθαρά μέ ὑποθέσεις πολιτικῆς φύσης πού «πέρασαν ἀπό τή μαγεία στήν ἐσχάτη προδοσία, καί ἀπό ἐκεῖ σέ μία πολύ ἐπικίνδυνη συνωμοσία» κατά τοῦ αὐτοκράτορα, σύμφωνα καί μέ παραδοχές ἐθνικῶν πού κατέγραψαν τά γεγονότα[44].

• Τέλος, ὁ Οὐάλης, ὄντας ὁ ἴδιος ἀρειανιστής, ὑπῆρξε πολέμιος τῆς θεολογίας τῆς Νικαίας καί ἔστειλε τόν Μέγα Ἀθανάσιο στήν ἐξορία (365). Ἦταν ἡ 5η φορά πού ἐξοριζόταν ὁ Ἅγιος. Ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ πώς στίς 4 ἀπό τίς 5 φορές πού ἐξορίστηκε ὁ Ἀθανάσιος, ἡ ἐξορία ἔγινε ἀπό χριστιανούς αὐτοκράτορες[45].

Πιστεύουμε πώς τά πιό πάνω εἶναι ἀρκούντως ἐνδεικτικά τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς πού ἀκολουθήθηκε κατά τήν περίοδο αὐτή. Ἦταν μία πολιτική ἀνεξιθρησκίας, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, μέ ἀποφάσεις ἐπηρεασμένες ἀπό τίς πολιτικές καί θρησκευτικές ἀντιλήψεις τῶν αὐτοκρατόρων, πού ἔπλητταν πτυχές καί τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας (μαντεία, ἀστρολογία), ἀλλά καί τοῦ Χριστιανισμοῦ (ὀρθόδοξη θεολογία τῆς Νικαίας). Γιά τούς αὐτοκράτορες ἡ θρησκεία ἦταν πρῶτα ἀπ΄ ὅλα θέμα πολιτικῆς, χωρίς νά ὑποτιμᾶται ὁ ρόλος καί τῶν θρησκευτικῶν τους ἀντιλήψεων, καί ὄχι ἐπικράτησης καί ἐπιβολῆς τῆς ὀρθόδοξης ἐκδοχῆς τῆς Ἐθνικῆς ἤ τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἔγινε σεβαστή ἡ ἀνεξιθρησκία, ἀλλά δέν ὑπῆρχε δισταγμός νά ἀπαγορευτοῦν ἀπό μέν τήν Ἐθνική Θρησκεία πρακτικές πού δέν τούς ἔβρισκαν σύμφωνους, ἀπό δέ τό Χριστιανισμό νά πολεμηθεῖ ἡ ὀρθόδοξη, συνοδικά καί ἐπίσημα ἐκφρασμένη πίστη τῆς Ἐκκλησίας (καί οἱ ὑποστηρικτές της) ὅπως διατυπώθηκε στή Νίκαια.

Διάδοχος τοῦ Οὐάλη, στήν Ἀνατολή, ὑπῆρξε ὁ Θεοδόσιος (379-395), ἐνῶ τοῦ Βαλεντινιανοῦ, στή Δύση, ὁ Γρατιανός (375-383). Οἱ δύο αὐτοκράτορες συνέχισαν τήν πολιτική τῆς ἀνεξιθρησκίας σέ κάποιο βαθμό, ὡστόσο μέ τή θρησκευτική τους πολιτική ὁ Χριστιανισμός οὐσιαστικά ἀναγνωρίστηκε καί ἀνακηρύχτηκε σέ ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας. Κύριο μέλημά τους, κυρίως τοῦ Θεοδόσιου, δέν ἦταν τόσο ἡ διαπάλη μεταξύ Χριστιανισμοῦ καί Ἐθνικῆς Θρησκείας. Τό ἀποτέλεσμα εἶχε κριθεῖ de facto καί ὁ Χριστιανισμός ἦταν ἤδη ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία σέ ὅλα τά ἐπίπεδα. Τό ζητούμενο ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καί ἡ ἐπικράτηση τῆς ὀρθόδοξης πίστης μέ τήν καταπολέμηση τῶν αἱρέσεων, κυρίως τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ὁρισμένα ἀπό τά σημαντικότερα γεγονότα πού φανερώνουν αὐτή τή γενική πολιτική εἶναι τά πιό κάτω:

• Τό 379 ὁ Θεοδόσιος ἀνανέωσε τήν ἄδεια τοῦ ἀλυτάρχη (ὑπεύθυνου) τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων τῆς Ἀντιόχειας νά ἀκολουθήσει τό ἔθιμο κοπῆς ἑνός κυπαρισσιοῦ ἀπό τό ἱερό ἄλσος τῆς Δάφνης καί νά προχωρήσει στή δεντροφύτευση νέων, ὅπως ὑπαγόρευε τό ἔθιμο (Θεοδ. Κώδ., Χ, 1, 12).

• Ὁ ἐθνικός Βέττιος Πρεταιξτάτος μέχρι τό θάνατό του (384) ἦταν ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τῆς αὐτοκρατορίας καί μάλιστα τό ἔτος αὐτό ἦταν Ἔπαρχος τῶν Πραιτορίων τῆς Δύσης. Τό ἴδιο ἔτος (384), Ἔπαρχος τῆς ἴδιας τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ὁ παγανιστής Θεμίστιος[46].

• Μέ νόμο τοῦ 382 ὁ Θεοδόσιος ἐπέτρεπε στόν Κυβερνήτη τῆς Ὀσροηνῆς (Ἔδεσσα)[47] νά ἔχει ἀνοικτό τόν εἰδωλολα-τρικό ναό ὅπου γιορταζόταν ἐπίσημα ἡ Πρωτοχρονιά, χωρίς ὅμως νά γίνονται θυσίες καί χρησμοδοτήσεις. Ἔτσι, θά μποροῦσε ὁ πληθυσμός νά βλέπει τά ἀγάλματα ὡς καλλιτεχνήματα καί ὄχι γιά θρησκευτικούς λόγους (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10, 8).

• Μεταξύ τῶν ἐτῶν 383-387, ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀσίας πού ἦταν χριστιανός, ἐπι-

[44] Chuvin, ὁ.π., σ. 66-69.

[45] Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 307.

[46] Chuvin, ὅ.π., σ. 71.

[47] Στό ἴδιο, σ. 71-72. Στήν Ἔδεσσα ὑπῆρχαν ἐθνικοί μέχρι τά τέλη τοῦ 6ου αἰώνα, σ. 72.

σκεύασε ναό πού ἦταν ἀφιερωμένος στόν αὐτοκράτορα Ἀδριανό[48].

• Τόσο ὁ Γρατιανός (μέ τήν ἄρνησή του νά περιβληθεῖ τήν ἐπίσημη στολή τοῦ *pontifex maximus*), ὅσο καί ὁ Θεοδόσιος (μέ τήν ἄρνησή του νά δεχθεῖ τόν τίτλο τοῦ *pontifex maximus*), ἔδειχναν σαφέστατα, πώς γι' αὐτούς τουλάχιστον, ἦταν τό τέλος ἐποχῆς γιά τήν Ἐθνική Θρησκεία. Ὡστόσο, Θεοδόσιος καί Γρατιανός συνέχισαν νά σέβονται τήν ἀνεξιθρησκία. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἐκκλησιαστικός ἱστορικός Σωζομενός[49], ὁ Γρατιανός ὁ ὁποῖος «ἅμα τῷ ἀδελφῷ πᾶσαν τήν Ρωμαίων ἀρχήν διέπων... νόμον ἔθετο, μετά ἀδείας ἑκάστους θρησκεύειν ὡς βούλονται, καί ἐκκλησιάζειν»[50].

• Διάταγμα τῶν Γρατιανοῦ, Θεοδόσιου καί Βεσπασιανοῦ Β' ὅρισε τήν πίστη τοῦ Ρώμης Δαμάσου καί Ἀλεξανδρείας Πέτρου ὡς κριτήριο ἑνότητας τῆς Ἐκκλησίας (Θεοδ. Κώδ., XVI, 1, 2). Παρατηρήθηκε πώς τό διάταγμα αὐτό ἀποτελοῦσε ἔμμεση ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ «ὡς ἐπίσημης θρησκείας τῆς αὐτοκρατορίας»[51].

• Στήν Ἀνατολή τά χρόνια 384-388 ἦταν δύσκολα γιά τήν Ἐθνική Θρησκεία, ἀφοῦ ὁ Ἔπαρχος τῶν Πραιτορίων τῆς Ἀνατολῆς Κυνήγιος ἔκλεισε, κατά τήν περιοδεία του στήν Αἴγυπτο, πολλούς ναούς (ἀπόδειξη ὅτι ὑπῆρχαν ἀρκετοί) καί ἀπαγόρευσε τίς θυσίες (ἀπόδειξη ὅτι γίνονταν, παρά τίς μέχρι τότε πολλές ἀπαγορευτικές διατάξεις αὐτοκρατόρων). Στό ἔργο του εἶχε τή συμπαράσταση καί φανατικῶν μοναχῶν. Ὁ Θεοδόσιος διόρισε τόν ἐθνικό Τατιανό (388) ὡς διάδοχο τοῦ Κυνήγιου, γιά νά ἠρεμήσει ἡ κατάσταση στήν περιοχή, καί ἐπέτρεπε νά μένουν ἀνοικτοί οἱ ναοί. Ἀπαγορευόταν ἡ τέλεση θυσιῶν, ἀλλά ἐπιτρεπόταν ἡ φωτιά, τό λιβάνι καί ἡ προσφορά θυμιαμάτων. Ἐπιπλέον, ὁ Θεοδόσιος μέ διάταγμά του (2/9/390) ἀπαγόρευσε τήν εἴσοδο μοναχῶν στίς πόλεις γιά ἀποφυγή ἐντάσεων. Ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ὅτι τήν περίοδο αὐτή ὑπῆρχαν σέ ἀνώτατες θέσεις (Ἔπαρχοι καί Ὕπατοι) ἐθνικοί[52].

• Τά πράγματα ἄλλαξαν κατά πολύ μετά τά γεγονότα στή Θεσσαλονίκη τό 390[53], ἔτος ἀπό τό ὁποῖο καί μετά ξεκίνησαν αὐστηρά μέτρα τοῦ Θεοδόσιου κατά τοῦ παγανισμοῦ. Ὁ Θεοδόσιος μετά τή σφαγή - ἀντίποινα, γιά τή δολοφονία τοῦ διοικητῆ τῶν στρατευμάτων του στό Ἰλλυρικό, δέχθηκε τήν ἐπίπληξη τοῦ ἐπισκόπου Μεδιολάνων (Μιλάνου) Ἀμβρόσιου (339;-397, ἐπίσκοπος ἀπό τό 373 ἤ 374). Ὁ Ἀμβρόσιος ἀρνήθηκε νά συναντήσει τόν αὐτοκράτορα, τοῦ ἐπέβαλε τό ἐπιτίμιο τῆς ἀκοινωνησίας (στέρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας) γιά τό ἔγκλημά του καί ἀπαίτησε ἀπό αὐτόν πράξη δημόσιας μετάνοιας[54]. Ὁ Θεοδόσιος τό 391 (24 Φεβρουαρίου) ἔκδωσε ἀπό τό Μιλάνο διάταγμα πρός τόν Ἔπαρχο τῆς Ρώμης, μέ τό ὁποῖο ἀπαγόρευε οὐσιαστικά τήν τέλεση παγανιστικῶν λατρειῶν. Ἀκολούθησε παρόμοιο διάταγμα (16 Ἰουνίου 391) πρός τόν Ἔπαρχο καί τόν Κόμη τῆς Αἰγύπτου, πού ἀφοροῦσε τήν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος, ἐκμεταλλευόμενος

[48] Στό ἴδιο, σ. 72-73.

[49] Ὁ Σαλαμίνιος Ἑρμείας Σωζομενός ἔζησε ἀπό τίς ἀρχές ἕως τά μέσα τοῦ 5ου αἰώνα καί μέ τήν Ἐκκλησιαστική του Ἱστορία, τό τμῆμα πού μᾶς διασώζεται, καλύπτει τήν περίοδο 324-425. Quasten, ὅ.π., τ. III, σ. 534-536.

[50] Ἑρμεῖος Σωζομενός Σαλαμίνιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* τ. Γ'-Θ', τ. Ζ', MPG 67, σ. 1417 Β'.

[51] Φειδᾶς, ὅ.π., σ. 341.

[52] Ἔπαρχοι τῆς Ρώμης (389-391) οἱ Αὐρήλιος Βίκτορας καί Κειόνιος Ρούφιος Ἀλβίνος, Ὕπατοι τῆς Ρώμης (391) οἱ Φλάβιος Τατιανός καί ὁ Αὐρήλιος Σύμμαχος, Ἔπαρχος Ἰλλυρικοῦ, Ἰταλίας καί Β. Ἀφρικῆς ὁ Νικόμαχος Φλαβιανός, ὁ Εὐτόλμιος Τατιανός Ἔπαρχος τῆς Ἀνατολῆς κ.ἄ. Βλέπε Φειδᾶς, ὅ.π., σ. 343 καί Chuvin, ὁ.π., σ. 82-83.

[53] Τό 390 (Μάρτιος) ὁ διοικητής τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰλλυρικοῦ Βουτέριχος, πού ἔδρευε στή Θεσσαλονίκη, φυλάκισε, σύμφωνα μέ τό νόμο κατά τῆς ὁμοφυλοφιλίας (Μάρτιος 390), ἕνα πολύ δημοφιλῆ ἁρματηλάτη πού προσέγγισε ἐρωτικά τόν οἰνοχόο του. Τήν παραμονή κάποιου ἀθλητικοῦ ἀγώνα, τό πλῆθος ἐξοργισμένο ἀπό τό πιό πάνω στασίασε καί δολοφόνησε τό διοικητή. Ὁ Θεοδόσιος διέταξε ὡς ἀντίποινα μία σφαγή πολιτῶν στή Θεσσαλονίκη. Chuvin, ὅ.π., σ. 83-84.

[54] Ὁ αὐτοκράτορας τελικά ἔγινε δεκτός σέ κοινωνία τά Χριστούγεννα τοῦ 390. Παπαδόπουλος, ὅ.π., σ. 654.

τό διάταγμα καί ἐνισχυμένος ἀπό τό στρατό κατέστρεψε τό Σεραπεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας καί ἄλλα ἱερά. Τά πιό πάνω διατάγματα (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10, 10-11) ἀποτέλεσαν σοβαρό πλῆγμα κατά τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας, ἀφοῦ ἀπαγόρευσαν τήν ἰδιωτική καί δημόσια παγανιστική λατρεία. Τά ἀντιπαγανιστικά αὐτά μέτρα πού ἔλαβε ὁ αὐτοκράτορας, ἑρμηνεύτηκαν ὡς «συνέπεια τῆς μετάνοιάς του»[55].

• Ἕνα δεύτερο σημαντικό γεγονός (μετά ἀπό αὐτό τῆς Θεσσαλονίκης) πού συνέτεινε στή σκλήρυνση τῆς στάσης τοῦ Θεοδόσιου ἔναντι τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας, ἦταν ἡ σύγκρουσή του μέ τό διάδοχο τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β'(375-392) Εὐγένιο. Ἐπί Εὐγενίου (392-394), ὁ ὁποῖος στασίασε κατά τοῦ Θεοδόσιου καί ἀγωνίστηκε γιά ἀναβίωση τῆς εἰδωλολατρίας, «ἡ Ρώμη ἔζησε μία περίοδο πυρετωδῶν προφητειῶν καί παγανιστικῆς ἀναγέννησης»[56], μέ πρωτεργάτη τόν ἐθνικό Ἔπαρχο τῆς Ρώμης Νικόμαχο Φλαβιανό. Ὁ Θεοδόσιος ἀντέδρασε μεταξύ ἄλλων, μέ διάταγμα (8 Νοεμβρίου 392) πού στάλθηκε στόν Ἔπαρχο τοῦ Πραιτορίου τῆς Ἀνατολῆς Φλάβιο Ρουφίνο καί ἀπαγόρευε ἐντελῶς τήν τέλεση ἐθνικῶν λατρειῶν (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10, 12). Τελικά, ἡ ἀντιπαράθεση Θεοδόσιου - Εὐγένιου κατέληξε σέ στρατιωτική ἀναμέτρηση (Ἀκυληία, κοντά στόν ποταμό Φρίγιδο, 5 Σεπτεμβρίου 394) πού «ἔδινε τήν ἐντύπωση μίας συμβολικῆς ἀναμέτρησης δύο θρησκειῶν: ὁ Σταυρός στά λάβαρα τῶν Χριστιανῶν ἐναντίον τοῦ Ἡρακλῆ σ' ἐκεῖνα τῶν Ἐθνικῶν, πού εἶχαν στήσει ἀγάλματα τοῦ Δία στούς γύρω λόφους γιά νά σταματήσουν τόν Θεοδόσιο»[57]. Ἡ νίκη τοῦ Θεοδόσιου ἦταν ὁλοκληρωτική καί οἱ συμβολισμοί ξεκάθαροι: οἱ χριστιανικές αὐτοκρατορικές δυνάμεις ἦταν νικηφόρες, ἐνῶ ἡ Ἐθνική Θρησκεία, ἡττημένη κατά κράτος, δέν εἶχε πιά καμιά οὐσιαστική δύναμη, λειτουργία καί ρόλο, ἄρα οὔτε καί θέση, στήν αὐτοκρατορία. Ὡστόσο, ὁ Θεοδόσιος φέρθηκε μέ ἐπιείκεια στούς ὀπαδούς τοῦ στασιαστῆ, ἐπιτρέποντας γιά τούς Ἐθνικούς ἱερεῖς νά τελοῦν ἐπίσημες δημόσιες τελετές (πομπές, ἑορτασμούς καί θεάματα), ἡ ἀπαγόρευση τῶν ὁποίων θά ἦταν ἀντιδημοφιλές μέτρο[58].

Ἀπό τά πιό πάνω συνάγεται εὔλογα τό συμπέρασμα ὅτι ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Θεοδόσιου διακρίνεται σέ δύο φάσεις. Ἀρχικά τήρησε ἤπια στάση ἔναντι τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας, ἐνῶ κατά τά τελευταία ἔτη τῆς αὐτοκρατορικῆς του θητείας, ἀπό τό 390 καί ἐντεῦθεν, ἡ στάση τοῦ ἔγινε αὐστηρή. Ἡ μεταστροφή αὐτή μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ καθαρά πολιτικούς ὅρους. Τόσο ἡ δολοφονία τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητῆ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὅσο καί ἡ στάση τοῦ Εὐγένιου στή Δύση, ἦταν γεγονότα πού ἰσοδυναμοῦσαν μέ ἀμφισβήτηση καί προδοσία τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καί ἦταν ἄμεσα σχετιζόμενα μέ τήν Ἐθνική Θρησκεία. Τό πρῶτο, ἡ δολοφονία ἑνός ἀνώτατου στρατιωτικοῦ ἀξιωματούχου, ἐκτός τῆς ἄμεσης προσβολῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καί τῆς διασάλευσης τῆς εἰρήνης, συνδεόταν ἄμεσα μέ ἐκδηλώσεις (ἁρματοδρομίες) συνυφασμένες μέ τήν Ἐθνική Θρησκεία καί ἤθη (ὁμοφυλοφιλία) πού δέν ἦταν ἀνεκτά γιά τήν ἐποχή. Τό δεύτερο, ἡ στάση στή Δύση πού συνδέθηκε μέ τήν ἄμεση προσπάθεια γιά ἀναβίωση τοῦ παγανισμοῦ, ἰσοδυναμοῦσε μέ προδοσία κατά τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ αὐτοκράτορας, ἀπαντώντας στίς προκλήσεις λειτούργησε πρώτιστα ὡς πολιτικός πού ἔπρεπε νά ἐπιβάλει τήν τάξη καί τήν ἐξουσία του πού ἐτίθεντο ὑπό ἀμφισβήτηση καί ὄχι στά πλαίσια θρησκευτικῆς ἀντεκδίκησης. Αὐτό βέβαια δέ σημαίνει πώς οἱ θρησκευτικές του πεποιθήσεις δέ διαδραμάτισαν τό ρόλο τους, ὡστόσο ἀπό μόνες τους δέν μποροῦν νά ἐξηγήσουν τήν ἀλλαγή τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Θεοδόσιου, δεδομένου ὅτι

[55] Chuvin, ὅ.π., σ. 84.

[56] Στό ἴδιο, σ. 90.

[57] Στό ἴδιο.

[58] Στό ἴδιο, σ. 91-92.

ἡ ἀλλαγή στάσης ἔναντι τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας ἐπῆλθε μετά τά δύο πολιτικά γεγονότα πού ἀναφέραμε.

Οἱ γιοί τοῦ Θεοδόσιου, Ἀρκάδιος στήν Ἀνατολή (395-408) καί Ὀνώριος στή Δύση (395-423), συνέχισαν τήν εὐνοϊκή γιά τό Χριστιανισμό πολιτική τοῦ πατέρα τους, χωρίς ὅμως νά ἐπιτρέψουν νά καταργηθοῦν οἱ «ἑορταστικές ἐκδηλώσεις τῶν πολιτῶν καί ἡ εὐχαρίστηση πού μοιράζονται ὅλοι». Οἱ ἑορτές θά ἐπιτρέπονταν, φτάνει νά μήν τελοῦνταν «ἄνομες δεισιδαιμονίες» καί τά ἱερά δέ θά καταστρέφονταν ἀπό τή στιγμή πού δέν περιεῖχαν κάτι παράνομο (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10, 17 καί 18, τοῦ 399).

Μέ τό τέλος τοῦ 4ου αἰώνα καί τήν ἔναρξη τοῦ 5ου, ἡ εἰδωλολατρία ἔσβηνε σιγά σιγά, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἀκόμα δέν ὑπῆρχαν κάποια προπύργιά της (π.χ. Γάζα). Ἐπιφανεῖς ἐθνικοί συνέχιζαν νά ὑπάρχουν καί νά δραστηριοποιοῦνται, εἰδικά ὡς δάσκαλοι καί κυρίως φιλόσοφοι[59], ὡστόσο ὁ σχεδόν πλήρης πολιτικός ἀποκλεισμός ἀπό τό στρατό, τή διοίκηση, καί τή δικαιοσύνη, (Θεοδ. Κώδ., XVI, 10,21, τοῦ 416) τούς ἔθεσε στό περιθώριο τῆς πολιτικῆς ζωῆς καί δράσης τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνῶ ἀντίθετα «ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀνάρρησης τοῦ Κωνσταντίνου στό θρόνο, στήν ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας σπουδαιότατο πνευματικό καί πολιτικό ρόλο διαδραματίζει ἡ χριστιανική Ἐκκλησία»[60].

Ἕνας ἄλλος καθοριστικός σταθμός στό θέμα πού ἐξετάζουμε εἶναι ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ (527-565). Ὅπως χαρακτηριστικά σημειώνει ὁ Pierre Chuvin, «ἕνα ὄνομα παραμένει συνδεδεμένο μέ τήν ἐπίσημη ἐξόντωση τοῦ παγανισμοῦ: τοῦ Ἰουστινιανοῦ». Ὁ Ἰουστινιανός ἔδωσε δείγματα γραφῆς τῆς θρησκευτικῆς του πολιτικῆς ἀπό τήν ἐποχή πού συγκυβερνοῦσε μέ τό θεῖο τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστίνο Α' (518-527). Τό 537, πρίν τό θάνατο τοῦ Ἰουστίνου, προχώρησε στήν ἔκδοση σειρᾶς νόμων πού στρέφονταν ἐνάντια στούς αἱρετικούς, καί ἐπίσης τούς Ἕλληνες πού προσπαθοῦν νά φέρουν τόν πολυθεϊσμό, ἀλλά καί τούς Ἰουδαίους καί τούς Σαμαρεῖτες (Ἰουστινιάνειος Κώδικας, I, 5, νόμος 12, κεφ.4). Γενικά ἡ θρησκευτική του νομοθεσία στρεφόταν κατά παντός μή ἀσπαζόμενου τήν ὀρθή πίστη (ὅπως ὁ ἴδιος τήν ἀντιλαμβανόταν). Δέ θά ἦταν ὑπερβολή ἄν λέγαμε πώς ὁ Ἰουστινιανός στή θρησκευτική του πολιτική, σέ μεγάλο βαθμό, ἀντιμετώπισε τήν Ἐθνική Θρησκεία ὅπως ὁ Ἰουλιανός ἀντιμετώπισε τό Χριστιανισμό δύο σχεδόν αἰῶνες ἐνωρίτερα (361-363).

Κάποια ἀπό τά χαρακτηριστικά μέτρα πού ἔλαβε ἦταν τά ἀκόλουθα:

• Κάλεσε τούς ὑπηκόους του, πού δέν ἦταν ἀκόμα χριστιανοί, κατέχονταν ἀκόμα ἀπό τήν πλάνη τῶν Ἑλλήνων, συνεχίζοντας νά προσφέρουν θυσίες στά εἴδωλα καί τελώντας ἑορτές γεμάτες ἀπό κάθε ἀνοσιότητα, νά κατηχηθοῦν στήν ἀληθῆ πίστη τῶν Χριστιανῶν, νά ἀποκηρύξουν τήν προηγούμενη πλάνη τους καί νά ἀξιωθοῦν τό σωτήριο βάπτισμα. Διαφορετικά δέν θά ἔχουν κανένα πολιτικό δικαίωμα, οὔτε θά τούς ἐπιτρέπεται νά εἶναι ἰδιοκτῆτες κινητῆς ἤ ἀκίνητης περιουσίας. Θά τούς ἀφαιρεθοῦν τά πάντα καί... ἐπιπλέον, θά ὑποβληθοῦν στίς κατάλληλες ποινές. Ἀποφασισμένος νά ἐξαλείψει τή διάδοση τοῦ παγανισμοῦ μέσω τῆς παιδείας, ἀπαγόρευσε νά διδάσκεται ὁποιοδήποτε μάθημα ἀπό αὐτούς πού νοσοῦν ἀπό τή μανία τῶν ἀνόσιων Ἑλλήνων, ὥστε νά μή συμβαίνει, μέ τό πρόσχημα ὅτι διδάσκουν ὅσους δυστυχισμένους παρακολουθοῦν τά μαθήματά τους, στήν πραγματικότητα νά διαφθείρουν τήν ψυχή αὐτῶν τούς ὁποίους δῆθεν μορφώνουν. Δέ θά δέχονται μισθό ἀπό τό κράτος. Δέν τούς παρέχεται κανένα δικαίωμα λόγου «παρρησία», εἴτε ἀπό τήν Ἁγία Γραφή εἴτε ἀπό ἀνθρώπινους νόμους, ὥστε νά ζητήσουν ὁποιαδήποτε ἀσυλία[61].

59

60 Haldon, ὁ.π., σ. 31.

61 Τό κείμενο αὐτό, ἀπό τόν Ἰουστινιάνειο Κώδικα, I, 11, νόμος 10, πρβλ. καί νόμος 9 δέ φέρει ἡμερομηνία. Ὡστόσο εἶναι μεταγενέστερο τοῦ ἀντίστοιχου νόμου τοῦ 529, 5, 18.

• Ἔκλεισε τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τό 529, μέ ρητή ἀπαγόρευση στούς ἐθνικούς νά διδάσκουν (Ἰουστ. Κώδ. Ι, 5, 18). Ὡστόσο, συνέχισαν νά λειτουργοῦν ἡ φιλοσοφική σχολή τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἡ νομική της Βηρυτοῦ καί ἡ ρητορική της Γάζας[62].

• Ἡ αὐστηρή θρησκευτική πολιτική τοῦ αὐτοκράτορα δέν ἐξαντλεῖτο ἀποκλειστικά στούς παγανιστές, ἀλλά περιελάμβανε καί τούς αἱρετικούς, στούς ὁποίους δέν ἀναγνώριζε ἄλλο δικαίωμα ἐκτός της ζωῆς: τούς εἶναι ἀρκετό πού εἶναι ζωντανοί (Ἰουστ. Κώδ. Ι, 5, νόμοι 12 καί 14. Πρβλ καί νόμοι 18, 19).

Τά πιό πάνω μέτρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ φανερώνουν ξεκάθαρα μία πολιτική πού ἦταν ἀντίθετη μέ τίς Ἀποφάσεις τοῦ 313, ἀφοῦ οὐσιαστικά καταργοῦσαν κάθε ἔννοια τῆς ἀνεξιθρησκίας. Ὡστόσο φανερώνουν καί κάποια ἄλλα δεδομένα.

• Πρῶτον, ἡ Ἐθνική Θρησκεία καί οἱ πρακτικές της, ἀνεκτές (γιορτές, τελετές, πομπές) ἤ καί ἀκόμα αὐστηρά ἀπαγορευμένες (θυσίες στά εἴδωλα), συνέχιζαν νά τελοῦνται ἀκόμα καί τόν 6ο αἰώνα.

• Δεύτερον, ὅτι οἱ αὐστηροί νόμοι προηγούμενων αὐτοκρατόρων κατά τοῦ παγανισμοῦ οὐσιαστικά παρέμεναν σέ μεγάλο βαθμό ἀνεφάρμοστοι (γι' αὐτό καί οἱ πολλές ἐπαναλήψεις τους ἀπό πολλούς αὐτοκράτορες) γιά πολλούς καί διάφορους λόγους καί σίγουρα γιατί οἱ αὐτοκράτορες στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς τους δέν τό ἐπεδίωξαν.

• Τρίτον, ἕνας τομέας στόν ὁποῖο οἱ ἐθνικοί συνέχιζαν νά ἔχουν ρόλο στή ζωή τῆς αὐτοκρατορίας, ἦταν αὐτός τῆς παιδείας.

• Τέταρτον, ὁ Ἰουστινιανός ἦταν ὁ αὐτοκράτορας πού πραγματικά εἶχε ὡς στόχο τῆς θρησκευτικῆς του πολιτικῆς τήν ἑνότητα τῆς αὐτοκρατορίας στή βάση ὄχι ἑνός θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ καί ἀνεκτικότητας, ἀλλά τῆς ἐπικράτησης μίας θρησκείας, τῆς ἐπικρατοῦσας Χριστιανικῆς. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς πολιτικῆς δέ χωροῦσε ὄχι ἁπλά ἡ Ἐθνική Θρησκεία, ἀλλά οὔτε ἡ ὅποια αἵρεση, οὔτε καμιά ἄλλη θρησκεία (τῶν Ἰουδαίων, Σαμαρειτῶν ἤ ἄλλων).

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν, ὁ Χριστιανισμός, εἰδικότερα ὁ Ἀνατολικός Ὀρθόδοξος, ἦταν ἡ θρησκεία πού ἐπηρέαζε ἤ καί εἶχε καθοριστικό ρόλο στή ζωή τῆς αὐτοκρατορίας σέ ὅλους τούς τομεῖς (πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, ἠθικό - ἀξιακό, οἰκονομικό, δίκαιο κ.λπ.).

Γ'. Μετατράπηκε ἡ Ἐκκλησία ἀπό δεδιωγμένη σέ διώκτη;

Εἰσερχόμαστε τώρα στό τρίτο καί τελευταῖο ἐρώτημα πού θέσαμε. Πρόκειται γιά τό κατά πόσο ὁ Χριστιανισμός καί οἱ χριστιανοί, πού βρίσκονταν ὑπό διωγμό μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα, μετατράπηκαν σέ διῶκτες μετά τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων. Τό ἐρώτημα αὐτό δέν πρέπει νά θεωρεῖται ὡς ἤδη ἀπαντημένο ἀπό αὐτά πού ἐκθέσαμε προηγούμενα, καθόσον αὐτό πού ἐξετάσαμε ἦταν ἡ πολιτική τῶν αὐτοκρατόρων σέ θέματα θρησκευτικά.

Γιά νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα αὐτό, πιστεύουμε πώς ὁ μελετητής τοῦ ὑπό ἐξέταση θέματος ἐπιβάλλεται νά λάβει σοβαρά ὑπόψη τά ἀκόλουθα:

• Θά πρέπει νά γίνει διαχωρισμός μεταξύ αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς καί ἐπίσημης Ἐκκλησίας. Οἱ νόμοι τῶν αὐτοκρατόρων κατά τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας οὔτε ἐκδόθηκαν, οὔτε καί ἐφαρμόστηκαν (στό βαθμό πού ἐφαρμόστηκαν κατά περίοδο) ἀπό τήν Ἐκκλησία, ἀλλά τήν Πολιτεία.

• Ὄντως ἔγιναν καταστροφές χώρων καί μνημείων τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας, ἐνίοτε καί μέ συμμετοχή ὁρισμένων χριστιανῶν ζηλωτῶν καί φανατικῶν. Ἦταν ἀδικαιολόγητες πράξεις καί ἐνάντια στίς βασικές ἀρχές τοῦ Χριστιανισμοῦ γιά ἀγάπη καί πρός αὐτούς ἀκόμα τούς ἐχθρούς (Ματθ.

[62] Ὁ Chuvin, ὅ.π., σ. 165 πιστεύει πῶς ἡ Ἀκαδημία ἔκλεισε γιά δύο βασικούς λόγους: ἔδινε τήν ἐντύπωση ὅτι ἦταν «ἀνατρεπτική» ἐπιπλέον, ὁ μεγάλος πλοῦτος τῆς ἄνοιγε τήν ὄρεξη τῶν φοροσυλλεκτῶν.

5:44-47). Ἑπομένως, δέν μπορεῖ κάποιος νά χρεώνει τήν Ἐκκλησία γιά ἐνέργειες στίς ὁποῖες συμμετεῖχε μερίδα φανατικῶν χριστιανῶν σέ ὁρισμένες περιπτώσεις. Οἱ πράξεις αὐτές, χωρίς νά δικαιολογοῦνται, αἰτιολογοῦνται στά πλαίσια τῆς θρησκευτικῆς ἀντεκδίκησης καί φανατισμοῦ μερίδας ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰώνα βρίσκονταν ὑπό διωγμό. Οἱ διωγμοί καί τά μαρτύρια μάλιστα, πού ὑπέστη ἡ Ἐκκλησία, δέ στρέφονταν ἁπλά κατά τῶν χριστιανικῶν καί θρησκευτικῶν χώρων καί μνημείων, ἀλλά κατά τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν, μέ μεγάλο ἀριθμό μαρτύρων καί γενικούς διωγμούς εἰδικά κατά τόν 3ο αἰώνα. Ἐπιπλέον, τά χωροχρονικά δεδομένα τῶν πράξεων αὐτῶν πρέπει νά λαμβάνονται ὑπόψη.

• Ἡ Ἐκκλησία, τουλάχιστον ἡ Ὀρθόδοξη Ἀνατολική, οὐδέποτε διέθετε στρατό καί πολιτική ἐξουσία γιά νά ἐπιβάλει θρησκευτική πολιτική ἤ νά διώξει ἐθνικούς ἤ θρησκευτικά ἀντιφρονοῦντες.

• Ἀπό τούς πρώτους τέσσερις αἰῶνες, περίοδο κατά τήν ὁποία ὁ Χριστιανισμός ἦταν ὑπό διωγμό ἀπό τούς ἐθνικούς (πολιτεία καί πολίτες), δέ διασώζεται κανένας χριστιανικός ναός. Ἀντίθετα, μέχρι σήμερα διασώζεται μεγάλος ἀριθμός εἰδωλολατρικῶν μνημείων, κυρίως στόν ἑλλαδικό χῶρο, τό χῶρο πού ἦταν ταυτισμένος μέ τήν εἰδωλολατρία, τό χῶρο πού ἡ ὀνομασία τῶν κατοίκων, Ἕλληνας, ἦταν ταυτόσημη μέ τό εἰδωλολάτρης. Ἄρα γενικεύσεις τῶν «νεοπαγανιστῶν», ὅπως αὐτές πού ἤδη ἀναφέραμε, ὅτι οἱ Χριστιανοί κατέστρεψαν τά πάντα δέν εὐσταθοῦν.

• Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας πού ἔζησαν τά γεγονότα καί τή θρησκευτική ἀλλαγή μετά τίς Ἀποφάσεις τοῦ 313, ὅπως ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (329/30-390), πού διετέλεσε καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης (381), ὄχι μόνο δέν ἐνέκριναν τίς ὅποιες πράξεις θρησκευτικῆς ἀντεκδίκησης, ἀλλά ἀντίθετα καλοῦσαν τούς πιστούς καί εἰδικότερα αὐτούς πού ὑπῆρξαν θύματα τῶν διωγμῶν, παρά τή δίκαια ὀργή γιά ὅσα ἔπαθαν, νά φερθοῦν ὅπως ἁρμόζει σέ χριστιανούς[63]:

ἄς μή γίνωμεν πικροί εἰς ἐκείνους πού μᾶς ἠδίκησαν, ἄς μή κάνωμεν αὐτά τά ὁποία κατεδικάσαμεν... ἄς μισήσωμεν ὅ,τι ἔχει σχέσιν μέ ἀντεκδίκησιν... Ἄς μή θελήσωμεν λοιπόν νά ἀναμετρηθῶμεν εἰς τήν ὀργήν... ἄς συγχωρήσωμεν τό πᾶν. Ἄς γίνωμεν κατά τοῦτο ἀνώτεροι καί ὑψηλότεροι ἀπό ἐκείνους πού μᾶς ἠδίκησαν. Ἄς δείξωμεν τί διδάσκουν εἰς ἐκείνους μέν οἱ δαίμονες, μέ τί δέ ἐκπαιδεύει ἡμᾶς ὁ Χριστός... Ἄς νικήσωμεν μέ ἐπιείκιαν αὐτούς πού μᾶς ἐτυράννησαν καί μάλιστα ἡ φιλανθρωπία ἄς εἶναι ἐκείνη πού συγχωρεῖ... ἐάν δέ κανείς ἔχει βασανισθῇ πολύ σκληρά, ἄς ἀφήσωμεν εἰς τόν Θεόν τούς βασανιστάς... Ἄς μή διανοηθῶμεν δήμευσιν τῆς περιουσίας, ἄς μή τούς ὁδηγήσουμεν ἐνώπιον δικαστηρίων, ἄς μή τούς ἀπελάσωμεν ἀπό τήν πατρίδα, ἄς μή τούς βασανίσωμεν μέ μαστίγια... μέ συντομία... νά μή τούς κάμωμεν τίποτε ἀπό ὅσα ἐπάθαμεν... Ἐάν κανενός ἔχει βασανισθεῖ ὁ υἱός, ὁ πατέρας, ἡ γυναίκα, κάποιος συγγενής, φίλος ἤ κανείς ἀπό τά προσφιλῆ του πρόσωπα... νά τούς πείσωμεν νά ὑποφέρουν μέ καρτερίαν ὅσα ὑπέστησαν. Ἄς τούς χαρίσωμεν αὐτό ὡς τό μεγαλύτερον ἀπό κάθε ἄλλο δῶρο.

• Ὁ Γρηγόριος, ἐπιπλέον, μᾶς πληροφορεῖ πώς αὐτοί πού περισσότερο στράφηκαν κατά τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας ἦταν οἱ μέχρι πρόσφατα ὀπαδοί της[64]:

Ὅσοι μᾶς ἐδίωξαν ἐπισύρουν τήν κατακραυγήν τῶν δήμων... στηλιτεύονται ἀκόμη καί ἀπό αὐτούς πού μᾶς ἐδίωκαν καί τό πιό παράδοξον εἶναι ὅτι καί οἱ ἴδιοι οἱ θεοί κατακρημνίζονται ἀπό αὐτούς μέ κάθε κατακραυγήν... καί αὐτός πού χθές ἦτο προσκυνητής, σήμερα ἔγινε ὑβριστής.

• Οἱ ἐγγράμματοι χριστιανοί, ἤδη ἀπό τήν ἐποχή κυρίως τῶν Ἀπολογητῶν (π.χ. Ἰουστῖνος, 100-165) καί στή συνέχεια μεγάλοι

[63] Γρηγόριου Θεολόγου, Κατά Ἰουλιανοῦ Βασιλέως στηλιτευτικός δεύτερος, «Ἅπαντα τά Ἔργα», ΕΠΕ 3, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 241-243.

[64] Στό ἴδιο, σ. 243.

Πατέρες (Βασίλειος Μέγας, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κ.ἄ.), σπούδασαν, ἀξιοποίησαν καί ἀνέπτυξαν τήν ἑλληνική - κλασσική παιδεία καί φιλοσοφία καί παρακινοῦσαν τούς χριστιανούς νά κάνουν τό ἴδιο[65]. Αὐτό τό ὁποῖο ἀπέρριπταν οἱ χριστιανοί δέν ἦταν ἡ ἑλληνική παιδεία, ἡ ὁποία ὡς ἐπί τό πλεῖστον διασώθηκε[66] καί καλλιεργήθηκε ἀπό τούς λόγιους χριστιανούς (κληρικούς καί λαϊκούς) διαχρονικά. Ὁ Χριστιανισμός ἀπέρριπτε τίς εἰδωλολατρικές ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων, τίς πρακτικές (μαγεία, θυσίες) καί τόν τρόπο ζωῆς (ὄργια, ὁμοφυλοφιλία, ἱερόδουλες/οι) πού ἦταν ἀσύμβατα μέ τήν περί ἀνθρωπίνου προσώπου διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας.

• Δέν πρέπει νά παραθεωρεῖται τό γεγονός ὅτι θύματα τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς χριστιανῶν αὐτοκρατόρων καί αὐτοκρατορικῶν παρεμβάσεων στά τῆς θρησκείας, ὑπῆρξαν καί χριστιανοί. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τά ἀκόλουθα:

- Τίς διώξεις καί ἐξορίες τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεολογίας τῆς Νίκαιας, μέ ἐπικεφαλῆς τόν Μέγα Ἀθανάσιο, ἀπό χριστιανούς ἀρειανόφρονες ἤ ἀρειανόφιλους αὐτοκράτορες.

- Τίς παρεμβάσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ σέ θεολογικά θέματα (διάταγμα κατά τῶν «Τριῶν Κεφαλαίων»). Ἀναφέρουμε ἐδῶ τήν ἐκθρόνιση καί ἐξορία (547) τοῦ Ἀλεξανδρείας Ζωίλου (540-547) ἀπό τόν Ἰουστινιανό[67] καθώς καί τόν εὐτελισμό τοῦ Πάπα Βιγίλιου (537-555)[68].

- Τήν καταδίκη, τίς κακοποιήσεις καί τήν ἐξορία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ (580-662) καθώς καί τοῦ Πάπα Μαρτίνου Α' (649-653), ἀπό τόν αὐτοκράτορα Κώνστα Β' (641-668)[69].

- Τήν πολεμική πού δέχθηκε ἡ Ἐκκλησία, εἰδικά ἡ Ἀνατολική Ὀρθόδοξη, κατά τήν περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας (727-787, 813-843) ἀπό τούς εἰκονομάχους αὐτοκράτορες[70]. Ἡ πολεμική αὐτή περιελάμβανε καταστροφές εἰκόνων καί ἔργων τέχνης, διαπομπεύσεις, κακοποιήσεις καί ἐξορίες, εἰδικά τῶν εἰκονόφιλων μοναχῶν καί κληρικῶν ὅλων τῶν βαθμίδων, ληστρικές συνόδους, ἐκθρονίσεις καί ἀντικαταστάσεις Πατριαρχῶν κ.ἄ.

- Ἡ ἀπό διάφορους αὐτοκράτορες καταπολέμηση αἱρετικῶν (ὅπως τῶν Βογόμιλων)[71] δέν μπορεῖ νά χρεώνεται στήν Ἐκκλησία, ἀφοῦ αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἀποφάσεις καί ἡ ἐκτέλεση τους ἦταν καθαρά πολιτικῆς φύσεως. Ἡ Ἐκκλησία σέ συνόδους τῆς καταδίκαζε τήν αἵρεση, ὅμως δέν ἐκτελοῦσε, οὔτε κατεδίωκε τούς αἱρετικούς.

- Τίς πιέσεις πού δέχθηκε ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀπό τούς αὐτοκράτορες κατά τούς 14ο καί 15ο αἰώνα γιά νά ὑποταχτεῖ στόν Πάπα, γιά καθαρά πολιτικούς λόγους καί σκοπιμότητες (τήν παροχή βοήθειας ἀπό τή Δύση γιά ἀντιμετώπιση τοῦ Ὀθωμανικοῦ κινδύνου), παρά τίς περί ἀντιθέτου θέσεις τῆς πλειοψηφίας τῶν πιστῶν, κλήρου καί λαοῦ, τῆς αὐτοκρατορίας.

- Ὑπῆρξαν παραδείγματα εἰρηνικῆς συνύπαρξης ἐθνικῶν καί χριστιανῶν ἀπό

[65] Κλασσικό παράδειγμα τό ἔργο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου *Πρός τούς νέους, ὅπως ἄν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, MPG* 31, σ. 564-589.

[66] Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τό ἔργο τοῦ Μεγάλου Φωτίου *Μυριόβιβλος,* πού μᾶς πληροφορεῖ γιά πλεῖστα τόσα συγγράμματα καί ἔργα τῆς ἀρχαιότητας πού διαφορετικά δέ θά γνωρίζαμε κάν. Ἐπίσης, τά μοναστήρια διέσωσαν, κυρίως μέ τήν ἀντιγραφή ἀρχαίων χειρογράφων, ἀλλά καί τή φύλαξή τους, μεγάλο ἀριθμό ἔργων τῆς κλασσικῆς γραμματείας. Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως ἄς μή λησμονοῦμε πώς ἡ Ἑλληνική γλώσσα (καί ὁ πολιτισμός πού ἐκφράζει μία γλώσσα), παιδεία καί οἱ ἰδέες, διατηρήθηκαν καί ἐμπλουτίστηκαν ἀπό τή χριστιανική Βυζαντινή αὐτοκρατορία. Τέλος ἄς μή λησμονοῦμε πώς ἡ ἐπίσημη λειτουργική γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἑλληνική.[67] Φειδᾶς, ό.π., σ. 707.

[68] Haldon, ό.π., σ. 224-225.

[69] Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία,* ὅ.π., τ. Ε' , Θεσσαλονίκη 1992, σ. 269-270 καί Roger Collins, *Keepers of the Keys of Heaven. A History of the Papacy,* London 2010, σ. 110-112.

[70] Φειδᾶς, ό.π., 769-798.

[71] Ἀνδρέας Βίττης, «Βογόμιλοι (ἤ Φουνδαγιίατες)», *Μεγάλη Ὀρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαίδεια,* τ. 4, Ἀθήνα, σ. 244-246.

τόν 4ο αἰώνα (Βηρυτός, Γάζα, Χαρρᾶν, Ἡλιούπολη-Μπαάλμπεκ-, νησί τῶν Φίλων στήν Αἴγυπτο)[72] μέχρι καί λίγο πρίν τήν Ἅλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τούς Ὀθωμανούς (1453). Γιά παράδειγμα, ἡ Ἐκκλησία δέ δίστασε νά ἀξιοποιήσει τίς ὑπηρεσίες τοῦ ὑποστηρικτῆ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας Γεώργιου Πλήθωνα Γεμιστοῦ στή σύνοδο Φεράρας-Φλωρεντίας (1438-1439)[73]. Ὁ Γεώργιος Γεμιστός, μέλος τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀπέδειξε τή νοθεία λατινικοῦ χειρογράφου πρός ὑποστήριξη τοῦ Filioque[74] καί τάχθηκε στό πλευρό τοῦ ἁγίου Μάρκου Εὐγενικοῦ, ὁ ὁποῖος ὡς γνωστό καταψήφισε τήν ἕνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν (οὐσιαστικά τήν ὑποταγή τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στήν Παπική).

- Ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἱστορικές πραγματικότητες, ὁ Χριστιανισμός καί εἰδικότερα ὁ Ἀνατολικός ἐπεκράτησε τῆς Ἐθνικῆς Θρησκείας ὄχι χάρη στίς διώξεις πού διενήργησε εἰς βάρος τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ἀλλά ἕνεκα τοῦ πνευματικοῦ του μεγαλείου. Πάρα τούς διωγμούς πού ὑπέστη τόσο μέχρι πρίν τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων, ὅσο καί μετά τήν κατάρρευση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καί τήν ὑποδούλωση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στούς Ὀθωμανούς, ἡ Ἑλληνοχριστιανική πίστη, ὅπως διαμορφώθηκε κατά τή Βυζαντινή περίοδο, ἐπιβίωσε καί μαζί της διέσωσε καί τόν Ἑλληνοχριστιανικό πολιτισμό καί γλώσσα.

Συμπεράσματα

Ὁλοκληρώνοντας τή σύντομη αὐτή ἱστορική ἀναφορά στίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων καί τήν ἀνεξιθρησκία, ὅπως αὐτή ἐξελίχτηκε στό πέρασμα τοῦ χρόνου εἰδικά στή Βυζαντινή περίοδο, μποροῦμε νά καταλήξουμε στά ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1. Οἱ Ἀποφάσεις τοῦ 313 ἀποτελοῦν σταθμό στήν παγκόσμια ἱστορία γιά τήν κατοχύρωση τῆς ἀνεξιθρησκίας καί τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης καί ἀποτέλεσαν τή βάση ἐπί τῆς ὁποίας ἑδράζονται ὅλες οἱ μετέπειτα διακηρύξεις γιά τά θρησκευτικά δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων.

2. Ὁ κύριος ἐμπνευστής τῶν Ἀποφάσεων Μέγας Κωνσταντῖνος καί οἱ μετέπειτα διάδοχοί του, μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις καί κατά καιρούς, σεβάστηκαν ὡς ἐπί τό πλεῖστον τήν ἀνεξιθρησκία καί τήν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης. Παράλληλα, ὑπῆρξαν καί καταπατήσεις τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν καί τῆς ἀνεξιθρησκίας ἀπό αὐτοκράτορες, τόσο εἰς βάρος χριστιανῶν (Ἰουλιανός Παραβάτης, ἀρειανόφρονες αὐτοκράτορες), ὅσο καί εἰς βάρος ἐθνικῶν (κυρίως ὁ Ἰουστινιανός) καί αἱρετικῶν. Δέν πρέπει νά παραθεωρεῖται τό γεγονός πώς οἱ αὐτοκράτορες ἦταν πολιτικά πρόσωπα πού ἔπαιρναν ἀποφάσεις καί γιά θρησκευτικά θέματα, μέ κίνητρα πρωτίστως πολιτικά καί δευτερευόντως θρησκευτικά. Σκοπός τους ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῆς εἰρήνης τῆς αὐτοκρατορίας ὅπως αὐτοί τήν ἀντιλαμβάνονταν.

3. Οἱ ἀναπόφευκτες σχέσεις θρησκείας καί κράτους μποροῦν νά ὁδηγήσουν σέ τρεῖς μορφές συνύπαρξης: καισαροπαπισμό (ἐπιβολή τῆς πολιτείας ἐπί τῆς θρησκείας), παποκαισαρισμό (ἐπιβολή τῆς θρησκείας στήν πολιτεία), καί τή συναλληλία (ἁρμονική συνύπαρξη καί σεβασμό ἑκατέρωθεν). Ὡς ἐπί τό πλεῖστον καί ἐπειδή ἡ πολιτεία διαθέτει τήν ἐξουσία, τή δύναμη καί τά μέσα, ἐπικρατεῖ ὁ καισαροπαπισμός καί αὐτό εἶναι πού παρατηροῦμε νά συμβαίνει στή Βυζαντινή αὐτοκρατορία, ἀλλά καί μετέπειτα.

4. Οἱ πρόνοιες τῶν ἀποφάσεων παρουσιάζουν διαχρονικό χαρακτήρα καί μεγαλεῖο στό κεφάλαιο πού ὀνομάζεται δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καί θεμελιώδεις ἐλευθερίες, ἀφοῦ ἕνα ἀπό αὐτά τά δικαιώματα εἶναι καί τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Τό πόσο μπροστά ἀπό τήν ἐποχή τους ἦταν οἱ Ἀποφάσεις καταφαίνεται ἀπό τό

[72] Chuvin, ὅ.π., σ. 137, 140-144, 171-172.

[73] Στεφανίδης, ὅ.π., σ. 390-396.

[74] Στό ἴδιο, σ. 391.

γεγονός ὅτι ἡ περιβόητη Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ Πολίτη, ἡ ὁποία ψηφίστηκε κατά τήν περίοδο τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἀπό τή Συντακτική Συνέλευση, τό 1789 (1476 χρόνια μετά τίς Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων!) ἀρκεῖται ἁπλά σέ μία δήλωση ἀνοχῆς τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων: «Κανείς δέν πρέπει νά διώκεται γιά τίς πεποιθήσεις του, ἀκόμη καί τίς θρησκευτικές, ἐφ' ὅσον ἡ ἐκδήλωσή τους δέ διαταράσσει τή δημόσια τάξη πού ὁ νόμος ἔχει ἐπιβάλει» (Ἄρθρο 10).

5. Ἔπρεπε νά περάσουν περισσότερα ἀπό 1600 χρόνια γιά νά φτάσει ἡ ἀνθρωπότητα στή διατύπωση ἑνός κειμένου παραπλήσιου τῶν Ἀποφάσεων τοῦ 313. Ἦταν μόλις τό 1948 στήν Οἰκουμενική Διακήρυξη γιά τά Ἀνθρώπινα Δικαιώματα[75] ποῦ ὁρίστηκε πώς

Κάθε ἄτομο ἔχει τό δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης, τῆς συνείδησης καί τῆς θρησκείας. Στό δικαίωμα αὐτό περιλαμβάνεται ἡ ἐλευθερία γιά τήν ἀλλαγή θρησκείας ἤ πεποιθήσεων, ὅπως καί ἡ ἐλευθερία νά ἐκδηλώνει κανείς τή θρησκεία του ἤ τίς θρησκευτικές του πεποιθήσεις, μόνος ἤ μαζί μέ ἄλλους, δημόσια ἤ ἰδιωτικά, μέ τή διδασκαλία, τήν ἄσκηση, τή λατρεία καί τήν τέλεση θρησκευτικῶν τελετῶν.

6. Ὅπως σημειώνει καί ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος σέ ὁμιλία τοῦ τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 2013[76] στήν Κωνσταντινούπολη, μέ τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων» *ὁ ἁγιώτατος Βασιλεύς καί ἱδρυτής τῆς πόλεως ταύτης Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας ἔπαυσε τούς διωγμούς κατά τῶν χριστιανῶν καί ἔθεσε τά θεμέλια, ὥστε ἡ μέν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ νά συνεχίζῃ εἰρηνικῶς, κατά τό ἀνθρωπίνως δυνατόν, τήν πορείαν αὐτῆς, ἡ δέ κοινωνία τοῦ κράτους νά μεταβληθῇ εἰς κοινωνίαν χριστιανικήν, ἐρειδομένην εἰς τάς ἀρχάς τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου, εἰς τήν ὁποίαν ἐπετρέπετο καί ἡ ἐλευθέρα ἔκφρασις ἑκάστης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως.*

Ὁ Πατριάρχης, ὁ ὁποῖος καλεῖ τούς πάντες νά βιώσουν τό 2013 ὡς ἔτος μνήμης τοῦ γεγονότος πού ἔγινε πρίν 1700 χρόνια καί εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιά τήν Ἐκκλησίαν καί «τόν σύμπαντα κόσμον», δέν παραλείπει νά προβεῖ στή θλιβερή διαπίστωση ὅτι «ἀπέχουμε ἀκόμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, διά τήν ὁποίαν ἡ ἀνθρωπότης πάντοτε ἐργάζεται καί κηρύττει καί προσπαθεῖ, χωρίς ὅμως καί μέχρι τῶν ἡμερῶν μας νά τήν πραγματοποιῇ ἐμπειρικῶς καί ἀληθῶς»[77].

Ἔχουν περάσει 1700 χρόνια καί ἀκόμα οἱ Ἀποφάσεις διατηροῦν τό μεγαλεῖο τους. Οἱ πρόνοιες τῶν Ἀποφάσεων τῶν Μεδιολάνων ἀποτελοῦν ἀκόμα τό ζητούμενο γιά πολλές περιοχές τοῦ πλανήτη καί πολλούς ἀνθρώπους. Μέχρι νά φτάσουμε στήν πλήρη ἀνεξιθρησκία, τόν πλήρη σεβασμό τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τό σεβασμό τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, ἔχουμε φαίνεται ἀρκετό δρόμο νά διανύσουμε. Μέχρι τότε ἡ ἀνθρωπότητα θά προσκαρτερεῖ τήν πλήρη ἐφαρμογή τῶν οἰκουμενικῆς σπουδαιότητας Ἀποφάσεων τοῦ 313:

τήν ἐλευθερίαν τῆς θρησκείας οὐκ ἀρνητέαν εἶναι, *ἀλλά ἑνός* ***ἑκάστου τῇ διανοίᾳ καί τῇ βουλήσει ἐξουσίαν δοτέον τοῦ τά θεία πράγματα τημελεῖν κατά τήν αὐτοῦ προαίρεσιν ἕκαστον... δῶμεν καί τοῖς Χριστιανοῖς καί πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ, ἥ δ' ἄν βουληθῶσιν...*** *μηδενί παντελῶς ἐξουσία ἀρνητέα ἡ τοῦ ἀκολουθεῖν καί αἱρεῖσθαι τήν τῶν Χριστιανών παραφύλαξιν ἤ θρησκείαν* ***εκάστῳ τε εξουσίᾳ δοθείῃ τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τήν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἥν αὐτός ἑαυτῷ ἁρμόζειν νομίζει.***

[75] ***Διεθνής Χάρτα τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. Οἰκουμενική Διακήρυξη γιά τά Ἀνθρώπινα Δικαιώματα,*** UN Document A/810, σ. 71, Ἄρθρο 18. Υἱοθετήθηκε μέ τήν ἀπό 10.12.1948 ὑπ' ἀριθμόν 217 A (III) ἀπόφαση τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν. Ἀντίστοιχες πρόνοιες διαλαμβάνει καί ἡ ***Σύμβαση γιά τήν Προστασία τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί τῶν Θεμελιωδῶν Ἐλευθεριῶν,*** πού ἐκδόθηκε ἀπό ***τό European Court of Human Rights,*** Ἰούνιος 2010, Ἄρθρο 9 ***"Ἐλευθερία σκέψης, συνείδησης καί θρησκείας".***

[76] Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ὁμιλία τῆς Πρώτης Ἰανουαρίου 2013. Ἀναρτήθηκε στήν ἰστοσελίδα *fanarion.blogspot.com/2013/01/blog-post_2.html Φῶς Φαναρίου.*

[77] Βαρθολομαῖος, Οἰκουμενικός Πατριάρχης, στό ἴδιο.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΤΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΑΝΕΞΙΘΡΗΣΚΕΙΑΣ (313 μ.Χ.) ΚΑΙ Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Βασίλειου Διον. Κουκουσᾶ*

Συνοπτική παρουσίαση μέ βάση τίς πηγές

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς παρουσίας της στόν κόσμο, ἀντιμετώπισε τήν ἐχθρότητα τῶν πολιτικῶν καί θρησκευτικῶν ἀρχόντων πού δραστηριοποιοῦνταν στή Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία. Τή θρησκευτική ἡγεσία τῶν Ἑβραίων ἀκολούθησαν στούς διωγμούς κατά τῶν χριστιανῶν, μέ πολύ μεγαλύτερη ἔνταση, οἱ Ρωμαῖοι. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος (54-68) μέχρι τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Κωνστατίνου, οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, ἐκτός ὁρισμένων ἐξαιρέσεων, κατεδίωξαν τούς χριστιανούς, μέ ἀποτέλεσμα πλῆθος πιστῶν νά μαρτυρήσῃ ὑπερασπιζόμενο τή θρησκεία του. Ἐπιπλέον, πολλοί ἀκόμη χριστιανοί βασανίσθησαν, κατασχέθηκαν οἱ περιουσίες τους, φυλακίσθησαν, ἐξορίσθησαν, στάλθησαν ὡς δοῦλοι στά ὀρυχεῖα τῆς Ἀνατολῆς ἤ πουλήθησαν στά διάφορα σκλαβοπάζαρα.

Παρ' ὅλα, ὅμως, τά δραστικά καί βίαια μέτρα τά ὁποῖα ἔλαβε ἡ ρωμαϊκή ἐξουσία κατά τῶν χριστιανῶν, ὄχι μόνο δέν κατόρθωσε νά ἐξαλείψῃ τούς πιστούς τοῦ Ναζωραίου, ἀλλά ἀπεναντίας διαπίστωνε καθημερινά τή συνεχῆ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ καθώς καί τῆς ἐπιρροῆς τους σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς κοινωνίας. Γιά τό λόγο αὐτό, ἄρχισε νά ὡριμάζῃ σταδιακά στήν ἰδεολογία καί τήν ἀντίληψη τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς ἡ σκέψη τῆς ἐνσωματώσεως τῶν χριστιανῶν στό κοινωνικό γίγνεσθαι τοῦ Κράτους. Ἔτσι, κάποιοι αὐτοκράτορες ἀδιαφόρησαν γιά τούς χριστιανούς ἤ τούς ἐπέτρεψαν νά τελοῦν τά ἱερά μυστήρια καί τίς ἀκολουθίες τους, ὅπως γιά παράδειγμα οἱ Κόμμοδος (180-193), Σεπτήμιος Σεβῆρος, Ἀντώνιος Καρακάλλας (211-217), Ἡλιογάβαλος (217-22) Ἀλέξανδρος Σεβῆρος (222-235), Φίλιππος ὁ Ἄραβας (243-248), Γαλλιηνός (260-268), Κλαύδιος (268-270) καί Αὐρηλιανός (270-275). Βέβαια, παρατηρήθηκε τό φαινόμενο αὐτοκράτορες πού ἀδιαφόρησαν ἤ ἀρχικά στήριξαν τούς χριστιανούς, στή συνέχεια οἱ ἴδιοι νά ἐξαπολύσουν διωγμούς ἐναντίον τους. Κάτω, λοιπόν, ἀπό τίς ἀντίξοες αὐτές συνθῆκες, πού μεταβάλλονταν χωρίς ἰδιαίτερο λόγο, οἱ χριστιανοί συνέχισαν νά δίδουν τή μαρτυρία τους καί νά αὐξάνονται καθημερινά[1].

* Ὁ κ. Βασίλειος Κουκουσᾶς εἶναι Ἀναπληρωτής Καθηγητής Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

[1] Βλ. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 3, 11,1.-20,9. 3, 32,1 – 36,12. 6,1, - 6,12. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 1,1 – 1, 1,5. Νικηφόρος, *Χρονικόν Σύντομον,* 92,21 -95,22. Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν,* 2, 364,12 – 489,20.Βλ., ἀκόμη, καί τά μαρτύρια, ὅπως, γιά παράδειγμα, H. Musurillo, *The acts of the Christian martyrs,* Oxford 1972. *Μαρτύριον Ἁγίου Ἀνδρέου,* ἔκδοση J. – M. Prieur, *Acta Andreae,* Corpus Christianorum, Series Apocryphorum 6, Turnhout 1989. Πρβλ. Παν. Χρήστου, «Διωγμοί», ΘΗΕ 5, 119-125. Ὁ ἴδιος, *Ἑλληνική Πατρολογία Α΄. Εἰσαγωγή,* Θεσσαλονίκη 20045, 12-181. Ὁ ἴδιος, *Ἑλληνική Πατρολογία Β΄. Περίοδος τῶν διωγμῶν,* Θεσσαλονίκη 20053. Ἀρχιμανδρίτης Χρυσ. Παπαδόπουλος (μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν), Αἰτίαι *τῶν διωγμῶν, Ἱστορικαί Μελέται,* Ἱεροσόλυμα 1906. Σάβ. Ἀγουρίδης, *Ὁ χαρακτήρ τῶν διωγμῶν κατά τήν ἀλληλογραφίαν Πλινίου καί Τραϊνοῦ,* Θεσσαλονίκη 1962. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τήν Εἰκονομαχία, Ἀθήνα 2002, Α΄, 115-139. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Ἀθήνα 19986, 131-136. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, Θεσσαλονίκη 19955, 86. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, Θεσσαλονίκη 1996, 127-130. «Γαλέριος Μαξιμιανός», ΘΗΕ 4, 170. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, Θεσσαλονίκη 2006, 99-109, 145-149, 153-156, 158-162. W. G. Bowersock, *Martyrdom and Rome,* Cambridge 1995. G. E. M. De Ste. Croix, Christian persecution, martyrdom and orthodoxy, Oxford – New York 2006. (M. Sordi, The Christians and the Roman Empire, London - Sydney 1983.

Κατά τό τέλος τοῦ 3ου αἰῶνος ἀνέλαβε τήν ἐξουσία ὁ αὐτοκράτορας Διοκλητιανός (284-305), ὁ ὁποῖος, παρά τήν ἀρχικά ἀνεκτική στάση του ἀπέναντι στούς χριστιανούς, στή συνέχεια, ἐπηρεασμένος ἀπό τόν ἔπαρχο τῆς Βιθυνίας Ἱεροκλῆ καί τό γαμβρό του καίσαρα Γαλέριο, ἄλλαξε θρησκευτική πολιτική καί τούς καταδίωξε σκληρά[2].

Παρ' ὅλους, ὅμως, τούς διωγμούς ἐναντίον τῶν χριστιανῶν γιά δυόμισι περίπου αἰῶνες, ἡ παρουσία τους ὑπῆρξε δυναμική μέσα στήν κοινωνία. Χριστιανοί κατεῖχαν ὑψηλές πολιτικές καί στρατιωτικές θέσεις, ἐνῶ προέρχονταν ἀπό ὅλα τά κοινωνικά καί ἐπαγγελματικά στρώματα. Ἔπρεπε λοιπόν νά εὑρεθῇ μία ὁριστική καί μόνιμη λύση, ἡ ὁποία θά ἀναγνώριζε τούς χριστιανούς ὡς ἰσότιμα μέλη τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Καί εἶναι ἄξιο προσοχῆς τό γεγονός ὅτι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος τό ἀντιλήφθηκε μέ σαφήνεια αὐτό, καί θέλησε νά δώσῃ λύση στό πρόβλημα, μέ νομοθετικό, μάλιστα, διάταγμα, ὑπῆρξε ὁ φανατικός διώκτης τῶν χριστιανῶν καίσαρας Γαλέριος (305-311). Ὁ τελευταῖος κατά τό 311 μ.Χ. ἐξέδωσε διάταγμα[3], μέ τό ὁποῖο ἐπέτρεπε στούς χριστιανούς νά τελοῦν ἀπερίσπαστοι τά θρησκευτικά τους καθήκοντα. Μάλιστα, εἶχαν τή δυνατότητα νά λάβουν πίσω ναούς, ἀφοῦ καταβάλουν σχετική ἀποζημίωση. Οἱ χριστιανοί ἦσαν ἁπλῶς ὑποχρεωμένοι νά σέβονται τή δημόσια τάξη, νά μήν ἐνεργοῦν σέ βάρος τοῦ Κράτους, ἐνῶ ἔπρεπε νά εὔχονται ὑπέρ τῆς μακροζωίας τοῦ αὐτοκράτορος καί τῆς Πολιτείας. Σέ γενικές γραμμές θά ὑποστηρίζαμε ὅτι μέ τό διάταγμά του ὁ Γαλέριος ἐξίσωνε, σέ πολιτικό καί κοινωνικό ἐπίπεδο, τούς χριστιανούς μέ τούς εἰδωλολάτρες, ἀφοῦ στήν οὐσία τούς παραχωροῦσε ἴσα δικαιώματα.

Τό διάταγμα τοῦ Γαλερίου ἐφαρμόσθηκε στίς ἐπαρχίες, οἱ ὁποῖες ὑπάγονταν στή δικαιοδοσία τῶν καισάρων Γαλερίου, Λικινίου (308-324) καί Κωνσταντίνου (306-337). Ὁ ἕτερος καίσαρας Μαξιμῖνος (311-313), παρ' ὅτι ἐνημέρωσε τούς πολίτες τῆς ἐπικράτειάς του μέ δικό του διάταγμα, πού ἐξέδωσε τό 312, συνέχισε, κατά περιόδους, νά καταδιώκῃ τούς χριστιανούς[4]. Οἱ συνθῆκες ἄλλαξαν ὑπέρ τῶν χριστιανῶν ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος νίκησε τόν Μαξέντιο (306-312) καί κατέστη κυρίαρχος τῆς Δύσεως (312). Στό σημεῖο αὐτό ἀξίζει νά σημειωθῇ ὅτι ὁ Μαξέντιος, τοῦ ὁποίου ἡ μητέρα ἦταν χριστιανή, εἶχε ἐπιτρέψει νά τελεῖται στό Κράτος του, χωρίς ἰδιαίτερα ἐμπόδια, ἡ χριστιανική λατρεία, ἐνῶ εἶχε ἐπιστρέψει στή χριστιανική κοινότητα τῆς Ρώμης τούς τόπους λατρείας της[5]. Σημαντικό ρόλο στή νίκη τοῦ Κωνσταντίνου δαδραμάτισε τό σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, τό ὁποῖο, ὅπως

[2] Βλ. Lactanius, *De mortibus persecutorum,* 34. Πρβλ. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 127-128. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 130. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 158-161.

[3] Γιά τό διάταγμα τοῦ καίσαρος Γαλερίου βλ. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 8, 17, 3-10. Βλ., ἐπίσης, Lactantius, *De mortibus persecutorum,* 34. Πρβλ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρυσ. Παπαδόπουλος, «Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ ἐπιστροφή αὐτοῦ εἰς τόν χριστιανισμόν», Ε 15 (1937) 227-231, 233Β-240Β, 249-251 καί 265-268. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 135. J. J. Norwich, Βυζάντιο, *Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* Ἀθήνα 1996, 26, 34. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 130. «Γαλέριος Μαξιμιανός», ΘΗΕ 4, 170. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 128. Κων. Καραστάθης, *Μέγας Κωνσταντῖνος, Κατηγορίες καί ἀλήθεια,* Ἀθήνα 2008, 53. Παν. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία Α΄. Εἰσαγωγή,* Θεσσαλονίκη 2004[5], 192. Νικ. Μαγγιῶρος, *Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ Δονατιστική ἔριδα, Συμβολή στή μελέτη τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας – Πολιτείας κατά τήν Κωνσταντίνεια περίοδο,* Θεσσαλονίκη 2001, 58-60. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 162-163. A. H. M. Jones, *Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ ἐκχριστιανισμός τῆς Εὐρώπης,* Ἀθήνα 1983[2], 71-72. P. Siviscalco, «L' editto di Galerio del 311, Qualque oseervazione storica alla luce della terminologia», ARC, X, Milano 1995.

[4] Βλ. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 9, 1, 1-6. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 136. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 128. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 130. Νικ. Μαγγιῶρος, *Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ Δονατιστική ἔριδα,* 60-61. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 163. G. Barone Adesi, *L' età della "Lex Dei",* Università di Roma "La sapienza", Pubblicazioni dell' Istituto di Diritto Romano e dei Diritti dell' Oriente Mediterraneo, 71, Napoli 1992, 59-62. A. H. M. Jones, *Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ ἐκχριστιανισμός τῆς Εὐρώπης,* 72-73.

[5] Βλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 136. D. de Decker, «La politique religieuse de Maxence» BYZ 38 (1968) 472-562. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 130-131. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 163.

σημειώνει ὁ βιογράφος του Εὐσέβιος[6], καί μεταφέρουν καί ἄλλοι ἱστορικοί[7], ἐνεφανίσθη στόν οὐρανό, πρίν ἀπό τήν κρίσιμη μάχη ἐναντίον τοῦ Μαξεντίου, καί ἀμέσως υἱοθέτησε ὁ αὐτοκράτορας. Εἶναι δέ ἀπολύτως φυσικό, τό ὅραμα αὐτό, πού ἐπιβεβαιώθηκε μετά τή νίκη τοῦ Κωνσταντίνου, νά τόν ἔφερε πιό κοντά στό χριστιανισμό, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τίς μαζικές βαπτίσεις εἰδολωλατρῶν, μετά τήν εἴσοδο τοῦ νικητοῦ αὐτοκράτορος στή Ρώμη, ἀπό τήν κυκλοφορία νομισμάτων καί ἐμβλήματων τῆς αὐτοκρατορίας μέ χριστιανικά σύμβολα[8].

Ἀκολούθως, ὁ Κωνσταντῖνος, σέ συνεργασία μέ τόν Λικίνιο, ἀποφάσισαν νά δώσουν στούς χριστιανούς ὑπηκόους τους τή δυνατότητα νά ἀσκοῦν τά θρησκευτικά τους καθήκοντα, χωρίς νά ἀντιμετωπίζουν κανένα πρόβλημα ἀπό τήν κρατική ἐξουσία. Ἡ ἀπόφαση αὐτή τῶν δύο καισάρων, εἶναι γνωστή στήν ἱστορία ὡς τό διάταγμα (ἔκδικτο) τῶν Μεδιολάνων (edictum Mediolani) ἤ ὡς διάταγμα τῆς ἀνεξιθρησκίας (313)[9]. Τό διάταγμα αὐτό δέν ἀφοροῦσε μόνο στούς χριστιανούς, ἀλλά ἦταν ἐντα-γμένο σέ μία γενικότερη πολιτική πού ἀπέβλεπε στήν ἑνότητα τῆς αὐτοκρατορίας. Στήν οὐσία πρόκειται γιά μία βελτιωμένη ἔκδοση τοῦ ἀντιστοίχου διατάγματος, πού εἶχε ἐκδώσει ὁ Γαλέριος δύο ἔτη νωρίτερα. Ἐὰν συγκρίνουμε τίς δύο ἀποφάσεις, τοῦ Γαλερίου καί τῶν Κωνσταντίνου καί Λικινίου, θά διαπιστώσουμε ὅτι μεταξύ τους ὑπάρχουν ἀξιοσημείωτες διαφορές. Στό διάταγμα τοῦ Γαλερίου οἱ χριστιανοί εἶχαν τή δυνατότητα νά τελοῦν τά θρησκευτικά τους καθήκοντα. Στήν ἀπόφαση, ὅμως, τῶν Κωνσταντίνου καί Λικινίου ἐφαρμόστηκε ἡ πολιτική τῆς ἀνεξιθρησκίας χωρίς προϋποθέσεις, ὅπως ἐπέβαλε ὁ Γαλέριος. Ἐπιπλέον, ἐπεστράφησαν στούς χριστιανούς οἱ ναοί, τά κοιμητήρια καί τά πάσης φύσεως ἐκκλησιαστικά οἰκήματα, πού εἶχαν κατασχεθεῖ ἀπό τήν Πολιτεία κατά τό παρελθόν, χωρίς νά χρειασθῇ νά καταβάλλουν ἀποζημιώσεις.

Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ χριστιανισμός, ἐλεύθερος ἀπό τίς πιέσεις καί τίς διώξεις τῆς Πολιτείας, εἶχε τή δυνατότητα νά δρᾷ ἐλευθέρως μέσα στήν αὐτοκρατορία. Βέβαια, ἡ εἰδωλολατρία συνέχισε νά εἶναι ἡ ἐπίσημη

[6] Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 1, 28, 2,1-4: «*ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυρὸν τρόπαιον ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφήν τε αὐτῷ συνῆφθαι λέγουσαν· τούτῳ νίκᾳ*». Πρβλ. J. J. Norwich, Βυζάντιο, *Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 29-32. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* Ἀθήνα 19995, 52-54. Βλάσ. Φειδᾶς, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Α΄, 322-329. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 140. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 131-132, μέ βιβλιογραφία. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 163, 228-229.

[7] Θεοφάνης, Χρονογραφία, 14, 2-7: «*ὄντι ὤφθη αὐτῷ ἐν ὥρᾳ ἕκτῃ τῆς ἡμέρας ὁ τίμιος σταυρὸς ἐκ φωτὸς κατεσκευασμένος, ἔχων ἐπιγραφήν· "ἐν τούτῳ νίκα." ἐπιστὰς δὲ αὐτῷ ὁ κύριος εἶπεν αὐτῷ ἐν ὁράματι τῆς νυκτός· "χρῆσαι τῷ δειχθέντι σοι, καὶ νίκα." τότε σταυρὸν σχεδιάσας χρυσοῦν, ὅς ἔστι μέχρι τῆς σήμερον, ἐκέλευσε προάγειν αὐτόν ἐν τῷ πολέμῳ. Καὶ συμβολῆς γενομένης ἡττήθησαν οἱ περὶ τὸν Μαξέντιον…*». Βλ. καί Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 3, 1,3 -1, 3, 4,1. Lactantius, *De mortibus persecutorum,* 44.

[8] Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 1, 29, 1,1 - 1, 31, 3,3. 1, 39, 3,1 - 1, 40, 2,8. 2, 6, 1,1 - 2, 8, 1,4. 3, 2, 2,5 - 3, 3, 3,1 καί 4, 21, 1,1-4. Βλ., ἀκόμη, Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 3, 3,1-1, 3, 4,1. Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 14, 24-28. Πρβλ. J. J. Norwich, Βυζάντιο. *Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 29-32. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* Ἀθήνα 1999[5], 56. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 322-323. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 140-141. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 163, 228-229.

[9] Τό διάταγμα δημοσίευσαν οἱ: Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 10, 5, 1-14 καί Lactantius, *De mortibus persecutorum,* 48, 2-8. Πρβλ. M. Anastos, «The Edict of Milan, A defence of its traditional authorship and designation», REB 25 (1967) 13-41. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 136, 141-144. Παν. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία,* Α΄, 192-193. Νικ. Μαγγιῶρος, *Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καί ἡ Δονατιστική ἔριδα,* 61-62. Δ. Κ. Ἔσσελιγκ, *Βυζάντιον καί Βυζαντινός Πολιτισμός,* Ἀθήνα 1914, 15-16. Στ. Ράνσιμαν, *Βυζαντινός Πολιτισμός,* Ἀθήνα 1983, 121-122. N.H. Bynnes – H. St. B. Moss, Βυζάντιο, *Εἰσαγωγή στό Βυζαντινό Πολιτισμό,* Ἀθήνα 1983, 385. J. J. Norwich, Βυζάντιο, *Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 35-36, 40. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* Ἀθήνα 19995, 55-56. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 328-231. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 132-133. A. H. M. Jones, *Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ ἐκχριστιανισμός τῆς Εὐρώπης,* 97-99. Στ. Ράνσιμαν, *Ἡ Βυζαντινή Θεοκρατία,* Ἀθήνα 1982, 16. R. Janin, «Μεδιόλανον», ΘΗΕ, 7, 887. Τάσ. Γριτσόπουλος, «Κωνσταντῖνος, ὁ Α΄, ὁ καί Μέγας καί Ἰσαπόστολος», ΘΗΕ, 8, 13. Ἡ. Λάσκαρης, *Βυζαντινοί αὐτοκράτορες, Ἀπό τόν Μέγα Κωνσταντῖνο μέχρι καί τόν Μιχαήλ Γ΄ τόν Μέθυσο* (306-867), Ἀθήνα 1995, Α΄, 13-14. Γεννάδιος, Μητροπολίτης Ἡλιουπόλεως καί Θείρων, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου,* Θεσσαλονίκη 2009[3], 39-41. Κων. Καραστάθης, *Μέγας Κωνσταντῖνος, Κατηγορίες καί ἀλήθεια,* 54. E. Horst, *Μέγας Κωνσταντῖνος, Βιογραφία,* Ἀθήνα 2007, 266-267. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 163, 229-230.

θρησκεία τοῦ Κράτους, ὅπως τονίστηκε μέ σαφήνεια στό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων: *«τοῦτο δὲ ὑφ' ἡμῶν γέγονεν, ὅπως μηδεμιᾷ τιμῇ μηδὲ θρησκείᾳ τινὶ μεμειῶσθαί τι ὑφ' ἡμῶν δοκοίη»*[10]. Ἀκολούθως, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος στήριξε τούς χριστιανούς, ἄλλά δέν ἔφθασε στό σημεῖο νά καταδιώξῃ τούς εἰδολωλάτρες, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Εὐσέβιος[11]. Ἀπεναντίας, ὁ αὐτοκράτορας ἐπέτρεψε τήν ἀνοικοδόμηση εἰδωλολατρικῶν ναῶν[12]. Σέ συγκεκριμένες, μόνο, περιπτώσεις κατέστρεψε εἰδωλολατρικούς ναούς, ὄχι τόσο γιά θρησκευτικούς λόγους, ὅσο γιά νά κατάσχῃ τήν περιουσία τους ἤ διότι εἶχαν καταστεῖ κέντρα διαφθορᾶς καί ἀκολασίας[13]. Βέβαια, οἰκοδόμησε χριστιανικούς ναούς καί ἐνίσχυσε οἰκονομικά τή μητέρα του Ἑλένη νά ταξιδεύσῃ στά Ἱεροσόλυμα καί νά ἀνακαλύψῃ, σύμφωνα μέ τήν παράδοση, τόν Τίμιο Σταυρό[14], ὅπου καί ἀνήγειρε μεγαλοπρεπεῖς ναούς: *«Ἐχορήγει μὲν οὖν πάσας τὰς ὕλας ὁ βασιλεὺς εἰς τήν κατασκευὴν τῶν ἐκκλησιῶν· ἔγραφε δὲ καί Μακαρίῳ τῷ ἐπισκόπῳ ἐπισπεύδειν τὰς οἰκοδομάς»*[15].

Μετά ἀπό τά παραπάνω, ὁ χριστιανισμός ἔδιδε τήν καθημερινή του μαρτυρία στήν κοινωνία, μέ ἀποτέλεσμα οἱ πιστοί του, παρ' ὅ,τι ἦσαν ἀκόμη μειοψηφία, νά ἀποτελοῦν τό πλέον δυναμικό καί δραστήριο κομμάτι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ συνθῆκες βελτιώθησαν ἀκόμη περισσότερο ὑπέρ τῶν χριστιανῶν, μετά τήν ἐπικράτηση τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου σέ ὅλη τήν αὐτοκρατορία καί τή σύγκληση τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου[16],

[10] Βλ. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 10, 5,8.

[11] Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 2, 45, 1,1 - 2, 45, 2,1 καὶ 4, 25, 1,1 -4, 25, 2,1. Βλ. καί Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 16, 12-26. 24 , 1-5 καὶ 28, 32-34. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀνέχθηκε τήν οἰωνοσκοπία, ἐφ' ὅσον δέν προσέβαλε τά χρηστά ἤθη, ἐνῶ ἀπαγόρευσε τήν ἰδιωτική ἐπίσκεψη ἐθνικῶν ἱερέων καί οἰωνοσκόπων σέ οἰκίες. Βλ. Cod. Theod. 9, 16, 1-3. 16, 19, 1. 21, 10,1 καί 26, 19, 1. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 143-144. J. J. Norwich, *Βυζάντιο.* Οἱ πρῶτοι αἰῶνες, 41-42. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 331, 333. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 134. Τάσ. Γριτσόπουλος, «Κωνσταντῖνος, ὁ Α΄», 13-14. A. H. M. Jones, *Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ ἐκχριστιανισμός τῆς Εὐρώπης,* 112-113.

[12] Βλ. Ζώσιμος, Ἱστορία Νέα, 2, 31, 1,1-9: *«Τούτῳ τῷ τρόπῳ πολλῷ μείζονα τῆς προτέρας ἀποτελέσας, καί βασίλεια κατεσκεύασεν οὐ πολλῷ <τῶν> τῆς Ῥώμης ἐλάττονα· καί τόν ἱππόδρομον εἰς ἅπαν ἐξήσκησε κάλλος, τό τῶν Διοσκούρων ἱερόν μέρος αὐτοῦ ποιησάμενος, ὧν καί τά δείκηλα μέχρι νῦν ἔστιν ἐπί τῶν τοῦ ἱπποδρόμου στοῶν ἑστῶτα ἰδεῖν· ἔστησεν δέ κατά τι τοῦ ἱπποδρόμου μέρος καί τόν τρίποδα τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος, ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ καί αὐτό τό τοῦ Ἀπόλλωνος ἄγαλμα».* Βλ. καὶ Cod. Theod. 9, 16, 1-2 καὶ 11, 2, 5. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 144. J. J. Norwich, Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες, 42. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 331. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 231.

[13] Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 3, 54, 2,1 – 3, 54, 5,1. 3, 55, 1,1 – 3, 57, 3,5. 3, 58, 1,1 – 3, 58, 4,5 καὶ 4, 25, 1, - 4, 25, 2,1. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 144. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 331-332. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 135-136. Ἀ. Καμάρας, *Ἡ ἀντιπαγανιστική νομοθεσία τῆς Ὑστερης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, μέσα ἀπό τούς κώδικες,* Ἀθήνα 20032, 46-49. A. H. M. Jones, *Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ ἐκχριστιανισμός τῆς Εὐρώπης,* 112-113. J. J. Norwich, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 65. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 231.

[14] Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 17,1 – 1, 17,47. Θεοφάνης, Χρονογραφία, 23, 14-22 καὶ 25,28 – 26,29. Βλ. ἀκόμη, «Ὀπτασία Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως περί τῆς εὑρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ, Εὕρεσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ», σέ E. Nestle, «Die Kreuzauffindungslegende, Nach einer Handschrifft vom Sinai», BZ 4 (1895) 319-345. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 317-318. J.J. Norwich, Βυζάντιο, *Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 22-23, 58-59. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 62, 64-65. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 919.

[15] Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 17,48 – 1, 17,50. Βλ., ἀκόμη, Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 3, 25, 1,1 -3, 26, 2, 1. 3, 43, 1,1 – 3, 43, 5,1. Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 26, 19-21 καὶ 26,29 – 27,9. Πρβλ. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 332-333, 922. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 59. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 232.

[16] Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 3, 6, 1,1 – 3, 14, 1,5 καὶ 3, 16,1,1 – 3, 21, 3,7. Βλ., ἐπίσης, Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 8,1 -9,46. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 3,1 -3,3. Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν,* 509,3-18. Θεοφάνης, 21,11 – 22,11. Πρβλ., μεταξύ ἄλλων, J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 44-47. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 57-58. Γ. Φλορόφσκυ, *Οἱ Βυζαντινοί Πατέρες τοῦ 5ου αἰώνα,* Θεσσαλονίκη 1992, 270. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 160-161. A. A. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας,* Ἀθήνα 1995, 78. Βλάσ. Φειδᾶς, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Α΄, 413-469. Ὁ ἴδιος, *Ἡ Α΄ Οἰκουμενική Σύνοδος, Προβλήματα περί τήν σύγκλησιν, τήν συγκρότησιν καί τήν λειτουργίαν τῆς Συνόδου,* Ἀθῆναι 1974, 20-21, 34-39, 101. Παῦλος Μενεβίσογλου, Μητροπολίτης Σουηδίας καί πάσης Σκανδιναβίας, *Ἱστορική Εἰσαγωγή εἰς τούς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας,* Στοκχόλμη 1990, 129. Ἰω. Καρμίρης, *Τά δογματικά καί συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας,* Ἐν Ἀθήναις 19612, Α΄, 108. Ὁ ἴδιος, «Οἰκουμενικαί Σύνοδοι», ΘΗΕ, 9, 690-691. Καλλίνικος Δελικάνης, Μητροπολίτης Κυζίκου, *Ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενική Σύνοδος,* Κωνσταντινούπολις 1930, 65-66.49, 53-54. Τάσ. Γριτσόπουλος, «Κωνσταντῖνος, ὁ Α΄», 14. Παν. Χρήστου, *Ἑλληνική Πατρολογία Γ΄. Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς, Δ΄ καὶ Ε΄ αἰῶνες,* Θεσσαλονίκη 1987, 21-26. Βασ. Σταυρίδης, *Ὁ Συνοδικός θεσμός εἰς τό Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον,* Θεσσαλονίκη 1986, 50, 286, 291-292. G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους,* Ἀθήνα 2002, Α΄, 106-107. S. Runciman, *Ἡ Βυζαντινή Θεοκρατία,* 24. P. – Th Camelot, «Die öcumenischen Konzile des 4. und 5. Jahr-hunderts», DKUDK, 55, 62. R. Person, *The mode of Theological Decision,* 15, 53. A. Grillmeier, *The origins of the counciliar idea,* 115, 121, 122. H. Jedin, *Breve Storia dei Concili, I venti concili ecumenici nel quadro della storia della Chiesa,* Roma 19624, 20, 21. G. Alberigo, G. Dosseti Pericle, P. Ioannou, Cl. Leonardi, P. Prondi, *COnciliorum Oecumenicorum Decreta,* Bologna 1991, 1. W. De Vries, *Orient et Occident: les structures ecclésiales vues dans l'histoire des sept premiers conciles œcuméniques,* Paris 1974, 13-42. F. M. Young, From Nicaea to Chalcedon, London 1983. R. P. C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of Good: The Arian Controversy 318-381,* Edinburg 1988. A. Papadakis, «Nicaea Councils», ODB 2, 1464-1465. P. L' Huillier, *The Church of the Ancient Councils: The Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils,* Crestwood, NY 1996, 17-100. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 115-119. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ἱστορία,* Α΄, 135, 137, 176. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 232. Στ. Ράνσιμαν, *Ἡ Βυζαντινή Θεοκρατία,* 24-26. E. G. Farrugia, «Nicea I, concilio ecumenico», DEOC, 524-525.

ὅπου ὁ αὐτοκράτορας ἐμφανίσθηκε ὡς ὁ ἐγγυητής τῆς ἑνότητος τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος δέν ἐπιθυμοῦσε τή διαίρεση τῶν χριστιανῶν, διότι αὐτό σήμαινε, σύν τοῖς ἄλλοις, διαμάχες μεταξύ τῶν ὑπηκόων τοῦ Κράτους, ἐνῶ παράλληλα ἦταν ἐμπόδιο γιά τή συνοχή καί τή δυναμική τοῦ χριστιανισμοῦ, καθώς καί γιά τήν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πιστῶν του: *«καθότι προσφάτως τῆς θρησκείας αὔξειν ἀρχομένης πολλοὺς χριστιανίζειν ἀπέτρεπεν ἡ διαφωνία τῶν δογμάτων»*[17]. Στήν οὐσία οἱ διαιρέσεις μεταξύ τῶν χριστιανῶν ἀποτελοῦσαν σημαντικό ἐμπόδιο στήν πρόοδο τῆς Πολιτείας πού ἐπιθυμοῦσε νά δομήσῃ ὁ αὐτοκράτορας καί βασιζόταν στή χριστιανική πίστη. Πάντως, οἱ διαφοροποιήσεις τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, πού ἄλλοτε στήριζε τούς ὀρθοδόξους καί ἄλλοτε τούς ἀρειανούς[18], δέ βοήθησε πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἑνότητος τοῦ Κράτους, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπιθυμοῦσε, ἡ ὁποία, ὅπως παρουσιάσαμε παραπάνω, στηριζόταν στήν ἑνότητα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας.

Στή συνέχεια, ἡ χριστιανική πίστη ἐνισχύθηκε καί βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στή νέα πρωτεύουσα τοῦ Κράτους. Ἀναφερόμαστε στή μεταφορά τῆς πρωτευούσης τοῦ Κράτους, κατά τό 330, ἀπό τή Ρώμη στή Νέα Ρώμη, τήν Κωνσταντινούπολη[19]. Σέ αὐτή τή νέα Πόλη, στό νέο Κράτος πού στήν οὐσία δημιουργήθηκε, τό ὁποῖο εἶχε ὡς κέντρο του τήν Ἀνατολή, ὁ χριστιανισμός, μακρυά ἀπό τό εἰδωλολατρικὸ παρελθὸν τῆς παλαιᾶς πρωτευούσης, ἀπετέλεσε τή βάση, τόν κορμό, ἐπάνω στόν ὁποῖο δομήθηκε σταδιακά ἡ ὕπαρξη τῆς λεγομένης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἤ καλύτερα τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Στήν ἐπιλογή τοῦ αὐτοκράτορος νά στηριχθῇ στό χριστιανικό στοιχεῖο τόν ὁδήγησε καί τό γεγονός ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν πιστῶν τοῦ Ἰησοῦ κατοικοῦσε στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες τοῦ Κράτους. Μάλιστα, ἡ διοικητική ἀναδιοργάνωση πού εἶχε πραγματοποιήσει νωρίτερα ὁ αὐτοκράτορας Διοκλητιανός βοήθησε στή δραστηριοποίηση τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου στίς ἐπαρχίες αὐτές. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τή δυνατότητα νά στηριχθῇ σέ αὐτό, στή νέα ἑνωμένη αὐτοκρατορία, μέ τήν καινούρια πρωτεύουσα.

Ἐν κατακλείδι, μποροῦμε νά σημειώσουμε ὅτι μέ τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων ἀποκαταστάθηκε μιά ἀδικία στή Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Μέχρι τήν περίοδο αὐτή ἐπιτρεπόταν σέ ὅλες τίς διάφορες τάσεις καί παραφυάδες τῆς εἰδολωλατρείας νά ἀσκοῦν ἐλεύθερα τά θρησκευτικά τους καθήκοντα. Τά ἴδια δικαιώματα εἶχαν καί οἱ Ἰουδαῖοι. Στούς μόνους πού εἶχε ἀρνηθεῖ τό Κράτος τή δυνατότητα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἦσαν οἱ χριστιανοί. Μέ τά διάφορα διατάγματα, πού προηγήθηκαν, κυρίως ὅμως μέ τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, οἱ χριστιανοὶ κατέλαβαν τή θέση πού τούς ἅρμοζε μέσα στό Ρωμαϊκὸ Κράτος καί τήν κοινωνία, χωρίς αὐτό νά γίνεται σέ βάρος ἄλλων θρησκειῶν.

Γιατί ὁ Μέγας Κωνσταντίνος ἀκολούθησε αὐτήν τή θρησκευτική πολιτική; Ἀρχικά

[17] Βλ. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 16, 1,3 – 1, 16, 2,1. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 115. J. J. Norwich, *Βυζάντιο, Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 42.

[18] Κατά τό 327, παρ' ὅτι ἀρκετοί ἱστορικοί τό ἀμφισβητοῦν, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συγκάλεσε νέα Σύνοδο στή Νίκαια, ἡ ὁποία ἀποκατέστησε τόν Ἄρειο, ἐνῶ κατεδίωξε τόν ὑπέρμαχο τῆς ὀρθοδοξίας Μέγα Ἀθανάσιο. Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 3, 15, 1,1 – 3, 15, 3, 15, 2,7. Σωζομενός, 2, 16, 1,1 - 2, 18, 4,6. 2, 22, 1,1 – 2, 22, 9,7 καὶ 2, 27, 4,1- 2, 30, 5,9. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* 1, 14,1-41. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, «Ἡ ἐκ δευτέρου τῷ 327 σύγκλησις τῆς ἐν Νικαίᾳ Πρώτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (325)», ΕΕΒΣ 6 (1929) 45-53. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 118-120, μὲ βιβλιογραφία. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 326, 472-473, 470-480.

[19] Βλ. Εὐσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 3, 48, 1,1 - 3, 48, 2,6. Θεμίστιος, *Φιλάδελφοι ἤ περὶ φι-λανθρωπίας,* 82c,10 – 84a,10. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 1, 16, 1-2. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 2, 3, 3,1 – 2, 3, 8,1. *Χρονικὸν Πασχάλειον,* 527,18 – 529,7. Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 23, 23 – 24,1 καὶ 28-23-29. Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν,* 2, 499,8 – 501,4. Πρβλ. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 50, 52-58. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 61-64. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 99-102. R. Roberson, *«Patriarcato di Constantinopoli»,* DEOC, 586. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 138-141, ὅπου καὶ σχετική μὲ τὸ θέμα βιβλιογραφία. Ἀ.Γ.Κ. Σαββίδης – Λ. Ἀ Δεριζιώτης, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου μὲ ἀποσπάσματα ἀπό τὶς πηγές,* (284-717), Ἀθήνα 1996, Α΄, 31-32, 34-35. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 232.

πρέπει νά τονίσουμε ὅτι ὁ αὐτοκράτορας, ἐπηρεασμένος ἀπό τόν πατέρα του, ἦταν μονοθεϊστής, ὁπαδὸς τῆς θρησκείας τοῦ θεοῦ Ἥλιου. Θεωροῦσε, βέβαια, ὅτι τό μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν συνδεδεμένο μέ τό χριστιανισμό, ἀλλά σέ καμμία περίπτωση δέν ἐπιθυμοῦσε νά ἔλθῃ σέ ἀντιπαράθεση μέ τούς εἰδολωλάτρες. Γιά τό λόγο αὐτό, ὡς γνωστόν, διατήρησε μέχρι τό τέλος τοῦ βίου του τόν τίτλο τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως (romanus pontifex) καί ἡ ἐθνική θρησκεία παρέμεινε ἡ ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας[20]. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι πολύ εὔκολο νά συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἐπιλογή τοῦ αὐτοκράτορος νά στηρίξῃ τό χριστιανισμό ἐμπεριεῖχε πολιτικές σκοπιμότητες. Σέ καμμία περίπτωση, ὅμως, δέν μποροῦμε νά παραβλέψουμε τό γεγονὸς ὅτι ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε μία προσωπικότητα μέ ἔντονο θρησκευτικό συναίσθημα καί καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ βίου του ἀναζητοῦσε τήν ἀλήθεια μεταξύ τοῦ θεοῦ Ἥλιου, τοῦ ἀρειανισμοῦ καί τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁριστική λύση στό ζήτημα αὐτό ἔδωσε μέ τό βάπτισμά του, ὀλίγο πρό τοῦ θανάτου του[21]. Ἄρα, μποροῦμε νά συμπεράνουμε μέ τήν ἴδια εὐκολία, ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορος νά ἐνισχύσῃ τό χριστιανισμό, στηρίχθηκε καί στήν πίστη του στό λόγο τοῦ Θεοῦ.

Πῶς, ὅμως, ἀντιμετώπισε ἡ νέα αὐτοκρατορία τό διάταγμα τῆς ἀνεξιθρησκίας (Μεδιολάνων); Συνέχισε καί μετά τό θάνατο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου νά διαδραματίζῃ βασικό ρόλο στή ζωή τῶν ὑπηκόων τοῦ Κράτους; Ἀρχικά πρέπει νά τονιστῇ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὅπως σημειώσαμε παραπάνω, χωρὶς νά στραφῇ ἐναντίον τῶν εἰδολωλατρῶν, εἰδικά μετά τό 320, ἀκουλούθησε μία θρησκευτική πολιτική ὑπέρ τῶν χριστιανῶν[22]. Στή συνέχεια, μετά ἀπό ὁρισμένες περιόδους παλινδρομήσεων, κατά τίς ὁποῖες διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου προσπάθησαν νά στηρίξουν τήν αἵρεση τοῦ ἀρειανισμοῦ (Κωνστάντιος) ἤ νά ἐπαναφέρουν τήν εἰδολωλατρεία (Ἰουλιανός ὁ παραβάτης), ἡ αὐτοκρατορία θεώρησε σκόπιμο νά ταυτίσῃ τίς τύχες της μέ τόν ὀρθόδοξο χριστιανισμό.

Ὡς συνέπεια τῶν παραπάνω ἐπιλογῶν τοῦ Κράτους οἱ εἰδολωλάτρες, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, δέν ἀντιμετωπίσθηκαν ἰσότιμα μέ τούς χριστιανούς. Διάφορα διατάγματα πού ἐκδόθηκαν κατά περιόδους, περιόρισαν τά θρησκευτικὰ δικαιώματά τους. Ὁ αὐτοκράτορας Κωνστάντιος Β΄ (337-361), ὁπαδὸς τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἐξέδωσε τό 341 διάταγμα κατά τῶν εἰδολωλατρῶν, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο διετάσσετο τό κλείσιμο τῶν ναῶν τους καί ἡ δήμευση τῆς περιουσίας τους[23]. Ἀκολούθως, καί ὁ αὐτοκράτορας Κώνστας Α΄ (337-350), πιστός στίς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας, ἐξέδωσε τό 346 διάταγμα[24], σύμφωνα μέ τό ὁποῖο τιμωροῦνταν μέ τήν ποινή τοῦ θανάτου οἱ

[20] Βλ. Cod. Theod. 9, 16, 1-2 καὶ 11, 2,5. Πρβλ. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 326, 331, 336. Γεννάδιος, Μητροπολίτης Ἠλιουπόλεως καὶ Θείρων, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου,* 43. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 136. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 143. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 231.

[21] Βλ. μεταξύ ἄλλων, Ευσέβιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 4, 61, 1,1 – 4, 62, 4,6. *Χρονικὸν Πασχάλειον,* 532, 8-13. Θεφάνης, *Χρονογραφία,* 17,28-30. Στὴ βάπτιση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀναφέρεται καὶ ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, *De synodis Arimini in Italia et Seleuciae in Isauria,* ἔκδοση H.G. Opitz, *Athanasius Werke,* vol. 2.1. Berlin: De Gruyter, 1940, 10,5,1-2. Πρβλ. Β. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 144-145. Cl. Rentina, I papi, 79. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 232-233. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 333. Ἡ. Λάσκαρης, *Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες,* 19. J. J. Norwich, *Βυζάντιο, Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 66. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 69. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 232-233.

[22] Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐνίσχυσε τὴν Ἐκκλησία ποικιλοτρόπως: οἰκονομικὰ, βελτιώνοντας τὴ νομική της θέση, δίδοντας διάφορες παροχές, ἀπαλλάσσοντάς την ἀπὸ φορολογίες ἤ, ὅπως ἀναφέραμε, ἀνεγείροντας ναούς. Βλ. Cod. Theod., 3, 12, 3. 16, 2, 2. καὶ 16, 2, 4. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 10, 5,15 – 7,2. Ὁ ἴδιος, *Βίος Κωνσταντίνου,* 3, 18, 1,1 – 1, 18, 3,2. 3, 23, 1,1 -3, 23, 1,8. 3, 25, 1,1 -3, 26, 2, 1. 3, 27, 1,4 – 3, 28, 3, 29, 2,6. 3, 43, 1,1 -3, 43, 4,2 καὶ 3, 47,4,1 -3, 48, 2,6. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 115. J. J. Norwich, *Βυζάντιο, Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 50, 58-60. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 332-333. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 136. A. H. M. Jones, *Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ ἐκχριστιανισμός τῆς Εὐρώπης,* 111-112. Ἀ.Γ.Κ. Σαββίδης – Λ. Ἀ. Δεριζιώτης, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου μὲ ἀποσπάσματα ἀπό τὶς πηγές,* 39-41. Νικ. Μαγγιῶρος, *Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ ἡ Δονατιστικὴ ἔριδα,* 132. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 231.

[23] Βλ. Cod. Theod. 16.10.2. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 144, 145. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 337. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινὴ Ἱστορία, Α΄, 145-146. Ἀ. Καμάρας, *Ἡ ἀντιπαγανιστικὴ νομοθεσία τῆς Ὑστερης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας,* 129.

[24] Βλ. Cod. Theod. 16.10.4. Πρβλ. Ἰω. Καραγγιανόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 142-143. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 145. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 337. Ἀ. Καμάρας, *Ἡ ἀντιπαγανιστικὴ νομοθεσία τῆς Ὑστερης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας,* 51.

εἰδωλολάτρες, οἱ ὁποῖοι θά τελοῦσαν θυσίες. Πρέπει νά τονισθῇ ὅτι τά δύο ἀνωτέρω διατάγματα ἐκδόθησαν στό ὄνομα καί τῶν δύο αὐτοκρατόρων. Μετά τό θάνατο τοῦ Κώνσταντος μονοκράτορας παρέμεινε ὁ Κωνστάντιος (350). Στή Δύση, ὅμως, ὅπου ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν κατοίκων ἦσαν εἰδωλολάτρες, ὁ αὐτοκράτορας ἀκολούθησε διαφορετικὴ θρησκευτική πολιτικὴ, σέ σχέση μέ τήν Ἀνατολή. Παρ' ὅτι ἀφαίρεσε τό βωμὸ τῆς Νίκης ἀπό τή Σύγκλητο τῆς Ρώμης, διατήρησε τόν τίτλο τοῦ pontifex maximus, ἐξέδωσε νόμους ὑπέρ τῶν εἰδολωλατρῶν καί μερίμνησε γιά τήν ἐπίλυση ἐπιμέρους ζητημάτων πού τούς ἀπασχολοῦσαν[25].

Στήν Ἀνατολή, ὅμως, ὁ Κωνστάντιος Β΄ συνέχισε τήν αὐστηρή πολιτική του ἔναντι τῶν εἰδολωλατρῶν, εἰδικά, ὅπως ἀναφέραμε, ἀπό τήν περίοδο κατά τήν ὁποία παρέμεινε μόνος κυρίαρχος στήν αὐτοκρατορία. Συγκεκριμένα, κατά τό 353, ἀπαγόρευσε, μέ τήν ποινὴ τοῦ θανάτου, κάθε νυκτερινή θυσία[26]. Μέ νέο διάταγμά του, τό 356, ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας ἐπέβαλλε τή θανατική ποινή ὄχι μόνο σέ ὅλους ὅσοι τελοῦσαν θυσίες στά εἴδωλα, ἀλλά καί σέ αὐτούς πού λάτρευαν τά εἴδωλα[27]. Τέλος, τό 357, μέ ἕνα ἀκόμη διάταγμά του καταδίκαζε σέ θάνατο, τούς ἐνασχολούμενους μέ τή μαντεία[28]. Κατά τήν περίοδο τῆς βασιλείας του εἰδωλολατρικοί ναοί ἀπαγορεύθησαν νά λειτουργοῦν καί οἱ περιουσίες τους δημεύθησαν[29]. Διαπιστώνουμε μέ σαφήνεια ὅτι ὁ ἀρειανόφιλος Κωνστάντιος Β΄ δέν ἔλαβε καθόλου ὑπόψη του τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων καί κινήθηκε ἀποκλειστικά μέ πολιτικά καί προσωπικά θρησκευτικά κριτήρια. Στήριξε τούς ἀρειανούς, καταδίωξε τούς ὀρθοδόξους, ἐνῶ προσπάθησε μέ κάθε τρόπο νά ἐξελείψῃ τίς θρησκευτικές ἐκδηλώσεις τῶν εἰδολωλατρῶν στήν Ἀνατολή, θεωρώντας ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό, μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου, θά πάψουν νά ὑφίστανται καί οἱ ἴδιοι.

Τήν ἴδια μονομερῆ θρησκευτική πολιτική, ἀπό τήν ἄλλη ὅμως πλευρά, ἀκολούθησε ὁ διάδοχός του Ἰουλιανός ὁ Παραβάτης (361-363), ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, στήριξε τούς εἰδολωλάτρες. Ἀπαγόρευσε στούς χριστιανοὺς νά διδάσκουν, ἀλλά καί νά διδάσκονται ἑλληνική φιλοσοφία, τούς ἀπομάκρυνε ἀπό τά ὑψηλά κρατικά ἀξιώματα, ἐνῶ ἀφαίρεσε ἀπό τήν ἰδιοκτησία τους τούς χριστιανικούς ναούς πού στό παρελθόν ἦσαν εἰδωλολατρικοί. Παράλληλα, ἐπανέφερε ἀπό τήν ἐξορία ὀρθοδόξους καί ἀρειανούς ἱεράρχες, ὥστε νά ὑπάρξῃ ἐσωτερική ἀντιπαράθεση καί ἀντιπαλότητα μεταξύ τους. Δέν ἔφθασε, ὅμως, στίς ἀκρότητες τοῦ παρελθόντος, πού οὕτως ἤ ἄλλως, δέν εἶχαν φέρει κανένα ἀποτέλεσμα[30].

Ἐξαίρεση ἀναφορικά μέ τήν πιστή ἐφαρμογὴ τοῦ διατάγματος τῆς ἀνεξιθρησκίας, ἀπετέλεσε ὁ διάδοχος τοῦ Ἰουλιανοῦ, Ἰοβιανός (363-364), ὁ ὁποῖος

[25] Βλ. Symmachus, PL 18, lib. decimus, ep. LXI, 391. Βλ. ἐπίσης, Cod. Theod. 16,10,6. 9,17,2 καὶ 12,1,46. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 145. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 337. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 147. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 143. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 234.

[26] Βλ. Cod. Theod. 16,10,5. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 142-143. Ἀ. Καμάρας, *Ἡ ἀντιπαγανιστικὴ νομοθεσία τῆς Ὑστερης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας,* 53. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 234, 235.

[29] Βλ. Σωζομενὸς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 3, 17, 2,3 - 3, 17, 3,3. Βλ. , ἀκόμη, Λιβάνιος, *Πρὸς Θεοδόσιον τόν βασιλέα,* Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν, 30, 1,1 -55-6. Cod. Theod. 10,1,8,16, 10, 4 καὶ 16,10,6. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 146. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 143. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 147.

[30] Βλ., μεταξὺ ἄλλων, Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 5, 16, 1,1κ.ἑ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 3, 13,1 – 21,46. Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 30,9 – 33,20. Λιβάνιος, *Ἐπιτάφιος Ἐπὶ Ἰουλιανῷ,* 18, 1,1 – 18, 308,11. Γεώργιος Μοναχός, *Χρονικόν,* 2, 539,10 – 548,12. Εὐάγριος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 6,6-7. Πρβλ. G. Ricciotti, Juliano l' apostate, Milano 1956. J. Bidez, La vie de l' empereur Julien, Paris 1935. Γ. Κ. Τσάντος, *Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης, Παραβάτης τοῦ Χριστιανισμοῦ -Παραβάτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ,* Ἀθήνα 2004. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 130. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 146, 198. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 338-340, 345-346. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 160-163. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 154-157. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες, 81-90.* Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 78-84. Χ. Ἀ. Μήτσιος, *Πολιτικὴ Θεολογία καὶ Ἰουλιανός, ἱστορικό-φιλοσοφικὸ δοκίμιο,* Θεσσαλονίκη 2002. Στ. Ράνσιμαν, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία,* 34-35. Δημ. Κακλαμάνης, *Μάρτυρες καί ὁμολογητές τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ,* Θεσσαλονίκη 2007. Ἀ. Καμάρας, *Ἡ ἀντιπαγανιστικὴ νομοθεσία τῆς Ὑστερης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας,* 116-128. Ἀ.Γ.Κ. Σαββίδης – Λ. Ἀ. Δεριζιώτης, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου μὲ ἀποσπάσματα ἀπό τὶς πηγές,* (284-717), Ἀθήνα 1996, 47-48. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 235-237.

κατά τήν ὀλιγόμηνη βασιλεία του ἀκολούθησε τή θρησκευτική πολιτική τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καί τοῦ Λικινίου, ὅπως αὐτή εἶχε ἐκφρασθεῖ μέ τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων. Ὁ Ἰοβιανός κατήργησε τά μέτρα, τά ὁποῖα εἶχε λάβει ὁ προκάτοχός του ἐναντίον τῶν χριστιανῶν[31]. Παράλληλα, ὅμως, ὄχι μόνο δέν ἀπαγόρευσε τή λατρεία τῶν εἰδώλων, ἀλλά ἔδωσε στούς εἰδολωλάτρες τή δυνατότητα νά τελοῦν, αὐτή τή φορὰ οἱ ἴδιοι, ἀπερίσπαστοι τά θρησκευτικά τους καθήκοντα, παρ' ὅ,τι ὀλίγες ἡμέρες πρὶν ἀποβιώσει δήμευσε τήν περιουσία εἰδολωλατρικῶν ναῶν[32]. Αὐτή, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, ὑπῆρξε ἡ μοναδική περίπτωση στή Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, κατά τήν ὁποία βρῆκε ἐφαρμογὴ τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων.

Ἡ βασιλεία, ὅμως, τοῦ Ἰοβιανοῦ, ὅπως ἀναφέραμε, ὑπῆρξε σύντομη. Διάδοχός του ἀνακηρύχθηκε ὁ ὀρθόδοξος Βαλεντιανός (Οὐαλεντιανός Α΄) (364-375), ὁ ὁποῖος ἀνακήρυξε συναυτοκράτορα τόν ἀδελφό του Βάλη (Οὐάλη) (364-378), ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρειανόφιλος. Στή συνέχεια, ὁ μέν Βαλεντιανός κατευθύνθηκε στήν Ἰταλία, ἐνῶ ὁ Βάλης ἐγκαταστάθηκε στήν Κωνσταντινούπολη. Οἱ δύο συναυτοκράτορες ἀρχικά τήρησαν διαλλακτική στάση ἀπέναντι στούς εἰδολωλάτρες. Παρ' ὅτι μέ διάταγμά του ὁ Βάλης, κατά τό 364[33], ἀπαγόρευσε τήν τέλεση νυκτερινῶν θυσιῶν, σέ γενικές γραμμές δέ στράφηκε ἐναντίον τους, ἐνῶ παράλληλα προσπάθησε νά μή δυσαρεστήση τούς χριστιανούς. Κατά τό 371 ὁ Βαλεντιανός Α΄ (364-375) καί ὁ Βάλλης ἐξέδωσαν διατάγματα, μέ τά ὁποῖα ἀπαγορεύονταν οἱ νυκτερινές εἰδολωλατρικές θυσίες[34].

Ὁ αὐτοκράτορας Βάλης στήριξε τούς ὀπαδούς τοῦ Ἀρείου καί κατεδίωξε τούς ὀρθοδόξους. Ἡ οὐδέτερη στάση του ἀπέναντι στούς εἰδολωλάτρες ἄλλαξε ριζικά, ὅταν ἐκδηλώθηκε κίνημα ἀνατροπῆς του μέ ἐπικεφαλῆς τόν Ἰουλιανό Προκόπιο καί πρωτεργάτες ἐθνικούς (365-366). Τό κίνημα κατεστάλη καί ὁ αὐτοκράτορας ἐστράφη ἐναντίον τους[35]. Τήν ἴδια πολιτική ἀκολούθησε καί κατά τά ἔτη 371-372, ὅταν ἐξερράγη νέα στάση, μέ πρωταγωνιστές καί πάλι εἰδολωλάτρες[36].

Σέ γενικές γραμμές θά ὑποστηρίζαμε ὅτι οἱ δύο αὐτοκράτορες, Βαλεντιανός Α΄ καί Βάλης, ἐπέδειξαν μία ἀνοχή ἀπέναντι στή θρησκεία τῶν εἰδώλων. Ὅταν, ὅμως, ἐστράφησαν ἐναντίον της, δέν τό ἔπραξαν γιά θρησκευτικοὺς λόγους, ἀλλά περισσότερο γιά πολιτικούς καί κοινωνικούς[37]. Εἰδικά γιά τόν Βαλεντινιανό Α΄ ὁ ἱστορικὸς Σωζομενός ὑποστηρίζει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας σέ θρησκευτικά ζητήματα ἐφάρμοσε καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς βασιλείας του πολιτική ἀνεξιθρησκείας: «*Οὐαλεντιανὸς δὲ τὰ αὐτὰ φρονῶν τοῖς ἐν Νικαίᾳ συνελθοῦσι τούτους μὲν ὠφέλει, τοῖς δὲ ἑτέρως δοξάζουσιν οὐδέν ἠνώχλει*»[38].

Ἡ θρησκευτική πολιτική τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἄλλαξε ριζικά μετά τήν ἄνοδο τοῦ Θεοδοσίου Α΄ τοῦ Μεγάλου (379-

[31] Βλ. Cod. Theod. 13,3,6. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 146. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 340. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 94, 95. Ὁ ἴδιος, *Σύντομη Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου,* 86. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Α΄, 166. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 158. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 237-238.

[32] Βλ. Θεμίστιος, *Ὑπατικὸς εἰς τόν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν,* 68.b,1 – 68.c2. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 166-167. J. J. Norwich, Βυζάντιο. *Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 110. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 340. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 158. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 238.

[33] Βλ. Cod. Theod. 9,16,7. Βλ. καὶ Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 58,34 – 59,3, ὅπου ὁ χρονογράφος ἀναφέρεται σὲ μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 176. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 163.

[34] Βλ. Cod. Theod. 9,16,9. Πρβλ. A. A. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας,* 105.

35 Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 4, 5,1-16. Βλ., ἐπίσης, Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 55,28 – 56,3. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 168-170. 176. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 96. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 340-341. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 159-160

[36] Βλ. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα,* 4, 13, 3,1 - 16, 1,1. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 176.

[37] Βλ. Cod. Theod. 9,16,9. Πρβλ. G. Morrisson, *Ὁ βυζαντινὸς κόσμος* (330-641), Ἀθήνα 2007, Α΄, 86. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 146. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 341. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α, 158. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* Α΄, 238.

[38] Βλ. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 6, 6, 10,5-6. Πρβλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α, 158, 165.

385) στό θρόνο τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ νέος βασιλεύς ταύτισε τό μέλλον τοῦ Κράτους μέ τήν ὀρθόδοξη πίστη. Ἤδη ἀπό τό 380, εὑρισκόμενος στή Θεσσαλονίκη, ἔδειξε τίς διαθέσεις του ἔναντι τῶν εἰδολωλατρῶν καί τῶν αἱρετικῶν, ὅταν ἐξέδωσε, ἐν ὀνόματι καί τῶν Γρατιανοῦ (375-383) καί Βαλεντινιανοῦ Β΄ (375-392), νομοθέτημα[39], τό ὁποῖο ἐπέβαλε στούς ὑπηκόους του τήν πίστη πού ἀκολουθοῦσαν οἱ Ἐκκλησίες τῆς Ρώμης καί τῆς Ἀλεξανδρείας. Στή συνέχεια, μέ νέο διάταγμα, πού ἐξέδωσε τό 381, ὑποχρέωσε τούς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας νά ἀσπασθοῦν τίς ἀποφάσεις τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας. Μέ τά δύο παραπάνω διατάγματα ἡ μόνη θρησκεία πού ἐπιτρεπόταν στό Κράτος ἦταν ἡ πίστη στόν ἕνα Θεό: «*unius et summi dei nomen ubique ncelebretur*»[40]. Παράλληλα, ὁ Θεοδόσιος Α΄ εἶχε ἀφαιρέσει ἀπό τούς ὀπαδούς τοῦ Ἀρείου τούς ναούς πού εἶχαν στήν πρωτεύουσα[41]. Ἡ θρησκευτική πολιτική τῆς ἀνεξιθρησκίας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ καί εἶχε ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν πολιτική τῆς ἀναδείξεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ Κράτους. Ὁ νέος αὐτός θρησκευτικός προσανατολισμός τῆς αὐτοκρατορίας, ἐνισχύθηκε σημαντικά μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου[42]. Ὡς γνωστόν, ὅλες οἱ Οἰκουμενικές Σύνοδοι συγκλήθηκαν ἀπό τούς αὐτοκράτορες, γεγονός πού ἔδωσε στούς βασιλεῖς μία ξεχωριστή θέση στό χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καί παράλληλα τή δυνατότητα νά ἐπεμβαίνουν στά ἐσωτερικά ζητήματά της.

Ὅσον ἀφορᾶ τώρα στή Β΄ Οἰκουμενική Σύνοδο, οἱ Πατέρες, οἱ ὁποῖοι συμμετεῖχαν στίς συνεδρίες της, ζήτησαν ἀπό τόν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο, μετά τό πέρας τῶν ἐργασιῶν της, νά καταστήσῃ τίς ἀποφάσεις της νόμους τοῦ Κράτους: «*δεόμεθα τοίνυν τῆς σῆς ἡμερότητος γράμματι τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπικυρωθῆναι τῆς συνόδου τὴν ψῆφον· ἵν' ὥσπερ τοῖς τῆς κλήσεως γράμμασι τὴν ἐκκλησίαν τετίμηκας, οὕτω καὶ τῶν*

[39] Βλ. Cod. Theod. 16,1,2. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 184. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 519, 525, 527-529. Ὁ ἴδιος, *Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν, Προϋποθέσεις διαμορφώσεως τοῦ θεσμοῦ,* Ἀθῆναι 1977, Α΄, 135. W. H. Frend, *The rise of the Monophysite movement, Chapters in the history of the Church in the fifth and sixth centuries,* Cambridge 1972, 15. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 147, 199-200. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 109. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 341. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 175. Στ. Ράνσιμαν, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία,* 35-36. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 240.

[40] Βλ. Cod. Theod. 16,1,2 καὶ 16,5,6. Πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ διατάγματα ἀπευθύνονταν σὲ ὅλους τοὺς λαούς: «*cunctos populos*». Cod. Theod. 16,1,2. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 147. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 109. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 341-342.

[41] Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 5, 7,1-36. Βλ. καὶ Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 7, 5, 1,1 – 7, 5, 7,6. *Χρονικὸν Πασχάλειον,* 561,6-561,8. Ἀνάλογη πολιτικὴ ἐφήρμοσε καὶ ἔναντι τῶν εἰδολωλατρικῶν ναῶν. Βλ. *Χρονικὸν Πασχάλειον,* 561,8-16. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 184. Μητροπολίτης Μύρων, κατόπιν Ἐφέσου, Χρυσόστομος Κωνσταντινίδης, «Ἡ περὶ τῆς Συνόδου εἰδικὴ πραγματεία, Αἱ ἱστορικο – δογματικαὶ προϋποθέσεις τῆς Οἰκουμενικότητος τῆς Ἁγίας Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου», ΜΒΟΣ, 111-112. A.A. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας,* 107-108. Γ. Φλορόφσκυ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πατέρες τοῦ 5ου αἰώνα,* Θεσσαλονίκη 1992, 339.

[42] Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 5, 8,1-9,5. Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 7, 6,1 – 7, 10,5. *Χρονικὸν Πασχάλειον,* 562, 9 – 562,16. Θεοδώρητος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 285-302. Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 68,21 – 69,32. Θεόδωρος Ἀναγνώστης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 4, 231-238. Γεώργιος Μοναχός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 2, 274-276. Mansi, III, 521κ.ἑ. Πρβλ. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 109. Γ. Φλορόφσκυ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πατέρες τοῦ 5ου αἰώνα,* 337, 339-340. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 200, 204-205. A. A. Vasiliev, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας,* 108. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 518-542. Ὁ ἴδιος, *Ὁ θεσμὸς τῆς Πενταρχίας,* Α΄, 145. Παῦλος Μενεβίσογλου, Μητροπολίτης Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας,* 167-168. Ἰω. Καρμίρης, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα,* 108, 125, 126. Καλλίνικος Δελικάνης, Μητροπολίτης Κυζίκου, *Ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενική Σύνοδος,* 65, 167, 282, 283. Β. Σταυρίδης, *Ὁ Συνοδικὸς θεσμός,* 300, 302, 304. G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 106-107. S. Runciman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία,* 36. P.–Th Camelot, *Die öcumenischen Konzile,* 58. Ἀδ. Διαμαντόπουλος, *«Ἡ Γ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, Ἐπὶ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι»,* Θ 9 (1931) 222, 223. H. Jedin, Breve Storia dei Concili, 27. G. Alberico, G. Dosseti Perikles, P. Ioannou, Cl. Leonardi, P. Prondi, *Conciliorum Oecumenicorum,* 20. A. Papadakis, «Constantinople Councils», ODB 1, 512. Μητροπολίτης Μύρων, κατόπιν Ἐφέσου, «Ἡ περὶ τῆς Συνόδου εἰδικὴ πραγματεία», ΜΒΟΣ, 103, 104, 110, 115. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, Α΄, 184-185. Παν. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία Γ΄. Περίοδος θεολογικῆς ἀκμῆς,* Δ΄ καὶ Ε΄ αἰῶνες, 38-44. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 176-177.

δοξάντων ἐπισφραγίσης τὸ τέλος»[43]. Ὁ αὐτοκράτορας ἀποδέχθηκε τό αἴτημα τῆς Ἐκκλησίας, μέ οὐσιαστικό ἀποτέλεσμα νά ἀναδειχθῇ ὁ χριστιανισμός, σέ συνδυασμό μέ προγενέστερα αὐτοκρατορικά διατάγματα, ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους[44]. Γιά νά ἐπιτύχῃ, μάλιστα, τήν ἑδραίωση τῆς Ὀρθοδοξίας στήν ἐπικράτειά του ὁ αὐτοκράτορας προέβη σέ σειρὰ ἐνεργειῶν πού στρέφονταν κατά τῶν αἱρετικῶν καί τῶν εἰδολωλατρῶν. Ἀπαγόρευσε γιά παράδειγμα τή δυνατότητα τῆς κληρονομιᾶς καί τῆς κληροδοσίας σέ ὅσους ἀρνοῦνταν τή χριστιανική πίστη. Ἀκόμη, ἐπέβαλε τήν ποινή τοῦ θανάτου σέ ἀκραίους ὁπαδούς τῶν Μανιχαίων[45]. Ὁ Θεοδόσιος Α΄ ἐπιβεβαίωσε τίς παραπάνω ἀποφάσεις του μέ νέα διατάγματα, τά ὁποῖα ἐξέδωσε κατά τά ἔτη 391 392, 394, ἐνῶ τό 395 καταργήθησαν οἱ ὀλυμπιακοί ἀγῶνες, ὡς συνδεδεμένοι μέ τήν εἰδωλολατρεία[46].

Μέ ἰδιαίτερα αὐστηρό τρόπο ἀντιμετώπισε ὁ Θεοδόσιος Α΄ τούς εἰδολωλάτρες τῆς Αἰγύπτου καί τῶν γύρω περιοχῶν. Κατά τό 384 τοποθέτησε ὕπαρχο τοῦ πραιτωρίου στή χώρα τόν Κυνήγιο, ὁ ὁποῖος τό 386 ἔλαβε ἐντολή νά καταστρέψῃ τούς εἰδολωλατρικούς ναούς[47].

Ἀντίστοιχη θρησκευτική πολιτική ἀκολούθησε στή Δύση ὁ αυτοκράτορας Γρατιανός (375-383), ὁ ὁποῖος, μεταξύ ἄλλων, ἀρνήθηκε νά ἐνδυθῇ μέ τά ἐνδύματα τοῦ μεγίστου Ἀρχιερέως, ἐνῶ κατάσχεσε τήν περιουσία τῶν εἰδολωλατρικῶν ναῶν, θέτοντας μέ τόν τρόπο αὐτό τέλος στήν παράλληλη συνύπαρξη χριστιανισμοῦ καί εἰδωλολατρείας στή Δύση[48].

Μετά ἀπό ὅλες τίς παραπάνω ἐνέργειες τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Α΄ ὁ χριστιανισμός κατέστη, ὅπως σημειώσαμε παραπάνω, ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους. Πολλοί εἰδολωλάτρες καί αἱρετικοὶ ὑποχρεώθησαν νά ἐγκαταλείψουν τήν πίστη καί τίς ἰδέες τους. Ἔτσι, ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία ἀπέκτησε, σέ πολύ μεγάλο βαθμό, θρησκευτική συνοχή, ἀφοῦ ἀναγνωριζόταν μία μόνο θρησκεία, ὁ χριστιανισμός.

Τή θρησκευτική πολιτική τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἀκολούθησαν καί οἱ διάδοχοί του αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι στήν οὐσία ἦσαν προστάτες τῆς Ἐκκλησίας. Μάλιστα, ὅταν θεωροῦσαν ὅτι ἔπρεπε νά ἐπέμβουν σέ ἐκκλησιαστικά ζητήματα τό ἔπρατταν, χωρίς κανένα ἐνδοιασμό· συγκαλοῦσαν Συνόδους καί ἐξέδιδαν διατάγματα θρησκευτικοῦ

[43] Βλ. Mansi III, 557. Πρβλ. Ἰω. Καρμίρης, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα,* 129. Παῦλος Μενεβίσογλου, Μητροπολίτης Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας,* 175. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 529. Μητροπολίτης Μύρων, κατόπιν Ἐφέσου, Χρυσόστομος Κωνσταντινίδης, «Ἡ περὶ τῆς Συνόδου εἰδικὴ πραγματεία», ΜΒΟΣ, 127. Καλλίνικος Δελικάνης, Μητροπολίτης Κυζίκου, *Ἡ πρώτη ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος,* 65-66. Γ. Φλορόφσκυ, *Οἱ Βυζαντινοὶ Πατέρες τοῦ 5ου αἰώνα,* 344. G. Alberigo, G. Dosseti Pericle, P. Ioannou, Cl. Leonardi, P. Prondi, *Conciliorum Oecumenicorum Decreta,* 21. Στ. Ράνισμαν, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία,* 36. N.H. Bynnes – H. St. B. Moss, *Βυζάντιο,* 386.

[44] Βλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους,* Α΄, 185. Στ. Ράνσιμαν, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία,* 36.

[45] Βλ. Cod. Theod. 16,7,1 καὶ 16,5,7. Πρβλ. Ἰω. Καραγιαννόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 185. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 240.

[46] Βλ. Cod. Theod. 16,10,10. 16,10,1 καὶ 16,10,12. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 148. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 109. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 343-344. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία,* Α΄, 176. Ἀ. Καμάρας, *Ἡ ἀντιπαγανιστικὴ νομοθεσία τῆς Ὑστερης Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας,* 59-66. Ἀρχιμανδρίτης Ἰ. Ἐ. Χατζηεφραιμίδης, *Οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες πρὶν τὴν κατάργησή τους,* Θεσσαλονίκη 2005. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 240, 241.

[47] Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 5, 16,1-43. *Χρονικὸν Πασχάλειον,* 561, 11–16. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα,* 4, 37, 3,1 – 3,16. Λιβάνιος, *Πρὸς Θεοδόσιον τόν βασιλέα, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν,* 30, 8,5 -12, ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι οἱ εἰδολωλατρικοὶ ναοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν σεβαστοὶ, ἄν μὴ τὶ ἄλλο, ὡς ἔργα τέχνης. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 147-148. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄ 343. G. Morrisson, Ὁ βυζαντινὸς κόσμος, Α΄, 90-91. Ἰω. Ἀναστασίου, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, Α΄, 240. Θεωρεῖται πολύ πιθανόν τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς τῶν εἰδολωλατρικῶν ναῶν στήν Ἀντολή καὶ οἱ κοινωνικὲς ἀναταράξεις πού ἀκολούθησαν, νὰ ὑποχρέωσαν τόν Μέγα Θεοδόσιο νὰ ἐκδώσῃ διάταγμα, τὸ ὁποῖο ἀπαγόρευε στοὺς μοναχοὺς νὰ εἰσέρχονται στίς πόλεις. Βλ. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄ 343.

[48] Βλ. Ζώσιμος, *Ἱστορία Νέα,* 4, 36, 5,1-7. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτης Βασ. Στεφανίδης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 146, 147. J. J. Norwich, *Βυζάντιο. Οἱ πρῶτοι αἰῶνες,* 100. Βλάσ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 341, 342. Ἰω. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* Α΄, 238.

περιεχομένου. Ὅταν οἱ αὐτοκράτορες ἦσαν ὀρθόδοξοι νομοθετοῦσαν καί συγκαλοῦσαν ὀρθόδοξες Συνόδους καί διατάγματα. Ὅταν, ὅμως, ἦσαν αἱρετικοί νομοθετοῦσαν καί συγκαλοῦσαν Συνόδους ὑπέρ τῶν αἱρετικῶν. Τό ζήτημα εἶναι πάντως ὅτι ἡ ἀνεξιθρησκεία τοῦ διατάγματος τῶν Μεδιολάνων ἔπαψε νά ὑφίσταται, σέ ἕνα Κράτος πού εἶχε μετασχηματισθεῖ σέ χριστιανικό.

Αὐτή ἡ σχετικά γρήγορη μετατροπή τοῦ εἰδολωλατρικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους σέ χριστιανικό (313-380) ἐπηρέασε καί τούς μεταγενεστέρους ἱστορικούς καί χρονογράφους, ἐκκλησιαστικούς καί κοσμικούς, οἱ ὁποῖοι ὀλίγα ἀναφέρουν γιά τό διάταγμα αὐτό. Οἱ μετά τόν Μέγα Κωνσταντῖνο ἱστορικοί μνημονεύουν περιγραφικά τό διάταγμα καί τονίζουν κυρίως τήν προσφορά τοῦ αὐτοκράτορος στήν ἑδραίωση τοῦ χριστιανισμοῦ. Σέ γενικές γραμμές θά ὑποστηρίζαμε ὅτι δέν τοῦ δίδουν τή σημασία πού τοῦ ἁρμόζει. Στή συνέχεια θά ἀναφέρουμε ὁρισμένα χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Ὁ Σωκράτης ὁ Σχολαστικός (4ος - 5ος αἰ.) σημειώνει τά παρακάτω: «*Μετὰ ταῦτα Λικιννίου τοῦ συμβασιλεύοντος αὐτῷ, τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τυγχάνοντος ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ Κωνσταντίᾳ, κατὰ ἑῴαν διάγοντος, αὐτὸς ἀπολαύσας τῶν τηλικούτων εὐργεσιῶν τοῦ Θεοῦ, χαριστήρια τῷ εὐεργέτῃ προσέφερε. Ταῦτα δὲ ἦν, ἀνεῖναι τοὺς Χριστιανοὺς τοῦ διώκεσθαι, καὶ τοὺς ἐν ἐξορίᾳ ὄντας ἀνακαλεῖσθαι, τοὺς δὲ ἐν δεσμοτηρίῳ ἀφίεσθαι, καὶ τοῖς δημευθεῖσιν αὐτῶν τὰς οὐσίας ἀποκαθίστασθαι· τάς τε ἐκκλησίας ἀνώρθου, καὶ πάντα ἐποίει σὺν προθυμίᾳ πολλῇ… Ἀλλὰ Κωνσταντῖνος μὲν ὁ βασιλεύς, τὰ τοῦ Χριστοῦ φρονῶν, πάντα ὡς Χριστιανὸς ἔπραττεν*»[49].

Ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής, χρονογράφος τοῦ 8ου - 9ου αἰ., ἀναφέρει: «*Τούτῳ τῷ ἔτει Λικινίῳ συμμαχήσαντι τῷ θείῳ Κωνσταντίνῳ καὶ ὑποκρινομένῳ δολερῶς τὸν Χριστιανισμὸν ἀφορίσας μοῖραν τῆς Ῥωμαίων γῆς ἀπένειμεν, ἀναγορεύσας αὐτὸν βασιλέα, ἀπαιτήσας αὐτὸν συνθήκας μηδὲν κατὰ Χριστιανῶν πράττειν. ἐντεῦθεν ὁ τῶν τυράννων καθ᾽ ἡμῶν χάριτι Χριστοῦ πέπαυται διωγμός… Τούτῳ τῷ ἔτει ὁ μέγας Κωνσταντῖνος πάσης Ῥωμαίων γῆς μονοκράτωρ γενόμενος πᾶσαν εἰς τὰ θεῖα μετήγαγε τὴν φροντίδα, ἐκκλησίας ἀνεγείρων καί φιλοτίμως ταύτας πλουτῶν ἐκ τοῦ δημοσίου λόγου. οὗτος πρῶτον νόμον ἔγραψε τοὺς τῶν εἰδώλων ναοὺς ἀποδίδοσθαι τοῖς τῷ Χριστῷ ἀφιερωμένοις (συνενομοθέτει δὲ αὐτῷ καὶ Κρίσπος ὁ υἱὸς αὐτοῦ)· δεύτερον δὲ Χριστιανοὺς μόνους στρατεύεσθαι… ἐθνῶν τε καί στρατοπέδων ἄρχειν, τοὺς δὲ ἐπιμένοντας τῇ εἰδωλολατρείᾳ κεφαλικῶς τιμωρεῖσθαι*»[50].

Ἀντίστοιχη εἶναι περίπου καί ἡ διήγηση τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, χρονογράφου τοῦ 9ου αἰ.: «*Μετὰ δὲ Μαξέντιον ἐβασίλευσε Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, ὅς εὐθέως διατάγματα πανταχοῦ ἐξέπεμψε τοὺς ἐν ἐξορίαις χριστιανοὺς μετὰ τιμῆς ἐπανέρχεσθαι πρὸς τὰ ἴδια, καὶ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων καταστρέφεσθαι, τὰς δὲ τοῦ Χριστοῦ τὰς ἐκκλησίας οἰκοδομῆσθαι, καὶ πρὸς τούτοις ἐξέθετο καὶ νόμους καθολικοὺς ὥστε ἀποδίδοσθαι τοὺς τῶν εἰδώλων ναοὺς τοῖς τῷ Χριστῷ ἱερωμένοις, καὶ χριστιανοὺς μόνους ἄρχειν καὶ στρατεύεσθαι…*»[51].

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι ἱστορικοί στήν οὐσία ἀναφέρονται ἐλάχιστα στό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων. Ἀπό τό τελευταῖο περιγράφουν τά σημεῖα ἐκείνα πού ἐξίσωσαν τούς χριστιανούς μέ τούς εἰδολωλάτρες, ἐνῶ, σέ ἀρκετές περιπτώσεις παρουσιάζουν τόν Μέγα Κωνσταντῖνο ὡς διώκτη τῆς εἰδολωλατρίας. Στήν οὐσία οἱ μεταγενέστεροι τοῦ Εὐσεβίου ἱστορικοί μεταφέρουν, σέ μεγάλο βαθμό, τήν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, πού κατέγραψε ὁ τελευταῖος καί πέρασε μέσα στή συνείδηση τῶν πιστῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Δηλαδή, αὐτή τοῦ χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ὁ ὑπέρμαχος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καί

[49] Βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία,* 1, 2,49 – 1, 3,4.

[50] Βλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία,* 15,28 – 16,19.

[51] Βλ. Γεώργιος Μοναχός, *Χρονογραφία,* 489,19-490,7.

ὑπερασπίσθηκε τήν ὀρθοδοξία ἀπέναντι σέ εἰδολωλάτρες καί αἱρετικούς. Ὁρισμένοι ἱστορικοί, μάλιστα, δέ σημειώνουν τό μονοθεϊστικό εἰδολωλατρικό παρελθόν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀπό τήν ἄλλη, ὅμως, πρέπει νά λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι οἱ ἱστορικοί αὐτοὶ ἔζησαν σέ μία Πολιτεία, στήν ὁποία δέν ἐπικρατοῦσε ἀνεξιθρησκία, ἀλλά ὅλη ἡ κοινωνική, πολιτική καί νομική ὑπόστασή της στηριζόταν στόν χριστιανισμό. Ὡς ἐκ τούτου, δέν ἦταν εὔκολο γι' αὐτούς νά ἀντιληφθοῦν τήν ἔννοια τῆς ἀνεξιθρησκείας, γιατί ζοῦσαν σέ μία χριστιανική Πολιτεία, μέ χριστιανούς κυβερνῆτες, μέ χριστιανούς πιστούς, ἐνῶ καί οἱ ἴδιοι ἦσαν χριστιανοί. Ἐπιπλέον, δέν πρέπει νά λησμονοῦμε ὅτι ἦταν πολύ δύσκολο γιά τούς ἱστορικούς αὐτούς νά συγγράψουν κείμενα, τά ὁποῖα θά ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐπίσημη θρησκευτική πολιτική τῆς αὐτοκρατορίας, πού θεωροῦσε τό χριστιανισμό ὡς τήν ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Κράτους. Ἀντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ὅτι γιά ὅλους τούς παραπάνω λόγους, ἦταν πολύ φυσικό οἱ ἱστορικοί αὐτοί νά ἐπικεντρώνονται στήν προσφορά τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου στήν ἑδραίωση τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καί νά τόν χαρακτηρίζουν ὡς προστάτη καί ὑπέρμαχο τῆς Ἐκκλησίας. Περιγράφουν δηλαδὴ τόν αὐτοκράτορα ὡς τήν προσωπικότητα πού ἑδραίωσε καί καθιέρωσε τόν χριστιανισμό στήν αὐτοκρατορία. Τό Κράτος ἦταν πλέον χριστιανικό, ὅπως ἀποδεικνύουν ἡ ἄνθιση τῆς Ἐκκλησίας, ἡ στήριξη τῆς Πολιτείας καί ἡ σχετική νομοθεσία. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι πολύ φυσικό αὐτό τό κλίμα νά μεταφέρουν στά ἔργα τους οἱ ἱστορικοί καί χρονογράφοι τοῦ Βυζαντίου, μετά τόν 4ο αἰώνα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ARC = Atti della Accademia Romanistica Constantiniana, Perugia

BZ = Byzantinische Zeitschrift, München

Cod. Theod. = Codex Theodosianus, ἔκδοση Th. Momsen, Hildesheim 1990

Χρονικὸν Πασχάλειον = Χρονικὸν Πασχάλειον, ἔκδοση L. Dinforf, Chronicon pascale, Bonn 1832

CSEL = Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum

DEOC = Dizionario Enciclopedico dell' Oriente Cristiano, A cura di Edward G. Farrugia, S.J., Roma 2000

DGCS = Die Griechischen Christlichen Schriftsteller

Ε = Ἐκκλησία

ΕΕΒΣ = Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Βυζαντινῶν Σπουδῶν

Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία = Εὐάγριος Σχολαστικός, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδοση J. Bidez and L. Parmentier, The ecclesiastical history of Evagrius with the scolia, London 1898 (ἀνατύπωση 1979)

Εὐσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου = Εὐσέβιος Καισαρείας, Βίος Κωνσταντί-νου, ἔκδοση Winkelmann, Eusebius Werke, Nand 1.1: Über das Leben des Kaisers Konstantin, DGCS, Berlin 1975**Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία** = Εὐσέβιος Καισαρείας, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδοση G. Bardy, Eusde de Csare, Histoire Ecclsiastique, 3 vols., SC 31, 41, 55, Paris 1952-1958

Γεώργιος Μοναχός, Χρονικόν = Γεώργιος Μοναχός, Χρονικόν, ἔκδοση ἔκδοση C. De Boor, Georgii monachi Chronicon, Leipzig 1904 (ἀνατύπωση 1978)

Lactanius, De mortibus persecutorum = Lactanius, De mortibus persecuto-rum (314-315), ἔκδ. S. Brandt, G. Laubmann, CSEL, 27, Vindobonae 1897, ἔκδοση καί γαλλικὴ μετάφραση J. Moreau, SC, 39, Paris 1954

Λιβάνιος, Ἐπιτάφιος Ἐπὶ Ἰουλιανῷ = Λιβάνιος, Ἐπιτάφιος Ἐπὶ Ἰουλιανῷ, Λόγος ιη, Libanii opera, vol. 1-4, Orationes 1-64, ἔκδοση R. Foerster, Leiozig 1903-1908, (ἀνατύπωση 1997), 18, 1,1 – 18, 308,11

Λιβάνιος, Πρὸς θεοδόσιον τόν βασιλέα, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν = Λιβάνιος, Πρὸς Θεοδόσιον τόν βασιλέα, Ὑπὲρ τῶν ἱερῶν, Libanii opera, vol. 1-4, Orationes 1-64, ἔκδοση R. Foerster, Leiozig 1903-1908, (ἀνατύπωση 1997), 30, 1,1 -55-6

Mansi = J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, Flo-rentiae 1759-1798.

ΜΒΟΣ = Μνήμη Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου – Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Πατριαρχικὸν Ἵδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1983

Νικηφόρος, Χρονικὸν Σύντομον = Νικηφόρος, Χρονικὸν Σύντομον, ἔκδοση C. de Boor, Chronographia brevis, Leipzig 1880 (ἀνατύπωση 1975)

ODB = The Oxford Dictionary of Byzantium, I-II, New York – Oxford 1991

PL = Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Latina, Paris 1844-1890.

REB = Revue des Études Byzantines

Θ =Θεολογία

Θεοφάνης, Χρονογραφία = Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητής, Χρονογραφία, ἔκδοση C. De Boor, Theophanis Chronographia, vol. I, Leipzig 1883 (ἀνατύπωση Hildesheim 1963)

ΘΗΕ =Θρησκευτική καί Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία

SC = Sources Chrétiennes

Σωκράτης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία = Σωκράτης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδοση P. Maraval and Périchon, Socrate de Constantinople, Histoire Ecclésiastique, (Livres I-VII), Paris 2004-2007

Σωζομενός, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία = Σωζομενός, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδοση J. Bidez and G. G. Hansen, Sozomenus, Kirchenges-chichte, DGCS 50, Berlin 1954

Symmachus = Q. Aurelii Symmachi, Epistorlarum, Libri decem, PL 18, 145- 408.

Θεμίστιος, Ὑπατικὸς εἰς τόν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν = Θεμίστιος, Ὑπατικὸς εἰς τόν αὐτοκράτορα Ἰοβιανόν, ἔκδοση G. Downey, Temisstii orations quae supersunt, vol. 1, Leipzig 1965

Θεμίστιος, Φιλάδελφοι ἤ περὶ φιλανθρωπίας = Θεμίστιος, Φιλάδελφοι ἤ περὶ φιλανθρωπίας, ἔκδοση G. Downey, Tgemistii orations quae super-sunt, vol. 1, Leipzig 1965

Θεοδώρητος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία = Θεοδώρητος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδοση L. Parmentier, Theodoret, Kirchengeschichte, DGCS 44, Berlin 19542

Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία = Θεόδωρος Ἀναγνώστης, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδοση G. C. Hansen, Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte, DGCS, Neue Folge 3, Berlin 19552

Ζώσιμος, Ἱστορία Νέα = Ζώσιμος, Ἱστορία Νέα, ἔκδοση F. Paschoud, Zo-cime, Histoire nouvelle, vols. 1-3,2, Paris 1971-1989

ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΟΣ ΡΩΜΗΣ ΣΥΜΜΑΧΟΣ

Ἡ διπλή φωνή τῆς Ρώμης στήν τελευταία ἀναμέτρηση τῆς εἰδωλολατρίας μέ τόν Χριστιανισμό

Μαρίνας Κολοβοπούλου*

1. Οἱ πρωταγωνιστές

Τό τέλος τοῦ 374 μ.Χ. συνοδευόταν ἀπό μία ἔντονη κρίση, πού προμήνυε ἀναταραχές στήν πόλη τοῦ Μιλάνου, ἴσως τήν πολυπληθέστερη καί πιό σημαντική, τήν ἐποχή ἐκείνη, πόλη τῆς Εὐρώπης. Ὁ θάνατος τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Αὐξεντίου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν στόν ἐπισκοπικό θρόνο τῆς πόλεως, ἦταν ἡ ἀφορμή γιά τό ξέσπασμα ἔντονης διαμάχης μεταξύ ἀρειανῶν καί ὀρθοδόξων ἐν ὄψει τῆς ἐκλογῆς νέου ἐπισκόπου. Πλῆθος ὀπαδῶν καί τῶν δύο μερίδων εἶχε συγκεντρωθεῖ στήν βασιλική τῆς πόλεως γιά νά ἐξασφαλίσει τήν πλήρωση τοῦ θρόνου ἀπό δικό της ἐπίσκοπο. Ὁ ἀναβρασμός ἦταν ἔντονος καί ἔντονος ὁ φόβος τῆς ὕπαρξης ἐπεισοδίων μεταξύ ὀρθοδόξων καί ἀρειανῶν. Ἡ ἐπίγνωση αὐτῆς τῆς κατάστασης, ὁδήγησε τόν ἀνώτατο διοικητή τῆς ἐπαρχίας Αἰμιλίας καί Λιγουρίας μέ ἕδρα τό Μιλάνο Ἀμβρόσιο νά κατευθυνθεῖ πρός τήν Ἐκκλησία ὅπου ἦταν συγκεντρωμένο τό ἑτερόκλητο πλῆθος πιστῶν, προκειμένου νά κατευνάσει τά πνεύματα καί νά ἐγγυηθεῖ τήν ἀποφυγή ἐπεισοδίων[1].

Γεννημένος στά Τρέβηρα περί τό 339 ἤ 340, ἦταν γυιός εὐγενοῦς οἰκογένειας καί ὁ πατέρας του ἦταν ἔπαρχος τῆς Γαλλικίας, μιᾶς ἀπό τίς τέσσερεις πραιτωριανές ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας[2]. Ἡ οἰκογένειά του ἦταν χριστιανική καί ὁ ἴδιος μετά τήν ἡλικία τῶν δώδεκα χρόνων καί τό θάνατο τοῦ πατέρα του, εἶχε μεγαλώσει στή Ρώμη, ὅπου ἔλαβε μιά ἀξιόλογη παιδεία, ἀνάλογη τῆς οἰκογενειακῆς του παράδοσης. Ἀπό τούς λατίνους συγγραφεῖς ὁ Βιργίλιος ἦταν ὁ ἀγαπημένος του ἀλλά γνώριζε πολύ καλά καί τήν ἑλληνική φιλολογική παραγωγή, ἀφοῦ ἡ γνώση τῶν ἑλληνικῶν του ἦταν ἄριστη. Ἀφοσιώθηκε στίς νομικές σπουδές καί ἡ πρακτική του ἦταν δίπλα στόν Πρόβο, τόν χριστιανό πραιτωριανό ἔπαρχο τῆς Ἰταλίας. Αὐτός ἦταν πού εἰσηγήθηκε καί στόν αὐτοκράτορα Βαλεντιανό τόν Α΄, νά ἀναλάβει ὁ ἀξιόλογος προστατευόμενός του, τή διοίκηση τῆς ἐπαρχίας Αἰμιλίας καί Λιγουρίας[3]. Στά δύο χρόνια τῆς διοίκησής του ὁ νεαρός ἔπαρχος εἶχε ἀποδείξει τίς ἱκανότητές του καί εἶχε γίνει γνωστός στόν κόσμο τοῦ Μιλάνου γιά τήν εὐγένεια τῆς σκέψης του, τό ἦθος καί τήν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα του, τήν ἀπόλυτη εὐσυνειδησία καί τίς θρησκευτικές ἀρχές πού τόν διέκριναν. Μέ αὐτές τίς ἀρετές εἶχε γίνει ἀποδεκτός καί εἶχε κερδίσει τόν σεβασμό ὄχι μόνο τῶν ὀρθοδόξων ἀλλά καί τῶν εἰδωλολατρῶν καί τῶν ἀρειανῶν.

---

* Ἡ κ. Μαρίνα Κουλοβοπούλου εἶναι Λέκτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

[1] Παπαδοπούλου Στυλιανοῦ, Γ., *Πατρολογία Β΄*, Ἀθήνα, 1990, σ. 653.

[2] Davies, J. Ll, «Ambrosius», στό *A Dictionary of Christian Biography and Literature,* Henry Wace, and William C. Piercy (ed), London 1911, σ. 16.

[3] Παπαδοπούλου, σ. 653.

Σχεδόν 34 χρονῶν ἦταν ὁ Ἄμβρόσιος, ὅταν ὡς ἀνώτατος διοικητής τοῦ Μιλάνου ἔκανε τήν εἴσοδό του στήν βασιλική τῆς πόλης του καί ὡς ὁ ὑπεύθυνος πολιτικός ἄρχοντας ἀπηύθυνε λόγο στό διχασμένο πλῆθος προκειμένου νά εἰρηνεύσει. Καί ἦταν ἐκείνη τή στιγμή, ὅταν μία φωνή, κατά τήν παράδοση παιδική, αὐθόρμητα τόν διέκοψε προτείνοντας: «τόν Ἀμβρόσιο ὡς Ἐπίσκοπο». Γιά μιά στιγμή ἡ πρόταση αὐτή λειτούργησε σέ ὅλο τό πλῆθος ὡς ἡ καλύτερη λύση γιά κάθε μερίδα· καί τότε μία παράδοξα ὁμόφωνη κραυγή ξέσπασε, καθώς ὀρθόδοξοι καί ἀρειανοί προσπαθοῦσαν νά τόν διεκδικήσουν, καλύπτοντας τήν φωνή τοῦ ἴδιου τοῦ διοικητῆ: «Θά ἔχουμε τόν Ἀμβρόσιο ὡς ἐπίσκοπο»[4].

Ἡ ἐπιλογή αὐτή ἦταν σπάνια καί ἰδιόμορφη, ἀκόμη καί αὐτούς τούς πλέον σκληρούς καί ἀκόμη περισσότερο ταραγμένους καιρούς, ἀφοῦ ὁ Ἀμβρόσιος δέν ἦταν κἄν βαπτισμένος. Ἦταν κατηχούμενος, μέ εἰλικρινή χριστιανική πίστη καί εἶχε κρατηθεῖ ἀπό τό βάπτισμα, λόγῳ δέους, κάτι πού δέν ἦταν ξένο γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς. Ἕνας τέτοιος χαρακτήρας θά ἀντιδροῦσε ἀντίστοιχα στήν προοπτική καί τό δεδομένο νά γίνει ἐπίσκοπος. Μέ εἰλικρίνεια ἀντέδρασε σέ αὐτή τή λαϊκή ὑπόδειξη. Ὅπως ὁ ἴδιος καταθέτει, ἤθελε νά κρατηθεῖ μακριά ἀπό τόν θρόνο τῆς ἱερωσύνης[5]. Παρά, ὡστόσο, τίς προσωπικές του ἀντιδράσεις, ὁ Βαλεντινιανός Α΄, ἔκανε δεκτή καί ἐπικύρωσε αὐτή τήν φωνή λαοῦ ἐκλογή[6]. Ὁ Ἀμβρόσιος βαπτίστηκε καί μέσα σέ μία ἑβδομάδα, περνώντας ἀπό τίς βαθμίδες τῆς ἱερωσύνης, χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Μιλάνου στίς 7 Δεκεμβρίου τοῦ 374 μ.Χ, ἕνα χρόνο μετά τό θάνατο τοῦ Μ. Ἀθανασίου καί ἕνα χρόνο πρίν τό θάνατο τοῦ ἴδιου τοῦ Βαλεντινιανοῦ, σέ ἡλικία 34 ἐτῶν[7].

Τά θεμέλια τῆς ἀρετῆς του ἦταν στερεωμένα στήν μοναδική καί ἀκηλίδωτη καθαρότητα τοῦ χαρακτήρα του, στόν ὁποῖο συνδυάζονταν ἡ κλασσική ἀξιοπρέπεια ἡ ἁρμόζουσα στήν ρωμαϊκή ἔννοια τοῦ τί ἡ πολιτεία ἀπαιτοῦσε, μέ τήν βαθύτητα τῆς εἰλικρινοῦς χριστιανικῆς σύλληψης τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Στό θρόνο τοῦ Μιλάνου ὁ Ἀμβρόσιος βρῆκε ἀκριβῶς τόν τόπο του καί ἐργάστηκε ἀκούραστα ὡς ἐπίσκοπός του γιά 23 χρόνια μέχρι τόν θάνατό του.

Τό ἴδιο ἔτος, κατά τό ὁποῖο ὁ Ἀμβρόσιος ἀνέλαβε τόν ἐπισκοπικό θρόνο τοῦ Μιλάνου, τό 374, πρός τό τέλος τῆς ἄνοιξης ἤ τήν ἀρχή τοῦ καλοκαιριοῦ, ἕνας ἄλλος ἐπιφανής Ρωμαῖος πολίτης ἄφησε τήν Ἀφρική, ὅπου εἶχε ὑπηρετήσει γιά ἕνα χρόνο ὡς ἀνθύπατος καί ἐγκαταστάθηκε στή Ρώμη. Ἦταν ὁ Quintus Aurelius Symmachus[8], πρωτότοκος γυιός μιᾶς ἀπό τίς πλέον ἐξέχουσες οἰκογένειες ἀριστοκρατῶν τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας, τῆς οἰκογένειας τῶν Συμμάχων, πού κυριαρχοῦσε στά δημόσια ἀξιώματα καί τίς πολιτικές ὑποθέσεις γιά περίπου ἕναν αἰώνα[9].

Ὁ Σύμμαχος, γεννημένος περίπου τό 340, ἔλαβε τήν ἐκπαίδευση, ἡ ὁποία ἄρμοζε στήν κοινωνική κατάσταση τῆς οἰκογένειας του, μέ ἰδιαίτερη βαρύτητα στήν κλασσική λατινική παιδεία[10]. Ἤδη ἀπό τό 365 ξεκίνησε τήν πολιτική δράση του, μέ τήν ἀνάληψη τῶν ἰδιαίτερα τιμητικῶν θέσεων τοῦ quaestor (δημοσίου ταμία) καί praetor (δικαστοῦ). Μεταξύ τῶν καθηκόντων του, συγκαταλέγονταν οἱ εὐθύνες γιά τήν χρηματοδότηση καί τήν ὀργάνωση τῶν ἀγώνων καί τῆς δημόσιας ψυχαγωγίας.

[4] Labriolle, P., *Histoire de la Literature Latine Chretienne,* Paris, 1924, σ. 356.

[5] *De Officiis,* I.i., P.L. 16, : «raptus a tribunalibus ad sacerdotium».

[6] Σκουτέρη Κωνσταντίνου, Β., *Ἱστορία Δογμάτων,* Τόμος 2ος, Ἀθήνα, 2004, σ. 675.

[7] Labriolle, σ. 356.

[8] Ὡς δεύτερο ὑποκοριστικό ὄνομα τοῦ ἀποδίδεται τό Εὐσέβιος. Βλ. Salzman Michele Renee and Roberts Michael, *The Letters of Symmachus: Book 1,* Brill, Leiden Boston, 2012, σ. xxiii, xxviii.[9] Latourette Kenneth Scott, *The First Five Centuries,* vol. I, Zondervan Publishing House, Michigan, USA, 1978, σ. 198 καί Salzman, σ. xix-xx.

[10] Salzman, σ. xx-xxii.

Ἰδιαίτερα ἡ πρώτη θέση τοῦ ἔδινε τό δικαίωμα τοῦ διά βίου Συγκλητικοῦ καί ἀποτελοῦσε τήν καλύτερη προϋπόθεση γιά ὅποιον ἐνδιαφέρονταν γιά τήν πολιτική σταδιοδρομία. Λίγο νωρίτερα κατά τό 364 ὁρίστηκε ὡς pontifex maior, ἱερατικό καθῆκον πού διατήρησε μέχρι τό 365. Τό 366 ἔγινε κυβερνήτης τῆς Lucania καί τοῦ Bruttium, ἐνῶ ἀπό τό 373 μέχρι τό 374, διετέλεσε μέ ἰδιαίτερη ἐπιτυχία ἀνθύπατος τῆς Ἀφρικῆς. Οἱ διακρίσεις του συνεχίστηκαν. Τό 376 ἀνέγνωσε στήν Σύγκλητο, ἀντί τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως, τό μήνυμα τοῦ αὐτοκράτορα Γρατιανοῦ σχετικά μέ τίς νίκες τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ τήν ἄνοιξη τοῦ ἴδιου χρόνου, ἐνῶ ἀντίστοιχα τό 379 μετέφερε πάλι στήν Σύγκλητο ἀντίστοιχο μήνυμα τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου μέ πληροφορίες γιά τίς νίκες κατά τῶν Γότθων[11]. Τό 384, κατά τήν αὐτοκρατορική περίοδο τοῦ Βαλεντινιανοῦ Β΄, ἔγινε ἔπαρχος τῆς πόλεως τῆς Ρώμης[12] καί τό 391, ἐπί Θεοδοσίου Α΄, ὕπατος.

Ὁ Σύμμαχος διακρίθηκε ὡς λόγιος τῆς ἐποχῆς του, γιά τήν ρητορική του δεινότητα, τήν εὐγλωττία, τήν ἱκανότητα τῆς γραφῆς του, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τό πλῆθος τῶν ἐπιστολῶν του, ἀλλά καί γιά τήν μετριοφροσύνη τοῦ χαρακτήρα του. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι, ὅταν ἀνέλαβε τό ἀξίωμα τοῦ Ἐπάρχου, ἀρνήθηκε νά χρησιμοποιήσει, ὅπως οἱ προκάτοχοί του, τόσο τό ἀσημένιο ἅρμα, τό ὁποῖο λόγῳ θέσεως δικαιοῦνταν ὅσο καί τόν τίτλο τοῦ «Μεγαλοπρεποῦς»[13].

Ὁ κοινωνικός κύκλος τοῦ Συμμάχου περιελάμβανε δεσμούς μέ τίς πλέον ἰσχυρές προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς του, ἐνῶ ὑποστηρίζεται ὅτι διατηροῦσε ἐξίσου καλές σχέσεις καί μέ τούς χριστιανούς ἡγέτες, πολιτικούς καί ἐκκλησιαστικούς[14]. Ὁ θάνατός του τοποθετεῖται περί τό 402[15], καί τό ἐπίγραμμα πού χαράχτηκε στή βάση τοῦ ἀγάλματος, τό ὁποῖο πρός τιμή του, ἔστησε ὁ γυιός του Μέμμιος, δίνει περιληπτικά ὅλη του τή ζωή: «Eusebii - Q. Aurelio Symmacho viro clarissimo, quaestori, praetori, pontifici, proconsuli Africae, praefecto urbi, consuli ordinario, oratori disertissimo - Quintus Fabius Memmius Symmachus, vir clarissimus, patri optimo»[16].

Οἱ παράλληλοι βίοι αὐτῶν τῶν δύο συνομηλίκων ἀνδρῶν, τοῦ Ἐπισκόπου Μιλάνου Ἀμβροσίου καί τοῦ Ἐπάρχου Ρώμης Συμμάχου, πού ἡγοῦνταν τοῦ χώρου τους καί ὁ κάθε ἕνας διακρινόταν ἀπό ἕνα πλῆθος εὐσήμων γιά τή δράση καί τό χαρακτήρα του, πού συνδέονταν μέ τόν σεβασμό ἀλλά καί τήν διακριτικότητα τοῦ ἑνός πρός τόν ἄλλο, σύμφωνα μέ τό περιβάλλον στό ὁποῖο ἀνῆκαν καί ἀπό τό ὁποῖο προέρχονταν, διασταυρώθηκαν σέ μία ὑπόθεση πού χαράκτηκε στήν ἱστορία: στήν ὑπόθεση τῆς ἐπαναλειτουργίας τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης στή Ρωμαϊκή Σύγκλητο.

Τό γεγονός αὐτό, ὅπως ἐξελίχθηκε, ἀποτέλεσε τήν τελευταία καθοριστική ἀναμέτρηση τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς θρησκείας μέ τόν Χριστιανισμό καί ἀνέδειξε τήν ἐκ θεμελίων διαφορά τῶν δύο αὐτῶν κόσμων.

Στόν σύγχρονο ἀναγνώστη, ὁ ὁποῖος ἀναζητᾶ σέ μία ἐποχή ἰδιαίτερα βαθιᾶς καί πολλυεπίπεδης κρίσεως, λύσεις καί σέ

[11] Salzman, σ. xxx.

[12] Ὁ Ἔπαρχος Ρώμης ἦταν πρόεδρος τῆς Συγκλήτου καί εἶχε τήν διοικητική δικαιοδοσία τῆς πόλεως καθώς καί τῆς περιοχῆς ἑκατό μιλίων γύρω ἀπό αὐτήν. Dudden Homes, F., *The Life and Times of St. Ambrose,* vol. 1, Oxford at the Clarendon Press, 1935, σ. 89.

[13] Davies, σ. 918.

[14] Ἦταν φίλος μέ τόν Πάπα Δάμασο καί τόν ἀδελφό τοῦ Ἀμβροσίου, Σάτυρο, σύμφωνα μέ τήν *Ἐπιστολή* I, 63, P.L., 18, 168B, τήν ὁποία ἀπευθύνει στόν ἀδελφό του Τιτιάνο, ὅπου χαρακτηρίζει τόν Σάτυρο ὡς «κοινό μας ἀδελφό», (Saturus, frater communis), Salzman, σ. 131. Γιά τήν πιθανή νεανική φιλία μεταξύ Συμμάχου καί Ἀμβροσίου, βλ. Mara, M. G., «Symmachus, Quintus Aurelius», στό Angelo di Berardino (ed.), *Encyclopedia of the Early Church,* James Clark & Co, Cambridge, 1992, vol. II, σ. 804, Davies, σ. 918.

[15] Mara, M. G., σ. 804, Salzman, σ. xliv.

[16] Salzman, σ. xxiii.

ἐπιπλέον προβλήματα πού ἀφοροῦν τή σχέση του μέ τό διαφορετικό, καί ἰδιαίτερα στήν θρησκευτική του ἔκφανση, ἡ ἀναδρομή σέ αὐτό τό ἱστορικό δρώμενο, μπορεῖ νά τόν κάνει καλύτερο θηρευτή, ἐκτιμητή καί χειριστή τοῦ δικοῦ του παρόντος.

2. Προϊστορία καί ὑπόθεση

Τό διάστημα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἕως αὐτή τοῦ Γρατιανοῦ, κατά τό ὁποῖο μέ βάση τό διάταγμα τοῦ Μεδιολάνου τό 313, ὁ Χριστιανισμός καί ἡ ἐθνική θρησκεία ἀναγνωρίζονται τό ἴδιο ἀπό τήν Ρωμαϊκή Σύγκλητο, χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ποικιλόμορφη στάση τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς στήν ἀντιμετώπιση τῶν δύο αὐτῶν κυρίαρχων θρησκευτικῶν τάσεων τῆς αὐτοκρατορίας.

Σέ αὐτό τό πλαίσιο, οἱ ἐνέργειες τοῦ αὐτοκράτορα Κωνστάντιου (353-361 μ.Χ), πού ἀκολούθησε τήν περίοδο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, σχετικά μέ τήν κατάργηση τῶν ἐθνικῶν θυσιῶν, τό κλείσιμο τῶν ναῶν καί τήν ἀπομάκρυνση τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης ἀπό τή Ρωμαϊκή Σύγκλητο, θά χαρακτήριζαν μᾶλλον μία μή φιλική διάθεση πρός τήν παλαιά θρησκεία. Παρ᾽ ὅλα αὐτά, ὁ ἴδιος δέν προχώρησε σέ μία περαιτέρω καί πιό βαθιά θρησκευτική μεταρρύθμιση, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τήν στάση τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς πού ἐπέδειξε κατά τήν ἐπίσκεψή του στή Ρώμη τό 357[17].

Οἱ ἐν λόγῳ ἐνέργειες τοῦ Κωνστάντιου ἀναιρέθηκαν ἀπό τόν Ἰουλιανό (361-363 μ.Χ), ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκοντας μία σαφή ἀναδιοργάνωση τῆς εἰδωλολατρίας, παραχώρησε ἰδιαίτερα προνόμια καί ἀποζημιώσεις στά ἐθνικά θρησκευτικά ἱδρύματα καί τούς λειτουργούς τους, ἄνοιξε πάλι τούς ναούς καί ἀποκατέστησε τίς θυσίες καί τούς βωμούς, συμπεριλαμβανομένου καί αὐτοῦ τῆς Νίκης στήν Σύγκλητο[18].

Στή συνέχεια, ὁ Ἰοβιανός, κατά τή σύντομη διάρκεια τῆς αὐτοκρατορίας του (363-364 μ.Χ), ἐνῶ ἀποκατέστησε τή Χριστιανική Ἐκκλησία στή θέση πού εἶχε κατά τήν ἐποχή τοῦ Κωνσταντίνου καί τῶν διαδόχων του, μετά τίς διώξεις τοῦ Ἰουλιανοῦ, δέν προχώρησε σέ ἄλλα μέτρα καί γιά τίς δύο πλευρές[19].

Ἡ ἴδια πολιτική θρησκευτικῆς ἀνοχῆς ἀκολουθήθηκε καί ἀπό τόν Βαλεντινιανό τόν Α΄ (364-375 μ.Χ), κατά τήν ἐποχή τοῦ ὁποίου, ὁ βωμός τῆς Νίκης λειτουργοῦσε, ὅπως κατά τήν ἀρχαιότητα, στήν εἴσοδο τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου[20].

Ἡ μεγάλη ἀλλαγή ἔρχεται μετά τόν θάνατό του στήν ἐποχή τοῦ Γρατιανοῦ (375-383 μ.Χ). Τόν νεαρό αὐτοκράτορα ἀπασχολοῦσε ἰδιαίτερα ἡ ἀνθοῦσα στή Ρώμη ἐθνική θρησκεία, ἡ ὁποία ἐμμέσως ἀλλά μέ σαφῆ τρόπο, ἔτεινε νά παρουσιάζεται ὡς ἡ κύρια θρησκεία τοῦ κράτους[21].

Προκειμένου νά καταστείλει αὐτή τήν τάση, ὁ Γρατιανός καί ἐν γνώσει τοῦ Ἐπισκόπου Μιλάνου Ἀμβροσίου, τόν ὁποῖο θεωροῦσε ὡς πνευματικό πατέρα καί ὁδηγό[22], προχώρησε τό 382 στήν ἔκδοση δύο διαταγμάτων, τά ὁποῖα ἀφοροῦσαν: τό μέν πρῶτο, στόν περιορισμό τῶν οἰκονομικῆς φύσεως κυρίως προνομίων τῶν εἰδωλολατρικῶν ἱερῶν καί ναῶν, ὅπως φοροαπαλλαγές καί κρατικές ἐπιχορηγήσεις, τό δέ δεύτερο στήν ἀπομάκρυνση τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης, τοῦ κατ᾽ ἐξοχήν συμβόλου τῆς πιστότητας τῆς Ρώμης στήν ἀρχαία θρησκεία, ἀπό τήν Σύγκλητο[23]. Μέ αὐτά τά μέτρα δέν ἀπαγορεύτηκε τό δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης ἄσκησης τῶν θρησκευτικῶν

[17] Vasiliev, A. A., *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας,* ἐκδ. Μπεργαδῆ, τόμ. 1ος, σ. 91-92· Latourette, σ. 176.

[18] Latourette, σ. 178-179· Vasiliev, σ. 96-98.[19] Latourette, σ. 180· Vasiliev, σ. 105.

[20] Latourette, σ. 180· Vasiliev, σ. 105.

[21] Dudden, σ. 243.

[22] Labriolle, σ. 360.

[23] Latourette, σ. 181.

καθηκόντων ἤ πεποιθήσεων, ὅσων ἀνῆκαν στόν εἰδωλολατρικό χῶρο, ἀλλά ἀποσυνδέθηκε ἡ ἐθνική θρησκεία ἀπό τήν ἐπίσημη κρατική υἱοθέτησή της μέ τήν μή συνέχιση τῶν κρατικῶν ἐπιδομάτων γιά τήν ὑποστήριξή της.

Ἡ ἀντίδραση τῶν ἐθνικῶν Συγκλητικῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τήν πλειοψηφία τῆς Συγκλήτου ἦταν ἄμεση. Ἡ βασική ἀφορμή αὐτῆς τῆς ἀντίδρασης ἦταν ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ βωμοῦ πρός τιμή τῆς θεᾶς Νίκης ἀπό τήν Σύγκλητο. Ὁ ἐν λόγῳ βωμός, στόν ὁποῖο ἦταν ἔθιμο νά καίγεται θυμίαμα κατά τήν εἴσοδο στό κτίριο τῆς Συγκλήτου, εἶχε καταστεῖ τό ἔμβλημα τῆς ἰσχυρῆς εἰδωλολατρικῆς μερίδας τῶν συγκλητικῶν, ἡ ὁποία εἶχε παραμείνει τό προπύργιο τοῦ ἀριστοκρατικοῦ συντηρητισμοῦ. Ὁ εἰδωλολάτρης συγκλητικός καί ρήτορας Σύμμαχος, ὡς princeps senatus, ἐστάλη ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Συγκλητικῶν, πρός τόν αὐτοκράτορα Γρατιανό, ὁ ὁποῖος τότε εὑρίσκετο στό Μιλάνο, μέ τό αἴτημα τῆς μή ἐφαρμογῆς τῆς ἐν λόγῳ ἀπόφασης. Ἡ ἀντίδραση τῶν χριστιανῶν συγκλητικῶν στήν κίνηση τῶν συναδέλφων τους, ἐκφράστηκε πρός τόν πάπα Δάμασο, ὁ ὁποῖος μέ τή σειρά του ἐνημέρωσε σχετικά τόν ἐπίσκοπο Μιλάνου Ἀμβρόσιο καί μέ τήν παρέμβασή του καί τήν ὑποστήριξη τῶν χριστιανῶν τοῦ παλατιοῦ, ἡ ἐπιτροπή τῶν ἐθνικῶν συγκλητικῶν δέν ἔγινε δεκτή ἀπό τόν αὐτοκράτορα. Μέ τήν παρέμβαση τοῦ Ἀμβροσίου, ὁ Σύμμαχος δέν κατόρθωσε νά γίνει δεκτός ἀπό τόν Γρατιανό, ὁ ὁποῖος ὡστόσο δολοφονήθηκε τόν Αὔγουστο τοῦ 383[24]. Ταυτόχρονα, τήν ἴδια ἐποχή λόγῳ καιρικῶν συνθηκῶν καταστράφηκαν οἱ σοδειές τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἰσπανίας καί τῆς κεντρικῆς Ἰταλίας μέ ἀποτέλεσμα νά πληγοῦν οἱ προμήθειες τροφοδοσίας ὄχι μόνο τῶν Ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἀλλά καί αὐτῆς τῆς πρωτεύουσας. Ἡ ἀπειλή λιμοῦ, προκάλεσε ἔντονη ἀναστάστωση στόν πληθυσμό τῆς Ρώμης, καί οἱ ἀρχές μέ τό φόβο βίαιων ἀντιδράσεων προχώρησαν σέ δραστικά μέτρα μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ρώμης μέ τήν ἀπομάκρυνση ὅλων τῶν ξένων πολιτῶν πού κατοικοῦσαν ἐκεῖ[25].

Μέ τήν οὐσιαστική ἄνοδο στό θρόνο τοῦ Δυτικοῦ κράτους τοῦ μόλις δωδεκάχρονου Βαλεντινιανοῦ Β΄, τόν ὁποῖο περιστείχιζε ἱκανή καί ἰσχυρή ὁμάδα εἰδωλολατρῶν, τό αἴτημα γιά τήν κατάργηση τῆς ἀντιπαγανιστικῆς νομοθεσίας τοῦ 382 ἐπανῆλθε. Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ ἡγετικές μορφές τῶν ἐθνικῶν ἀριστοκρατῶν καί συγκλητικῶν Πραιτεξτάτου καί Συμμάχου προβιβάστηκαν στά ἡγετικά ἀξιώματα τοῦ Πραιτωριανοῦ Ἔπαρχου τῆς Ἰταλίας καί τοῦ Ἔπαρχου τῆς πόλεως τῆς Ρώμης ἀντίστοιχα. Μέ μία νέα δυναμική αὐτοπεποίθησης, τήν ὁποία ὑπαγόρευαν αὐτές οἱ νέες συνθῆκες, τό καλοκαίρι τοῦ 384, ἀντιπροσωπεία ἐκ μέρους τῆς Συγκλήτου ἐπισκέφθηκε τόν αὐτοκράτορα, προκειμένου νά τοῦ γνωστοποιήσει τό αἴτημα της. Τό κείμενο τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ εἶχε συνταχθεῖ ἀπό τόν Σύμμαχο καί ἀναγνώστηκε στό παλάτι, προκαλώντας τόν γενικό θαυμασμό ὅλων, ἐθνικῶν καί Χριστιανῶν, τόσο γιά τήν ποιότητα τοῦ λόγου ὅσο καί τοῦ χαρακτήρα τοῦ περιεχομένου του[26], σέ σημεῖο πού θεωροῦνταν σχεδόν σίγουρη ἡ ἐπιστροφή στή Ρώμη μέ τήν θετική αὐτοκρατορική ἀπάντηση.

3. Τό ὑπόμνημα τοῦ Συμμάχου

Ὁ Σύμμαχος, ἀπευθύνει τό ὑπόμνημά του ἐκ μέρους τῆς Συγκλήτου, πρός τούς τρεῖς αὐτοκράτορες ὀνομαστικά, Βαλεντινιανό Β΄, Θεοδόσιο καί Ἀρκάδιο, ἄν καί οὐσιαστικά στόν πρῶτο, ἀφοῦ αὐτός ἦταν ὁ μόνος αὐτοκράτορας τῆς Δύσεως.

Ἔναρξη τοῦ κειμένου του, ἀποτελεῖ ἡ ἔκφραση τοῦ παραπόνου τῆς Συγκλήτου,

[24] Davies, σ. 918.

[25] Dudden, σ. 259-260.

[26] Lietzmann, Hans, *A History of the Early Church,* vol. IV, A Meridian Book, USA, 1961, σ. 76.

τό ὁποῖο γιά καιρό εἶχε μείνει ἀνέκφραστο, σχετικά μέ τήν ἄρνηση πρόσβασης πρός τόν αὐτοκράτορα Γρατιανό τῆς ἀντιπροσωπείας της, κατά τό 382, ἐξ ἀφορμῆς τῶν διάταξεών του περί τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ὁ Σύμμαχος, ἐπαναφέρει τό συγκεκριμένο περιστατικό, ἔχοντας ὑπ᾽ ὄψιν του τά νέα δεδομένα, τά ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀνέτειλαν μέ τό ἰσχυρό εἰδωλολατρικό περιβάλλον τοῦ αὐτοκράτορα. Διευκρινίζει ἀμέσως ὅτι δέν μεταφέρει μία ἁπλή ἀσυμφωνία προκειμένου νά κερδίσει τήν εὔνοια τοῦ Βαλεντινιανοῦ, μία τέτοια διαφωνία ἄλλωστε δέν θά μποροῦσε νά ζημιώσει τήν πολιτεία, οὔτε ἀποβλέπει στό προσωπικό του συμφέρον εἰς βάρος τῆς αὐτοκρατορικῆς τιμῆς. Ἡ προάσπιση τῆς τελευταίας ἀποτελεῖ τήν πρώτιστη καί βασική ἐπιδίωξη τῆς Συγκλήτου[27].

Σέ αὐτό τό κλῖμα καί ἔχοντας προετοιμάσει τό ἀκροατήριό του, ὁ Πρόεδρος τῆς Συγκλήτου, διατυπώνει τό αἴτημά του: «Ζητᾶμε τήν ἀποκατάσταση τῶν θρησκευτικῶν συνθηκῶν, ὑπό τῶν ὁποίων εὐνοήθηκε ἕως τώρα τό κράτος. Ἄς ὑπολογιστεῖ ἡ γνώμη τῶν αὐτοκρατόρων πού ὑποστήριξαν καί ἐξέφρασαν τήν ἄποψη κάθε μερίδας. Ὁ ἕνας ἀκολούθησε τά ἔθιμα τῶν προγόνων του. Ὁ ἄλλος δέν τά κατήργησε. Ἐάν ἡ παλαιά θρησκεία δέν θεωρεῖται ὡς προηγούμενο, ἄς λειτουργήσει ὡς προηγούμενο ἡ συμφωνία τῶν προγενέστερων αὐτοκρατόρων σέ αὐτό τό θέμα»[28].

Ἀφοῦ ἔθεσε τούς δύο πρώτους ἄξο-νες στόν λόγο του, τήν εὐημερία τοῦ κράτους ὑπό τό καθεστώς τῆς παλαιᾶς θρησκείας καί τήν συμφωνία τῶν προγενεστέρων αὐτοκρατόρων, Ἰουλιανοῦ καί Βαλεντινιανοῦ Α΄, στήν ὁποία καί προσπαθεῖ νά δώσει κύρος παραδόσεως, θά ἀνεβάσει ἕναν ἀκόμη ἀναβαθμό τόν λόγο του. Θά ἐπικαλεστεῖ τή δύναμη καί τήν προστασία τῆς θεᾶς Νίκης. «Ποιός εἶναι τόσο φίλος μέ τούς βαρβάρους, ὥστε νά μήν ἐπιθυμεῖ ἕνα βωμό στήν Νίκη;... Ἀρνεῖσαι νά ἔχεις μία προστασία ἡ ὁποία εἶναι φιλική πρός τούς θριάμβους σου;» Ἀφοῦ συνδέσει τό ὄνομα τῆς Νίκης ὡς οἰωνό τῆς αὐτοκρατορικῆς φήμης θά παροτρύνει τόν ἡγεμόνα, νά μήν ἀφήσει κανέναν νά ἀρνηθεῖ τήν τιμή σέ αὐτό πού ἀναγνωρίζει ὅτι εἶναι ἐπιθυμητό[29]. Ὑπενθυμίζει ὅτι οἱ σχέσεις του μέ τούς βαρβαρικούς λαούς δέν ἦσαν τόσο φιλικές, ὥστε νά τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀπομακρύνει ἤ νά ἀπορρίπτει τήν προστασία τῆς Νίκης. Ἡ ἄρση ὡς ἐκ τούτου τοῦ βωμοῦ της ἀπό τήν Σύγκλητο χαρακτηρίζεται ἀπό τόν Σύμμαχο ὡς κακός οἰωνός.

Δίνοντας ἕναν προσωπικό τόνο στό αἴτημά του, πού τό ἐνισχύει ἀποβλέποντας στήν συναισθηματική φόρτιση, θά συνεχίσει: «Ἐπίτρεψέ μας σέ ἱκετεύουμε, ὡς γηραιοί ἄνδρες νά ἀφήσουμε στούς μεταγενεστέρους μας αὐτό πού ὡς παιδιά παραλάβαμε. Ἡ ἀγάπη πρός τό ἔθιμο εἶναι μεγάλη»[30]. Ταυτόχρονα θίγει τό ζήτημα τῆς λειτουργικότητας τῆς παρουσίας καί χρήσης τοῦ βωμοῦ στόν συγκεκριμένο χῶρο: «Ποῦ θά ὀρκιζόμαστε γιά νά ὑπακοῦμε στούς νόμους καί τίς διαταγές σου; Μέ ποιά θρησκευτική τελετή θά δεσμεύεται αὐτός πού θέλει νά ἐξαπατήσει, ὥστε νά μήν καταθέτει ψεύδη; Ἡ αἴσθηση τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ μέ αὐτόν τόν τρόπο, παρά τό ὅτι ὁ Θεός εἶναι παντοῦ, θά εἶναι ἡ πιό δυνατή ἐπιρροή γιά τήν ἀποφυγή τῆς ἁμαρτίας»[31].

Μνημονεύει τήν ὕστερη πολιτική θρησκευτικῆς ἀνοχῆς τοῦ Κωνστάντιου, προβάλλοντάς τον ὡς παράδειγμα, γιά νά ἐνισχύσει τήν ἐπιχειρηματολογία του: «Ἄν καί ὁ ἴδιος ἀκολουθοῦσε ἄλλη θρησκεία, διατήρησε γιά τήν αὐτοκρατορία τή δική της, γιατί ὁ κάθε ἕνας ἔχει τά δικά του ἔθιμα, κάθε ἕνας ἀκολουθεῖ τά δικά του λατρευτικά

[27] *Relatio Symmachi Urbis Praeficti,* 1, 2, PL 16, 966B-966C.

[28] *Relatio,* 3, PL 16, 966C-967A.

[29] *Relatio,* 4, PL 16, 967A.

[30] *Relatio,* 5, PL 16, 967B.

[31] *Relatio,* 6, PL 16, 967B.

τυπικά. Ὁ θεῖος Νοῦς ἔχει διανείμει στίς διάφορες πόλεις διαφορετικούς φρουρούς καί διαφορετικές λατρεῖες. Ὅπως σέ κάθε ἄνθρωπο εἶναι διαφορετική ἡ ψυχή ὅταν γεννιέται, ἔτσι σέ κάθε λαό ἡ δύναμη τοῦ πεπρωμένου του. Καί ἐν προκειμένῳ ἔρχεται ἡ μαρτυρία ὅλων τῶν ἀγαθῶν πού εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξη γιά τόν ἄνθρωπο νά σέβεται τούς θεούς. Γιατί ἀφοῦ ὁ νοῦς μας εἶναι στό σκοτάδι, ἀπό ποῦ καλύτερα μποροῦμε νά ἔχουμε τή γνώση τῶν θεῶν παρά ἀπό τήν ἀνάμνηση καί τήν μαρτυρία τῆς εὐημερίας πού μᾶς παρέχουν; Ἐάν ἡ μακροχρόνια περίοδος διάρκειας κυρώνει τά θρησκευτικά ἔθιμα, θά πρέπει νά ἀκολουθήσουμε τήν πίστη τόσων αἰώνων καί τούς προγόνους μας, ὅπως καί αὐτοί τούς δικούς τους»[32].

Ἡ συνέχεια τοῦ λόγου τοῦ Συμμάχου, κλιμακώνεται σέ λυρισμό καί ζωντάνια, ὅταν ἡ Ρώμη ἡ ἴδια καλεῖται ἀπό τήν γραφίδα του, μέ τόνους θρηνητικῆς ἱκεσίας, νά καταθέσει τήν μαρτυρία της στό αὐτοκρατορικό παλάτι τοῦ Μιλάνου: «Ἄριστοι τῶν πριγκήπων, πατέρες τῆς χώρας σας, σεβαστεῖτε τά χρόνια μου, τά ὁποῖα μοῦ χάρισε ἡ ἐκτέλεση τῶν εὐσεβῶν θρησκευτικῶν μου καθηκόντων. Ἀφῆστε με νά χρησιμοποιήσω τίς ἀρχαῖες τελετές, διότι δέν μετανιώνω γι᾽ αὐτές. Ἀφῆστε με νά ζήσω σύμφωνα μέ τόν δικό μου τρόπο, διότι εἶμαι ἐλεύθερη. Αὐτή ἡ λατρεία ὑπέταξε τόν κόσμο στούς νόμους μου. Αὐτές οἱ ἱερές τελετές ἀπώθησαν τόν Ἀννίβα ἀπό τά τείχη μου καί τούς Γαλάτες ἀπό τό Καπιτώλιο. Γι᾽ αὐτό τόν λόγο διατηρήθηκα, ὥστε νά κατηγορηθῶ στήν γηραιά μου ἡλικία; Θά σκεφτῶ αὐτό τό ὁποῖο θεωρεῖται ἀναγκαῖο ὅτι πρέπει νά γίνει, ὡστόσο, ἀργή καί ἐπονείδιστη εἶναι ἡ ὅποια μεταβολή τῆς γηραιᾶς ἡλικίας»[33].

Μετά ἀπό αὐτήν τήν ὁμολογία τῆς Ρώμης, ὁ ἐπιφανής ἀξιωματοῦχος, θά παρουσιάσει μία νέα διάσταση στό αἴτημά του: «Παρακαλοῦμε λοιπόν γιά τήν εἰρήνευση πρός τούς Θεούς τῶν πατέρων καί τῆς χώρας μας. Εἶναι δίκαιο νά θεωρηθεῖ ὅτι ὅλοι αὐτό πού πιστεύουν εἶναι ἕνα. Κοιτάζουμε τά ἴδια ἀστέρια, ὁ οὐρανός εἶναι κοινός, ὁ ἴδιος κόσμος μ�ς περιβάλλει. Τί διαφορά ἔχει μέ ποιούς τρόπους ὁ κάθε ἕνας ἀναζητᾶ τήν ἀλήθεια; Δέν μποροῦμε νά φτάσουμε σέ ἕνα τέτοιο μυστικό, μόνο ἀπό ἕνα δρόμο»[34].

Ὁ Σύμμαχος παροτρύνει τόν Βαλεντινιανό, νά ἀποφύγει τό παράδειγμα τοῦ Κωνστάντιου στήν ἀπομάκρυνση τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης, νά ἀποκαταστήσει τά πράγματα καί νά μιμηθεῖ τήν ὑπόλοιπη πολιτική του μέ τήν ὁποία δέν περιόρισε τά προνόμια τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν καί τῶν ἑστιάδων παρθένων. Μέ ἐπιχειρήματα ἀνάλογα μέ αὐτά πού ἔχει χρησιμοποιήσει γιά τήν περίπτωση τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης, καί στήν προσπάθειά του νά ἀμβλύνει τυχόν ἀντιδράσεις, τονίζει τόσο τήν ἀρχαιότητα τῆς συνήθειας στήριξης τῶν ἐθνικῶν λατρευτικῶν ἱδρυμάτων, ὁπότε ὁ αὐτοκράτορας δέν θά προβεῖ σέ μία νέα πράξη ἀλλά στήν ἀποκατάσταση τῆς ρωμαϊκῆς παραδόσεως, ὅσο καί τό θετικό ἀποτέλεσμα τῆς ἀποφυγῆς τῆς τιμωρίας ἀπό μέρους τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἔδειξαν τήν δυσαρέσκειά τους μέ τίς καταστροφικές συνέπειες στή σοδειά τοῦ 383, ἕνα χρόνο δηλ. μετά τήν ἔκδοση ἀπό τόν Γρατιανό τῶν ἀντίστοιχων ἀντιπαγαντιστικῶν διαταγμάτων[35].

Ὁ Σύμμαχος εὔχεται οἱ ἀόρατοι προστάτες ὅλων τῶν θρησκευτικῶν ὁμάδων νά φρουροῦν τούς αὐτοκράτορες καί νά εἶναι φιλικοί πρός τό μέρος τους, «αὐτοί πού στήν ἀρχαιότητα ἦσαν βοηθοί τῶν προγόνων τους νά ὑπερασπίζονται αὐτούς καί νά λατρεύονται ἀπό τούς ὀπαδούς τους»[36].

Πρός τό τέλος τοῦ ὑπομνήματός του, ὁ Ἔπαρχος Ρώμης προχωρεῖ καί σέ ἕνα

[32] *Relatio,* 8, PL 16, 968A.

[33] *Relatio,* 9, PL 16, 969A.

[34] *Relatio,* 10, 969A.

[35] *Relatio,* 11-15, PL 16, 969B-971A.

[36] *Relatio,* 17, PL 16, 971B.

ἀκόμη, ψυχολογικοῦ τύπου αὐτή τή φορά, ἐπιχειρήμα παρουσιάζοντας τήν δυσαρέσκεια τοῦ νεκροῦ πατέρα τοῦ αὐτοκράτορα ὅταν δέχεται τά δάκρυα καί τόν θρῆνο τῶν ἱερέων ἐξ αἰτίας τῆς παραβίασης μίας συνθήκης, τήν ὁποία ὁ ἴδιος διατήρησε[37].

Ὁ ἐπίλογός του ἀποτελεῖ παρότρυνση πρός τόν Βαλεντινιανό νά διορθώσει τό ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του Γρατιανοῦ, γιά τό ὁποῖο εὐθύνονται ἄλλοι σύμβουλοί του, καθώς ἐπιμελῶς φρόντισαν νά μήν πληροφορηθεῖ γιά τήν δυσαρέσκεια τῆς Συγκλήτου ἐξ αἰτίας τῶν ἐπίμαχων διατάξεων τοῦ 382. Γιά τόν λόγο αὐτό καί ἐξ αἰτίας τῆς ἀρχαιότητος ὅσων κλωνίζονται, σύμφωνα μέ τόν Σύμμαχο, ὁ αὐτοκράτορας δέν θά ἔπρεπε νά διστάσει στό νά καταργήσει αὐτό πού ἀποδείχθηκε ὅτι δέν ἦταν οὐσιαστικά ἔργο τοῦ ἀδελφοῦ του[38].

4. Οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἀμβροσίου

Ἡ ὅλη διαδικασία τῆς ἀποστολῆς πρός τόν αὐτοκράτορα, τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ὁποίας ἡγεῖτο ὁ Σύμμαχος, εἶχε ὀργανωθεῖ μέ μυστικότητα, ἔτσι ὥστε νά μήν πληροφορηθοῦν σχετικά οἱ χριστιανοί καί κυρίως ὁ οἰκεῖος Ἐπίσκοπος Μιλάνου Ἀμβρόσιος. Βασική ἐπιδίωξη ἦταν οἱ διαφωνοῦντες μέ τό εἰσηγούμενο αἴτημα τῆς ἀντιπροσωπείας, νά βρεθοῦν πρό τετελεσμένων γεγονότων.

Ὅταν τό ὑπόμνημα τοῦ Συμμάχου διαβάστηκε στήν αὐλή προκάλεσε τόν γενικό θαυμασμό τόσο τῶν ἐθνικῶν ὅσο καί τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατορικῶν συμβούλων μέ ἀποτέλεσμα νά εἰσηγηθοῦν στόν αὐτοκράτορα τήν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος. Σέ αὐτή τή φάση, πληροφορήθηκε τά τεκτενόμενα στό παλάτι ὁ Ἀμβρόσιος· ὅταν δηλ., εἶχε ἤδη διαμορφωθεῖ τό θετικό κλῖμα ὑπέρ τῶν ἐθνικῶν καί λίγο πρίν τήν ἐπίσημη καί ἀναμενόμενη ὑπέρ αὐτῶν, ἔκδοση τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀποφάσεως[39].

Ὁ κατεπείγων χαρακτήρας τῆς κατάστασης ἐμπόδιζε τόν Ἐπίσκοπο Μιλάνου νά συγκαλέσει Σύνοδο, ὥστε νά ἀποσταλεῖ ἀπαντητική συνοδική ἀπόφαση πρός τόν αὐτοκράτορα καί προέβη ὁ ἴδιος στήν ἄμεση σύνταξη καί ἀποστολή σχετικοῦ κειμένου πρός αὐτόν[40].

Ὁ Ἀμβρόσιος δέν γνώριζε τό ἀκριβές περιεχόμενο τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Συμμάχου, ἴσως μόνο σέ γενικές γραμμές σύμφωνα μέ ὅ,τι θά τόν εἶχαν πληροφορήσει σχετικά μέ τόν πυρήνα τοῦ αἰτήματος, βρίσκεται ὅμως δεδομένα, χρονικά πίσω ἀπό τά γεγονότα. Ἡ αἴσθηση αὐτή καί ἡ ἀναγκαιότητα τῆς χωρίς περιθώρια ἀντίδρασης καθιστᾶ κατανοητό τόν χαρακτήρα γραφῆς καί τό ἔντονο τοῦ ὕφους της.

Ἤδη ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐπιστολῆς προσδιορίζεται τό πλαίσιο στό ὁποῖο θά κινηθεῖ ὁ Ἀμβρόσιος. Ἀπευθύνεται πρός τόν αὐτοκράτορα, τοῦ ὑπενθυμίζει ὅμως, ὅτι, ὅπως στόν ἴδιο ὑποτάσσονται οἱ βασιλεῖς τοῦ κόσμου, τό ἴδιο καί αὐτός ὑποτάσσεται καί ὀφείλει νά ὑπηρετεῖ «τόν παντοδύναμο Θεό» καί τήν μία ἁγία πίστη· καί αὐτό διότι ἡ ἐγγύηση τῆς σωτηρίας εἶναι ἡ ἐν ἀληθείᾳ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ τῶν Χριστιανῶν στόν ὁποῖο ἀνήκουν τά πάντα. Αὐτός μόνος εἶναι ὁ ἀληθινός Θεός ὁ ὁποῖος λατρεύεται ἀπό τά βάθη τῆς καρδιᾶς, ἐνῶ οἱ θεοί τῶν ἐθνῶν δέν εἶναι παρά δαιμόνια[41].

Ἀφοῦ ἔχει ἐπισημάνει τήν ὀφειλόμενη στάση ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καί προσδιορίσει τήν σωτηρία, ὡς ὁμολογία καί λατρεία αὐτοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὁ Ἐπίσκοπος Μιλάνου ἐκφράζει τήν ἀπορία του, γιά τό πῶς εἶναι δυνατόν αὐτός ὁ αὐτοκράτορας,

[37] *Relatio,* 17, PL 16, 971B.

[38] *Relatio,* 18, PL 16, 971C.

[39] Τό γεγονός τῆς εἰδοποίησης τοῦ Ἀμβροσίου, κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθῆκες, δίνει ἔδαφος στήν ὑπόθεση, ὅτι προφανῶς θά ὑπῆρξαν ἀντιδράσεις, ὅμως ἐπειδή θά ἦταν σαφής ἡ μειοψηφία τους δέν ἐκδηλώθηκαν. Ἡ ἐνημέρωση ἑπομένως τοῦ Ἐπισκόπου Μιλάνου φαίνεται νά ἦταν ἡ τελευταία ἐλπίδα γιά ἕνα ζήτημα, τοῦ ὁποίου ἴσως καί οἱ χριστιανοί τοῦ παλατιοῦ δέν εἶχαν φανταστεῖ ὅτι θά ἔπαιρνε αὐτή τήν τροπή.

[40] Ἀμβροσίου, *Ἐπιστολή XVII,* 10, PL 16, 963C.

[41] *Ἐπιστολή XVII,* 1, PL 16, 961B.

ὄντας Χριστιανός, νά προβεῖ σέ πράξεις πού δηλώνουν τήν ἐπανασύσταση τῆς εἰδωλολατρείας. Ἡ προγενέστερη ἱστορία, ὅπως γράφηκε ἀπό τό παγανιστικό περι-βάλλον μέ τήν χριστιανική αἱματοχυσία τῶν πρώτων αἰώνων μέχρι καί τήν συμπε-ριφορά τοῦ Ἰουλιανοῦ πρός τήν Ἐκκλησία, καθιστᾶ ἀδύναμο τό ὅποιο ἐπιχείρημά τους γιά ἄνιση ἀντιμετώπιση ἀπό τήν πολιτεία. Κατά τόν Ἀμβρόσιο, ἀκόμη καί ἄν ὁ Κωνστάντιος καί ὁ Γρατιανός δέν εἶχαν προχωρήσει στά ἀνάλογα διατάγματα, αὐτό ὄφειλε νά τό πράξει ὁ Βαλεντινιανός, πόσο μᾶλλον νά τά ἀνα-στείλει καί νά σηματοδοτήσει τήν ἔναρξη μίας φιλοπαγανιστικῆς πολιτικῆς[42].

Μέ στόχο τήν διάσπαση τοῦ γενι-κοῦ θετικοῦ κλίματος, ἱκετεύει τόν αὐτοκράτορα νά μήν παρασυρθεῖ οὔτε ἀπό τούς ἐπιφανεῖς εἰδωλολάτρες συμβούλους του, οὔτε ἀπό τούς κατ᾽ ὄνομα Χριστιανούς, διότι ἡ συναίνεσή του στά παρουσιαζόμενα αἰτήματα, θά ἰσοδυναμοῦσε μέ προσφορά θυσίας ἀπό μέρους του πρός τα εἴδωλα[43]. Ὁ ἴδιος τόν συμβουλεύει νά δέχεται τά ἀγαθά πού μπορεῖ νά λάβει ἀπό ἐξέχουσες προσωπικότητες, εἶναι ἀδιαπραγμάτευτη ὡστόσο ἡ ἐπιλογή τοῦ Θεοῦ[44].

Ἀφοῦ ἔχει ἐπισημάνει αὐτό τό κριτήριο λειτουργίας, ὁ Ἀμβρόσιος δύο φορές ἀπευθύνεται πρός τόν αὐτοκράτορα προκαλώντας τήν πίστη του: «Ἐγώ ὡς ἱερέας τοῦ Χριστοῦ ἐπικαλοῦμαι τήν πίστη σου[45], ... καί πάλι ἐπικαλοῦμαι τήν πίστη σου, ἐπικαλοῦμαι τά συναισθήματά σου νά μήν ἀποφασίσεις σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία τῶν ἐθνικῶν, οὔτε νά γίνεις ἔνοχος ἱεροσυλίας βάζοντας τήν ὑπογραφή σου σέ μία τέτοια ἔγκριση. Ἀνέφερε τό ζήτημα σέ παρακαλῶ στόν πατέρα τῆς εὐσέβειάς σου, τόν αὐτοκράτορα Θεοδόσιο, τόν ὁποῖο γνωρίζω ὅτι συμβουλεύεσαι σέ ὅλα τά σημαντικά θέματα. Τίποτε δέν εἶναι πιό σημαντικό ἀπό τή θρησκεία, τίποτε δέν εἶναι ὑψηλότερο ἀπό τήν πίστη. Ἐάν ἦταν μία πολιτική ὑπόθεση τό δίκαιο τῆς ἀπάντησης θά ἀνῆκε στήν ἀντίθετη μερίδα, εἶναι ὅμως θρησκευτική ὑπόθεση καί ἐγώ ὡς ἐπίσκοπος κάνω ἔκκληση σέ σένα. ...Σέ βεβαιώνω, ὅτι ἐάν ἀποφασισθεῖ κάτι διαφορετικό, ἐμεῖς οἱ ἐπίσκοποι δέν μποροῦμε νά τό δεχθοῦμε ἀπαθῶς καί νά μήν δώσουμε σημασία. Μπορεῖ νά ἔρθεις στήν Ἐκκλησία ἀλλά εἴτε δέν θά βρεῖς ἱερέα ἐκεῖ ἤ θά βρεῖς κάποιον πού δέν θά σέ δεχθεῖ. Τί θά ἀπαντήσεις στόν ἱερέα ὅταν σοῦ πεῖ: Ἡ Ἐκκλησία δέν ἐπιθυμεῖ τά δῶρα σου, διότι ἔχεις στολίσει μέ προσφορές τούς ναούς τῶν ἐθνικῶν. Ὁ βωμός τοῦ Χριστοῦ ἀπορρίπτει τίς προσφορές σου διότι κατασκεύασες βωμό τῶν εἰδώλων, τόν κατασκεύασες μέ τόν λόγο σου, μέ τά χέρια σου, μέ τήν ὑπογραφή σου, μέ τήν πράξη σου. Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ἀρνεῖται καί ἀπορρίπτει τήν διακονία σου γιατί ἔχεις ὑπηρετήσει τά εἴδωλα· διότι αὐτός εἶναι που σοῦ λέγει: "οὐ δύνασαι δυσί κυρίοις δουλεύειν". Τί θά ἀπαντήσεις σέ αὐτά τά λόγια; Ὅτι αἰτία τῆς ἁμαρτίας σου ἦταν ἡ νεανική σου ἡλικία; Στήν πίστη δέν ἀναγνωρίζεται παιδική ἡλικία, διότι ἀκόμη καί μικρά παιδιά ἔχουν ὁμολογήσει ἄφοβα τόν Χριστό ἐνώπιον τῶν διωκτῶν τους»[46].

Στήν συνέχεια, δίνοντας μία διαφορετική ἐκδοχή στό ἐπιχείρημα πού χρησιμοποίησε καί ὁ Σύμμαχος ἐπικαλούμενος τή μνήμη τοῦ Γρατιανοῦ καί τοῦ Βαλεντινιανοῦ Α΄, ὁ ἐπίσκοπος Μιλάνου θά τόν φέρει

[42] *Ἐπιστολή XVII,* 5, PL 16, 962A.

[43] *Ἐπιστολή XVII,* 8, PL 16, 963A. Ἡ ἔμμεση διάκριση μεταξύ τῶν χριστιανῶν, στήν ὁποία προβαίνει ὁ Ἀμβρόσιος, σέ χριστιανούς καί σέ κατ' ὄνομα χριστιανούς ἀποδυναμώνει τήν θετική ἀντιμετώπιση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Συμμάχου ἀπό τούς παρόντες χριστιανούς συμβούλους τοῦ αὐτοκράτορα, οἱ ὁποῖοι παρουσιάζονται οὐσιαστικά ὡς νά μήν ἔχουν καμία σχέση μέ τήν πίστη στό Θεό, στόν ὁποῖο ὑποτάσσονται ὄχι μόνον οἱ ἁπλοί πιστοί, ἀλλά καί οἱ πολιτικοί ἄρχοντες. Μέ αὐτόν τόν τρόπο καθιστᾶ ἀνίσχυρη τήν ὅποια «χριστιανική» ἄποψη ὑπέρ τῆς ἐπανίδρυσης τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης ἀναδεικνύοντας σαφῶς τόν εἰδωλολατρικό χαρακτήρα μιᾶς τέτοιας ἀπόφασης. Ἡ ἑρμηνεία αὐτή ἐνισχύεται ἀπό τή συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς, στήν ὁποία τονίζεται ἡ πίστη ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς καί κριτήριο τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀποφάσεων, τή στιγμή πού προέρχονται ἀπό χριστιανούς ἡγέτες.

[44] *Ἐπιστολή XVII,* 6, PL 16, 962B.

[45] *Ἐπιστολή XVII,* 10, PL 16, 963B.

[46] *Ἐπιστολή XVII,* 12-15, PL 16, 964B-965A.

ἀντιμέτωπο ὄχι ἁπλά μέ τήν ἀπογοήτευση πού προκαλεῖ στόν νεκρό ἀδελφό του, ὁ ὁποῖος στάθηκε ὑπέρμαχος τῆς πίστεως ἀλλά μέ τήν ἀπόλυτη προσβολή τῆς μνήμης του. Ὁ Βαλεντινιανός θά εἶναι αὐτός πού θά διαγράψει τήν ὑστεροφημία τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ του ἀλλά θά προχωρήσει καί στήν οὐσιαστική καταδίκη του, πού ξεπερνᾶ καί αὐτόν τόν θάνατο, ἀφοῦ θά καταδικάσει ὅ,τι πιό πολύτιμο ὑπῆρχε γιά τόν Γρατιανό, δηλ. ἡ πίστη του. «Κινδυνεύω ἀπό τό πρόσωπό σου», εἶναι οἱ λέξεις πού φέρεται νά τοῦ ἀπευθύνει ὁ Γρατιανός, σύμφωνα μέ τόν Ἀμβρόσιο. Μέ ἀνάλογο τρόπο προβάλλει καί ἡ φιγούρα τοῦ νεκροῦ Βαλεντινιανοῦ Α΄, δηλώνοντας πόσο ἔξω ἔπεσε ὁ γυιός του στήν ἐκτίμηση τοῦ προσώπου του. Διευκρυνίζει ὅτι δέν γνώριζε γιά τήν λειτουργία τοῦ βωμοῦ, διαφορετικά δέν θά ἐπέπτρεπε τή λειτουργία του, γιά νά καταλήξει: «Μέ ἔχεις ἀδικήσει, ἐάν μία ξένη δεισιδαιμονία καί ὄχι ἡ πίστη μου, διατήρησαν τήν αὐτοκρατορία»[47].

Στήν τελευταία παράγραφο, ὁ Ἀμβρόσιος θά ἐπανέλθει σέ αὐτό πού ἔθιξε ἤδη στήν ἀρχή τοῦ κειμένου του, στό θέμα δηλ., τῆς σχέσεως τοῦ αὐτοκράτορα μέ τόn Θεό καί τήν σωτηρία του: «Γι᾽ αὐτό τό λόγο, ὦ αὐτοκράτορα, ἀφοῦ καθίσταται σαφές ὅτι ὁποιαδήποτε ἀπόφαση τέτοιου εἴδους θά δημιουργήσει πρόβλημα στή σχέση σου μέ τόn Θεό ἀλλά καί μέ τόν ἀδελφό καί τόν πατέρα σου, σέ ἱκετεύω νά πράξεις αὐτό τό ὁποῖο γνωρίζεις ὅτι θά εἶναι ἐπ᾽ ὠφελείᾳ τῆς σωτηρίας σου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»[48].

Ἡ ἐπιστολή τοῦ Ἀμβροσίου, ἡ ὁποία ἀναγνώστηκε στήν αὐτοκρατορική αὐλή, λειτούργησε καταλυτικά στόν δεκατριάχρονο αὐτοκράτορα. Ἀποφάσισε νά μήν ἱκανοποιήσει τό αἴτημα τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας, μέ τήν συγκατάθεση καί τῶν παρόντων ἐθνικῶν, ἀλλά νά ἀκολουθήσει τή συμβουλή τοῦ Ἐπισκόπου Μιλάνου. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Ἀμβρόσιος ἔλαβε τό ὑπόμνημα τοῦ Συμμάχου, τό ὁποῖο εἶχε ζητήσει καί ἔστειλε καί δεύτερη ἐπιστολή μέ τήν ὁποία ἀναιροῦσε ἐπακριβῶς τούς βασικούς ἄξονες τοῦ ὑπομνήματος: τήν ἐπιθυμία τῆς Ρώμης νά ἀποκατασταθοῦν τά ἀρχαῖα λατρευτικά τυπικά, νά ἀποδωθοῦν ἐκ νέου τά προνόμια τῶν ἐθνικῶν ἱερέων καί τῶν ἑστιάδων παρθένων καί τήν ἀπόδοση στήν ἀντιπαγανιστική νομοθεσία, τοῦ λιμοῦ τοῦ 383[49].

Ὁ Ἀμβρόσιος στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς δεύτερης ἐπιστολῆς του, μέ ἔμμεσο τρόπο ἀναγνωρίζει τήν καλλιέπεια καί ρητορική ἱκανότητα τοῦ κειμένου τοῦ Συμμάχου καί φαίνεται νά ἀναγνωρίζει τόν λόγο γιά τόν ὁποῖο ὑπῆρξε ἡ θετική ἀντίδραση τοῦ παλατιοῦ στήν ἀναγνωσή του[50]. Ὁ ἴδιος θά σημειώσει, ἐπιχειρώντας ἐξ ἀρχῆς τήν ἀποδυνάμωση σέ συνολικό ἐπίπεδο τοῦ αἰτήματος τοῦ Συμμάχου: «Ἀπαντῶ μέ αὐτό τό κείμενο στίς τοποθετήσεις τοῦ ὑπομνήματος, κάνοντας μία μόνο παράκληση, νά μήν περιμένετε ἀπό ἐμένα κομψότητα γλώσσας ἀλλά τή δύναμη τῶν γεγονότων»[51]. Μέ αὐτό τόν τρόπο μεταθέτει τό κέντρο τῆς προσοχῆς ἀπό τήν καλλιέπεια τῆς γλώσσας στό περιεχόμενο τοῦ λόγου καί ἀπογυμνώνει τόν σκοπό τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Συμμάχου, πού συνίσταται στόν ἐξωβελισμό τῆς χριστιανικῆς πίστης ἀπό τά ὄργανα διοίκησης τοῦ κράτους.

Γιά τόν Ἀμβρόσιο ἡ Ρώμη δέν χαρακτηρίζεται ἀπό τά «θλιβερά καί θρηνητικά λόγια μέ τά ὁποῖα ζητᾶ τήν ἀποκατάσταση τῶν ἀρχαίων τυπικῶν της»[52], ἀλλά χρησιμοποιεῖ διαφορετικό λόγο: «Γιατί καθημερινά μέ μολύνετε μέ τό ἀνώφελο αἷμα τῶν ἀθώων κοπαδιῶν; Τά τρόπαια τῆς νίκης δέν ἐξαρτῶνται ἀπό τά ἐντόσθια τῶν ζώων ἀλλά ἀπό τή δύναμη αὐτῶν πού πολεμοῦν.

[47] *Ἐπιστολή XVII,* 15, PL 16, 965A-965C.

[48] *Ἐπιστολή XVII,* 17, PL 16, 966A.

[49] *Ἀμβροσίου, Ἐπιστολή XVIII,* 3, PL 16, 972C.

[50] *Ἐπιστολή XVIII,* 1, PL 16, 972A.

[51] *Ἐπιστολή XVIII,* 2, PL 16, 972B.

[52] *Ἐπιστολή XVIII,* 4, PL 16, 972C.

...Ἡ ἀξία ὕψωσε αὐτόν τόν νόμο τόν ὁποῖο ἡ θρησκεία δέν ἀπέρριψε... Ὁ Ἀφρικανός γνώρισε τόν θρίαμβο ὄχι μεταξύ τῶν βωμῶν τοῦ Καπιτωλίου ἀλλά μέσα στήν γραμμή τῆς μάχης τοῦ Ἀννίβα. Γιατί φέρνετε στήν ἐπιφάνεια τίς τελετές τῶν προγόνων; Μισῶ τίς τελετές τοῦ Νέρωνα. ...Δέν ἐρυθριῶ μέ τό νά ἀλλάξω μαζί μέ ὅλο τόν κόσμο στήν γηραιά μου ἡλικία. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ποτέ δέν εἶναι ἀργά γιά νά μάθει κανείς. Ἄς ντρέπεται αὐτή ἡ ἡλικία γιά ὅσα δέν μπορεῖ νά διορθώσει ἡ ἴδια. Δέν εἶναι τά χρόνια πού ἀξίζουν τόν ἔπαινο ἀλλά ὁ χαρακτήρας. Δέν εἶναι ντροπή τό νά περάσεις σέ καλύτερα πράγματα. Αὐτό μόνο ἔχω κοινό μέ τούς βαρβάρους, ὅτι ἀπό παλιά δέν γνώριζα τό Θεό. Οἱ θυσίες σας εἶναι ἕνα λατρευτικό τυπικό ραντισμοῦ μέ τό αἷμα τῶν θηρίων. Γιατί ἀναζητᾶτε τήν φωνή τοῦ Θεοῦ σέ νεκρά ζῶα; Ἐλᾶτε καί μάθετε στήν γῆ τόν οὐράνιο ἀγώνα• ἐδῶ ζοῦμε ἀλλά ὁ ἀγώνας μας εἶναι γιά ἐκεῖ. Ἀφῆστε αὐτόν τόν Θεό πού μέ δημιούργησε, νά μέ διδάξει τό μυστήριο τῶν οὐρανῶν καί ὄχι ὁ ἄνθρωπος πού δέν γνωρίζει οὔτε τόν ἑαυτό του. Ποιόν νά πιστέψω σχετικά μέ τόν Θεό, παρά τόν ἴδιο τόν Θεό; Πῶς μπορῶ νά πιστέψω ἐσᾶς πού ὁμολογεῖτε ὅτι δέν γνωρίζετε αὐτό πού λατρεύετε;»[53]

Μετά ἀπό αὐτήν τήν παράλληλη παρουσίαση τῆς Ρώμης ἀπό τήν πλευρά τοῦ Ἀμβροσίου, καί ἀναφορικά μέ τίς κρατικές ἐπιχορηγήσεις στίς ἑστιάδες παρθένους, ὁ ἐπίσκοπος Μιλάνου, θά μεταφέρει τό θέμα σέ πνευματικό ἐπίπεδο, ἐπικρίνοντας, μεταξύ ἄλλων, τήν ἔννοια τῆς ἀρετῆς ἡ ὁποία διαμαρτύρεται ἐπειδή δέν χρηματοδοτεῖται καί δέν ἀποτελεῖ στάση ζωῆς, ἐνῶ θά ἀναφερθεῖ καί στούς περιορισμούς πού ὑπάρχουν γιά τούς χριστιανούς ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι δέν εἶχαν τό δικαίωμα νά λαμβάνουν δωρεές σέ κανένα ἐπίπεδο[54]. Ὅπως ὁ ἴδιος θά ἐπισημάνει «κάνω αὐτή τή σύγκριση ὄχι γιά νά παραπονεθῶ ἀλλά γιά νά γνωστοποιήσω στούς ἐθνικούς αὐτό γιά τό ὁποῖο δέν παραπονοῦμαι. Προτιμῶ νά εἴμαστε φτωχότεροι σέ χρήματα ἀπό ὅτι φτωχότεροι στή χάρη τοῦ Θεοῦ»[55]. Θά τονίσει ταυτόχρονα ὅτι οἱ περιορισμοί, πού ἀφοροῦσαν μόνο θέματα τῶν ἐκτάσεων πού εἶχαν οἱ ναοί, ἔγιναν ὄχι γιά θέματα πίστεως ἀλλά διότι οἱ ἴδιοι οἱ ἐθνικοί δέν ἀξιοποίησαν γιά θρησκευτικούς λόγους αὐτά πού τώρα ἀπαιτοῦν ἐπικαλούμενοι αὐτούς τούς θρησκευτικούς λόγους[56].

Στήν ἐπίκληση τῶν ἀντιπαγανιστικῶν διατάξεων, ὡς αἰτίες γιά τή δυσαρέσκεια τῶν θεῶν πού εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τόν λιμό τοῦ 383, ὁ Ἀμβρόσιος θά ἐπισημάνει ὅτι δέν ἦταν ἡ πρώτη φορά πού ἕνα τέτοιο φαινόμενο συνέβαινε. Εἶχε συμβεῖ καί σέ περιόδους ἀκμῆς τῆς εἰδωλολατρίας, καί ὑπό ποικίλες συνθῆκες, ὁπότε ὅλο τό ἐπιχείρημα τῶν ἐθνικῶν παρουσιάζεται ὡς σαθρό ἀκόμα καί ἐπί τῇ βάσει τῆς δικῆς τους ἑρμηνείας[57].

Μέ αὐτή τή συνάφεια συνδέει καί τήν πρόταση τῶν ἐθνικῶν, νά προστατεύουν οἱ θεοί τόν αὐτοκράτορα ἀλλά νά λατρεύονται ἀπό τούς ἴδιους. Ὁ Ἀμβρόσιος, αὐτό τό χαρακτηρίζει ὡς χλευασμό πρός τούς χριστιανούς, ἀφοῦ οἱ ἐθνικοί θά ἐπικαλοῦνται τό ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα στή λατρεία τους, χωρίς τήν ἐντολή του. Αὐτό τό ἀντιμετωπίζει ὡς ἱεροσυλία, ἀφοῦ ἑρμηνεύουν τήν παθητική στάση του ὡς συναίνεση καί συμφωνία[58].

Σχετικά μέ τό αἴτημα τῆς ἐπαναλειτουργίας τοῦ βωμοῦ τῆς Νίκης στή Σύγκλητο, ὁ Ἀμβρόσιος θά τονίσει ὅτι βωμοί ὑπάρχουν σέ ὅλους τούς ναούς καθώς καί στόν ἀντίστοιχο ναό τῆς Νίκης. Ἡ ἐπιθυμία ὅμως ἐπανίδρυσης τοῦ συγκεκριμένου βωμοῦ σέ χῶρο πού ἀναγκαστικά παρόντες

[53] *Ἐπιστολή XVIII,* 10, PL 16, 974A.

[54] *Ἐπιστολή XVIII,* 12-15, PL 16, 975B-976C.

[55] *Ἐπιστολή XVIII,* 14, PL 16, 976B.

[56] *Ἐπιστολή XVIII,* 16, PL 16, 977A.

[57] *Ἐπιστολή XVIII,* 17-21, PL 16, 977B-978B.

[58] *Ἐπιστολή XVIII*, 22, PL 16, 978C.

στίς θυσίες θά εἶναι καί χριστιανοί ἀποτελεῖ προσβολή τῆς πίστεως. Ταυτόχρονα ὅμως δέν ἀφήνει περιθώρια συμπεριφορᾶς στούς χριστιανούς συγκλητικούς, ἀφοῦ ἐάν ἀντιταχθοῦν θά φανεῖ ὅτι ἔχουν οἱ ἴδιοι λάθος, ἀντιτασσόμενοι στήν αὐτοκρατορική ἐντολή καί ἐάν συναινέσουν θά δωθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ἀναγνωρίζουν καί δίνουν κῦρος στίς ἐθνικές τελετές, πρᾶγμα πού εἶναι ἱεροσυλία[59].

Ἐάν, ὅπως ἐπικαλεῖται ὁ Σύμμαχος εἶναι ἀπαραίτητος ὁ ὅρκος γιά τήν τήρηση τῶν νόμων, τότε αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ αὐτοκρατορικός νοῦς πού ἐκφράζεται ἀπό αὐτούς τούς νόμους λαμβάνει ἐγκυρότητα ἀπό τήν πιστότητα στίς εἰδωλολατρικές τελετές. Ὁ Ἀμβρόσιος θά ἐπισημάνει ὅτι ἡ αὐτή ἡ πίστη τῶν αὐτοκρατόρων εἶναι πού δέχεται ἐπίθεση καί ἐάν δέν ἀντιδράσουν θά σημαίνει ὅτι συναινοῦν. Τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι δέν θά εἶναι παρόντες στά δρώμενα, δέν τούς ἀπαλλάσσει τῶν εὐθυνῶν τους διότι «αὐτός πού συμφωνεῖ μέ τούς ἄλλους νοητικά εἶναι περισσότερο παρών ἀπό τούς σωματικά παρόντες. Ἡ ἑνότητα τῆς γνώμης εἶναι πιό ἰσχυρή ἀπό τήν φαινομενικά ἐξωτερική συμφωνία ὅπως ἐκφράζεται μέ τήν σωματική παρουσία». Ἡ Σύγκλητος, θά συνεχίσει ὁ Ἀμβρόσιος, ἀναγνωρίζει τόν αὐτοκρατόρα ὡς προεστώτα τῶν συνεδριάσεών της, σέ αὐτόν προσφέρει τήν συνείδηση της καί ὄχι στούς θεούς τῶν ἐθνικῶν. Οἱ συγκλητικοί τόν βάζουν πάνω ἀκόμη καί ἀπό τά παιδιά τους, ὄχι ὅμως πάνω ἀπό τήν πίστη τους[60].

Γιά τόν Ἀμβρόσιο, ἡ ἀναφορά τοῦ ὑπομνήματος στούς προγενέστερους χριστιανούς αὐτοκράτορες ἀποτελεῖ εὐκαιρία διδασκαλίας γιά τόν ἴδιο τόν Βαλεντινιανό, ἀφοῦ καλεῖται ὄχι μόνο νά μιμηθεῖ τό παράδειγμά τους ἀλλά νά τούς ξεπεράσει τιμώντας τόσο τήν πίστη του ὅσο καί τόν δεσμό αἵματος πού τούς συνδέει[61].

Ὁ Ἐπίσκοπος Μιλάνου, σέ αὐτή τή δεύτερη ἐπιστολή του, ἡ ὁποία ἐπίσης ἀναγνώστηκε στό παλάτι, ἀναιρεῖ ἐπί τῶν σημείων τό ὑπόμνημα τοῦ Συμμάχου. Γνωρίζει ὡστόσο ὅτι ἡ πορεία τῶν ἐξελίξεων εἶχε ἤδη καθορισθεῖ ἀπό τήν παρουσία τοῦ πρώτου κειμένου του, ὁπότε τό συγκεκριμένο κείμενο ἔχει χαρακτήρα ἐνισχυτικό τῆς ἀπόφασης τοῦ αὐτοκράτορα καί γι᾽ αὐτό ἀπαντᾶ στίς θέσεις τῶν ἐθνικῶν ἀπό ἀπόψεως χριστιανικῆς[62].

5. Συμπερασματικές θέσεις

Στούς δύο βασικούς πρωταγωνιστές τῆς παραπάνω ὑπόθεσης, τόν Ἐπίσκοπο Μιλάνου Ἀμβρόσιο καί τόν Ἔπαρχο Ρώμης Σύμμαχο, δέν ἀντιπαρατίθενται δύο διαφορετικοί πολιτικοί ἤ κοινωνικοί τρόποι δράσεως στήν ἀντιμετώπιση ἑνός ζητήματος πού ἀφορᾶ ἕνα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο, ἀλλά ἡ νοοτροπία τήν ὁποία ἐπαγγέλλεται ἡ ὅποια μορφή εἰδωλολατρίας μέ τό Χριστιανικό ἦθος, τόν Χριστιανισμό δηλ., ὡς τρόπο ζωῆς.

Μέ αὐτή τήν ἔννοια, οἱ μορφές τοῦ Ἀμβροσίου καί τοῦ Συμμάχου προβάλλουν προκλητικά σύγχρονες, ὑπερβαίνοντας τά ἱστορικά στεγανά καί τήν ἐπιστημονική ἀνομία τήν ὁποία συνεπάγεται ἡ μεταφορά συγκεκριμένων ἱστορικῶν γεγονότων σέ διαφορετικά ἱστορικά καί κοινωνικά πλαίσια.

Ἡ θέση τοῦ Συμμάχου: «Εἶναι δίκαιο νά θεωρηθεῖ ὅτι ὅλοι αὐτό πού πιστεύουν εἶναι ἕνα. Κοιτάζουμε τά ἴδια ἀστέρια, ὁ οὐρανός εἶναι κοινός, ὁ ἴδιος κόσμος μᾶς περιβάλλει. Τί διαφορά ἔχει μέ ποιούς τρόπους ὁ κάθε ἕνας ἀναζητᾶ τήν ἀλήθεια; Δέν μποροῦμε

[59] *Ἐπιστολή XVIII,* 31, PL 16, 980C-981A.

[60] *Ἐπιστολή XVIII,* 32-33, PL 16, 981A-982B.

[61] *Ἐπιστολή XVIII,* 39, PL 16, 982B.

[62] Αὐτό συνάγεται καί ἀπό τήν *Ἐπιστολή LVII,* PL 16, 1174C-1178A, τοῦ Ἀμβροσίου, τήν ὁποία ἀπευθύνει πρός τόν αὐτοκράτορα Εὐγένιο, στήν ὁποία, μεταξύ ἄλλων, τόν πληροφορεῖ γιά τά παραπάνω θέματα, γιά τίς δύο ἐπιστολές του πού ἀναγνώσθηκαν στό παλάτι, ἐνῶ περιορίζεται στίς ἀναφορές τῶν θέσεων μόνο τῆς πρώτης ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία καί ἐμπόδισε τήν ἐφαρμογή μίας ἐκ νέου φιλοπαγανιστικῆς πολιτικῆς.

νά φτάσουμε σέ ἕνα τέτοιο μυστικό, μόνο ἀπό ἕνα δρόμο»[63], ὅπως τότε, σήμερα ἴσως πολύ περισσότερο, νά συναντοῦσε πλῆθος ὁπαδῶν καί νά προκαλοῦσε τόν ἴδιο ἤ ἀνάλογο θαυμασμό. Ἴσως νά ἱκανοποιοῦσε τήν πολιτική ἤ κοινωνιολογική ἀπαίτηση λύσης στά προβλήματα πού ἐγείρει τό φαινόμενο τῆς πολυπολιτισμικότητας, τήν ἐμπειρία τοῦ ὁποίου ἔχει ἡ σύγχρονη κοινωνία καί τό ὁποῖο ἴσως δέν ἀποκλείνει σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τήν κατάσταση τῆς Ρώμης τῶν τελῶν τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

Ἡ ἀπάντηση ἀπό φωνῆς Ἀμβροσίου «ἀπό ἕνα δρόμο, ὑποστηρίζει, δέν μπορεῖς νά προσεγγίσεις ἕνα τόσο μεγάλο μυστικό. Αὐτό πού ἐσεῖς δέν γνωρίζετε, τό γνωρίζουμε ἐμεῖς ἀπό τή φωνή τοῦ Θεοῦ. Καί αὐτό πού ἀναζητᾶτε μέ τίς φαντασίες σας, ἐμεῖς τό ἔχουμε βρεῖ ἀπό τήν ἴδια τήν Σοφία καί τήν Ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Οἱ δρόμοι σας λοιπόν δέν ταιριάζουνε μέ τόν δικό μας. Ἱκετεύετε τήν εἰρήνη γιά τούς Θεούς ἀπό τούς αὐτοκράτορες, ἐμεῖς ζητᾶμε τήν εἰρήνη γιά τούς αὐτοκράτορες ἀπό τόν Χριστό»[64], σέ μία πρώτη ἤ ἐπιφανειακή ἀνάγνωση, ἴσως προκαλοῦσε τήν ἔντονη ἀντίδραση μέ τήν προβολή τῆς ἀποκλειστικότητας πού ἀναδεικνύει. Ὡστόσο ὅμως, ἡ βαθύτερη προσέγγιση τοῦ κειμένου ἐπισημαίνει τήν βασική διαφοροποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ, σέ σχέση μέ τό ὅποιο εἰδωλολατρικοῦ ἤ ἄλλου θρησκευτικοῦ-συγκριτιστικοῦ τύπου μορφώματος.

Στό φαινόμενο τοῦ θρησκεύοντος ἀνθρώπου τοῦ Συμμάχου, στό ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ πολλαπλότητα τῆς ἀνθρώπινης ἀναζήτησης καί τῆς στροφῆς, γιά μία ποικιλία λόγων, πρός ὅ,τι μπορεῖ νά εἶναι αὐτό πού περιβάλλεται μέ τόν μανδύα τοῦ θείου, ὁ λόγος τοῦ Ἀμβροσίου προβάλλει τήν γνώση τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτή ἀποκαλύφθηκε στήν ἱστορία μέ τό κορυφαῖο γεγονός τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας. Σέ αὐτό τό πλαίσιο ἑπομένως, ὁ Χριστιανισμός παύει νά λειτουργεῖ ὡς ἕνας ἁπλά δρόμος προσέγγισης τοῦ κοινοῦ ἀναζητούμενου, ἀλλά ἀποτελεῖ τρόπο βίωσης τῆς κατ᾽ ἐξοχήν Ἀλήθειας, τοῦ αὐτοαποκαλυπτόμενου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπερβαίνοντας τό ἀπρόσιτο καί ἄγνωστο τῆς ἀκτίστου θείας φύσεως, καί προσφέροντας τήν ὑπέρβαση τῆς ὀντολογικῆς διακρίσεως κτιστοῦ - ἀκτίστου στό μυστήριο τῆς κενώσεως τοῦ Λόγου, «ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν». Σέ αὐτή τή σχέση πού ἐγκαινιάζεται ἀπό τόν σαρκωμένο Λόγο, ὁ Χριστιανισμός νοεῖται, ὡς ἀνταπόκριση τοῦ ἀνθρώπου στήν θεία κλήση καί ἀναφορά πρός τόν Θεό. Στήν ἀναφορά αὐτή βιώνεται τό γεγονός τῆς σωτηρίας, ὡς κοινωνία μέ τό Θεό, ὡς γεγονός τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου.

Σέ αὐτήν τήν μεταμόρφωση ἀναφέρεται ἡ ὁμολογία τῆς Ρώμης, ὅπως προσωποιεῖται ἀπό τόν Ἀμβρόσιο. Καί αὐτή ἡ μεταμόρφωση πού σηματοδοτεῖ τή νέα ζωή τοῦ πιστοῦ, χωρίς νά περιορίζεται σέ τοπικά καί χρονικά στεγανά καί ὅρια, προσβλέπει στά ἔσχατα, στό μυστήριο τῶν οὐρανῶν καί ὄχι τῶν ἀνθρώπων, διδασκόμενη καί ὁδηγούμενη ἀπό τόν ἴδιο τόν Θεό[65]. Αὐτή ἡ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου, πού ἰσοδυναμεῖ ὄχι ἁπλά μέ μία ποιοτική πρόοδο στή ζωή του, ἀλλά μέ τήν ὀντολογική μεταμόρφωση πού ὑπαγορεύει ἡ διαφορετική θέαση τοῦ ἴδιου του τοῦ ἑαυτοῦ καί τοῦ κόσμου στήν προοπτική τοῦ Θεοῦ, ὡς τῆς κατ᾽ ἐξοχήν ζωῆς, αὐτή ἡ συνειδητοποίηση τῆς προγενέστερης καταστάσεώς του, ἡ ἀποποίηση, ὡς ἐκ τούτου, ἑνός παρελθόντος νεκρότητος, καί ἡ ἐμπειρία τῆς αὐθεντικότητος τῆς νέας ἐν Χριστῷ πραγματικότητος, σηματοδοτεῖ τό γεγονός τῆς μετάνοιας.

Ἡ μεταμόρφωση αὐτή πού ἔχει ὀντολογικό χαρακτήρα καί ἀποτελεῖ τό καύχημα τῆς γηραιᾶς Ρώμης τοῦ Ἀμβροσίου, εἶναι ὁ φόβος καί τό ὄνειδος τῆς ἴδιας γηραιᾶς Ρώμης τοῦ Συμμάχου. Σέ αὐτό τό σημεῖο ἐντοπίζεται τό χάσμα μεταξύ τῆς εἰδωλολατρικῆς θεώρησης

[63] *Relatio,* 10, PL 16, 969A.

[64] *Ἐπιστολή XVIII,* 8, PL 16, 974A-974B.

[65] *Ἐπιστολή XVIII,* 7, PL 16, 974A.

τῆς πραγματικότητος καί τοῦ χριστιανικοῦ βιώματος. Ὁ ἐγκλωβισμένος στόν ἐγωϊσμό του εἰδωλολατρικός κόσμος ἀδυνατεῖ νά δεῖ πέρα ἀπό τά τείχη τοῦ ἀνθρώπινου ἐγωκεντρισμοῦ. Ἡ ἄρνηση τῆς ὑπέρβασης αὐτῶν τῶν ὁρίων πού ὑψώνει αὐτάρεσκα ἡ ὕπαρξη γύρω της καί τά ὁποῖα τήν ὁδηγοῦν στήν φαντασιακή θεώρηση τοῦ κόσμου μέ κέντρο της τόν ἄνθρωπο, στήν ἀξίωση δηλ., ἀπολυτοποίησης καί θεοποίησης τοῦ μερικοῦ, ἀποτελεῖ τή στάση ζωῆς πού κατανοεῖται ὡς ἀμετανοησία. Ἡ Ρώμη τοῦ Συμμάχου στήν τοποθέτησή της, συναντᾶ τήν χώρα τῶν Γαδαρηνῶν καί τό αἴτημά τους «ὅπως ὁ Χριστός μεταβῇ ἀπό τῶν ὁρίων αὐτῶν» (Μτθ. 8:34). Ἡ Ρώμη ὅμως τοῦ Ἀμβροσίου ἦταν ἤδη στό πλοῖο τῶν μαθητῶν καί ἦταν πλέον ἀδιανόητη ἡ ὅποια ὑπαναχώρηση ἀπό τήν Ἀλήθεια πρός τό ψεῦδος.

Σέ αὐτήν τήν προοπτική ὁ Ἀμβρόσιος δέν πιέζει τόν αὐτοκράτορα γιά τήν κατάργηση τῆς εἰδωλολατρίας, οὔτε καταφέρεται ἐναντίον τῶν ἀνθρώπων διαφορετικῆς ἀντιλήψεως ἤ πίστεως, μᾶλλον τό ἀντίθετο. Τόν προτρέπει νά δέχεται τά ἀγαθά τῶν ἀξιόλογων καί κατά τήν πίστη ἐθνικῶν ἀνθρώπων καί νά μιμηθεῖ τό παράδειγμα τοῦ ζήλου τους μέ τό ὁποῖο ὑποστηρίζουν τίς θέσεις τους. Ἐάν τό ψέμα κατά τόν Ἀμβρόσιο διδάσκεται μέ τόση δυναμική, τότε πόσο θά ἔπρεπε νά εἶναι τό πάθος γιά τήν ἀλήθεια[66];

Αὐτό πού ἐπιδιώκει ὁ ἐπίσκοπος Μιλάνου εἶναι νά θέσει ἕναν χριστιανό ἐνώπιον τῆς ἐπιλογῆς ζωῆς πού εἶναι ὁ Χριστιανισμός. Σέ αὐτό τό πνευματικό ἐπίπεδο κινεῖται.

Ἐάν ὁ Σύμμαχος, ὡς Ἔπαρχος Ρώμης, ἐνημερώνει τόν αὐτοκράτορα ἀνταποκρινόμενος στό καθῆκον, τό ὁποῖο ὁ ἴδιος τοῦ ἔχει ἀναθέσει καί ζητᾶ τήν παρέμβασή του, ὁ Ἀμβρόσιος, ὡς Ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας, ὑπενθυμίζει στόν αὐτοκράτορα τά δικά του καθήκοντα ἐνώπιον πλέον τοῦ Θεοῦ καί τί ὀφείλει, ὡς ἐκ τούτου, νά πράξει. Ἐάν γιά τόν Σύμμαχο ὁ αὐτοκράτορας, ὡς πολιτικά κυρίαρχος, εἶναι αὐτός πού προσδιορίζει τήν θέση τῶν θεῶν στήν κοινωνία, γιά τόν Ἀμβρόσιο, ὡς δοῦλος Θεοῦ, προσδιορίζεται αὐτός ὁ ἴδιος προσδιορίζεται ὑπαρξιακά ἀπό τόν Θεό.

Ὁ ἐπίσκοπος Μιλάνου δέν ἀπευθύνεται ὡς φορέας ἐξουσίας σέ ἕναν ἄλλο φορέα ἐξουσίας ἀλλά ὡς ποιμενάρχης πρός ἕναν τοῦ ποιμνίου του καί ἀναδεικνύει στήν προοπτική τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς τρόπου ζωῆς, ἄκυρα τά πολιτικά ἐπιχειρήματα τοῦ Συμμάχου. Θέση πού πηγάζει ἀπό αὐτήν τήν κατανόησή εἶναι τό ὅτι ὁ αὐτοκράτορας «εἶναι υἱός τῆς Ἐκκλησίας... εἶναι μέσα στήν Ἐκκλησία καί ὄχι πάνω ἀπό τήν Ἐκκλησία»[67], ἄρα ὡς μέλος τῆς Ἐκκλησίας ὀφείλει νά ἔχει αὐτή τή στάση πού συνάδει μέ ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στήν αὐθεντικότητα τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως. Ἡ ὁποιαδήποτε διαφορετική πράξη, θά τοῦ στεροῦσε τή δυνατότητα τοῦ νά εἶναι Χριστιανός, ἀφοῦ θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τήν παραδοχή τοῦ εἰδωλολατρικοῦ ψεύδους, ὡς ἰσόκυρου πρός τήν ἀλήθεια, συνεπῶς μέ ἀλλοίωση καί οὐσιαστική ἄρνηση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας.

Στό πνευματικό ἐπίπεδο τοῦ Ἀμβροσίου τά κριτήρια εἶναι ἀπόλυτα, ἐπειδή ἀπόλυτη εἶναι καί ἡ ἀξίωση τοῦ Θεοῦ πρός αὐτόν πού ἀκολουθεῖ τήν κλήση του: «Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ» (Ματθ., 31:6).

Ὡς χριστιανός, ὁ αὐτοκράτορας δέν ἔχει δικαίωμα νά σχετικοποιήσει τόν Χριστιανισμό ὡς τρόπο ζωῆς, νοθεύοντας τήν αὐθεντικότητά του. Γι᾽ αὐτό τό λόγο,

[66] *Ἐπιστολή XVII,* 6, PL 16, 962B.

[67] Ἀμβροσίου, *Sermo contra Auxentium de Basilicis Tradendis,* PL 16, 1018B: «imperator Ecclesiae filius ... Imperator Enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est;». Ἡ ἐν λόγῳ θέση τοῦ Ἀμβροσίου καθώς καί ἡ ἐν γένει σχέση του μέ τούς αὐτοκράτορες Γρατιανό, Βαλεντινιανό Β΄ καί Θεοδόσιο Α΄, προσδιορίζουν καί ἕνα ἄλλο βασικό ζήτημα, αὐτό τῆς σχέσεως Ἐκκλησίας καί πολιτείας, κυρίως ὅπως διαμορφώθηκε στόν δυτικό κόσμο. Ἐν προκειμένῳ, ὡστόσο, δέν ἀναπτυχθήκαμε σέ αὐτή τή διάσταση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀντικείμενο αὐτόνομης καί ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσας μελέτης.

καί θέτει τούς παράγοντες πού ὀφείλουν νά προσδιορίζουν ὅλη τήν ζωή τοῦ πιστοῦ, ὅταν ἐπισημαίνει στόν αὐτοκράτορα: «ἀναμφισβήτητα ὁ Θεός πρέπει νά εἶναι αὐτός πού προτιμᾶται πάνω ἀπό ὅλα»[68] καί «τίποτε δέν εἶναι ὑψηλότερο ἀπό τήν πίστη»[69]. Σταθερά ἀδιαπραγμάτευτα σέ κάθε συνθήκη εἶναι ἡ μοναδική θέση τοῦ Θεοῦ καί ἡ διατήρηση τῆς καθαρότητας τῆς πίστεως, τῶν κατ᾽ ἐξοχήν προσδιοριστικῶν στοιχείων τοῦ Χριστιανικοῦ τρόπου, ὡς τρόπου ζωῆς. Ἐάν παύσουν αὐτές οἱ σταθερές, τότε αὐτόματα ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται ἐκτός τῆς κοινωνίας μέ τόν Θεό, ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας καί συνεπῶς ἐκτός τῆς σωτηρίας. Μέ αὐτή τήν ἔννοια καί ὑπό τό πρῖσμα αὐτῆς τῆς θεώρησης, ὁ Ἀμβρόσιος δέν ἀπειλεῖ τόν Βαλεντινιανό μέ ἀκοινωνησία, ἀλλά τοῦ γνωστοποιεῖ τίς συνέπειες πού θά ἔχουν στόν ἴδιο, οἱ δικές του ἐπιλογές.

Γι᾽ αὐτό τό λόγο ὁ Ἐπίσκοπος Μιλάνου, ὡς Ἱερέας τοῦ Χριστοῦ προκαλεῖ τήν πίστη τοῦ αὐτοκράτορα καί ἀρχίζει καί τελειώνει τήν πρώτη ἐπιστολή του μέ τό θέμα τῆς σωτηρίας. «Σέ ἱκετεύω νά κάνεις αὐτό τό ὁποῖο γνωρίζεις ὅτι θά εἶναι πρός ὄφελος τῆς σωτηρίας σου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ»[70].

Στόν 13χρονο αὐτοκράτορα Βαλεντινιανό Β΄, μπορεῖ νά συναντήσει ὁ σύγχρονος Χριστιανός τόν ἑαυτό του. Νά συγκινηθεῖ τόσο ἀπό τόν ἔντεχνο λόγο τοῦ ἐκάστοτε Ἐπάρχου Ρώμης Συμμάχου, μέ τήν προβολή τῶν ποικίλων πολιτικῶν ἤ λοιπῶν στοιχείων σέ ἕνα παρόμοιο ζήτημα ὅσο καί ἀπό τόν πνευματικό λόγο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐκφράστηκε ἀπό τόν Ἐπισκόπο Μιλάνου Ἀμβρόσιο. Τό δίλημμά σέ αὐτή τήν προοπτική θά μεταφράζεται πάντοτε τό ἴδιο: πολίτης τοῦ κόσμου ἤ ἐπίγειος πολίτης τοῦ οὐρανοῦ ποῦ καλεῖται νά μεταμορφώσει ἐν Χριστῷ τόν κόσμο; Ἡ λύση δέν θά βρίσκεται στήν ἀναζήτηση τῆς ἰσορροπίας μεταξύ δύο ἤ περισσοτέρων κόσμων, ἀλλά στήν καθαρότητα τῆς στάσεως καί στήν γνησιότητα τοῦ τρόπου ζωῆς. Ὁ Βαλεντινιανός Β, ὡς Χριστιανός, ἐπέλεξε τό δεύτερο, δίνοντας ἀφ΄ ἑνός μέν στόν θρόνο τοῦ Μιλάνου τήν δυνατότητα νά εἶναι αὐτός πού θά θέσει στόν Δυτικό κόσμο τοῦ 4ου αἰ., τό οὐσιαστικό τέλος στήν ἐπίμονη στάση παραμονῆς στόν ἐγωκεντρισμό τῆς εἰδωλολατρίας, φωτίζοντας ἀφ᾽ ἑτέρου δέ, ἐκ νέου, τόν πάντοτε προκλητικό, δυναμικό ἀλλά καί ἀπαιτητικό λόγο αὐτῆς τῆς Ἀλήθειας «εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι» (Ματθ. 16:24).

[68] *Ἐπιστολή XVII,* 6, PL 16, 962B.

[69] *Ἐπιστολή XVII,* 12, PL 16, 964B.

[70] *Ἐπιστολή XVII,* 17, 966A.

ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Κωνσταντίνου Κωτσιόπουλου *

Ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ κίνηση καί οἱ ἀγῶνες γιά τήν ἐλευθερία στά θρησκευτικά πιστεύω ὄχι μόνο προηγεῖται ὅλων τῶν στιγμῶν τῆς ἱστορίας ὅπου ὑπάρχει ἀγώνας γιά τά ἀνθρώπινα δικαιώματα καί τίς θεμελιώδεις ἐλευθερίες, ἀλλά εἶναι καί ἡ προϋπόθεση γιά τήν προστασία αὐτῶν τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν μέ σκοπό τή δημιουργία μίας κοινωνίας τῶν πολιτῶν. Ὅπως μάλιστα δέχεται ἡ Κοινοβουλευτική Σύνοδος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἕνωσης τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης ὑπερασπίζεται ἀξίες πού πηγάζουν ἀπό τίς θρησκευτικές διδασκαλίες σεβασμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καί τῶν δικαιωμάτων του[1].

Οἱ βασικές ἀρχές τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή Χριστιανική πίστη καί στά ἀνθρώπινα δικαιώματα ὁδηγοῦν στήν ὕπαρξη τῆς παγκόσμιας κουλτούρας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τά ὁποία ὀφείλουν νά βρίσκονται σέ συλλειτουργία μέ τά καθήκοντα καί τίς ὑποχρεώσεις. Εἶναι σημαντικό νά τονισθεῖ ὅτι ἡ καταξίωση τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ἀπό τόν Χριστιανισμό σέ συνδυασμό μέ τήν πραγματικότητα τῆς Κοινότητας, θεμελίωσε τίς πολιτισμένες καί σύγχρονες ἀρχές τῆς δημοκρατίας, τῆς καταλλαγῆς, τῆς εἰρήνης, τῆς ἀνεκτικότητας καί τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας.

Ἡ προσφορά τοῦ Μ. Κωνσταντίνου στήν Ἀνθρωπότητα μέ τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (313 μ.Χ.) εἶναι ἡ ἔνταξη τοῦ Χριστιανισμοῦ στό κέντρο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς σέ κατεύθυνση ἐξάπαντος θεοκεντρική καί ὄχι θεοκρατική. Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη θεμελιώθηκε μέ ὅλα τά προβλήματα καί τίς δυσκολίες, τό καθεστώς ἰσότιμης συνεργασίας Ἐκκλησίας-Πολιτείας, τό ὁποῖο ἀργότερα στό Βυζάντιο ἀναπτύχθηκε καί θεμελιώθηκε ὡς σύστημα συναλληλίας καί ἀλληλοσυμπλήρωσης μέ διακριτούς ρόλους Κράτους καί Ἐκκλησίας.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἵδρυσε χριστιανικό κράτος, τό ὁποῖο κατά τόν ἱερό Χρυσόστομο ἐπαλήθευσε τήν προφητεία τοῦ προφήτη Ἠσαΐα: «ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καί πλῆθος εἰρήνης καί συγκόψουσι τάς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καί τάς ζιβύνας εἰς δρέπανα καί οὐ μήν μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν»[2]. Ἐδῶ ἐπαληθεύεται δηλαδή ὁ παγκόσμιος καί εἰρηνοποιητικός χαρακτήρας τοῦ Χριστιανισμοῦ πού μετασχηματίζει ποιοτικά τήν κοινωνία σέ ἐπίπεδα ἀταξικά, ὑπερεθνικά

---

* Ὁ κ. Κωνσταντίνος Κωτσιόπουλος εἶνα Ἐπίκουρος Καθηγητής τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ στό Τμῆμα Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικής Θεολογίας Α.Π.Θ.

[1] Πρόκειτα γιά την πρόταση (1720/2005). Στήν ἴδια πρόταση ἀναφέρεται ὁ σεβασμός στη διδασκαλία τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καί ὅτι «οἱ τρεῖς μονοθεϊστικές θρησκεῖες ἔχουν κοινές καταβολές (Ἀβραάμ) καί μοιράζονται πολλές ἀξίες με ἄλλες θρησκεῖες καί ὅτι οἱ ἀξίες πού ὑπερασπίζεται τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης πηγάζουν ἀπ' αὐτές τίς ἀξίες». Περισσότερα βλ. Κ. Κωτσιόπουλου, *Ἀνεξιθρησκεία. Κοινωνική θεώρηση τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων στόν Εὐρωπαϊκό καί Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Τό παράδειγμα τῶν John Locke καί Εὐγένιου Βούλγαρη,* Ἔκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 374ἐξ. Σχετικά μέ τήν διασύνδεση θρησκευτικῆς καί πολιτικῆς ἐλευθερίας βλ. ἐνδεικτικά Ἔργ. Κότλερ, «Θρησκεία, μισαλλοδοξία καί ὑπηκοότητα: Πρός μία παγκόσμια κουλτούρα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων», στό Ἡ μισαλλοδοξία, Ἔκδοση Παγκόσμια Ἀκαδημίας Πολιτισμοῦ, Ἐκδ. Ἑξάντας, Ἀθήνα 1998, σ. 64.

[2] Ἠσαΐα 2, 4.

καί ὑπερφυλετικά. Τήν ἀλήθεια αὐτή ἐπισημαίνει ἄλλωστε καί τό δοξαστικό τοῦ ἑσπερινοῦ τῶν Χριστουγέννων: «Αὐγούστου μοναρχήσαντος ἐπί τῆς γῆς, ἡ πολυαρχία τῶν ἀνθρώπων ἐπαύσατο. καί σοῦ ἐνανθρωπήσαντος ἐκ τῆς Ἁγνῆς, ἡ πολυθεΐα τῶν εἰδώλων κατήργηται. Ὑπό μίαν βασιλείαν ἐγκόσμιον αἱ πόλεις γεγένηνται. καί εἰς μίαν δεσποτείαν θεότητος τά ἔθνη ἐπίστευσαν».

Κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη Χρυσόστομο ἡ παρουσία καί δράση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐντάσσεται στό λεγόμενο σχῆμα τῆς «συγχρονιστικῆς παραλληλίας» σύμφωνα μέ τό ὁποῖο παρατηρεῖται - ὄχι τυχαία, ἀλλά κατά θεία πρόνοια - χρονική συνταύτιση ἱκανοῦ πολιτικοῦ ἡγέτη καί κοινωνικοπολιτικῶν καί πολιτιστικῶν συνθηκῶν μέ στόχο τήν ταχύτερη καί ἀβίαστη προώθηση τοῦ Χριστιανισμοῦ γιά τή σωτηρία τῆς Ἀνθρωπότητας. Τό σχῆμα αὐτό εἶχε περιγραφεῖ ἄλλωστε ἀπό τόν ἴδιο Πατέρα, ὅταν παρουσίαζε τή χρονική σύμπτωση τῆς γέννησης τοῦ Χριστοῦ μέ τήν Αὐτοκρατορία τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου, γεγονός πού ὑποδήλωνε, ὅτι σκοπίμως ἐπετράπη ἀπό τήν Θεία Πρόνοια νά προηγηθεῖ ἡ Pax Romana, ἡ ὁποία ἑνοποίησε πολιτικά τήν κατακερματισμένη πολιτική Οἰκουμένη. Στό ἴδιο ἑρμηνευτικό σχῆμα ἐντάσσεται καί ἡ ἑλληνική γλῶσσα καί ὁ πολιτισμός πού πέτυχαν τήν ἴδια σχεδόν ἑνοποίηση σέ πολιτιστικό ἐπίπεδο. Δημιουργήθηκαν ἔτσι οἱ ἀντικειμενικές συνθῆκες γιά τήν εὐκολότερη διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου[3].

Θέλοντας νά ἀναδείξει ὁ ἅγιος Πατέρας τίς κοινωνικοπολιτικές συνέπειες διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος, θά ὑπογραμμίσει ὅτι τούς πολέμους καί τίς ἐπαναστάσεις διαδέχεται τώρα στό Βυζάντιο μία μακρά περίοδος σταθερότητας, ἐλευθερίας καί εἰρήνης, καί γιά τόν λόγο αὐτό δέν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ὑποχρεωτική στράτευση τῶν πολιτῶν ὅπως συνέβαινε στήν ἀρχαία Ἀθήνα. Θά γράψει: «Οἱ πόλεις δέν μάχονται πιά μεταξύ τους οὔτε σπαράσσονται ἀπό τίς διαδοχικές ἐπαναστάσεις. Ἡ εἰρήνη ἁπλώνεται παντοῦ, ἀπό τά Βρεττανικά νησιά ὡς τόν Τίγρη ποταμό, καί παραπέρα ἀκόμη, στή Λιβύη, στήν Αἴγυπτο καί τήν Παλαιστίνη, σέ ὅλη τήν ἀχανῆ ἔκταση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας»[4]. Πολεμικές συγκρούσεις παρατηροῦνται, ὅπως τονίζει μόνο στά σύνορα τοῦ Κράτους ἀπό βαρβαρικές ἐπιδρομές, οἱ ὁποῖες ἔχουν ὅμως παιδαγωγικό χαρακτήρα.

Τό ἱστορικῆς σημασίας γιά τή μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς Δημοκρατίας καί τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων πού κατοχυρώνει τήν Ἀνεξιθρησκεία στρέφεται ὁριστικά καί ἀμετάκλητα ἐναντίον τῆς θεοποίησης τοῦ Καίσαρα, ἐπιχειρώντας ἔτσι τή Χριστιανική διάκριση μεταξύ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἐξουσίας πού εἶναι θεόσταλτος ἀλλά δέν εἰδωλοποιεῖται καί τοῦ προσώπου τοῦ ἡγεμόνα πού μπορεῖ νά μήν ἀνταποκρίνεται στό ὕψος τῶν περιστάσεων, χωρίς βέβαια αὐτό νά συνεπάγεται ἀντιεξουσιαστική δράση καί συμπεριφορά ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν. Στό κείμενο τοῦ Διατάγματος γίνεται ἐπίσης λόγος γιά τήν ἐπιστροφή τῶν ἀπαλλοτριωθέντων καί δημευθέντων λατρευτικῶν κέντρων τῶν Χριστιανῶν, ὅπως καί κάθε ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἰδιοκτησίας χωρίς ἀποζημίωση. Τά παραπάνω μέτρα ἐντάσσονται στή λογική τῆς ἰσχυροποίησης τῆς κοινωνικῆς βάσης τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία γνωρίζει τήν αὐξανόμενη ἐπιρροή καί κοινωνική δυναμική τοῦ Χριστιανισμοῦ. Θά τονισθεῖ στό Διάταγμα: «Ἐγώ Κωνσταντῖνος ὁ Αὔγουστος καγῶ Λικίνιος ὁ Αὔγουστος ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐληλύθειμεν καί πάντα ὅσα πρός τό λυσιτελές καί τό χρήσιμον τῷ κοινῷ … ἐδογματίσαμεν, οἷς ἡ πρός τό θεῖον αἰδώς τε καί τό σέβας ἐνείχετο, τουτ᾽ἔστιν ὅπως δῶμεν καί τοῖς χριστιανοῖς καί πᾶσιν ἐλευθέραν αἵρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ἥ δ᾽ἄν βουληθῶσιν…»[5].

[3] Ἰ. Χρυσοστόμου, *Εἰς τόν Ἠσαΐαν,* PG 56, 33 ἑξ.

[4] Ἰ. Χρυσοστόμου, *Εἰς τόν Ἠσαΐαν,* ὅ.π.

[5] Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία,* X5, 2-14, PG 20, 881.

Στήν κατεύθυνση αὐτή ἐντάσσεται καί μία σειρά ἄλλων μέτρων πού ἰσοδυναμοῦσαν μέ τήν ἐπικράτηση τῆς νέας θρησκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ χωρίς νά ἀναιρεῖται τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἔτσι ἀπαλλάσσεται ὁ κλῆρος ἀπό τά δημόσια βάρη, ἀναγνωρίζεται τό δικαίωμα ἀπόδοσης ἰδιοκτησίας στούς Χριστιανικούς ναούς, οἱ ὁποῖοι καί δέχονται δωρεές, καθιερώνεται ἡ ἀργία τῆς Κυριακῆς, δίδεται Κρατική ἐπιχορήγηση γιά τήν ἀνέγερση μεγαλοπρεπῶν ναῶν στίς μεγάλες πόλεις, καθιερώνονται χριστιανικά σύμβολα στά δημόσια κτίρια, στά νομίσματα καί στίς στρατιωτικές σημαῖες, ἐνισχύεται ἡ παρουσία Χριστιανῶν στά ἀνώτερα ἀξιώματα τῆς Κρατικῆς μηχανῆς, καλλιεργεῖται ἡ χριστιανική παιδεία στούς κόλπους τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας[6], καί τό κυριότερο, γίνονται νόμοι τοῦ Κράτους οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων χρονικά ἀπό τό σχίσμα τῶν Δονατιστῶν καί τήν αἵρεση τοῦ Ἀρειανισμοῦ.

Τό τελευταῖο μέτρο στή σύγχρονη γλώσσα τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου ὀνομάζεται «συνταγματική κατοχύρωση τῶν ἱερῶν κανόνων»[7], ἐφόσον παρέχεται κρατική καί πολιτειακή ὑποστήριξη στήν ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Οἱ ἀποφάσεις αὐτές προϋποθέτουν ἀσφαλῶς καί ἀντίστοιχη φιλοσοφική καί θεολογική θεώρηση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀναγνωρίζεται ἡ Ἐκκλησία ὡς «πρωτογενές πρόσωπο πνευματικῆς ἐξουσίας», ἐφόσον σύμφωνα μέ τό Κανονικό Δίκαιο τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας θεόσδοτη εἶναι ἡ ἐξουσία της καί ὄχι δοτή ἀπό τόν ἑκάστοτε Καίσαρα. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος δέν ἐπεμβαίνει στό δογματικό καί διοικητικό ἔργο τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καί αὐτό ἀποδεικνύει τό γεγονός ὅτι δέν ἀποδέχεται τόν θεσμό τῆς Ἐκκλησίας ὡς «δευτερογενές πρόσωπο πνευματικῆς ἐξουσίας», ὅπως θά ὑποστήριζαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς πολιτειοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Κρατισμοῦ, πού ὁδηγεῖ στήν ἀναίρεση τοῦ αὐτοδιοίκητου τῆς Ἐκκλησίας.

Στήν πραγματικότητα ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔθεσε τίς βάσεις τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτειακοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο ἀναγνωρίζονται οἱ Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ὡς Νόμοι τοῦ Κράτους. Τόσο ἀπό τόν ἴδιο ὅσο, κατά βάση, καί ἀπό τούς μετέπειτα Αὐτοκράτορες ἀναγνωρίζονταν ὅτι τό Κανονικό Δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας ἀσκοῦσε εὐεργετική ἐπίδραση τόσο στήν πολιτειακή νομοθεσία ὅσο καί στήν κοινωνία γενικότερα. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ Ἰουστιανιανός στήν 131 Νεαρά του θά τονίσει: «θεσπίζομεν τοίνυν τάξιν νόμων ἐπέχειν τούς ἁγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας» ἐνῶ ἀλλοῦ θά ἀναγνωρίσει τήν ὑπεροχή τῶν Κανόνων ἔναντι τῶν Νόμων: «Πῇ (ἄλλοτε) μέν ὅτι οἱ κανόνες ὡς νόμοι κρατοῦσι, πῇ δέ ὅτι τοῖς κανόσιν οἱ νόμοι ἀκολουθοῦσιν. Καί… ὅτι τοῖς κανόσιν ἐναντιούμενοι πραγματικοί (πολιτειακοί) τύποι ἄκυροί εἰσιν»[8].

Μέ τίς προϋποθέσεις αὐτές ἔχουμε τό γεγονός τῆς συμπτώσεως ἐκκλησιαστικοῦ καί πολιτειακοῦ ἀδίκου, ἐφόσον ἡ ἴδια πράξη μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἄδικη τόσο στό δίκαιο τῆς Ἐκκλησίας ὅσο καί στό δίκαιο τῆς Πολιτείας. Ὑπό τήν ἔννοια αὐτή μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ὁλόκληρο τό ἐκκλησιαστικό ποινικό δίκαιο ἔχει ἐνταχθεῖ στό θετικό ἤ πολιτειακό δίκαιο καί ἀποκτᾶ ρυθμιστικό καί διαμορφωτικό τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης χαρακτήρα.

Στή διεθνῆ βιβλιογραφία ἔχει καταγραφεῖ ἡ ἄποψη ὅτι τά σύγχρονα κείμενα καί οἱ οἰκουμενικές διακηρύξεις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀπηχοῦν τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στό Θεό ἀνεξαρτήτως ἐθνοφυλετικῆς ἤ κοινωνικῆς καταγωγῆς. Αὐτή μάλιστα ἡ θρησκευτικῆς προέλευσης ἰσότητα ὁδηγεῖ διανοητές στήν διαπίστωση ὅτι «ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ νεώτερου κόσμου ἔχουν τίς καταβολές τους στόν

[6] Εὐσεβίου, *Βίος Κωνσταντίνου* 1, 30-31. 2, 6-8, PG 20, 1008-1009 καί PG 20, 892.

[7] Χ. Παπαστάθη, *Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο,* τεῦχος Α΄, ἔκδοση Σάκκουλα, Ἀθήνα -Θεσσαλονίκη 2003. Γ. Πουλῆ, «Ἔννοια, ἰσχύς καί συνταγματική κατοχύρωση τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας», *Ἀρμενόπουλος* 59 (2005) 497ἐξ.

[8] *Γ. Ράλλη - Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων, τ. Α΄, σ. 36.*

Χριστιανισμό, ἀκόμα κι ἄν ὡς πρός τό δόγμα τους ἦταν ἄθεες»[9].

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός κινήθηκε στήν κατεύθυνση τῆς ἐκκοσμίκευσης καί τῆς ἀπομύθευσης. Τό κυρίαρχο ὀρθολογιστικό διαφωτιστικό πνεῦμα ἀπορρίπτει τήν αὐθεντία τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί τῆς Ἱερῆς Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ νέο-Νεστοριανικές αὐτές ἐξελίξεις ὁδήγησαν στή δημιουργία τῆς φυσικῆς θρησκείας τοῦ θεϊσμοῦ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀπορρίπτεται ἡ ὑπέρφυσική ἀποκάλυψη, ἐφόσον ὁ Θεός δημιουργεῖ καί δέν προνοεῖ γιά τόν κόσμο.

Ὡς ἄμεση συνέπεια παρουσιάζεται ἡ οἰκοδόμηση ἑνός αὐταρχικοῦ κοσμοειδώλου μέ χαρακτηριστικά αὐτόνομου καί αὐτοδύναμου ἀνθρωποκεντρισμοῦ πού σχετικοποιεῖ παραδεδομένες ἀξίες. Ἕνα νέο εἶδος «μεσσιανικότητας» οἰκοδομεῖται, ἐφόσον ἡ χριστιανική αὐτοσυνειδησία μεταλλάσσεται σέ ἐκκοσμικευμένη «δημοκρατική» αὐτοσυνειδησία μέ ἔντονα στοιχεῖα κρατικῆς καί κοινωνικῆς ἀπολυτότητας, πού ἀκυρώνουν μακροπρόθεσμα τήν ἐλευθερία τοῦ προσώπου. Ἡ ἀπόλυτη αὐτή «οὐμανιστική» ἐξέλιξη, θά ὁδηγήσει στή δημιουργία χιλιαστικῶν καί οὐτοπικῶν θεωρήσεων, ἡ «θεσμοποίηση» τῶν ὁποίων θά μηδενίσει κάθε ἔννοια ἐλευθερίας καί ἀξιοπρέπειας.

Ο Marquis de Condorcet, φίλος καί συνεργάτης τοῦ Βολταίρου, θά γράψει χαρακτηριστικά ὅτι ὁ Διαφωτισμός εἰσάγει μία νέα διδασκαλία «ἡ ὁποία πρόκειται νά δώσει τό τελειωτικό χτύπημα στό ἤδη κλονισμένο οἰκοδόμημα τῆς θρησκευτικῆς προκατάληψης. Πρόκειται γιά τήν ἰδέα τῆς ἀπεριόριστης τελειοποίησης τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους»[10].

Στό ἴδιο μῆκος κύματος καί ὁ Βολταῖρος θά καταφερθεῖ ἐπιπλέον ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου καί τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἐνῶ θά εἰρωνευθεῖ τόν Μ. Κωνσταντῖνο γιά τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων λέγοντας ὅτι «ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ξεκίνησε ἐκδίδοντας ἕνα διάταγμα πού ἐπέτρεπε ὅλες τίς θρησκεῖες γιά νά καταλήξει διώκτης»[11]. Διαφωνεῖ μέ τήν θέληση τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων νά ὑποστηρίξουν τόν θεσμό τῆς ἐπικρατούσας θρησκείας καί μάλιστα τόν Χριστιανισμό[12], ἐνῶ θεωρεῖ ὅτι στό ὄνομα τῆς ἐλευθερίας οἱ δογματικές διατυπώσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων εἶναι σοφιστεῖες καί ἄνευ σημασίας[13]. Στό ζήτημα τέλος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας δέχεται τόν χωρισμό, ἀφοῦ ὅπως λέει «ἡ συμμαχία κλήρου καί Αὐτοκρατορίας, εἶναι τό πιό τερατῶδες σύστημα»[14]. Θά ὑποστηρίξει τέλος τήν Πολιτειοκρατική ἀντίληψη ὅτι «κανένας ἐκκλησιαστικός νόμος νά μήν ἔχει ποτέ ἰσχύ, ἐάν δέν ἔχει ρητῶς ἐπικυρωθεῖ ἀπό τήν κυβέρνηση»[15].

Ἀρκετά χρόνια νωρίτερα ἀπό τήν Γαλλική Ἐπανάσταση (1789) πού ὁδηγήθηκε σέ οὐδέτερο καθεστώς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ὁ John Locke (1632-1704) θά ὑποστηρίξει καί αὐτός ἄν καί πολύ πιό ἤπια, τό σύστημα τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας - Πολιτείας. Θά θεωρήσει ὅτι ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι θεανθρώπινος ὀργανισμός, ἀλλά ἀνθρωποκεντρική συλλογικότητα στό ὄνομα τῆς πίστης στόν Χριστό, ἐνῶ ἡ θρησκευτική ἐλευθερία τῶν διαφορετικῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων θά πρέπει νά εἶναι οὐδέτερη χωρίς δομές ἐπικρατούσας θρησκείας γιά τό Κράτος[16].

[9] H. Arendt, *Essai sur la revolution,* Gallimard, Paris 1967, σ. 32.

[10] Marquis de Condorcet, *Scetch for a Historical Picture of the Human Mind,* Paris 1933.

[11] Βολταίρου, *Φιλοσοφικό Λεξικό,Ἔκδοση Στάχυ,* Ἀθήνα 2001, σ. 80.

[12] *ὅ.π.*

[13] *ὅ.π.,* σ. 104.

[14] *ὅ.π.,* σ. 231.

[15] *ὅ.π.,* σ. 355.

[16] J. Locke, *Ἐπιστολή γιά τήν Ἀνεξιθρησκεία* (Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Γιάννης Πλάγγεσης),Ἔκδοση Ζῆτρος, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 133. Γιά τήν θεωρία τοῦ Locke σχετικά μέ τήν Ἀνεξιθρησκεία καί τήν πολιτική του φιλοσοφία βλ. ἐνδεικτικά, P. Nicholson, "John Locke's later letters on Toleration", στό *J. Horton and S. Mendus, John Locke, A letter Concerning Toleration in focus,* London 1991, σ.σ. 163-187. J. Moore, "Locke on assent and toleration", *Journal of Religion* 58 (1978) 30-36. Κ. Κωτσιόπουλου, Ἀνεξιθρησκεία, ὅ.π., σσ. 188ἐξ.

Σέ τελείως ἄλλο μῆκος κύματος καί ἀκολουθώντας τήν Βυζαντινή Ὀρθόδοξη Παράδοση, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806) ἀπό τίς μεγαλύτερες μορφές τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ δέν θά διστάσει νά ἀνοιχθεῖ διαλογικά πρός τούς χώρους τῆς Εὐρωπαϊκῆς διανόησης. Στό ἔργο του περί Ἀνεξιθρησκείας θά στραφεῖ ἐναντίον τῆς Παπικῆς Θεοκρατίας, χωρίς ὅμως καί νά συμφωνεῖ μέ τήν κριτική τοῦ Προτεσταντισμοῦ ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει καθεστώς χωρισμοῦ Ἐκκλησίας - Πολιτείας. Ὁ Βούλγαρης θεωρεῖ τόν ἡγεμόνα ὑπεύθυνο γιά τήν προστασία τῆς ἐπικρατούσας θρησκείας τῆς Ὀρθοδοξίας. Ὁ Ἀνεξίθρησκος Ὀρθόδοξος κατά τόν Βούλγαρη ἔχει ζῆλο μετ' ἐπιγνώσεως καί ὄχι τυφλό φανατισμό»[17]. Εἶναι «ζηλωτής εὐσεβείας», ὥστε νά μήν εἶναι ἀδιάφορος, διότι ἡ ἀδιαφορία, ὅπως γράφει ὁδηγεῖ στήν Ἀθεΐα[18].

Μέ βάση μάλιστα τήν ἀρχή τῆς μεσότητας θά ὑποστηρίξει ὅτι ἡ Ἀνεξιθρησκεία δέν μπορεῖ νά εἶναι οὔτε ἡ ὑπερβολή τῆς «ἀδιαφορίας», οὔτε ἡ ἔλλειψή της πού εἶναι ἡ «θηριωδία». Ὁ ἀδιάφορος κατά τόν Βούλγαρη δέν εἶναι ἀνεξίθρησκος, γιατί δέν ἔχει θρησκεία, καί ὁ θηριώδης δέν εἶναι ἐπίσης ἀνεξίθρησκος, γιατί δέν ἐπιδεικνύει ἀνοχή. Ἀντιθέτως ὁ «μετ' ἐπιγνώσεως ζῆλος» γράφει ὅτι ὠθεῖ τόν ἄνθρωπο τῆς πίστης νά χρησιμοποιεῖ καί ἀνάλογα πνευματικά μέσα γιά τήν ἐξάπλωση τῆς πίστης[19].

Συμπερασματικά θά μπορούσαμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι τό πρότυπο τῆς συνεργασίας καί συναλληλίας Ἐκκλησίας - Πολιτείας πού ἐπιθυμεῖ ὁ Βούλγαρης σύμφωνα καί μέ τήν Βυζαντινή παράδοση, ὅπως τονίζει, βρίσκεται σέ ἀπόλυτη συμφωνία μέ τήν λογική τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας πού προωθεῖ ἡ Ἀνεξιθρησκεία καί ὄχι μέ τήν λογική τοῦ χωρισμοῦ Ἐκκλησίας - Πολιτείας πού προωθεῖ ἡ οὐδέτερη θρησκευτική ἐλευθερία.

Αὐτή μάλιστα ἡ διαφορά Ἀνεξιθρησκείας καί θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἐξακολουθεῖ καί σήμερα νά ὑφίσταται στήν ἐπιστημονική θεωρία ἀλλά καί τήν πολιτική καί Συνταγματική πρακτική τῶν Κρατῶν - Μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἕνωσης, τά ὁποῖα σύμφωνα καί μέ τό ἄρθρο Ι-52 τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συντάγματος[20] ἐπιλέγουν τό καθεστώς πού ἀνταποκρίνεται στήν ἱστορία τους καί τήν τοπική παράδοσή τους.

[17] Εὐγενίου Βούλγαρη, Σχεδίασμα περί τῆς Ἀνεξιθρησκείας, Ἔκδοση Στάχυ, Ἀθήνα 2001, σ. 22. Περισσότερα βλ. Κ. Κωτσιόπουλου, *Ἀνεξιθρησκεία, ὅ.π.,* σ.σ. 298ἑξ.

[18] *ὅ.π.,* σ.σ. 22, 23.

[19] *ὅ.π.*

[20] Ἡ ἀκριβής διατύπωση τοῦ ἄρθρου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἡ Ἕνωση σέβεται καί δέν θίγει τό καθεστώς πού ἔχουν, σύμφωνα μέ τό Ἐθνικό Δίκαιο οἱ Ἐκκλησίες», ἐνῶ στή παράγραφο 3 τοῦ ἰδίου ἄρθρου: «Ἡ Ἕνωση διατηρεῖ ἀνοικτό, διαφανῆ καί τακτικό διάλογο μέ τίς Ἐκκλησίες… ἀναγνωρίζοντας τήν ἰδιαίτερη ταυτότητα καί τή συμβολή τους».

ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ STATUS ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Γεωργίου Πουλῆ *

Νομοθετικές πηγές τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους

Ἄρθρο 13 τοῦ Συντάγματος

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης εἶναι ἀπαραβίαστη. Ἡ ἀπόλαυση τῶν ἀτομικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός. 2. Κάθε γνωστή θρησκεία εἶναι ἐλεύθερη καί τά σχετικά μέ τή λατρεία τῆς τελοῦνται ἀνεμπόδιστα ὑπό τήν προστασία τῶν νόμων. Ἡ ἄσκηση τῆς λατρείας δέν ἐπιτρέπεται νά προσβάλλει τή δημόσια τάξη ἤ τά χρηστά ἤθη. Ὁ προσηλυτισμός ἀπαγορεύεται. 3. Οἱ λειτουργοί ὅλων τῶν γνωστῶν θρησκειῶν ὑπόκεινται στήν ἴδια ἐποπτεία τῆς Πολιτείας καί στίς ἴδιες ὑποχρεώσεις ἀπέναντί της, ὅπως καί οἱ λειτουργοί της ἐπικρατοῦσας θρησκείας. 4. Κανένας δέν μπορεῖ, ἐξαιτίας τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων, νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τήν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεων πρός τό Κράτος ἤ νά ἀρνηθεῖ νά συμμορφωθεῖ πρός τούς νόμους. 5. Κανένας ὅρκος δέν ἐπιβάλλεται χωρίς νόμο, πού ὁρίζει καί τόν τύπο του.

Ἄρθρο 9 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου[1], *«Ἐλευθερία σκέψης, συνείδησης καί θρησκείας»*

«1. Πᾶν πρόσωπον δικαιοῦται εἰς τήν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως, συνειδήσεως καί θρησκείας· τό δικαίωμα τοῦτο ἐπάγεται τήν ἐλευθερίαν ἀλλαγῆς θρησκείας ἤ πεποιθήσεων, ὡς καί τήν ἐλευθερίαν ἐκδηλώσεως τῆς θρησκείας ἤ τῶν πεποιθήσεων μεμονωμένως, συλλογικῶς, δημοσία ἤ κατ' ἰδίαν, διά τῆς λατρείας, τῆς παιδείας καί τῆς ἀσκήσεως τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων καί τελετουργιῶν. 2. Ἡ ἐλευθερία ἐκδηλώσεως τῆς θρησκείας ἤ τῶν πεποιθήσεων δέν ἐπιτρέπεται νά ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἑτέρων περιορισμῶν πέραν τῶν προβλεπομένων ὑπό τοῦ νόμου καί ἀποτελούντων ἀναγκαία μέτρα ἐν δημοκρατικῇ κοινω-νίᾳ διά τήν δημοσίαν ἀσφάλειαν, τήν προάσπισιν τῆς δημοσίας τάξεως, ὑγείας καί ἠθικῆς ἤ τήν προάσπισιν τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν τῶν ἄλλων».

---

* Ὁ κ. Γεώργιος Πουλῆς εἶναι Καθηγητής Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

[1] Ὅπως τροποποιήθηκε με τό Πρωτόκολλο 11· Βλ. Π. Δ. Δαγτόγλου, *Ἡ ἀναθεωρημένη Εὐρωπαϊκή Σύμβαση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου,* Ἀθήνα-Κομοτηνή 2000, σ. 16, ὅπου καί τό σχετικό κείμενο τοῦ ἄρθρου 9 στή σ. 38-40.

Ἄρθρο 18 τοῦ Διεθνοῦς Συμφώνου γιά τά ἀτομικά καί πολιτικά δικαιώματα (=Ν.2462/97):

1. Κάθε πρόσωπο ἔχει δικαίωμα στήν ἐλευθερία σκέψης, συνειδήσεως καί θρησκείας. Αὐτό τό δικαίωμα περιλαμβάνει τήν ἐλευθερία νά ἔχει ἤ νά υἱοθετεῖ κανείς τή θρησκεία ἤ τήν πεποίθηση τῆς ἐπιλογῆς του, καθώς καί τήν ἐλευθερία νά ἐκδηλώνει τή θρησκεία ἤ τήν πεποίθησή του, ἀτομικά ἤ ἀπό κοινοῦ μέ ἄλλους μέσω τῆς λατρείας, πράξεων ἱεροτελεστίας, πρακτικῆς καί διδασκαλίας.- 2. Κανείς δέν ὑπόκειται σέ καταναγκασμό πού θά μποροῦσε νά παρεμποδίσει τήν ἐλευθερία του νά ἔχει ἤ νά υἱοθετήσει τή θρησκεία ἤ τίς πεποιθήσεις τῆς ἐπιλογῆς του. - 3. Ἡ ἐλευθερία ἐκδήλωσης τῆς θρησκείας ἤ τῶν πεποιθήσεων δέν μπορεῖ νά ὑπόκειται παρά μόνο σέ ὅσους περιορισμούς ὁρίζει ὁ νόμος καί εἶναι ἀπαραίτητοι γιά τήν προστασία τῆς δημόσιας ἀσφάλειας, τάξης καί ὑγείας ἤ τῆς ἠθικῆς ἤ τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν τῶν ἄλλων. - 4. Τά Συμβαλλόμενα Κράτη στό παρόν Σύμφωνο ἀναλαμβάνουν τήν ὑποχρέωση νά σέβονται τήν ἐλευθερία τῶν γονέων ἤ τῶν νόμιμων κηδεμόνων νά φροντίζουν γιά τή θρησκευτική καί ἠθική ἀγωγή τῶν παιδιῶν τούς σύμφωνα μέ τίς πεποιθήσεις τους.

Ἡ θρησκευτική ἐλευθερία εἶναι ἕνα θεμελιῶδες δικαίωμα πού ἡ κατοχύρωσή του ἀποτελεῖ κομβικό στοιχεῖο γιά τήν κατανόηση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐξαρχῆς πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ θρησκευτική ἐλευθερία εἶναι ἐννοιολογικά διαφορετική ἀπό τήν ἀνεξιθρησκεία, ἀκριβῶς γιατί συχνά οἱ δύο αὐτές ἔννοιες, ἐσφαλμένα, θεωροῦνται ταυτόσημες. Ἀνεξιθρησκεία σημαίνει ἡ ἀνοχή τοῦ Κράτους γιά τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις τῶν κοινωνῶν τοῦ Δικαίου. Ἐνῶ ἡ θρησκευτική ἐλευθερία λειτουργεῖ ἐγγυητικά γιά τούς κοινωνούς τοῦ Δικαίου καί παράλληλα ὑπόκειται σέ περιορισμούς ἤ ἐπιφυλάξεις. Στό ἄρθρο 13 § 1 τοῦ Συντάγματος εὐχερῶς διακρίνεται ἡ ἀμφισημία τοῦ δικαιώματος: α. Τό δικαίωμα καθεαυτό σέ προσωπικό ἐπίπεδο καί β. τό δικαίωμα τῆς δημόσιας λατρείας. Τό πρῶτο περιλαμβάνει:

α) Τό δικαίωμα νά ἀσπάζεται ὁ καθένας ὅποια θρησκεία θέλει ἤ ἀκόμη νά μήν ἀκολουθεῖ καμιά θρησκεία κανένα (ἀθρησκεία) ἤ καί νά ἀπορρίπτει γενικά τό θρησκευτικό φαινόμενο, δηλαδή νά ἔχει ἀρνητικό θρησκευτικό συνειδός (ἀθεΐα). Στήν πτυχή αὐτή ἡ θρησκευτική ἐλευθερία δέν ὑπόκειται σέ περιορισμούς.

β) Τό δικαίωμα τῶν κοινωνῶν τοῦ Δικαίου νά ἐξωτερικεύουν καί νά ὁμολογοῦν πιό θρήσκευμα ἀκολουθοῦν μέ ὁποιονδήποτε τρόπο εἴτε σέ προσωπικό εἴτε σέ συλλογικό ἐπίπεδο.

γ) Τό δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι γιά θρησκευτικούς σκοπούς. Τονίζεται καί ἐδῶ, ὅπως καί στό δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι, ὅτι ὑποκείμενα τοῦ δικαιώματος εἶναι καί οἱ ἀλλοδαποί.

δ) Τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητας, δηλαδή τῆς μή ἄνισης μεταχειρίσεως ἀτόμων ἤ ὁμάδων μέ θρησκευτικά κριτήρια. Τό δικαίωμα αὐτό ρητῶς κατοχυρώνεται στό ἄρθρο 13 § 1 ἐδ. 2 τοῦ Συντάγματος, ἀλλά ἀπορρέει καί ἀπό τό γενικό γιά τήν ἰσότητα ἄρθρο 4.

ε) Τό δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Τό δικαίωμα αὐτό ἐμφανίζεται στήν πράξη μέ δύο μορφές: ὡς δικαίωμα τῶν γονέων νά ἀνατρέφουν τά παιδιά τούς σύμφωνα μέ τίς θρησκευτικές τους πεποιθήσεις καί ὡς δικαίωμα τῶν ὀπαδῶν ὁρισμένης θρησκείας ἤ δόγματος νά ἱδρύουν θρησκευτικά ἤ μή ἐκπαιδευτήρια.

ς) Τό δικαίωμα νά μήν ἐξαναγκάζεται κανένας σέ ἐνέργειες πού εἶναι ἀντίθετες μέ τίς θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Τό δικαίωμα αὐτό πού ἡ γενική του

διατύπωση ἀποβλέπει ἀκριβῶς στό νά περιλάβει ὅλες ἐκεῖνες τίς περιπτώσεις, πού τυχόν δέν καλύπτονται ἀπό τά προηγούμενα δικαιώματα, ὑποχωρεῖ ὅταν ἡ ἐνέργεια ἐπιβάλλεται ἀπό διατάξεις δημόσιας τάξης, ἀποβλέπουσες στό γενικό συμφέρον, γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος πιό κάτω στούς περιορισμούς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας.

Τή δεύτερη, ἀλλά καί σπουδαιότερη, ἐκδήλωση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἀποτελεῖ ἡ ἐλευθερία τῆς λατρείας, ἀπό τήν ὁποία ἀπορρέει τό δικαίωμα γιά τήν ἀκώλυτη ἄσκησή της, μέ ἀντίστοιχη ὑποχρεώση τῆς Πολιτείας ὄχι μόνο νά μήν τήν ἐμποδίζει, ἀλλά ἀντίθετα νά λαμβάνει καί ὅλα τά ἀναγκαῖα μέτρα γιά τήν ἄρση κάθε διαταράξεως ἀπό τρίτους. Ἡ λατρεία μπορεῖ νά εἶναι ἀτομική ἤ ὁμαδική, ἰδιωτική ἤ δημόσια, νά γίνεται σέ κλειστούς καί μάλιστα γιά τόν σκοπό αὐτό προορισμένους χώρους (τόπους λατρείας) ἤ στό ὕπαιθρο.

Ἡ ἀπόλαυση τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, εἶναι δυνατή μόνον κάτω ἀπό ὁρισμένες προϋποθέσεις· μέ ἄλλα λόγια ὑφίσταται ὁρισμένους περιορισμούς πού ἀπαριθμοῦνται στό ἄρθρο 13 τοῦ Συντάγματος. Εἶναι ἡ ὕπαρξη θρησκείας γνωστῆς, ἡ μή ἀντίθεση τῆς λατρείας στή δημόσια τάξη καί στά χρηστά ἤθη , ἡ ἀπαγόρευση ἀσκήσεως προσηλυτισμοῦ, καί ἡ τήρηση τῶν καθηκόντων τῶν πιστῶν ἀπέναντι στό Κράτος καί στούς νόμους. Πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ πρῶτος ἐγγενής συνταγματικός περιορισμός πού ἀναφέρεται στήν ἔννοια τῆς γνωστῆς θρησκείας νοεῖται ὡς ἡ θεωρία ἤ ἰδεολογία τῶν μελῶν μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας μέ κάθετη μεταφυσική ἀναγωγή[2] καί κοινωνική προφάνεια.

α) Δημόσια τάξη. Ἡ ἔννοια αὐτή ἀφορᾶ τήν κοινή εἰρήνη καί εὐταξία πού διασφαλίζει ἡ ἔννομη τάξη. Τό ζήτημα, ἄν οἱ ἀρχές ἑνός θρησκεύματος ἤ δόγματος συγκρούονται μέ τήν ἑλληνική δημόσια τάξη, θά κριθεῖ σέ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ἀπό τή Διοίκηση καί τελικά ἀπό τά Δικαστήρια.

β) Χρηστά ἤθη. Τά «χρηστά ἤθη», ἔννοια πολυσήμαντη, στούς ἐπιμέρους τομεῖς τῆς νομικῆς ἐπιστήμης ἐπισημαίνονται συνήθως μέ ἀναφορά στήν κοινωνική ἠθική. Στή διάταξη ὅμως τοῦ ἄρθρου 13 § 2 ἐδ. β΄ τοῦ Συντάγματος προέχον κριτήριο καθορισμοῦ τῆς ἔννοιάς τους εἶναι ἡ ἠθική τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἀπό αὐτήν ἐπηρεάζεται ἡ μεγάλη πλειονότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ[3].

γ) Ἡ ἀπαγόρευση ἀσκήσεως προσηλυτισμοῦ, εἶναι ὁ πλέον ἀμφιλεγόμενος συνταγματικός περιορισμός κυρίως ἡ νομολογία δέν ἔχει ἀκόμη, ὁριστικά καταλήξει γιά τή σημασία τοῦ ὅρου «προσηλυτισμός», ἐάν δηλαδή ἔχει μή αὐστηρά νομικό περιεχόμενο ἤ ἀπαντᾶ στήν ὑπό συζήτηση συνταγματική διάταξη μέ τεχνικό νομικό νόημα[4]. Ἐπειδή δέ, ἀπασχόλησε τό ΕΔΔΑ κρίνεται ἀναγκαῖο νά ἐκτεθεῖ ὅτι: Στό ἄρθρο 13 τοῦ Συντάγματος περιλαμβάνεται ὡς συνταγματικός περιορισμός τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί ἡ ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ. Στό κοινό δίκαιο ἀπαντᾶ ὡς εἰδικός ποινικός νόμος. Τυποποιήθηκε

[2] Γ. Πουλῆ, *Νομοθετικά κείμενα Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Σχόλια - Βιβλιογραφία,* 5η ἔκδ., Ἀθήνα - Θεσσαλονίκη 2002, σ. 207· πρβλ. ὅμως τίς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἀ. Δερβιτσιώτη, *Ἡ ἵδρυση ναοῦ ὡς συνιστῶσα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας,* Ἀθήνα 2010, σ. 133-134.

[3] Βλ. Γ. Ι. Ἀνδρουτσόπουλου, *Ἡ θρησκευτική ἐλευθερία κατά τή νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου,* Ἀθήνα-Κομοτηνή 2010, σ. 252 ἐπ.

[4] Βλ. Γ. Θ. Γκιάκα, Τό ἀδίκημα τοῦ προσηλυτισμοῦ ἐν Ἑλλάδι, Ἔδεσσα 1965, κυρίως σ. 37ἐπ., Α.Ν. Λοβέρδου, *Προσηλυτισμός. Γιά τήν ἀντισυνταγματικότητα τῆς σχετικῆς μέ τόν προσυλυτισμό ποινικῆς νομοθεσίας,* Ἀθήνα-Κομοτηνή 1986, κυρίως σ. 31ἐπ. , Ι. Θ. *Παναγόπουλου, Ἀνεξιθρησκεία καί προσηλυτισμός,* Ἀθῆναι 1960, σ. 32ἐπ., Γ. Πουλῆ, *Τό ἔγκλημα τοῦ προσηλυτισμοῦ καί ἡ συνταγματική του ἀπαγόρευση,* Νομοκανονικά 1, 2002, σ. 55 ἐπ., Π. Χ. Ρηγάτου, *Ὀρθοδοξία καί Προσηλυτισμός,* 2η ἔκδ., Πάτρα 1986, σ. 9ἐπ.

στό ἀρθρ. 4 § 2 τοῦ ἄ.ν. 1363/1938 ὅπως τροποποιήθηκε μέ τό ἀρθρ. 2 τοῦ ἄ.ν. 1762/1939 «προσηλυτισμός ἰδίᾳ εἶναι ἡ διά πάσης φύσεως παροχῶν ἤ δι' ὑποσχέσεως τοιούτων ἤ ἄλλης ἠθικῆς ἤ ὑλικῆς περιθάλψεως, διά μέσων ἀπατηλῶν, διά καταχρήσεως τῆς ἀπειρίας ἤ ἐμπιστοσύνης ἤ δι' ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἀνάγκης, τῆς πνευματικῆς ἀδυναμίας ἤ κουφότητος ἄμεσος ἤ ἔμμεσος προσπάθεια πρός διείσδυσιν εἰς τήν θρησκευτικήν συνείδησιν ἑτεροδόξων ἐπί σκοπῷ μεταβολῆς τοῦ περιεχομένου αὐτῆς». Ἀρχικά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁρισμός τοῦ ἐγκλήματος πάσχει ἀπό ἀσάφεια ἐπειδή ἀκριβῶς, οἱ τρόποι τέλεσής τῆς ἀντικειμενικῆς του ὑπόστασης ἀπαριθμοῦνται ἐνδεικτικά μέ τό "ἰδίᾳ"[5], ἔτσι ὥστε εἴτε διαγράφεται ἑρμηνευτικά ὡς λάθος τοῦ νομοθέτη[6] εἴτε ἐφόσον τό Δικαστήριο ἐμμένει στήν ἔνταξή του στή νομοτυπική μορφή τοῦ ἀδικήματος πρέπει νά θεωρήσει ὅτι τό ἔγκλημα εἶναι κραυγαλέα ἀντίθετο πρός τό Σύνταγμα[7]. Ἡ τέλεσή του προϋποθέτει, ἄν ὄχι μιά διαπροσωπική σχέση, τουλάχιστο ἕνα πλαίσιο ἀναφορᾶς πρόσφορο γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐγκληματικῆς δράσης ἐπικοινωνίας δράστη καί θύματος. Ἡ ἀπαίτηση αὐτή εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία γιατί τό ἔγκλημα τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀνήκει στή δεύτερη κατηγορία τῶν ἐγκλημάτων συναντώμενης δράσης, στά ὁποῖα κατά κανόνα ὁ ἀναγκαῖος συμμέτοχος εἶναι ὁ παθών καί γι' αὐτό ΔΕΝ τιμωρεῖται. Ἑρμηνευτικά συνεπῶς εἶναι ἀναγκαῖο νά δεχθοῦμε ὅτι ἡ προσπάθεια ἤ ἀπόπειρα γιά διείσδυση εἶναι νοητή μόνο στά πλαίσια μίας προσωπικῆς σχέσης καί μόνον ἄν τό ἀντικείμενο τῆς προσβολῆς δέν ξεπέρασε τά ἀπό τόν νόμο ὁρισμένα πλαίσια συμπεριφορᾶς· περαιτέρω τό ἔγκλημα τοῦ προσηλυτισμοῦ συνιστᾶ περίπτωση ἀναγωγῆς ἀπόπειρας σέ τελειωμένο ἔγκλημα. Δηλαδή ὁ ὅρος "προσπάθεια" εἶναι ταυτόσημος μέ τόν ὅρο "ἀπόπειρα". Τοῦτο συνεπάγεται ὅτι ὁ δικαστής εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐφαρμόσει τό ἀρθρ. 42 § 1 ΠΚ, προκειμένου νά θεμελιώσει ἀρχή ἐκτέλεσης τῆς διείσδυσης. Καί ἀκόμη ὅτι, ἀκριβῶς γιά τόν λόγο αὐτό, βρίσκουν ἐφαρμογή καί οἱ διατάξεις γιά τήν ἀπρόσφορη ἀπόπειρα, πού ἔχει ὡς συστατικό της στοιχεῖο τήν πραγματική πλάνη τοῦ δράστη[8]. Γιά τήν ἄρση τῆς δεδομένης ἀσάφειας περιγραφῆς τῆς πράξης (πού βέβαια ὡς ἑνιαία πράξη περιλαμβάνει καί τά στοιχεῖα πού ἀποκλειστικά, καί ὄχι ἐνδεικτικά, ἀναφέρει ὁ νόμος παροχές, περίθαλψη κ.λπ.) πρέπει νά γίνει δεκτό ὅτι καθοριστική γιά τήν ἀνάδειξη τοῦ ἀδίκου τῆς πράξης εἶναι ἡ ἐπισήμανση τοῦ "ἀποπειράσθαι" ἤ "προσπαθεῖν" στή συνείδηση τοῦ προσηλυτιζομένου. Ἔτσι ἀγγίζουμε τήν καρδιά τοῦ προβλήματος:

[5] Σχετικά μέ τό "ἰδία", πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι πρῶτος ὁ Γ. Μουρίκης ὑποστήριξε ὅτι εἰσάγει ἀποκλειστική ἀπαρίθμηση (Τό ἀπαραβίαστόν της ἐλευθέρας ἐκδηλώσεως τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, [Ἀθῆναι] 1947, σ. 28)· μεταγενέστερα δέ, ὁ Βαμβέτσος παρατήρησε ὅτι «ἡ ἀπαρίθμησις τῶν περιπτώσεων δέον νά θεωρηθῆ πλήρης καί ἐξαντλητική» (Θέμις 9 [ΞΕ], σ. 400).

[6] Τό 1995 ὁ Τ. Φιλιππίδης ἐπεσήμανε ὅτι: «... ἡ λέξις "ἰδίᾳ" ἀπό τῆς ἐπόψεως τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου οὐδεμίαν θέσιν ἔχει ἐνταῦθα, θά παρεισέφρυσεν δέ ἀσφαλῶς ἐξ ἀβλεψίας, οὐχί ἀσυνήθους εἰς τήν ἡμετέραν νομοθεσίαν» («Τά ἐγκλήματα κατά τῆς θρησκείας κατά τόν Ἑλληνικόν Ποινικόν Κώδικα», *Θεολογία* 1955, σ. 223ἐπ., ἐδῶ σ. 256)· τή θέση αὐτή ἀπό τούς νεότερους δέχονται ὁ Ν. Παρασκευόπουλος (*Ἁρμενόπουλος* 1983, σ. 412- 413) καί Χρ. Σιδέρης («Οἱ τρόποι πραγματώσεως τῆς ἀντικειμενικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἐγκλήματος τοῦ προσηλυτισμοῦ», *Ποινικά Χρονικά* 1993, σ. 241ἐπ. ἐδῶ σ. 242). Πρβλ. Ι. Μ. Κονιδάρη, *Ἐγχειρίδιο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου,* 2η ἔκδ., Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη 2011, σ. 40.

[7] Βλ. ἄρθρο 7 παρ. 1, ἐδάφιο α΄ τοῦ Συντάγματος: «Ἔγκλημα δέν ὑπάρχει οὔτε ποινή ἐπιβάλλεται χωρίς νόμο πού νά ἰσχύει πρίν ἀπό τήν τέλεσης τῆς πράξεως καί νά ὁρίζει τά στοιχεῖα της»· βλ. μέ περαιτέρω παραπομπές Π. Ι. Παραρᾶ, *Σύνταγμα καί Εὐρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου,* Ἀθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 55-57.

[8] Βλ. Ἀλ. Π. Κωστάρας, *Ἡ ἀπρόσφορη ἀπόπειρα. Δογματική θεμελίωση καί ἑρμηνευτική προσέγγιση,* Ἀθήνα-Κομοτηνή 1997, σ. 254-255.

τό ἄδικό της πράξης ἀρχίζει νά φανερώνεται στήν τροπή τῆς συνείδησης τοῦ προσηλυτιζομένου ἀπό τήν πράξη τοῦ δράστη καί ὁλοκληρώνεται μέ τήν ἐνύλωση τοῦ λόγου του στό συνειδός του, ἐνῶ ἡ ἐκτροπή τῆς συνείδησής τους ὑποστασιοποιεῖται μέ τή μεταβολή τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεών του. Συνακόλουθα γιά τήν πλήρωση τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπόστασης τοῦ ἐγκλήματος ἀρκεῖ ἡ τροπή τῆς συνείδησης τοῦ προσηλυτιζομένου. Τροπή τῆς συνείδησης τοῦ προσηλυτιζομένου ὑπάρχει ὅταν τό πρόσωπο, στό ὁποῖο ἀπευθύνθηκε τό ὑποκείμενο τέλεσης κλονίσθηκε, ἄρχισε νά ἀμφιβάλλει γιά τίς δικές του θρησκευτικές πεποιθήσεις, τουλάχιστο προβληματίστηκε γιά τήν ἀλήθεια τῶν πεποιθήσεων τοῦ δράστη. Ἀκριβῶς αὐτό τό νόημα ἔχει ὁ ὅρος "διείσδυση": σημαίνει ὅτι μετά τή γνώση καί σέ μία ἐπίταση τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἑνός πρός τόν ἕτερον, ἡ συνείδηση ἔκρινε θετικά, ὡς δικό της δεδομένο, ὅτι παρέστησε τό ὑποκείμενο τέλεσης· μόνο σ' αὐτήν περίπτωση ὑπάρχει προσπάθεια γιά διείσδυση καί συνακόλουθα τροπή τῆς συνείδησης, ἐνῶ ἐκτροπή ἐπέρχεται μέ τή μεταβολή τοῦ περιεχομένου τῆς μετά τήν τροπή της. Μέ τήν ἑρμηνεία αὐτή ἡ ἀρχή ἐκτέλεσης τῆς διείσδυσης ἤ προσπάθεια γιά διείσδυση εἶναι ἡ πράξη τοῦ δράστη πού αἰτιακά προκαλεῖ τήν τροπή τῆς συνείδησης τοῦ θύματος. Συνεπῶς ἄν τό πρόσωπο στό ὁποῖο ἀπευθύνθηκε ὁ δράστης οὔτε ἄκουσε οὔτε συζήτησε μαζί του, σημαίνει ὅτι δέν ἐπῆλθε καμία ἀπολύτως τροπή τῆς συνείδησής του καί συνακόλουθα δέν ὑπάρχει κἄν ἀρχή ἐκτέλεσης τῆς διείσδυσης ἤ προσπάθεια γιά διείσδυση, ἀκριβῶς γιατί ἀφενός λείπει τό ἀντικειμενικό στοιχεῖο τῆς ἀρχῆς ἐκτέλεσης καί ἀφετέρου δέν ἄρχισε καν νά προσβάλλεται τό ἔννομο ἀγαθό, πού ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ θρησκευτική συνείδηση στήν εἰδικότερη ἔκφανση της ὅμως ὡς ἐλευθερία ἐμμονῆς καί μεταβολῆς τῆς θρησκευτικῆς πίστης. Ἄν δέ, ἡ συνείδηση τοῦ προσώπου στό ὁποῖο ἀπευθύνθηκε ὁ δράστης ἦταν ἐξαρχῆς ἀρνητική, δηλαδή ἀπέρριψε κατηγορηματικά τίς προτάσεις τοῦ προσηλυτιστῆ, δέν ὑπάρχει ἄδικη πράξη, ἀφοῦ δέν ἀπειλήθηκε ἡ εἰρήνευση τοῦ ἔννομου ἀγαθοῦ, ἀκόμη καί ἄν ὑπῆρξε κάποιος διάλογος. Ὑποκείμενο τέλεσης μπορεῖ νά εἶναι καί ὀπαδός τῆς ἐπικρατούσας θρησκείας. Ἀναμφίβολα ἡ συνταγματική ἀπαγόρευση ἀναφέρεται στό ἔγκλημα τοῦ προσηλυτισμοῦ, πού σημαίνει ὅτι γιά τή συνδρομή του εἶναι ὑποχρεωμένο τό διοικητικό ὄργανο ἤ δικαστήριο νά ἀναφέρει (στή διοικητική πράξη ἤ τή δικαστική ἀπόφαση) συγκεκριμένες καταδικαστικές -ἀμετάκλητες- ἀποφάσεις κατά μελῶν τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας καί μάλιστα τοῦ τόπου τους, ἡ ὁποία ζητᾶ τήν ἐφαρμογή διάταξης τῆς κοινῆς νομοθεσίας.

Ἡ συνταγματική ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ ὅμως δέν συνάδει μέ τούς λοιπούς περιορισμούς τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Συντάγματος 13 γιατί: Οἱ λοιποί συνταγματικοί περιορισμοί (ὁ ἐγγενής της θρησκείας, ἡ προφάνειά της στόν κοινωνικό χῶρο, ἡ μή ἀντίθεση τῆς λατρείας στή δημόσια τάξη ἤ στά χρηστά ἤθη) συνιστοῦν δεῖκτες ἀναφορᾶς στό ἀπρόσωπο πλαίσιο ὀργάνωσης, δράσης καί λατρευτικῆς τάξης. Ἡ ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ ὅμως ἀναφέρεται σέ ἀξιόποινη συμπεριφορά συγκεκριμένου προσώπου. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἑτερότητα τῶν λοιπῶν συνταγματικῶν περιορισμῶν μέ τήν ἀπαγόρευση τοῦ προσηλυτισμοῦ, ἀποκαλύπτει τήν ἀναίρεση τῆς παρεχόμενης συνταγματικῆς προστασίας σέ ὁλόκληρη τή θρησκευτική κοινότητα ἀπό πράξη προσώπου πού τέλεσε μία ἀξιόποινη πράξη.

δ) Τά καθήκοντα ἀπέναντι στό Κράτος καί οἱ νόμοι. Σαφῶς ἐδῶ νοοῦνται οἱ Νόμοι πού ἀφοροῦν τό δημόσιο συμφέρον. Ὁ περιορισμός αὐτός ἀποδυναμώθηκε μετά

τή νομοθετική ἀναγνώριση τῆς ἀντίρρησης συνείδησης[9].

Περαιτέρω τό σύνολο νοηματικό εὖρος τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Συντάγματας συμπροσδιορίζεται καί ἀπό τό τό ἄρθρο, πού παρατίθεται πιό πάνω, 9 τῆς ΕΣΔΑ, στό ὁποῖο προσταστεύονται καί φιλοσοφικές πεποιθήσεις καθώς καί ὅτι καί στό ἄρθρο αὐτό ἔχουν τεθεῖ περιορισμοί ἀντίστοιχοι (Ἡ ἐλευθερία ἐκδηλώσεως τῆς θρησκείας ἤ τῶν πεποιθήσεων δέν ἐπιτρέπεται νά ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον ἑτέρων περιορισμῶν πέραν τῶν προβλεπομένων ὑπό τοῦ νόμου καί ἀποτελούντων ἀναγκαία μέτρα ἐν δημοκρατική κοινωνία διά τήν δημοσίαν ἀσφάλειαν, τήν προάσπισιν τῆς δημοσίας τάξεως, ὑγείας καί ἠθικῆς ἤ τήν προάσπισιν τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν τῶν ἄλλων[10]), ὄχι ὅμως ἴδιοι, μέ τούς περιορισμούς τό ἄρθρο 13 τοῦ Συντάγματος[11].

Τό ἄρθρο 18 τοῦ Συντάγματος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας προβλέπει:

«1. Ἕκαστος ἔχει τό δικαίωμα ἐλευθερίας σκέψεως, συνειδήσεως καί θρησκείας.

2. Πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι, τῶν ὁποίων τά δόγματα καί αἱ ἱεροτελεστίαι δέν εἶναι μυστικαί, εἶναι ἐλεύθεραι.

3. Πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι εἶναι ἴσαι ἐνώπιόν του νόμου. Μή θιγομένης, τῆς κατά τό Συνταγμαν ἁρμοδιότητος τῶν Κοινοτικῶν Συνελεύσεων, οὐδεμία νομοθετική, ἐκτελεστική ἤ διοικητική πρᾶξις τῆς Δημοκρατίας δύναται νά κάμη δυσμενῆ διάκρισιν εἰς οἱουδήποτε ἱδρύματος ἤ θρησκείας.

4. Ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος καί ἔχει τό δικαίωμα νά πρεσβεύῃ τήν πίστιν αὐτοῦ καί νά ἐκδηλώνῃ τήν θρησκείαν ἤ τάς θρησκευτικάς αὐτοῦ πεποιθήσεις διά τῆς λατρείας, διδασκαλίας, ἀσκήσεως ἤ τηρήσεως τῶν τύπων εἴτε ἀτομικῶς εἴτε συλλογικῶς, κατ' ἰδίαν ἤ δημοσίᾳ καί νά μεταβάλλῃ τήν θρησκείαν ἤ τάς θρησκευτικάς πεποιθήσεις αὐτοῦ.

5. Ἡ χρῆσις φυσικῆς ἤ ἠθικῆς βίας πρός τόν σκοπόν, ὅπως ἐξαναγκασθεῖ τό ἄτομον νά μεταβάλῃ τήν θρησκείαν αὐτοῦ ἤ νά ἐμποδισθῇ, ὅπως μεταβάλῃ ταύτην, ἀπαγορεύεται.

6. Ἡ ἐλευθερία ἐκδηλώσεως τῆς θρησκείας ἤ τῆς θρησκευτικῆς πεποιθήσεως ὑπόκειται μόνο εἰς τούς ὑπό τοῦ νόμου προδιαγεγραμμένους περιορισμούς τούς ἀναγκαίους πρός τό συμφέρον τῆς Δημοκρατίας ἤ τῆς συνταγματικῆς τάξεως ἤ τῆς δημόσιας ἀσφαλείας ἤ τῆς δημόσιας τάξεως ἤ τῆς δημόσιας ὑγείας ἤ τῶν δημοσίων ἠθῶν ἤ τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν τῶν ὑπό τοῦ Συντάγματος ἠγγυημένων εἰς πᾶν πρόσωπον.

7. Μέχρις τῆς συμπληρώσεως τοῦ δεκάτου ἕκτου τῆς ἡλικίας ἡ ἀπόφασις περί τῆς θρησκείας, τήν ὁποίαν θά ἀκολουθήσῃ τό ἄτομον λαμβάνεται ὑπό τοῦ ἔχοντος τήν νόμιμον ἐπιμέλειαν αὐτοῦ.

---

[9] Βλ. ἄρθρ. 59 παρ. 1 καί 2 Ν. 3421 τοῦ 2005, πού τροποποίησε τόν Ν. 2510/1997: «1. Ὅσοι γιά λόγους συνείδησης ἀρνοῦνται νά ἐκπληρώσουν τή στρατεύσιμη στρατιωτική τους ὑποχρέωση, ἐπικαλούμενοι τίς θρησκευτικές ἤ ἰδεολογικές τους πεποιθήσεις, μπορεῖ νά ἀναγνωρίζονται ὡς ἀντιρρησίες συνείδησης, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τῶν ἑπόμενων ἄρθρων: 2. Οἱ λόγοι συνείδησης πού ἀναφέρονται στήν προηγούμενη παράγραφο πρέπει νά ἀπορρέουν ἀπό μία γενική ἀντίληψη γιά τή ζωή, βασισμένη σέ συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ἤ ἠθικές πεποιθήσεις, πού ἐφαρμόζονται ἀπό τό ἄτομο ἀπαράβατα καί ἐκδηλώνονται μέ τήρηση ἀνάλογης συμπεριφορᾶς". Βλ. Ἀνδρουτσόπουλου, ὅ.π., σ. 256ἐπ. ὅπου καί παραπομπές στή νομολογία καί τή σχετική βιβλιογραφία».

[10] Βλ. Γ. Α. Κτιστάκι, *Θρησκευτική ἐλευθερία καί Εὐρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου,* Ἀθήνα-Κομοτηνή 2004, σ. 69 ἔπ. καθώς καί Χ. Θ. Ἀνθόπουλου, *Τό συνταγματικό δικαίωμα στήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 17ἐπ., ὅπου ὀρθά ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς συνείδησης* ἐρείδεται καί στό δικό μας Σύνταγμα.

[11] Γιά τούς ὁποίους βλ. καί Σπ. Ν. Τρωιάνος - Γ. Α. Πουλῆς, *Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο,* 2η ἔκδ., Ἀθήνα - Κομοτηνή 2003, σ. 105ἐπ. καθώς καί Σπ. Τρωιάνου-Κ. Παπαγεωργίου, *Θρησκευτική Νομοθεσία,* Ἀθήνα 2009, σ. 32ἐπ.

8. Οὐδείς δύναται εἰς πληρωμήν οἱουδήποτε φόρου ἤ τέλους, οἱ πρόσοδοι τῶν ὁποίων ἔχουσιν εἰδικῶς διατεθῇ ἐν ὅλῳ ἤ ἐν μέρει διά σκοπούς ἀναγομένους εἰς θρησκείαν διάφορον τῆς ἰδίας αὐτοῦ».

Ὅπως ὀρθῶς ἔχει ἐπισημανθεῖ τό πιό πάνω ἄρθρο τοῦ Συντάγματος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας ἔχει βασικές ὁμοιότητες μέ τό ἄρθρο 9 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ πάνω ἄρθρ. 18 Πρωτοκόλλου[12].

Θά μποροῦσε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι:

1) Καί στίς δύο ἔννομες τάξεις τό ὑπό συζήτηση δικαίωμα προστατεῦται ἐπαρκῶς, διότι μέ τή ρητή συνταγματική του καθιέρωση ἔχει καί τή θετική πλευρά, ὄχι μόνο τήν ἀρνητική, δηλαδή παροχῆς στούς κοινωνούς τοῦ δικαίου κάθε προσφόρου μέτρου γιά τήν ἀπόλαυση τοῦ δικαιώματος.

2) Καί στίς δύο ἔννομες τάξεις τό ὑπό συζήτηση δικαίωμα προστατεύεται ὑπό περιορισμούς (ἤ ἐπιφυλάξεις). Διαφαίνεται ὅμως ὅτι στήν Κυπριακή Δημοκρατία οἱ περιορισμοί αὐτοί συνάδουν περισσότερο στό εὐρωπαϊκό κεκτημένο τοῦ ἀξιολογικῶς οὐδέτερου Κράτους, ἄποψη πού τείνει νά κυριαρχήσει γιά τήν ἀποφυγή κάθε μορφῆς νομικοῦ ἠθικισμοῦ[13] καί ἄμεσου ἤ ἔμμεσου πατερναλισμοῦ[14].

3) Στήν Κυπριακή ἔννομη τάξη δέν ὑφίσταται «ἐπικρατοῦσα» θρησκεία ὅπως στήν Ἑλληνική, ἡ ὁποία ἀκολουθώντας τή βυζαντινή παράδοση προσέδωσε ἰσχύ νόμου στούς Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας, μέ τυπικούς νόμους, ἐνῶ μέ τή συνταγματική ἐπιταγή (στό ἄρθρ. 3 Συντ.) γιά τήν ἀπαρασάλευτη τήρησή τους ἔχουν αὐξημένη τυπική ἰσχύ. Κατά τήν ἀπαράμμιλη ἔκφραση τοῦ ἀείμνηστου Καθηγητῆ Ἀναστασίου Χριστοφιλοπούλου: «Κατά τήν ἀνασύσταση τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, «τό οὕτω διαμορφωθέν κανονικόν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὅπερ ἐν Βυζαντίῳ[15] εἶχε προσλάβει διά ρητῆς πολιτειακῆς ἐπιταγῆς ἰσχύν νόμου, ἀνεγνωρίσθη σιωπηρῶς ὑπό τῆς ἀνασυσταθείσης ἐν ἔτει 1821 ἑλληνικῆς πολιτείας ὡς συστατικόν τμῆμα τοῦ ἰδίου αὐτῆς δικαίου, καθ' ὅσον αὕτη, περιοριζομένη ἀρχῆθεν εἰς τήν νομοθετικήν ρύθμισιν μεμονωμένων μόνον θεμάτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ὑποδηλοῖ τήν κατά τά λοιπά ἐξακολούθησιν τῆς ἰσχύος τῶν θεσμῶν καί κανόνων, οἵτινες διεῖπον μέχρι τότε τάς ἐκκλησιαστικάς σχέσεις»[16].

Ἐντούτοις ἡ μαρτυρική καί ἐθναρχική Ἐκκλησία τῆς Κύπρου εἶναι στή συνείδηση τῶν κοινωνῶν τοῦ Δικαίου ἡ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥΣ, ἐν τοῖς πράγμασι «ἐπικρατοῦσα».

[12] Ἀνδρ. Νίκ. Λοΐζου, *Σύνταγμα Κυπριακῆς Δημοκρατίας,* Λευκωσία 2001, σ. 113· βλ. καί Κρ. Γ. Τορναρίτου, *Τό Πολιτειακόν Δίκαιόν της Κυπριακῆς Δημοκρατίας,* Λευκωσία 1982, σ. 145-147.

[13] Βλ. Ἀνδρ. Χ. Τάκη, *Ἡ ἠθική ἀδιαφορία τοῦ νόμου,* Ἀθήνα 2006, κυρίως σ. 183 ἐπ. καθώς καί Π. Γέμτου, *Πολιτικός καί ἠθικός σχετικισμός,* εἰς «Ἡ ἐνοχή τῶν "Ἄλλων"», [Ποινικά, 7], ἐπιμ. Λ. Κοτσαλής, Ἀθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 127-147· πρβλ. ὅμως R. Axely, Recht und Richtigkeit, μτφρ. Π. Σούρλα [Τό δίκαιο καί τό ὀρθό], Ἰσοπολιτεία ΙΙΙ, τεῦχ. 1, 1999, σ. 11-34.

[14] Ὅπως ἀποφάνθηκε σέ μία ἱστορικῆς σημασίας ἀπόφασή του τό Ὁμοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο τῆς Γερμανίας «στό ἐπίκεντρό της συνταγματικῆς τάξης βρίσκονται ἡ ἀξία καί ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ προσώπου, τό ὁποῖο ἐνεργεῖ αὐτοκαθοριζόμενο ὡς μέλος μιᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας», BverfGE 65, 1, 941, εἰς W. Hassemer, *Αὐτοκαθορισμός-ἀκόμη ἐπίκαιρος;* (μτφρ. Χρ. Μπρέζιου), ΕΕΔΣΘ «Ἀρμενόπουλος» 27 (2006), σ. 37-52, ἐδῶ σ. 45 σήμ. 4 (βλ. καί τίς βαθειές σκέψεις τοῦ W. Hassemer ἰδίως στή σ. 49: "Ὁ αὐτοκαθορισμός εἶναι ἕνα εὐαίσθητο καί μονίμως ἀπειλούμενο φυτό). Βλ. καί τήν ἀποκαλυπτική γιά τήν ἀντίληψη τοῦ σημερινοῦ Κράτους σκέψη στήν Αἰτιολογική Ἔκθεση τοῦ Σωφρονιστικοῦ Κώδικα (ν. 2776/1999): «Ἐγκαταλείπεται γενικότερα ὁ πατερναλιστικός-προστατευτικός χαρακτήρας τῆς παρέμβασης τῆς Πολιτείας στήν προσωπικότητα τοῦ κρατουμένου», εἰς «Σωφρονιστική νομοθεσία», Ἐπιμ. Χ. Δημοπουλος, Ἀθήνα 2005, σ. 174.

[15] ΝΕΑΡΑ 131 τοῦ Ἰουστινιανοῦ: «Θεσπίζομεν τοίνυν, τάξιν νόμων ἐπέχειν τούς ἁγίους ἐκκλησιαστικούς κανόνας τούς ὑπό τῶν ἁγίων τεσσάρων συνόδων ἐκτεθέντας ἤ βεβαιωθέντας.. καθάπερ τάς θείας γραφᾶς δεχόμεθα καί τούς κανόνας ὡς νόμους φυλλάτομεν».

[16] *Ἑλληνικόν Ἐκκλησιαστικόν Δίκαιον,* 2η ἔκδ., Ἀθῆναι 1965, σ. 90.

ΑΝΕΞΙΘΡΗΣΚΙΑ ΚΑΙ ΠΙΣΤΗ

Σταύρου Σ. Φωτίου *

α. Ἡ θρησκειοποίηση τῆς Πολιτικῆς καί ἡ πολιτικοποίηση τῆς Θρησκείας.

Γιά τή ρωμαϊκή αὐτοσυνειδησία, ἡ Ρώμη δέν ἦταν ἁπλά ἕνα κράτος, ἔστω μεγάλο καί ἔνδοξο, ἀλλά ἡ κορύφωση τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ἡ ἀνώτερη βαθμίδα κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Ὡς ἐκ τούτου ἡ Ρώμη αὐτοχαρακτηρίσθηκε ὡς ἡ «Αἰωνία Πόλη» (Urbs Aeterna), ἐκείνη ἡ τάξη πραγμάτων πού δέν θά ἔπαυε ποτέ νά ὑπάρχει. Διότι εἶχε λύσει, κατά τόν καλύτερο δυνατό τρόπο, ὅλα τά προβλήματα πού ἀπασχολοῦσαν τούς ἀνθρώπους. Αἰῶνες πρίν ὁ Φράνσις Φουκουγιάμα εἶχε μιλήσει γιά τό τέλος τῆς ἱστορίας, ἡ Ρώμη θεώρησε τόν ἑαυτό της ὡς τό ἔσχατο στάδιο κοινωνικῆς εὐταξίας στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Ὅταν ἡ ἀντίληψη αὐτή ἄρχισε νά κλονίζεται, ὅταν δηλαδή ἡ αὐτοκρατορία ἔνιωσε ὅτι οἱ συνεκτικοί της δεσμοί κατέρρεαν, πρᾶγμα πού ἀναπότρεπτα θά ὁδηγοῦσε στή διάλυσή της, κατέληξε στήν τελευταία της καταφυγή γιά ὑπέρβαση τοῦ ἀδιεξόδου: στή θεοποίηση τοῦ αὐτοκράτορα. Ἡ λατρεία ὅμως τοῦ αὐτοκράτορα ὡς θεοῦ δέν ἦταν μία ἁπλή ὑπακοή τῶν πολιτῶν σέ μία τυπική τελετουργία ἀλλά σήμαινε τήν ἀποδοχή ἐκ μέρους τους κάτι ἰδιαζόντως καίριου καί σημαντικοῦ: ἡ ἐξουσία εἶναι ἡ ἀλήθεια· ἡ ἐξουσία ἐπιβάλλει τήν ἀλήθεια. Ἀφοῦ ὁ ἑκάστοτε αὐτοκράτορας, λόγῳ ἀξιώματος, εἶναι ἡ ἀλήθεια, τότε ἡ πνευματική τάξη πραγμάτων εἶναι πυραμοειδής: ἡ ἀλήθεια διαχέεται ἀπό τίς ἄνωθεν στίς κάτωθεν βαθμίδες· ἡ θέληση τοῦ Καίσαρα ὑπέρκειται τῆς θέλησης τῶν ἄλλων.

β. Τό βασίλειο τοῦ Καίσαρα καί ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Στήν ἱστορία ὅμως εἰσῆλθε καί ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἐνσαρκωμένος Θεός. Ὁ Χριστός, μέ τή ζωή καί τό ἔργο του, ἐπέφερε τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό κάθε μορφῆς δουλεία. Τοῦτο συμβαίνει γιατί ὁ Χριστός ἐλευθέρωσε τόν ἄνθρωπο ἀπό τό παρελθόν του, ἀπό κάθε δηλαδή δέσμευση σέ ὅ,τι τοῦ παραδόθηκε στή γέννησή του. Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἀναγώγιμος σέ καμιά συλλογικότητα, βιολογική ἤ κοινωνική. Συνεπῶς μπορεῖ ὁ ἴδιος νά προσδιορίσει τόν ἑαυτό του. Καθιστώντας τον ἐλεύθερο καί ὑπεύθυνο πρόσωπο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστιανισμός ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο νά προσδιορίζει τήν πνευματική του σκοποθεσία.

Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ Ἐκκλησία ἀγγέλλει στόν ἄνθρωπο ἕνα ἀπό τά πλέον ἐλευθεροποιά μηνύματα: τή δυνατότητα μεταστροφῆς. Μεταστροφή σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι δέσμιος ὅσων κληρονόμησε, δέν εἶναι ὑποταγμένος στά δεδομένα τῆς γέννησής του. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τό μέγα προνόμιο τῆς ἐλευθερίας: μπορεῖ νά πεῖ ὄχι σέ ὅσα τοῦ δόθησαν καί νά συγκροτήσει ὁ ἴδιος ἐλεύθερα τήν ταυτότητά του, νά ἐπιλέξει δηλαδή συνειδητά ποιός θέλει νά εἶναι. Ἡ παροχή καί ἡ ὑπεράσπιση αὐτοῦ τοῦ προνομίου ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά μεγάλα δῶρα πού ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ κόμισε στούς ἀνθρώπους. Βέβαια, ἡ ἀπελευθέρωση αὐτή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ὑποταγή σέ συλλογικότητες δέν ἐξυπακούει τόν ἐγκλωβισμό του στόν ἀτομικισμό.

* Ὁ κ. Σταῦρος Φωτίου εἶναι Ἀναπληρωτής Καθηγητής στό Τμῆμα Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ὁ ἀκοινώνητος ὑποκειμενισμός δέν εἶναι ἡ λύση ἔναντι τοῦ μαζικοῦ κολλεκτιβισμοῦ. Ἡ πρόταση ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀποκαθιστᾶ τήν ἁρμονική συνύπαρξη ἀνθρώπου καί κοινωνίας, μέρους καί ὅλου. Καί τοῦτο γιατί ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά γίνει φορέας τοῦ ὅλου, μπορεῖ νά γίνει ὁ ἄνθρωπος-ἀνθρωπότητα.

Ὁ Χριστός ἀπέρριψε τήν ἄποψη ὅτι ἡ ἀλήθεια ἐπιβάλλεται ἔξωθεν, καταναγκαστικά στόν ἄνθρωπο. Γι' αὐτόν ἡ ἀλήθεια εἶναι προσωπική κοινωνία, στήν ὁποία ὅλοι εἶναι κεκλημένοι. Ὁ Χριστός προσκαλεῖ τόν καθένα νά μετάσχει στήν κοινωνία τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀγάπης, στόν τρόπο ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Συνεπῶς ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι ὑπόθεση ἀξιώματος, ἐξωτερική ὑπακοή, ἀλλά ὑπόθεση καθαρῆς καρδιᾶς, ἄθλημα ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά κοινωνήσει μέ τόν Θεό ἐνώπιος ἐνωπίῳ, φίλος πρός φίλο. Ἡ συνάντηση μέ τόν Θεό εἶναι θέμα ἀποκλειστικά καί μόνο τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας.

Ἡ χριστιανική αὐτή θεώρηση τῆς ζωῆς ἐρχόταν σέ πλήρη ἀντίθεση μέ τή ρωμαϊκή, ἀφοῦ ὑποδαύλιζε τό μεῖζον ἰδεολογικό θεμέλιο τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Χριστός διέκρινε τό βασίλειο τοῦ Καίσαρα ἀπό τή βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, Χριστιανοί καί Ρώμη εἰσῆλθαν σέ πορεία σύγκρουσης. Οἱ Χριστιανοί δέν δέχονταν νά νοθεύσουν τήν πίστη τους καί ἡ Ρώμη δέν ἦταν διατεθειμένη νά αὐτοκτονήσει. Ἡ σύγκρουση κράτησε τρεῖς αἰῶνες. Γιά τρεῖς αἰῶνες συγκρούστηκαν ἡ βία μέ τήν ἐλευθερία, ἡ κατίσχυση μέ τήν ἀδελφοσύνη. Στό τέλος, μέ τή μαρτυρία τῆς συνείδησης καί τό μαρτύριο τοῦ αἵματος οἱ δώδεκα ψαράδες νίκησαν τίς ρωμαϊκές λεγεῶνες. Διότι τήν ἱστορία γεωργοῦν οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ πνεύματος, ἡ βιωμένη ἀλήθεια.

Στά Μεδιόλανα, τό 313 μ.Χ., ἡ Ρώμη παραδέχθηκε τήν ἥττα της. Ὁ ἀνθρωποθεός ὑπέκυψε στόν Θεάνθρωπο. Ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι ὑπόθεση τοῦ κράτους ἀλλά ὑπόθεση τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης. Μέ τήν ἀνεξιθρησκεία τό κράτος ὄχι μόνο δέν πρέπει νά καταπιέζει τή θρησκευτική συνείδηση ἀλλά ἀπεναντίας πρέπει νά τήν προστατεύει. Ὁ Χριστιανισμός ἐπέφερε τήν πλήρη ἀντιστροφή τῆς στάσης τοῦ κράτους.

γ. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνείδησης καί ἡ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἀνεξιθρησκεία ἀποτελεῖ μία ἀκόμη προσφορά τοῦ Χριστιανισμοῦ στήν ἀνθρωπότητα. Ἐπικυρώνει τό ἐπαναστατικό μήνυμα τοῦ εὐαγγελίου ὅτι «τό Σάββατο ἔγινε γιά τόν ἄνθρωπο καί ὄχι ὁ ἄνθρωπος γιά τό Σάββατο» (Μαρκ. 2:27). Οἱ θεσμοί ὑπάρχουν γιά νά διακονοῦν τούς ἀνθρώπους, γιά νά θεραπεύουν συγκεκριμένες ἀνάγκες συγκεκριμένων ἀνθρώπων. Συνεπῶς ὁποιαδήποτε αὐτονόμηση καί ἐξύψωσή τους πάνω ἀπό τόν ἄνθρωπο συνιστᾶ ἔκπτωσή τους. Κατά συνέπεια τό κράτος ὀφείλει νά ὑπηρετεῖ καί νά προστατεύει τό εἰρηνικό καί εὐνομούμενο πλαίσιο κοινωνικῶν σχέσεων μέσα στό ὁποῖο θά ἀναδεικνύεται καί θά καλλιεργεῖται ἡ ἀνθρώπινη πληρότητα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τό κράτος δέν μπορεῖ να στρατεύεται σέ σκοπούς πού δέν τοῦ ἀνήκουν, ὀφείλει νά περιορίζεται ἐκεῖ καί ὅπου οἱ διαπροσωπικές σχέσεις χάριτος τό πληροῦν καί τό ὑπερβαίνουν.

Συνεπῶς, ἡ ἀνεξιθρησκεία προστατεύει τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος δικαιοῦται νά πιστεύει σέ ὅποιο Θεό θέλει. Πολύ περισσότερο δικαιοῦται νά θεωρεῖ ὅτι αὐτό πού πιστεύει εἶναι ἡ μοναδική ἀλήθεια. Τό δικαίωμα ὅμως αὐτό πρέπει νά τό ἀναγνωρίζει καί γιά τούς ἄλλους. Καί ὁ ἄλλος μπορεῖ νά πιστεύει ὅτι ἡ πίστη του εἶναι ἡ μόνη ἀληθής. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὑπερβαίνεται ὁ φανατισμός καί ἡ βία. Ὁ καθένας ὀφείλει νά σέβεται τίς θρησκευτικές

ἀντιλήψεις τοῦ συνανθρώπου του. Πρᾶγμα πού συνεπάγεται τή μή διάκριση καί βία σέ βάρος του, λόγῳ τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων. Τό πνεῦμα τοῦτο ὑπῆρξε ἀπό τά πλέον καίρια τοῦ Χριστοῦ. Ὅταν, π.χ., μετά ἀπό ἄρνηση Σαμαρειτῶν νά τόν ὑποδεχθοῦν στό χωριό τους, οἱ μαθητές του τοῦ ζήτησαν νά ρίξει φωτιά νά τούς καταστρέψει, ὁ Χριστός τούς ἐπετίμησε λέγοντάς τους ὅτι ξέχασαν πιό πνεῦμα κατευθύνει τή ζωή τους (βλ. Λουκ. 9:52-56). Ὅπως ἔγραψε ἀργότερα ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θελόγος, «τό καλό παύει νά εἶναι καλό ὅταν δέν γίνεται μέ τρόπο καλό». Ἡ Ἐκκλησία ὁδοιπορώντας μέσα στήν ἱστορία προάσπισε τήν ἀλήθεια αὐτή.

δ. Ἡ ἀλήθεια ὡς κοινωνία καί ἡ κοινωνία ὡς ἀλήθεια.

Ἀνεξιθρησκεία ὅμως σημαίνει τήν παράλληλη ἐπιβίωση ἀτόμων καί θρησκειῶν; Ὅ,τι καθένας γεννήθηκε, σέ αὐτό πρέπει νά μείνει καί νά μήν ζητᾶ νά τό ἀλλάξει; Μά αὐτό εἶναι πού πολέμησε ὁ Χριστιανισμός: τήν ἐμμονή σέ μία πίστη λόγῳ κληροδοτήματος. Ὁ Χριστιανισμός ζητᾶ τήν προσωπική ἐπιβεβαίωση τῆς πίστης, τή συνειδητή υἱοθέτησή της. Οἱ Χριστιανοί ἐνεργοποιοῦν τήν πίστη τους γιατί βιώνοντάς την πείσθηκαν ἐμπειρικά γιά τήν ἀλήθεια της. Συνεπῶς ἡ ἀνεξιθρησκεία δέν ἐξυπακούει τήν ἔλλειψη διαλόγου γύρω ἀπό θέματα πίστης. Ἀπεναντίας προσφέρει τή δυνατότητα ὁ καθένας νά καταθέσει τήν πίστη του στό δημόσιο χῶρο, τό χῶρο μεταξύ ἰδιωτικοῦ καί κρατικοῦ. Διότι καμία συνάντηση καί κοινωνία τῶν ἀνθρώπων δέν εἶναι οὐσιώδης ἄν δέν περιλαμβάνει τό διάλογο γιά τά καίρια τῆς ὕπαρξης: τόν Θεό. Διαφορετικά ἡ συνύπαρξη θά ἐκπέσει σέ παράλληλη συμβίωση ἀκοινώνητων ἑτεροτήτων, σέ ἀπομόνωση καί ἀδιαφορία γιά τούς ἄλλους. Συνεπῶς ἄλλο εἶναι ὁ προσηλυτισμός καί ἄλλο ἡ μεταστροφή.

Ἔτσι, στό δημόσιο χῶρο, ἐνώπιον τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων, καλοῦνται οἱ πιστοί νά παρουσιάζουν τήν πίστη τους, τή δική τους θεολογία, συγκεκριμένη δηλαδή ἀντίληψη γιά τή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό καί, κατ' ἐπέκταση, μέ τόν ἑαυτό του, τό συνάνθρωπό του καί τή φύση. Νά ἐπεξηγήσουν πώς αὐτή ἡ θεολογία νοηματοδοτεῖ μέ τό δικό της τρόπο τήν πολιτική καί τήν οἰκονομία, τήν ἐργασία καί τό δίκαιο, τήν τέχνη καί τόν ἔρωτα. Ὥστε νά κατανοοῦν ὅλοι ὅτι ἡ υἱοθέτηση μίας θεολογίας συνεπάγεται συγκεκριμένο γνώμονα ζωῆς, συγκεκριμένη ἱεράρχηση ἀναγκῶν, συγκεκριμένα κριτήρια διάκρισης τοῦ ἀληθοῦς ἀπό τό ψευδές, τοῦ πρώτου ἀπό τό ἔσχατο.

Κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νά ἀποφασίσει γιά ἐκεῖνο πού θά υἱοθετήσει ὡς ἀλήθεια στή ζωή του. Οἱ Χριστιανοί γνωρίζουν καλά ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁ τελικός νικητής.

1700 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΑΝΕΞΙΘΡΗΣΚΙΑ

Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου
Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ κ. Ἰγνατίου

Ἡ ἑορταστική ἀνάμνηση γιά τά 1700 χρόνια ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων φέρνει ἐκ νέου στό προσκήνιο ἕνα ἀπό τά πλέον κομβικά γεγονότα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, καθώς, τό τελευταῖο χρονικό διάστημα, βιώνουμε μία πολυεπίπεδη κρίση, τόσο στόν τόπο μας ὅσο καί σέ ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη. Ἀξίζει νά θυμηθοῦμε ὅτι, πολύ πρόσφατα, ἔλαβε χώρα στήν γηραιά ἤπειρο, καί ἐξακολουθεῖ νά συγκεντρώνει τό ἐνδιαφέρον, εἰδημόνων καί μή, μία ἰδιαίτερα σημαντική συζήτηση γιά τήν ἴδια τήν ταυτότητα τῆς Εὐρώπης. Πρόκειται γιά μία συζήτηση, ἡ ὁποία διαρκῶς ἔρχεται στήν ἐπιφάνεια μέ ποικίλες ἀφορμές, ὅπως: τό εὐρω-σύνταγμα, ἡ τρέχουσα οἰκονομική, ἀλλά καί πνευματική κρίση, ἡ ἔξαρση τῶν ποικίλων φονταμενταλισμῶν.

Τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων», κατά τή γνώμη μας, δέν μπορεῖ παρά νά βρίσκεται στό ἐπίκεντρο αὐτῆς τῆς συζήτησης, διότι συνδυάζει τόν ὅλο προβληματισμό μέ τήν πολύτιμη παρακαταθήκη τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καί ἀνεξιθρησκίας. Αὐτά τά δύο ἀγαθά, παρά τούς αἰῶνες ποῦ ἔχουν παρέλθει καί τά θεσπίσματα πού ἔχουν ὑπάρξει πρός τήν κατεύθυνση αὐτή, δυστυχῶς, δέν εἶναι, ἀλλά οὔτε πρέπει νά θεωροῦνται ὡς δεδομένα. Πρίν δοῦμε ὡστόσο τί θά εἶχε νά πεῖ στίς μέρες μας τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, κρίνουμε σκόπιμο νά περιγράψουμε συνοπτικά τό ἱστορικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἔλαβε σάρκα καί ὀστᾶ.

Α. Ἱστορική ἀναδρομή

Τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, ὡς γνωστόν, συνδέεται μέ τήν μεγάλη προσωπικότητα τῆς βυζαντινῆς ἀλλά καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μας, τόν ἰσαπόστολο καί ἅγιο Μέγα Κωνσταντῖνο. Ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος δέν γεννήθηκε χριστιανός· εἶχε, ὡστόσο, ἀπό πολύ νωρίς ἀπορρίψει τήν εἰδωλολατρική πολυθεΐα καί εἶχε προσχωρήσει σαφέστατα στόν μονοθεϊσμό τοῦ πατέρα του, μέ ἀποτέλεσμα νά βρίσκεται ἐγγύτερα πρός τήν χριστιανική μονοθεϊστική πίστη. Ἀλλά ὄχι μόνον αὐτό! Γεγονότα καί πρόσωπα (λ.χ. τό περίφημο ὅραμα ἤ ἡ θεοσημία, παραμονές τῆς συγκρούσεώς του μέ τόν Μαξέντιο, ὁ σεβασμός πρός τό χριστιανικό σύμβολο καί τό μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ μητέρα του, ἡ εὐσεβής ἁγία Ἑλένη κ.λπ.) φαίνεται πώς τόν ὁδήγησαν, ὄχι μόνον στήν θετική στάση του πρός τόν Χριστιανισμό, ἀλλά καί στή μεταστροφή του πρός αὐτόν.

Μέ βεβαιότητα πρέπει νά λεχθεῖ, πώς ἐπρόκειτο γιά μία δυναμική προσωπικότητα μέ ἰδιαίτερη ὀξυδέρκεια καί πολιτικό ὅραμα. Σύντομα κατανόησε ὅτι ἡ πολιτική τῶν διωγμῶν πού ἀκολουθεῖτο ἀπό τούς προκατόχους του Ρωμαίους αὐτοκράτορες, δέν θά μποροῦσε σέ καμιά περίπτωση νά βοηθήσει στήν ἀποκατάσταση τῆς ἠρεμίας, τῆς εὐημερίας καί προπάντων τῆς ἑνότητας τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κωνσταντῖνος, μέ κατάλληλη πνευματική ἑτοιμότητα καί

πολιτική ὡριμότητα, θά ἐντοπίσει στήν χριστιανική Ἐκκλησία τόν ἀναγκαῖο ἐκεῖνο οἰκουμενικό παράγοντα πού θά μποροῦσε, ὑπό προϋποθέσεις, νά συμβάλει στήν ἀναζωογόνηση, ἐνοποίηση καί εἰρήνευση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ ἀποκαλούμενες «Ἀποφάσεις τῶν Μεδιολάνων» (στίς ἀρχές τοῦ 313) θά ἀποτελέσουν τήν πρώτη θεσμική πράξη τοῦ ἱδρυτῆ τῆς νέας ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία θά εὐνοήσει ἔμμεσα καί ἄμεσα τήν ἐξάπλωση καί ἐπικράτηση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πρόκειται γιά τό περίφημο πλέον σήμερα «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων», τό ὁποῖο οὐσιαστικά ἀποτελεῖ τήν πρώτη στήν παγκόσμια ἱστορία οἰκουμενική διακήρυξη καί κατοχύρωση τῆς θρησκευτικῆς ἀνεξιθρησκίας καί ἀκολούθως τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας. Ἐπρόκειτο γιά μία ὄντως ἐπαναστατική καί θαρραλέα γιά τήν ἐποχή ἐκείνη νομοθεσία, ἡ ὁποία, γιά πρώτη φορά, ἀνεγνώριζε ἰσότιμη ἀξία καί ἀνάλογη μεταχείριση σέ ὅλες τίς θρησκευτικές παραδόσεις τῆς αὐτοκρατορίας καί ἔμελλε νά ὁδηγήσει στή σταδιακή ἐπικράτηση καί τελικά θεσμική κατοχύρωση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Β. Ἡ σημασία τοῦ Διατάγματος τῶν Μεδιολάνων γιά τήν ἐποχή μας

Ἀλλά ποιά εἶναι ἡ σημασία τοῦ Διατάγματος γιά ἐμᾶς σήμερα καί γιατί ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ ἀπαράβατο σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τόν πολιτισμένο κόσμο;

Σε μία ἐποχή, κατά τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται ἕνα βῆμα πρίν ἀπό τόν ἐποικισμό πλανητῶν, μέ τήν τεχνολογική πρόοδο σέ δυσθεώρητα ὕψη, μέ τίς ἀποστάσεις ἐκμηδενισμένες, καί, γενικά, μέ τήν ἐπιστήμη καί τόν πολιτισμό του σέ ραγδαία ἐξέλιξη, οἱ ἀξίες πού τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων» προβάλλει, φαίνεται ὅτι ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν ἀνεκπλήρωτος πόθος γιά πολλές ἀπό τίς κοινωνίες μας.

Πρίν ἀπό δύο χρόνια, φιλοξενήσαμε στήν πόλη τοῦ Βόλου ἕνα Διεθνές Συνέδριο, μέ τή συνεργασία τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, πού σκοπό εἶχε τήν εὐαισθητοποίηση τοῦ ὀρθόδοξου, καί ὄχι μόνο, χριστιανικοῦ κόσμου γιά τά προβλήματα ἐπιβίωσης καί τήν καταπάτηση τῶν θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν τῶν χριστιανῶν στή Μέση Ἀνατολή, μία πολύπαθη περιοχή πολύ κοντά στήν ὄμορφη Κύπρο μας. Σήμερα τά προβλήματα αὐτά ἐξακολουθοῦν ὄχι μόνο νά ὑφίστανται ἀλλά διαρκῶς νά διογκώνονται (ἀρκεῖ μονάχα νά ἀναφερθεῖ ἐδῶ τό πρόσφατο γεγονός τῆς ἀπαγωγῆς τῶν δύο Μητροπολιτῶν) ὁδηγώντας, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, στόν ξεριζωμό τῶν χριστιανῶν ἀπό τίς πατρογονικές ἑστίες τους καί στή συρρίκνωση τῆς παρουσίας τῶν χριστιανῶν στήν περιοχή. Τά γεγονότα πού λαμβάνουν χώρα τή στιγμή αὐτή στήν Μ. Ἀνατολή δέν εἶναι παρά ἕνα μικρό δεῖγμα τῆς σημασίας πού ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν στίς μέρες μας οἱ ἀξίες πού τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων» προβάλλει.

Δέν πρόκειται μόνον γιά θρησκευτικό θέμα, ἀλλά εὐρύτερα πολιτισμικό. Ἡ χριστιανική θρησκεία, ἄλλωστε, δέν ἀποτελεῖ σέ καμιά περίπτωση μία ἀπόκοσμη κατάσταση. Ἀντίθετα, σαρκώνεται στόν ἑκάστοτε τόπο καί χρόνο, ἐγκεντρίζοντας τόν κάθε πολιτισμό μέ ἀνώτερες πνευματικές καί ἠθικές ἀξίες, μέ ἀπώτερο σκοπό τήν ἁρμονική συμβίωση ἀνθρώπων καί λαῶν. Αὐτό ἀκριβῶς τό ρόλο φαίνεται ὅτι ἔπαιξε τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων». Τόν ἴδιο ρόλο καλοῦνται νά παίξουν καί σήμερα οἱ ἀρχές καί οἱ ἀξίες πού τό διαπότισαν.

Στό θρησκευτικό καταρχάς πεδίο, σέ ὅλον τόν κόσμο, ἀκόμη καί σέ κοσμικές δημοκρατίες ἐκτός Εὐρώπης, πού ἔχουν, μέ τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τρόπο, θεσμοθετήσει τήν ἀνεξιθρησκία καί τήν θρησκευτική ἐλευθερία, δέν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις, ὅπου ἡ θρησκευτική ἑτερότητα ἀντιμετωπίζεται μέ συμπεριφορές καχυποψίας, ἀκόμη καί ὠμῆς βίας. Ἀκόμη καί στον Δυτικό κόσμο, ὁ ὁποῖος ἀναμφίβολα ἔχει διαποτιστεῖ ἀπό τήν Χριστιανική διδασκαλία, καί ὅπου ὁ θρησκευτικός αὐτοπροσδιορισμός ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπαράβατο στοιχεῖο τῆς σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας, ἐμφανίζονται, ὄχι σπάνια, φαινόμενα, πού ἀπειλοῦν μέ ἕνα δῆθεν χριστιανικό μανδύα τόν ἴδιο τόν πυρήνα τῆς χριστιανικῆς πίστης πού δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τήν «καινή ἐντολή» τῆς ἀγάπης πρός τόν πλησίον. Σέ κάθε περίπτωση, τό πρόσχημα ἤ καί ἡ ἀληθινή αἰτία εἶναι ἡ ἴδια: Ὁ ὑποτιθέμενος κίνδυνος γιά τήν ἐσωτερική ὁμοιογένεια καί ἑνότητα τοῦ κράτους.Ἀντί, δηλαδή, νά βρίσκει ἐφαρμογή, αὐτό πού τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων προβάλλει, δηλαδή τόν σεβασμό στήν θρησκευτική ἑτερότητα καί τήν διαφορά ὡς παράγοντα ὑγιοῦς κοινωνίας πού ἐγγυᾶται τήν ἑνότητα, ὑπερτερεῖ ὁ φόβος ἀπέναντι στό διαφορετικό, πού μέσα ἀπό περιορισμούς, ἀλλά καί κάθε εἴδους βία, ἐπιτυγχάνει ἀκριβῶς τά ἀντίθετα ἀποτελέσματα: Διαίρεση ἀντί ὁμοιογένειας, διάσπαση ἀντί ἐνίσχυσης τῆς ἐθνικῆς, θρησκευτικῆς καί πολιτιστικῆς ταυτότητας τοῦ λαοῦ, μῖσος, ἀντί τῆς καταλλαγῆς, καταστάσεις, πού ὁδηγοῦν σέ κοινωνικές, ἀλλά καί ἐθνικές συγκρούσεις, μέ φανερή ἤ συγκεκαλυμμένη αἰτία τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Ἑπομένως, τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων», καθιερώνοντας τήν ἀνεξιθρησκία, ἔρχεται μέ ἄκρως ἐπίκαιρο τρόπο νά καθιερώσει αὐτό πού σήμερα ἀποκαλεῖται ἀπό τούς εἰδικούς πολιτειολόγους ὡς «δημόσιος χῶρος», ὅπου ὅλες οἱ θρησκευτικές παραδόσεις καλοῦνται νά προβάλλουν μέ τή χρήση τῆς πειθοῦς καί χωρίς φόβο καί πάθος τήν σωτηριολογική πρότασή τους, περιμένοντας τήν κρίση τῆς ἱστορίας. Στό πλαίσιο αὐτό, ἰδιαίτερα ὁ χριστιανός, βιώνοντας προκαταβολικά στήν ἱστορία μέσω τῆς θείας Εὐχαριστίας τήν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ στά ἔσχατα, ὡς κοινωνία μοναδικῶν καί ἀνεκτίμητων προσώπων, καλεῖται νά σεβαστεῖ ἔμπρακτα, ὡς κόρην φθαλμοῦ, τό οὐσιῶδες συστατικό αὐτῆς τῆς μοναδικότητας καί ἀκεραιότητας τοῦ κάθε ἀνθρώπινου προσώπου. Αὐτό πού τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων» κάλεσε τούς πολίτες τῆς τότε Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας νά σεβαστοῦν, δηλαδή τήν θρησκευτική αὐτονομία τοῦ πολίτη, μέ ἄλλα λόγια τήν προσωπική ἐλευθερία του, ἡ Ἐκκλησία μας τό ἀντιλαμβάνεται ὡς συστατικό στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπάρξεως, ἀνεξίτηλο σημάδι τῆς κατ' εἰκόνα δημιουργίας του, τό ὁποῖο μεταφράζεται στίς μέρες μας ὡς τό ἀπαράβατο ἀνθρώπινο δικαίωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας.

Ὡστόσο, ὅπως εἴπαμε, ἡ σημασία τοῦ Διατάγματος δέν περιορίζεται μονάχα στόν θρησκευτικό χῶρο. Ἀποτελεῖ καί πολιτισμικό κεκτημένο, χαρακτηριστικό δεῖγμα τῆς στενῆς σχέσης θρησκείας καί ἰδιαίτερά της Χριστιανικῆς πίστης, μέ τόν ἀνθρώπινο πολιτισμό. Ἄν καί ἡ Εὐρώπη, στό ὄνομα μίας ὑποτιθέμενης ἐξέλιξης, αἰσθάνεται ἀμήχανη νά διακηρύξει τήν Χριστιανική της ταυτότητα στό σύνταγμά της, οἱ ἀξίες τῆς χριστιανικῆς πίστης, ὡς οἱ ἀρχές τοῦ κοσμοσωτηρίου εὐαγγελίου της, ἀναδεικνύονται περίτρανα στούς θεσμούς καί τά νομοθετήματά της, ἔστω καί ἄν ἐκλαμβάνονται συχνά ὡς ἀποκλειστική ἔκφραση τοῦ πνεύματος τοῦ κοσμικοῦ

κράτους. Στήν προοπτική αὐτή, μπορεῖ οἱ ἀρχές πού ἐμπνέει τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων» νά θεωροῦνται κεκτημένα δικαιώματα τοῦ δυτικοῦ νεωτερικοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐπίσης καί χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῶν, δυτικοευρωπαϊκοῦ τύπου, δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, εἶναι ὅμως ἡ δύναμη πού τό δημιούργησε, ἡ Χριστιανική πίστη, πού, ὅπως συνέβη στό παρελθόν, θά συμβάλει καί σήμερα στήν καλλιέργεια ἑνός πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος μπορεῖ πράγματι νά συμβάλει στήν αὐθεντική πρόοδο καί στόν ἐκπολιτισμό τοῦ ἀνθρώπου σέ ὅλα τά μήκη καί πλάτη τῆς γῆς.

Ζοῦμε σέ ἐποχές, στίς ὁποῖες ὑποτίθεται πώς οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες χειραφετήθηκαν ἀπό θρησκευτικές δοξασίες καί ἔθεσαν ὡς μοναδικό γνώμονα τῶν ἐπιλογῶν τους τήν λογική. Κι ὅμως, ἡ παγκόσμια ἱστορία μας ἔχει διδάξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος πολύ συχνά, οὔτε λειτουργεῖ, οὔτε πολιτεύεται μέ βάση τήν λογική. Ἄλλες πτυχές τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης, ὅπου φωλιάζουν κατώτερα ἔνστικτα καί πάθη, ἐπιβάλλουν μία ἄλλη λογική, ἐκείνην τῆς δύναμης, τῆς ἐπιβολῆς καί τοῦ καταναγκασμοῦ. Ἡ Χριστιανική πίστη εἶχε πάντα ἐνώπιόν της τόν ὅλον ἄνθρωπο καί ἡ ἀνακαινιστική της προσπάθεια εἶχε αὐτή τήν ὁλότητα ὡς ἀποδέκτη. Ἑπομένως, αὐτό πού ἀπαιτεῖται στίς μέρες μας δέν εἶναι ἡ θεωρητική προάσπιση καί διακήρυξη κάποιων κανόνων ἠθικῆς ὡς πρόσταγμα τῆς κοινῆς λογικῆς, πού νά καλεῖ τούς ἀνθρώπους νά σεβαστοῦν τόν διαφορετικό, εἴτε ὡς πρός τή φυλή, εἴτε ὡς πρός τήν θρησκεία. Αὐτό πού ἔχει ἀνάγκη ἡ ἐποχή μας καί ὁ λαός μᾶς εἶναι ἕνα νέο ἦθος, μέ ἀφετηρία τίς ἀξίες πού βρίσκονται στό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων» καί οἱ ὁποῖες ἀναδεικνύουν τήν προτεραιότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου καί τῆς ἐλευθερίας του ἔναντι κάθε ἰδεολογικῆς ἤ τεχνοκρατικῆς θεώρησης τῆς ζωῆς. Καί αὐτό τό νέο ἦθος ἀποτελεῖ καρπό συνειδητῆς καί βιωμένης Χριστιανικῆς πνευματικότητας.

Ἡ Εὐρωπαϊκή Ἕνωση δέν θά ἔχει μέλλον, ἐάν δέν δώσουν πνοή στό νέο αὐτό ἦθος οἱ ἴδιοι οἱ πολίτες της. Τό 2013, ἔτος ἀφιερωμένο στόν εὐρωπαῖο πολίτη, μᾶς δίδει ἀκριβῶς τήν εὐκαιρία νά ἐπικεντρώσουμε τήν προσοχή μας στό ἀνθρώπινο πρόσωπο μέ τίς ἐλευθερίες του καί τά δικαιώματά του, ὅπως καί τίς εὐθύνες πού ἔχουμε ἀπέναντι στήν δημοκρατία, τήν κοινωνία μας καί τήν ζωή μας ὡς κοινότητα τῶν λαῶν ἐντός τῆς Εὐρώπης. Αὐτή εἶναι ἡ ἐμπειρία τῆς ἴδιας της Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία καλεῖ καί εὔχεται ὑπέρ τῆς «τῶν πάντων ἑνότητος». Αὐτή εἶναι καί ἡ μαρτυρία τῆς ἴδιας της Εὐρώπης. Ὅταν μιλοῦμε, λοιπόν, γιά προτροπές προβληματισμοῦ, μιλοῦμε γιά ἕνα πολιτισμό ἤθους καί ὕφους στήν Εὐρώπη. Ὅταν κάνουμε ἀναφορά στήν χριστιανική παράδοση τῆς Εὐρώπης, σημαίνει ὅτι τό νά εἶναι κανείς πολίτης θεωρεῖ τήν res puplica, δηλαδή τό κράτος καί τήν κοινότητα, ὡς ἕνα κοινωνικό ἀγαθό τό ὁποῖο θά πρέπει ὅλοι μας νά τό προστατέψουμε. Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου δέν ταυτίζεται μέ τίς οἰκονομικές ἀξίες τοῦ ἀγοραστῆ, τοῦ καταναλωτῆ ἤ τοῦ πελάτη! Ἀπέναντι στή σημερινή κρίση ἔχουμε ἀνάγκη ἀπό πολίτες, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τήν εὐθύνη τους καί δροῦν ὡς ὑπεύθυνα ἄτομα, γιά νά διατηρήσουν τήν κοινωνική συνοχή μέσα ἀπό τίς ἀξίες πού οἰκοδόμησαν ὅλες τίς δημοκρατικές κοινωνίες στήν Εὐρώπη.

Ἡ συνύπαρξη, λοιπόν, τῶν πολιτισμῶν καί τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων ἐπιβάλλει τήν ἀνεξιθρησκία, τήν ἀνοχή καί τό ἀνοικτό πνεῦμα, πρᾶγμα πού δέν σημαίνει τήν ἀπόρριψη τῶν κοσμικῶν παραδόσεων καί τῶν ἐπιρροῶν πού ἔχουν σημαδέψει

τήν ἐξέλιξη τῆς δυτικῆς κοινωνίας μας. Ὁ γνήσιος ἐμπλουτισμός πού μπορεῖ νά προκύψει ἀπό τήν ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν πολιτισμῶν δέν θά ὑπάρξει παρά μόνον ὅταν, μέσα ἀπό τόν διάλογο, ὁ κάθε πολιτισμός θά διατηρήσει τήν ἰδιομορφία του καί τήν ταυτότητά του. Ἡ ἀπόσυρση τῆς θρησκείας στήν ἰδιωτική σφαίρα σημαίνει κίνδυνο γιά τήν κοινωνική συνοχή ἀλλά καί ἀποκοπῆ τῆς κοσμικῆς κοινωνίας ἀπό σημαντικές πηγές δημιουργίας νοήματος καί ταυτότητας. Ἡ θρησκεία θά συνεχίσει νά βρίσκεται στόν πυρήνα τόν ἐξελίξεων παγκοσμίως. Καί σέ αὐτόν τόν διαθρησκειακό διάλογο, πού τελικῶς ἀποβαίνει πολιτικός καί πολιτισμικός συνάμα, ἡ συνειδητή καί βιωμένη χριστιανική πίστη ἔχει νά συμβάλει τά μέγιστα, μέσω τῶν θησαυρῶν τῆς πνευματικότητας καί τῆς παράδοσής της.

Τό 2013 εἶναι ἔτος Μνήμης τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, στά πλαίσια τῆς συμπλήρωσης 100 χρόνων ἀπό τή γέννηση τοῦ ἀείμνηστου Ἐθνάρχη καί πρώτου Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας. Ἡ ζωή καί τό ἔργο του, πού ἐπιτέλεσε σέ ἐθνικό καί διεθνές ἐπίπεδο ὁ Ἐθνάρχης Μακάριος Γ', μέ τήν προάσπιση τῶν οἰκουμενικῶν ἀξιῶν καί πανανθρώπινων ἰδανικῶν τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἀλλά καί τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης τῶν λαῶν ἀνεξαρτήτως ἐθνικότητας, χρώματος, φυλῆς ἤ θρησκείας., εἶναι καί πάλι ζητούμενο στήν Εὐρώπη. Ἡ Μεγαλόνησος, ἡ Κύπρος μας, ὑπῆρξε ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων τόσο κοιτίδα ὑψηλοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ ὅσο καί ἐπίκεντρο συνάντησης διαφόρων πολιτισμῶν ἀπό Ἀνατολή καί Δύση. Εἶχε τήν τύχη, λόγω τῆς γεωγραφικῆς θέσης της, νά διαθέτει πάντοτε μία ἰδιαίτερη γεωπολιτική σημασία, πού τήν καθιστοῦσε τό κέντρο ποικίλων θρησκευτικῶν καί πολιτισμικῶν ζυμώσεων. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἐδῶ ἀπό πολύ ἐνωρίς ἄνθησε ἡ χριστιανική πίστη, μάλιστα σέ περιβάλλον μέ σημαντική διαθρησκειακή παρουσία, ἐμποτίζοντας τήν κουλτούρα καί τή ζωή τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ μέ τίς ἀξίες καί τά νάματα τοῦ Εὐαγγελίου, καθιστώντας δυνατή τή συνύπαρξη, ὄχι πάντοτε χωρίς δυσκολίες, ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ἑτερόδοξων καί ἀλλόθρησκων. Ἡ Κύπρος, ἀποτελώντας βασικό κομμάτι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀγωνίστηκε πάντοτε μέ τρόπο δυναμικό γιά τήν διατήρηση τῆς ἰδιαίτερης κοσμοπολίτικης ταυτότητάς της, δίνοντας βροντερό παρόν στούς ἀγῶνες ὁλάκερου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλά πάντοτε μέ σεβασμό στήν θρησκευτική ἑτερότητα, χωρίς σέ καμιά περίπτωση νά ἐγκαταλείπει στήν λήθη τίς δύσκολες ἱστορικές περιπέτειές της. Ἀποτελώντας τόσο γεωγραφικά ὅσο καί ἱστορικά τήν καρδιά τῆς Μεσογείου, καλεῖται καί σήμερα νά καταστεῖ ἡ κιβωτός, ὅπου μέσα στό φουρτουνιασμένο πέλαγος θά διαφυλάττει καί θά διασώζει πολιτισμούς καί θρησκεῖες μακριά ἀπό φτηνούς καί νεόκοπους φονταμενταλισμούς, ἀκρότητες ἤ φαινόμενα τρομοκρατίας καί φανατισμοῦ. Δέν μπορεῖ νά εἶναι τυχαῖο, ἑπομένως, πού ἡ Μητρόπολη Κωνσταντίας, μία ἀπό τίς ἱστορικές μητροπόλεις τῆς ἐθναρχικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀνέλαβε τήν πρωτοβουλία γιά τόν ἑορτασμό τῶν 1700 χρόνων ἀπό τό «Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων», μία στιγμή κομβική γιά τήν παγκόσμια ἱστορία, πού θά ἐξακολουθεῖ, ὡς ὁρόσημο, νά φωτίζει τούς ἀνθρώπους καί τούς πολιτισμούς τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος.

Σᾶς εὐχαριστῶ.

ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΟ ΤΣΑΪ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΣΥΝΔΕΣΜΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Πραγματοποιήθηκε τήν Κυριακή 3 Μαρτίου 2013 τό ἀπόγευμα στό Μητροπολιτικό Ναό Ἁγίου Γεωργίου Παραλιμνίου τό Φιλανθρωπικό τσάι τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Χριστιαντικῶν Συνδέσμων Γυναικών τῆς Μητροπόλεως Κωνσταντίας. Ὁμιλητῆς στήν ἐκδήλωση ἦταν ὁ Πανοσιολογιότατος Ἀρχιμανδρίτης Ζαχαρίας τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Ἔσσεξ Ἀγγλίας, ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε τό θέμα "Δύο Ἐπιστῆμες: Εὐχαριστία καί Αὐτομεμψία".

Ἀκολουθεῖ αὐτούσια ἡ ὁμιλία τοῦ πατρός Ζαχαρία.

Τά Χαρίσματα τοῦ Θεοῦ στήν πρός Ἐφεσίους Ἐπιστολή καί οἱ Δύο Ἐπιστῆμες

(Ἐφεσίους 4,7-13)

Ἀρχιμανδρίτου Ζαχαρία,
Ἱερᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου,
Ἔσσεξ Ἀγγλίας

Ὅλη ἡ ζωή μας εἶναι γεμάτη ἀπό χαρίσματα τοῦ Θεοῦ. Δέν ἔχουμε τίποτα, πού δέν τό λάβαμε ἀπό Αὐτόν[1]. Ἄν ὅμως ἡ ζωή μας εἶναι γεμάτη ἀπό τά χαρίσματα Του, πρέπει νά εἶναι γεμάτη καί μέ τήν εὐχαριστία πρός Αὐτόν, πού εἶναι ἡ φυσική ἀνταπόκριση στά δῶρα Του.

Ἔχουμε πολλά φυσικά χαρίσματα τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωή. Αὐτά ἔχουν μεγάλη σημασία. Ἄν εἴμαστε συνετοί καί πραγματικοί γραμματεῖς τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, θά ἐμπορευθοῦμε μέ τά αὐτά – θέτοντάς τα στήν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ - γιά νά ἀποκτήσουμε τά ὑπερφυσικά. Ὅταν εὐχαριστήσουμε τόν Θεό μέχρι τέλους γι' αὐτά, τότε ὁ Θεός θά μᾶς κάνει μετόχους καί στά θεῖα χαρίσματά Του. Ἄν ὅμως τά χρησιμοποιήσουμε μέ ὑπεροψία καί ἀπερισκεψία, τότε ὁ Κύριος δέν θά μᾶς ἐμπιστευθεῖ τά ὑπερφυσικά. Ὄχι διότι λυπᾶται νά μᾶς τά δώσει, ἀλλά γιά νά μήν κάνει τή ζωή μας δύσκολη. Ὁ Θεός δέν δίνει τά χαρίσματά Του ἀδιάκριτα, δηλαδή δέν τά δίνει ἄν δέν εἴμαστε ἕτοιμοι νά τά φυλάξουμε καί νά ἐργασθοῦμε μέ αὐτά, ὥστε νά κερδίσουμε τόν αἰώνιο πλοῦτο τῆς Βασιλείας Του.

Ὅλη ἡ ζωή μας καί κάθε ἀναπνοή τοῦ ἀέρα εἶναι ἕνα δῶρο τοῦ Θεοῦ. Ἄν τό γνωρίζουμε αὐτό, θά ἔχουμε ταπεινό φρόνημα πού θά ἐκφράζεται συνεχῶς μέ τήν εὐχαριστία πρός τόν Θεό. Εὐχαριστία σημαίνει ταπείνωση, καί ἡ ταπείνωση ἐμπνέει εὐχαριστία. Σέ μᾶς δέν δόθηκε τό πνεῦμα τοῦ κόσμου τούτου, πού εἶναι πνεῦμα ἀχαριστίας, ἀλαζονείας καί ὑπερηφάνειας, ἀλλά μᾶς δόθηκε τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τό Πνεῦμα τό Ἅγιο, πού ἀνοίγει τά μάτια μας νά βλέπουμε ὁλοένα καί περισσότερο τά χαρίσματα τοῦ Θεοῦ στή

ζωή μας[2]. Ὁ Θεός αὐξάνει τά χαρίσματά Του σέ μᾶς ἀνάλογα μέ τήν εὐγνωμοσύνη καί τήν εὐχαριστία πού δείχνουμε.

Τό πρῶτο μισό καί παραπάνω τοῦ 20ου αἰῶνα δέν ἦταν εὔκολο. Ἦταν ἕνας πολύ δύσκολος αἰώνας γεμάτος πολέμους, ἐπαναστάσεις καί παθήματα. Ὁ Θεός ὅμως μᾶς ἔφερε σέ αὐτή τή ζωή, μᾶς χάρισε καλούς γονεῖς πού μᾶς μεγάλωσαν δίνοντάς μας ὅτι μποροῦσαν, καί προπαντός χαρίζοντάς μας τό Ἅγιο Βαπτισμα μέσα στήν Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Τραφήκαμε μέ τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀκούσαμε τόν λόγο Του, ἀνατραφήκαμε σέ ἕνα κόσμο πού ἦταν ζυμωμένος μέ τό πνεῦμα τῆς ἁγιότητος, τό πνεῦμα τῶν Πατέρων μας, καί ζήσαμε μέ ἐκλεπτυσμένη τήν αἴσθηση τοῦ τί εἶναι καλό καί τί κακό, τί εἶναι ἁμαρτία καί τί εἶναι εὐάρεστο στό Θεό. Ὁ Θεός μᾶς εὐλόγησε καί μᾶς ἔδωσε πολλά ἀγαθά, καί πάνω ἀπ' ὅλα μᾶς δώρισε τήν ἐπίγνωση τοῦ Ἁγίου Ὀνόματός Του. Μᾶς ἔδωσε τό μέσο γιά νά κτίσουμε τό αἰώνιο οἰκοδόμημα τῆς σωτηρίας μας. Δέν ὑπάρχει μεγαλύτερη εὐεργεσία ἀπό τό νά γνωρίζουμε καί νά ἐπικαλούμαστε τό Ὄνομά Του.

Στήν πρός Ἐφεσίους ἐπιστολή ὁ Ἀπόστολος δέν μιλάει γιά τά φυσικά χαρίσματα πού τελειώνουν στό μνῆμα, ἀλλά γιά τά πνευματικά. *«Ἑνί δέ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατά τό μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ»*. Στόν καθένα μας δόθηκε ἡ χάρη. «Χάρη» δέν σημαίνει ἁπλῶς χάρισμα, πού εἶναι ἕνα στιγμιαῖο ἐνέργημα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἕνα ἀποτέλεσμα. Ἡ χάρη εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, εἶναι τό φῶς καί ἡ ἀγάπη Του.

«Κατά τό μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Θεός γνωρίζει τό μέτρο τοῦ δοχείου τοῦ καθενός. Ὁ Θεός προβλέπει, καί τό μέτρο αὐτό προσδιορίζεται ἀνάλογα μέ τήν εὐγνωμοσύνη μέ τήν ὁποία θά δεχθοῦμε τή χάρη Του καί τήν ὁποία Ἐκεῖνος προβλέπει. Στόν ἕνα δίνει παραπάνω καί στόν ἄλλο λιγότερο, ὄχι ἐπειδή κάνει διακρίσεις, ἀλλά ἐπειδή προβλέπει ὅτι ὁ ἕνας θά τό δεχθεῖ μέ ἐκτίμηση, εὐγνωμοσύνη καί σύνεση καί θά τό φυλάξει ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ, ἐνῶ ὁ ἄλλος θά τοῦ φερθεῖ ἀσύνετα.

«Διό λέγει ἀναβάς εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν καί ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις». Τό χωρίο αὐτό ἀνάφερεται στόν λόγο πού ἔδωσε τό Ἅγιο Πνεῦμα στήν Παλαιά Διαθήκη καί τώρα ὁ Ἀπόστολος τόν παρουσιάζει ὡς ἐκπληρωμένο καί πραγματοποιημένο γεγονός. Ὁ λόγος τοῦ Ἀποστόλου σέ αὐτόν τόν στίχο γίνεται ποιητικός. *«Διό λέγει»*. Ποιός λέγει; Τό Πνεῦμα τό Ἅγιο λέει ὅτι ὁ Χριστός ἀνέβηκε ψηλά καί αἰχμαλώτισε τήν αἰχμαλωσία. Δυό φορές ἄρνηση σημαίνει κατάφαση, ἔτσι καί ἐδῶ δυό φορές αἰχμαλωσία σημαίνει ἀπελευθέρωση. Μέ τήν ἁμαρτία εἴμασταν αἰχμάλωτοι στόν πονηρό, καί ὁ Χριστός αἰχμαλώτευσε τήν αἰχμαλωσία μας, δηλαδή μᾶς ἐλευθέρωσε ἀπό τήν τυραννία τοῦ διαβόλου. Ὅταν ὁ Χριστός ἐπετέλεσε τό ἔργο τῆς σωτηρίας καί ἀνέβηκε ψηλά στούς οὐρανούς, «ἔβρεξε» τά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γιά νά μαρτυροῦν τή συμφιλίωση τῶν ἀνθρώπων μέ τόν Θεό. Ὁ καθένας πού λαμβάνει χάρισμα συνάπτεται, ἑνώνεται μέ τόν Χριστό ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, καί ὁ Χριστός τόν ὁδηγεῖ στόν Οὐράνιο Πατέρα. Ὁ Θεός μᾶς ἔπλασε διά τοῦ Υἱοῦ Του ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι. Τώρα τό Ἅγιο Πνεῦμα μέ τά χαρίσματά Του μᾶς ἑνώνει μέ τόν Χριστό καί Αὐτός μᾶς ὁδηγεῖ στόν Οὐράνιο Πατέρα. «Οὐδείς πορεύεται πρός τόν Πατέρα εἰμή δι' ἐμοῦ»[3] λέει ὁ Κύριος. Ἔτσι, κατανοοῦμε τό ἔργο τῆς Ἁγίας Τριάδος γιά τή σωτηρία μας.

«Τό δέ ἀνέβη τί ἐστιν εἰ μή ὅτι καί κατέβη πρῶτον εἰς τά κατώτερα μέρη

τῆς γῆς;». Τό Ἅγιο Πνεῦμα ἐδῶ ἐμπνέει ἕνα θαυμασμό. Πῶς ὁ φύσει ἀθάνατος Θεός δέχεται θάνατο καί κατεβαίνει στό μνῆμα καί στά καταχθόνια γιά χάρη τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου; Αὐτό εἶναι τό μεγαλύτερο θαῦμα. Ἡ Ἀνάσταση ἕπεται, διότι ὁ Κύριος ἦταν ἀναμάρτητος καί ἀχώριστος ἀπό τόν Οὐράνιο Πατέρα καί δέν μποροῦσε νά δεῖ διαφθορά στό μνῆμα. Ἡ Ἀνάσταση εἶναι ὁ φυσικός θρίαμβος. Ἀλλά τό ὅτι ταπεινώνει καί κενώνει τόν ἑαυτό Του μέχρι θανάτου, «θανάτου δέ Σταυροῦ» καί κατεβαίνει στά καταχθόνια, αὐτό ἀποτελεῖ τό μεγαλύτερο θαῦμα. Ἐμεῖς θαυμάζουμε τήν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Μεγαλύτερο ὅμως θαῦμα εἶναι ἡ Σταύρωση καί ὁ θάνατός Του. Εἶναι μικρότερο θαῦμα τό ὅτι ἀνέβηκε ὁ Χριστός ψηλά στούς οὐρανούς. Μεγαλύτερο θαῦμα εἶναι ὅτι πρῶτα κατέβηκε στά κατώτερα μέρη τῆς γῆς. Ὁ Κύριος δέν ἀναστήθηκε ἀπό τό μνῆμα, ἀλλά ἀπό τά καταχθόνια, καί ἀπό ἐκεῖ ἀνέβηκε στούς οὐρανούς καί κανένας δέν εἶδε αὐτή τή στιγμή. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, δέν ὑπάρχει εἰκόνα πού νά δείχνει τή στιγμή τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου.

Στό παραπάνω χωρίο ὁ Ἀπόστολος, δόκιμος ὅπως ἦταν, ἁρπάζεται ἀπό ἕνα πνεῦμα θαυμασμοῦ γιά τό ἔργο τοῦ Χριστοῦ. Λέει, τί σημαίνει ὅτι ἀνέβη, ἀλλά τό ὅτι πρῶτα κατέβηκε στά κατώτερα μέρη τῆς γῆς. Ὅταν ὁ Μέγας Παῦλος ἀποτραβήχτηκε στήν ἔρημο τῆς Ἀραβίας, στή μετάνοιά του κατέβηκε καί αὐτός μέχρι τά καταχθόνια, γιά νά γνωρίσει τόν Χριστό σέ ὅλες τίς πλευρές τῆς ζωῆς Του. Ὅταν ἁρπάχθηκε στόν οὐρανό καί ἄκουσε ἄρρητα ρήματα, εἶδε τόν Χριστό στή δόξα Του καί τρώθηκε ἀπό ἀγάπη γιά Αὐτόν. Ἀλλά ὅταν πῆγε στήν ἔρημο νά κάνει τή μετάνοιά του καί νά πεῖ τό μεγάλο εὐχαριστῶ, τότε κατάλαβε ὅτι ὅσο πιό πολύ ταπεινωθοῦμε καί κατεβοῦμε πρός τά κάτω, τόσο πιό πολύ θά εὐχαριστοῦμε τόν Θεό γιά τόν ἄθλο τῆς δικῆς Του κενώσεως.

«Ὁ καταβάς αὐτός ἐστι καί ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τά πάντα». Αὐτός εἶναι ἕνας πολύ ὡραῖος στίχος! Ὁ Μέγας Βασίλειος γιά νά κάνει τό νόημα πιό κατανοητό καί πιό δυνατό, προσθέτει στή Θεία Λειτουργία του στούς λόγους τοῦ Ἀποστόλου μία λέξη: «ἵνα πληρώσῃ Ἑαυτοῦ τά πάντα». Τό ἴδιο Πνεῦμα πού μίλησε διαμέσου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μίλησε καί διαμέσου τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ὁ Χριστός εἶχε ἕνα σκοπό: Κατέβηκε ἀπό τόν Οὐρανό στή γῆ, καί τή γέμισε μέ τό φῶς τῆς θεογνωσίας Του. Κατέβηκε στά ὕδατα τοῦ Ἰορδάνη καί τά ἁγίασε. Καί περιῆγε τή γῆ γιά νά τήν ἁγιάσει μέ τόν λόγο, τά θαύματα, καί τήν Παρουσία Του. Ἔπειτα κατέβηκε στά καταχθόνια τῆς γῆς, στό σκοτάδι τοῦ ἅδη, γιά νά λάμψει καί ἐκεῖ τό Φῶς τοῦ Προσώπου Του, *«ἵνα πληρώσῃ Ἑαυτοῦ τά πάντα»*, ἔτσι ὥστε νά μή μείνει χῶρος μέσα στό κτιστό εἶναι - ἀκόμα καί μέσα στό πνευματικό εἶναι – πού νά μήν τόν ἁγιάσει μέ τήν Παρουσία Του. Γέμισε τά πάντα μέ τά ἴχνη τῆς Παρουσίας Του, ὥστε ἐμεῖς, ὅπου καί νά βρισκόμαστε, πάνω στή γῆ, μέσα στά βάσανά μας, εἴτε ἀκόμα μέσα στόν ἅδη τῆς ἀπελπισίας καί τοῦ θανάτου μας, ἀκόμα καί ἐκεῖ νά μποροῦμε νά συναντήσουμε τόν Χριστό, διότι εἶναι πανταχοῦ Παρών καί πλήρωσε τά πάντα μέ τή θεουργική Του ἐνέργεια.

Δέν ὑπάρχει τόπος μέσα στό κτιστό εἶναι, ἀκόμα καί στόν ἅδη, πού νά μήν μποροῦμε νά συναντήσουμε τόν Χριστό, πού νά μή μποροῦμε νά βροῦμε τή λύτρωσή Του. Ἂν ὁ Θεός ἐπιτρέπει νά περάσουν οἱ Ἅγιοι μεγάλους διωγμούς καί δοκιμασίες, ἤ παραχωρεῖ στή ζωή τῶν Χριστιανῶν ὀδύνες ἀπό ἀσθένειες, κακουχίες, καταφρόνηση καί ἀπό μύρια ἄλλα δεινά, δέν τό κάνει γιά νά καταστραφοῦνε, ἀλλά γιά νά

μυηθοῦνε στό μυστήριο τῆς καταβάσεως καί τῆς ἀναβάσεώς Του. Σέ ὁποιαδήποτε κατάσταση τῆς ζωῆς τους, ὅσο φοβερή καί φρικτή καί ἄν εἶναι, ἔχουν οἱ Χριστιανοί τή δυνατότητα νά στραφοῦν ἀπό ἐκεῖ στόν Θεό καί νά ἀρχίσει ἡ ἀνάβασή τους καί ἡ ἕνωσή τους μέ τόν Σωτήρα Χριστό. Ἔχει μεγάλη σημασία αὐτό, γι' αὐτό οἱ Πατέρες ἔλεγαν ὅτι χωρίς πειρασμούς κανένας δέν σώζεται[**4**], καί ὅτι «διά πολλῶν παθημάτων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τήν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ»[**5**]. Μέ πολλά παθήματα μποροῦμε νά εἰσέλθουμε στήν κατάπαυση τοῦ Οὐρανοῦ, προπαντός ὅσοι ἔχουμε ἁμαρτήσει, «ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ»[**6**]. Ὁ Θεός μέσῳ τῶν παθημάτων μᾶς δίνει εὐκαιρία νά ταπεινώσουμε τό πνεῦμα μας κι ἐλεύθερα νά ζητήσουμε τή δική Του ἀντίληψη καί βοήθεια. Μόνο στά παθήματα ὁ ἄνθρωπος ἀνακαλύπτει τήν ἐλευθερία του, καί τότε μπορεῖ νά ἀγαπᾶ ἀληθινά, λέει ὁ Γέροντας Σωφρόνιος. Μέ τά παθήματα καταλαβαίνουμε ὅτι ὁ Θεός μᾶς ἔχει ἐκλέξει, μᾶς ἔχει προορίσει γιά μεγάλα πράγματα, καί ὅτι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ἔχουμε τήν εὐθύνη τῆς ἐλευθερίας μας.

Στήν 9η ὠδή τῶν αἴνων τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοφανείων βρίσκουμε τό ἑξῆς τροπάριο: «Διά καταδύσεως ἡ πρός Θεόν ἡμῶν ἄνοδος γίνεται. Θαυμάσια τά ἔργα σου, Κύριε, δόξα Σοι». Διά τῆς καταδύσεως, λέει, γίνεται ἡ ἀνάβασή μας πρός τόν Θεό. Αὐτό μᾶς διδάσκει ὁ Κύριος καί στήν ἑορτή τῶν Θεοφανείων. Περιγράφει μπροστά μας τήν ὁδό πού ἀκολούθησε, ὅταν μπῆκε στήν οἰκουμένη ἀπό τούς κόλπους τῆς Θεότητός Του κατέβηκε πρῶτα στά καταχθόνια καί στή συνέχεια ἀνέβηκε στούς οὐρανούς. Αὐτή εἶναι ἡ ὁδός τοῦ Θεοῦ: πρῶτα ἡ κατάβαση καί ἔπειτα ἡ ἀνάβαση. Κανένας δέν μπορεῖ νά ἑνωθεῖ μέ τόν Χριστό, οὔτε νά εὐαρεστήσει στόν Θεό, ἄν δέν πορευθεῖ αὐτή τήν ὁδό ἀρχικά τῆς ταπεινώσεως καί ἔπειτα τῆς ὑψώσεως. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε τόν αἰώνιο νόμο τῆς ζωῆς πού φανέρωσε ἡ ὁδός τοῦ Κυρίου: «Ὁ ταπεινῶν ἑαυτόν ὑψωθήσεται»[**7**]. Καί μᾶς ζητάει: «Μάθετε ἀπ' Ἐμοῦ ὅτι πρᾶος Εἰμι καί ταπεινός τῇ καρδίᾳ»[**8**], μάθετε, λέει ὁ Κύριος, αὐτή τήν ὁδό πρῶτα τῆς καταδύσεως καί ὕστερα τῆς ἀνόδου, τῆς καταβάσεως καί ἔπειτα τῆς ὑψώσεως, τῆς ταπεινώσεως καί ἔπειτα τῆς δόξας.

Ἡ ὁδός τοῦ Κυρίου, ἡ κατάβαση καί ἡ ἀνάβαση, ἔφερε στή γῆ τά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτό ἵδρυσε τήν Ἐκκλησία, καί Αὐτό ἔκανε ρῆγμα στόν Οὐρανό, γιά νά ἔχουμε ἐμεῖς, ἀκολουθοῦντες τόν Κύριο Ἰησοῦ, εἴσοδο στά Ἅγια τῶν Ἁγίων. Τά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μαρτυροῦν ὅτι τό μεσότειχο τῶν ἁμαρτιῶν μας ἔχει ἀρθεῖ, καί ἑνώθηκε ὁ Οὐρανός μέ τή γῆ. Βεβαιώνουν ἀκριβῶς τή συμφιλίωση τῶν ἀνθρώπων μέ τόν Θεό. Ὁ Κύριος ἔγινε μεσίτης Θεοῦ καί ἀνθρώπων. Τό Ἅγιο Σῶμα Του ἔγινε ἡ γέφυρα πού ἑνώνει τόν Οὐρανό μέ τή γῆ.

«Καί Αὐτός ἔδωκε τούς μέν Ἀποστόλους, τούς δέ Προφήτας, τούς δέ Εὐαγγελιστάς, τούς δέ Ποιμένας καί Διδασκάλους». Ὁ Ἀπόστολος ἀπαριθμεῖ ἐδῶ μερικά εἰδικά χαρίσματα, πού εἶναι πολύ σημαντικά γιά τήν οἰκοδομή τῆς Ἐκκλησίας μέσα στόν κόσμο. Ὁ Κύριος ἔβαλε στούς Ἀποστόλους τόν σπόρο τῆς Παρουσίας καί τῆς χάριτός Του, καί ἀπό αὐτούς μεταδόθηκε στούς Πατέρες μας καί ἔφθασε ὥς ἐμᾶς. Τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς ἡ χάρη τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθε στόν κόσμο πρῶτα στά σώματα τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἑνώθηκε ἡ χάρη μέ τήν ἀνθρώπινη φύση. Καί οἱ Ἀπόστολοι, ὡς οἱ θεμέλιοι στύλοι τοῦ Οἴκου τοῦ Θεοῦ, μετέδωσαν αὐτή τή χάρη στίς ἐπερχόμενες γενεές. Προφῆτες εἶναι αὐτοί πού γνωρίζουν τόν Θεό καί ἔχουν τόν λόγο Του ζωντανό στίς καρδιές τους, «λόγον ζωῆς ἐπέχοντες»[**9**]. Εὐαγγελιστές εἶναι αὐτοί οἱ ὁποῖοι εὐαγγελίζονται «ἡμέραν ἐξ ἡμέρας» τό σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

Λέγοντας ὁ Ἀπόστολος *«τούς δέ Ποιμένας καί Διδασκάλους»*, ἀναφέρεται στά εἰδικά χαρίσματα, μέ τά ὁποῖα κτίζεται τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, μιλάει εἰδικά γιά τήν ἁγία Ἱερωσύνη τοῦ Χριστοῦ.

Ὅλοι μετέχουμε στά τρία χαρίσματα πού ἔδωσε ὁ Χριστός: τό Προφητικό, τό Ἱερατικό καί τό Βασιλικό. Στό Προφητικό χάρισμα μετέχουμε, ὅταν μποροῦμε νά δεχόμαστε τόν λόγο Του, νά διδασκόμαστε τίς ἐντολές Του, καί νά γνωρίζουμε τό θέλημά Του. Αὐτό εἶναι προφητική ζωή. Δέν εἶναι προφητική ζωή νά προβλέπουμε τά μέλλοντα, ὅπως γινόταν πρό Χριστοῦ, διότι Ἐκεῖνος γιά τόν Ὁποῖο προφήτευαν οἱ Προφῆτες ἦλθε, καί πάλιν ἔρχεται. Τώρα, Προφήτης εἶναι ἐκεῖνος πού μαρτυρεῖ τήν ἀλήθεια Αὐτοῦ πού ἦλθε καί πάλιν ἔρχεται. Αὐτός, στόν ὁποῖο ζεῖ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπίγνωση τοῦ θελήματός Του, καί εἶναι μυημένος στό μυστήριο τῶν ὁδῶν τῆς σωτηρίας γιά κάθε ἄνθρωπο.

Πῶς ἐννοεῖται ἡ μετοχή μας στό Βασιλικό χάρισμα τοῦ Κυρίου; Ὁ Κύριος ἔδωσε σέ ὅλους τή χάρη, νά γίνουμε κύριοι πάνω σέ ὅλα τά κτιστά καί τήν ἐξουσία· «πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καί σκορπίων καί ἐπί πᾶσαν τήν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ»[**10**]. Μᾶς ἔδωσε, δηλαδή, τή χάρη νά γίνουμε νικητές, βασιλιάδες πάνω στούς πειρασμούς καί πάνω στά πάθη τοῦ κόσμου τούτου· «Θαρσεῖτε, ἐγώ νενίκηκα τόν κόσμον»[**11**]. Γινόμαστε, λοιπόν, μέτοχοι τοῦ βασιλικοῦ χαρίσματος τοῦ Κυρίου, ὅταν μετέχουμε στή νίκη πού κατάφερε ὁ Κύριος μέ τόν Σταυρό καί τήν Ἀνάστασή Του. Ὁ Κύριος ἐπιτρέπει νά πειρασθοῦμε ἀπό τόν ἐχθρό, γιά νά μ�ς καταστήσει κυρίους καί βασιλεῖς πάνω στή δύναμη τοῦ ἐχθροῦ. Νά μένουμε ἄτρωτοι καί ἀσάλευτοι στίς προσβολές τοῦ Βελίαρ.

Πῶς μετέχουμε στό ἱερατικό χάρισμα τοῦ Κυρίου; Ἱερεῖς εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού ἐκλέγονται ἀπό τόν λαό, γιά νά προσφέρουν θυσία στόν Θεό ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ καί νά σταθοῦν διακονοῦντες ἀνάμεσα στόν Θεό καί στό λαό. Ἀλλά καί ὁ κάθε πιστός μπορεῖ νά ἱερατεύει. Ὁ καθένας ἀπό ἐμᾶς, ὅταν προσφέρει μετάνοια ἀληθινή στόν Θεό, ἱερατεύει τή δική του σωτηρία, γίνεται ἱερέας τῆς σωτηρίας του. Ὅταν κλάψουμε μιά ὥρα μπροστά στόν Θεό γιά τίς ἁμαρτίες μας, γιά τή μηδαμινότητα καί τήν πνευματική μας φτώχεια, ἐπιτελοῦμε λειτουργία μπροστά στόν Θεό. Ἐάν κρατήσουμε σταθερά αὐτή τή λειτουργία καί συγκεντρώσουμε τά ἴχνη τῆς χάριτός Του μέσα μας, θά πλατυνθεῖ ἡ καρδιά μας, ὥστε νά χωράει μέσα της ὅλο τόν κόσμο. Τότε ἀρχίζουν ἡ προσευχή καί ἡ μετάνοιά μας νά γίνονται κραυγή γιά τή σωτηρία ὅλης τῆς γῆς, καί ἔτσι γινόμαστε ἀληθινά βασίλειον ἱεράτευμα. Αὐτό ἀποτελεῖ τήν πρεσβεία τῶν Ἁγίων γιά ὅλο τόν κόσμο. Ὅλοι οἱ Ἅγιοι εἶναι ἀληθινοί ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ κατά τήν τάξιν Μελχισεδέκ. Ἡ βασιλική ἱερωσύνη τῶν Ἁγίων μένει εἰς τόν αἰώνα, διότι εἶναι κατά τήν τάξιν Μελχισεδέκ, πού δέν εἶχε οὔτε ἀρχή οὔτε τέλος ἡμερῶν. Ἐνῶ ἡ ἱερωσύνη κατά τήν τάξιν Ἀαρών εἶναι ἡ εἰδική χειροτονία πού λαμβάνουν οἱ ἱερεῖς.

Τό Πνεῦμα τό Ἅγιο ἔδωσε σέ ὅλους μας χαρίσματα «πρός τόν καταρτισμόν τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομήν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ». Ὁ Θεός δέν μ�ς δίνει τή χάρη γιά τόν ἑαυτό μας. Ὅταν μ�ς δίνει τά χαρίσματά Του, δέν τά δίνει γιά νά μ�ς κάνει μεγάλους καί τρανούς, ὥστε νά ἐξουσιάζουμε καί νά ἐπιβαλλόμαστε στούς ἀδελφούς μας, οὔτε γιά νά ἐκμεταλλευόμαστε τήν ἄγνοια ἤ τήν καλοσύνη τους. Ὁ Θεός δίνει τά χαρίσματά Του, γιά νά τά διαθέσουμε γιά τή δόξα Του καί τήν ὑπηρεσία τῶν ἀδελφῶν μας. Ὅταν συνερχόμαστε στήν Ἐκκλησία, ὁ καθένας πρέπει νά φέρει τό μικρό ἤ μεγάλο χάρισμά του καί νά τό καταθέσει στή σύναξη τῆς Λειτουργίας πού συναπαρτίζουμε, γιά νά

δημιουργηθεῖ ἡ κοινωνία τῶν χαρισμάτων, μέσα στήν ὁποία ὅλοι θά ἀναβαπτιστοῦμε, θά ἀνανεωθοῦμε καί θά πλουτίσουμε.

Δέν μπορεῖ κάποιος νά εἶναι μέλος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ χωρίς νά ἔχει «ἴδιον χάρισμα»[12]. Τά χαρίσματα μᾶς δίνονται γιά διακονία, γιά καταρτισμό καί οἰκοδομή, ὥστε νά κτίσουμε τό Ἕνα Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία. Μᾶς δίνονται γιά νά τά διαθέσουμε, καί μέ αὐτό τόν τρόπο νά πλουτίσουμε καί ἐμεῖς μέ τά χαρίσματα τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, πού καί ἐκεῖνα διαθέτουν τά δικά τους χαρίσματα.

Τό χάρισμα τοῦ Θεοῦ διατηρεῖται ζωντανό μέ τή μετάνοια καί τήν προετοιμασία πού κάνουμε στό κρυφό ταμεῖο μας. Ἐάν ἔχουμε προετοιμασθεῖ καί ἔχουμε προσευχηθεῖ μέχρι τέλους, ἄν ἔχουμε μετανοήσει γιά τίς ἁμαρτίες μας καί ἔχουμε ζητήσει τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ γιά τίς ἀδυναμίες μας, ἄν ἔχουμε θυμηθεῖ αὐτούς πού ἔχουν ἀνάγκη καί ἔχουμε προσφέρει στό Θεό τά πάντα, θά ἔρθουμε στήν Ἐκκλησία γεμάτοι μέ πνευματικές διαθέσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι οἱ ἐνέργειες τοῦ χαρίσματος πού ἔχουμε. Φέρνοντας αὐτές τίς ἐνέργειες στήν Ἐκκλησία θά δημιουργηθεῖ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς κοινωνίας τῶν χαρισμάτων, μέσα στήν ὁποία θά πλουτίσουμε καί ἐμεῖς μέ τά χαρίσματα τῶν ἄλλων. Τά χαρίσματα δέν εἶναι φανερά· δέν γνωρίζουμε ποιός ἔχει μεγαλύτερο χάρισμα, μικρή ἤ μεγάλη θέρμη στήν καρδιά· μόνο ὁ Θεός γνωρίζει. Γιά νά εἴμαστε ὅμως τίμιοι ἀπέναντι στό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, πού συνάζεται στό ναό γιά νά ἐπιτελέσει τή λατρεία τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι, πρέπει ὁ καθένας μας νά φέρει καί νά καταθέσει κάτι. Γι' αὐτό χρειάζεται νά κάνουμε κάποια προετοιμασία, μέ νηστεία, ἐξομολόγηση, μετάνοια, ἀγαθοεργίες, ὑπακοή, ταπείνωση, ἀλλά προπαντός μέ τήν προσευχή. Πρέπει νά ἔχουμε δημιουργήσει στήν καρδιά μας ἕνα ἰδιαίτερο χῶρο πού νά ζέει, ὥστε νά μποροῦμε νά σταθοῦμε στό ναό ἀκίνητοι, ἁπλοί καί ἀνεπιτήδευτοι. Ἀλλά ἡ θέρμη τῆς καρδιᾶς νά συγκρατεῖ τό πνεῦμα μας καί νά κάνει εὔκολη τήν παράσταση μας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ μέ ἕναν τρόπο ἀφανή. Αὐτός ὁ ἅγιος χῶρος πού καταρτίζει ὁ ἄνθρωπος μέσα του ἐκφράζεται στή Γραφή μέ διαφορετικούς τρόπους. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τόν ὀνομάζει «περιτομή καρδίας»[13], τόν ἀποκαλεῖ «στίγματα τοῦ Ἰησοῦ»[14], καί ὁ ἄλλος Ἀποστόλος «χρῖσμα ἅγιον»[15].

Ἡ ἐλεημοσύνη μας ἄς μή φανεῖ. Ἡ προσευχή μας ἄς εἶναι στό κρυφό μας ταμεῖο[16]. Ὅταν κάνει τό καλό ἡ δεξιά μας, ἄς μή τό γνωρίζει ἡ ἀριστερά μας[17], γιά νά μή γίνει γνωστό στούς ἀνθρώπους. Ἄν φανερωθεῖ, ἀπέχουμε τοῦ μισθοῦ μας[18], πληρωθήκαμε ἀπό τήν ἀνθρωπαρέσκεια καί δέν ἔχουμε τίποτα νά περιμένουμε, μᾶλλον χάσαμε. Γι' αὐτό πρέπει νά καλλιεργήσουμε ἕνα ζωντανό, μυστικό τόπο μέσα μας, πού νά μαζεύει ὅλο τό νοῦ καί ὅλη τή δύναμη τῆς ψυχῆς μας καί ἀπό ἐκεῖ νά ἀνατείνεται στόν Θεό. Ἄν νηστεύουμε, ἄς ἀλείψουμε τό πρόσωπό μας, γινόμενοι εὐχάριστοι, γιά νά μή φανεῖ ἡ κακοπάθεια καί ἡ κατά Θεόν νέκρωσή μας στούς ἀνθρώπους, καί ἔτσι θά ἀποθησαυρισθεῖ ὁ ἔπαινός μας ἀπό τόν πιό τέλειο μισθαποδότη, πού εἶναι ὁ Θεός.

Ὁ Κύριος ἐμφανίστηκε στόν Ἰορδάνη, κι ἐκεῖ Τόν διακονοῦσαν ἄγγελοι. Ἦταν στήν ἔρημο πειραζόμενος, καί πάλι Τόν διακονοῦσαν ἄγγελοι. Προσευχόταν στή Γεθσημανή, καί ὁ ἄγγελος ἦταν δίπλα Του. Ὅπως λέει ἕνας ὕμνος τῶν Θεοφανείων: «Ὅπου ὁ Βασιλιάς ἐκεῖ καί τάξις παραγίνεται». Ποιά εἶναι αὐτή ἡ τάξη; Εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ἡ θριαμβεύουσα στόν Οὐρανό μέ τούς Ἁγίους καί τούς ἀγγέλους, καί ἡ στρατευομένη πάνω στή γῆ μέ τούς μετανοοῦντες πιστούς,

ὅπως εἴμαστε ὅλοι μας. Ὅπου βρίσκεται ὁ Βασιλιάς, ἐκεῖ εἶναι ὅλοι συναγμένοι καί συντεταγμένοι στό Ὄνομά Του, ἡ Πανάχραντος Μητέρα Του, ὅλα τά τετελειωμένα πνεύματα τῶν ἀγγέλων καί τῶν Ἁγίων, ὅλοι οἱ σεσωσμένοι καί ὅλα τά ἐκλεκτά μέλη τοῦ Σώματός Του, οἱ πιστοί πάνω στή γῆ.

Ὅταν, λοιπόν, ἔρθουμε στήν Ἐκκλησία καλλιεργώντας τό μικρό χάρισμα πού μᾶς ἔδωσε ὁ Θεός, μπαίνουμε στήν κοινωνία τῶν χαρισμάτων τῶν ἀδελφῶν μας πού ἀπαρτίζουν τή σύναξη, καί ταυτόχρονα εἰσερχόμαστε καί στή σύναξη τῶν χαρισμάτων τῶν ἀοράτων μελῶν αὐτῆς τῆς συνάξεως, τῆς δοξασμένης, θριαμβεύουσας Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ στόν Οὐρανό. Καί οἱ δύο εἶναι παροῦσες, διότι ὁ Κύριος εἶναι Παρών καί Αὐτός εἶναι, «ὁ Προσφέρων καί Προσφερόμενος καί Προσδεχόμενος καί Διαδιδόμενος Χριστός ὁ Θεός ἡμῶν». Ὅπου εἶναι ἡ Λειτουργία, ἐκεῖ εἶναι καί ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως, γιατί ἐκεῖ εἶναι ὁ Βασιλιάς, ὁ Ὁποῖος ποτέ δέν εἶναι μόνος Του. Ἡ Βασιλεία Του εἶναι πλούσια καί συναπαρτίζεται ἀπό τή θριαμβεύουσα, τή δοξασμένη Ἐκκλησία πού εἶναι στούς οὐρανούς καί ἀπό τή στρατευομένη, τούς ἐκλεκτούς Του πάνω σέ ὅλη τή γῆ, πού προσέρχονται στή Θεία Λατρεία μέ τίς πνευματικές διαθέσεις τῆς καρδιᾶς. Γι' αὐτό ἡ Λειτουργία ἔχει τόσο μεγάλη δύναμη καί χάρη. Ἄν τό καταλάβουμε αὐτό, ἡ ἀκηδία πού μᾶς νεκρώνει θά φύγει καί θά ἔχουμε τόν ζῆλο τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, πού διψοῦν γι' αὐτή τήν κοινωνία μέ τόν Ἅγιο τῶν Ἁγίων, καί μέ τούς ἁγίους ἀδελφούς τους, ὥστε νά ἐκπληρωθοῦν στήν τελειότητα οἱ δύο μεγάλες ἐντολές τοῦ Θεοῦ καί νά καταργηθεῖ ὁ θάνατος. Αὐτός εἶναι ὁ καταρτισμός καί αὐτή εἶναι ἡ οἰκοδομή τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, πού κτίζουμε πάνω στή γῆ *«μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τήν ἑνότητα τῆς πίστεως καί τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»*, δηλαδή μέχρι νά γίνουμε ὅλοι παγκόσμιοι μέ τήν παγκόσμια χάρη τοῦ Χριστοῦ.

Στό βιβλίο τοῦ Γέροντος Σωφρονίου «Τό Μυστήριο τῆς Χριστιανικῆς Ζωῆς» διαβάζουμε: *«Στή ζωή ἑνός ἑκάστου προσώπου μπορεῖ νά ἀντικατοπτρισθεῖ ἕνα τεράστιο φάσμα ἀπό τήν οἰκουμενική ζωή τῶν ἀνθρώπων, κι ἄν ὅλοι ἐμεῖς ἀποκτούσαμε τό μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ τότε στόν καθένα θά φανερωνόταν ὁ πανάνθρωπος. Μή πραγματοποιώντας τόν στόχο αὐτό θλιβόμαστε, γι' αὐτό προσευχόμαστε καί γιά μᾶς τούς ἰδίους καί γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους»*. Ἄν ζοῦμε μέσα στήν κοινωνία τῶν χαρισμάτων, θά ζήσουμε τή ζωή ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ καρδιά μας θά πλατυνθεῖ καί θά ἀγκαλιάσει ὅλο τόν κόσμο μέ τά παθήματά του. Ἡ προσευχή τοῦ ἀνθρώπου τότε γίνεται μία κραυγή γιά ὅλη τή γῆ, γιά ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος, καί ὁ Θεός βλέπει στήν καρδιά τοῦ προσευχομένου ὅλη τήν οἰκουμένη, ὅλο τό γένος τῶν ἀνθρώπων. Αὐτή εἶναι ἡ μεσιτεία τῶν Ἁγίων. Οἱ Ἅγιοι εἶναι πανάνθρωποι. Ἐπειδή ἐμεῖς δέν ἔχουμε αὐτό τό πλήρωμα, θλιβόμαστε καί προσευχόμαστε ταπεινά γιά μᾶς τούς ἰδίους καί γιά τούς ἀνθρώπους: «Κύριε, σῶσον ἡμᾶς καί τόν κόσμον Σου ἅπαντα».

Στό βιβλίο «Ὀψόμεθα τόν Θεόν καθώς ἐστι», βλέπουμε τόν Γέροντα Σωφρόνιο νά θαυμάζει συνεχῶς γιά τή μεγαλειώδη ζωή πού ἔφερε ὁ Χριστός πάνω στή γῆ. Γιά νά φθάσουμε κι ἐμεῖς στό πλήρωμα αὐτό καί νά γίνουμε ὅλοι πανάνθρωποι - οὐσιαστικά ἀληθινοί ἄνθρωποι - ὁ καθένας μας πρέπει νά εἶναι μία ὑπόσταση πού φέρει μέσα της ὅλη τήν ἀνθρώπινη φύση. Ὅπως τό κάθε Πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας φέρει μέσα Του ὅλο τό πλήρωμα τῆς Θεότητος καί εἶναι φορέας τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς καί τῆς οὐσίας τῆς θείας Φύσεως, ἔτσι καί

ὁ δικός μας προορισμός εἶναι κατ᾽ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὁ καθένας ἀπό ἐμᾶς νά τελειωθεῖ, νά φθάσει στό μέτρο τῆς ἡλικίας τοῦ Χριστοῦ καί νά φέρει στήν καρδιά του ὅλο τό γένος τῶν ἀνθρώπων μέ τή χάρη τοῦ Χριστοῦ, ὥστε νά γίνει «πανάνθρωπος». Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποκτήσει ὁλόκληρο τόν Χριστό στήν καρδιά του, διαμέσου Αὐτοῦ θά ἀγκαλιάσει καί ὅλο τόν κόσμο. Ὁ Κύριος κατέβηκε στή γῆ, ἔλαβε ἀνθρώπινη μορφή καί ἡ φύση Του ἔγινε διπλή. Ἀντίστοιχα ἐνεργεῖ καί μέ τόν ἄνθρωπο. Μᾶς ὑψώνει μέ τή χάρη Του γιά νά ἀγκαλιάσουμε ὅλη τή Θεότητά Του στήν ἐνεργητική Της μορφή, καί μέ αὐτή τή χάρη νά πλατυνθοῦμε καί νά ἀγκαλιάσουμε ὅλο τόν Ἀδάμ.

Ὑπάρχουν δύο ὑπέροχες Ἐπιστῆμες στήν πνευματική ζωή, πού μποροῦν νά μᾶς ὁδηγήσουν σέ αὐτό: Ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὁδός τοῦ Χριστοῦ, ἡ κατάβαση. Ἡ μεγαλύτερη ἐντολή τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι νά καταδικάζουμε τόν ἑαυτό μας ὡς ἀχρεῖο[**19**] καί ἀνάξιο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μέ τόν τρόπο αὐτό ταπεινωνόμαστε καί γινόμαστε μηδέν μπροστά στόν Θεό, δίνοντάς Του ὅλο τόν χῶρο, γιά νά κατοικήσει μέσα μας. Ἄν δέν ἔχουμε τήν αὐτομεμψία τῆς αὐτοκαταδίκης δέν θά φθάσουμε νά ἀγαπήσουμε τόν Θεό, ὅπως Τοῦ πρέπει, καί δέν θά γνωρίσουμε τό πλήρωμα τῆς ἀγάπης Του. Ἀλλά οὔτε καί τόν πλησίον θά ἀγαπήσουμε, καί δέν θά γίνουμε ὁ πανάνθρωπος πού ἀγκαλιάζει ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος, ὄχι μέ ἠλεκτρονικές συσκευές, ἀλλά μέ καρδιά πλατυσμένη ἀπό τήν χάρη τοῦ Κυρίου.

Ἡ κατάβαση γίνεται μόνο μέ τήν αὐτομεμψία. Ὅταν συνέχεια μεμφόμαστε τόν ἑαυτό μας, πορευόμαστε πρός τά κάτω. Ἐπειδή ὅμως κάνουμε μία πράξη ἀληθινή, ἑλκύουμε τό Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας, πού ἔρχεται καί ἐργάζεται μέσα μας τόν πλατυσμό τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Γι᾽ αὐτό οἱ Πατέρες ἔλεγαν ὅτι ἡ μεγαλύτερη ἀρετή εἶναι νά μάθουμε νά παίρνουμε τό πταῖσμα πάνω μας μπροστά στόν Θεό καί μπροστά στό συνάνθρωπο[**20**], καί νά μήν δικαιολογοῦμε τόν ἑαυτό μας. Αὐτό εἶναι μεγαλεῖο· νά μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ταπεινωθεῖ καί νά πάρει τή δεύτερη θέση, ὄχι τήν πρώτη. Ὁ ἄλλος νά ἔχει σημασία καί ὄχι ὁ ἑαυτός μας.

Ἡ αὐτομεμψία στήν πιό ἀκραία μορφή της φθάνει τή μεγάλη ἐπιστήμη, γιά τήν ὁποία μιλάει ὁ Ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης: «Κράτει τόν νοῦν σου εἰς τόν ἅδῃν, καί μή ἀπελπίζου»[**21**]. Νά ἔχουμε τήν τόλμη νά καταδικάζουμε τόν ἑαυτό μας μπροστά στόν Θεό ὡς ἄξιο ἀκόμα καί τοῦ ἅδη, ἀπό ἀγάπη πρός τόν Θεό, χωρίς νά ἀπελπιζόμαστε. Ρίχνουμε τόν ἑαυτό μας σέ αὐτόν τόν ἅδη, ἐπειδή ἀγαπᾶμε τόν Θεό, καί δέν ἀπελπιζόμαστε. Καταδικάζουμε τόν ἑαυτό μας σέ αὐτό τό σκοτάδι καί τή φωτιά, καί τότε ἐλευθερωνόμαστε ἀπό ὅλα τά κατάλοιπα τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου, τά πάθη τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἑαυτοῦ μας. Ὅταν ταπεινωνόμαστε καί πηγαίνουμε πρός τά κάτω, ὁ ἐχθρός πού μᾶς ἐξουσιάζει καί μᾶς πειράζει σέ κάθε στάδιο τῆς ζωῆς μας, μᾶς ἀφήνει ἐλεύθερους, γιατί ὁ ἴδιος δέν μπορεῖ νά πορευθεῖ πρός τά κάτω. Ὁ μόνος τρόπος νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τόν ἐχθρό εἶναι νά ταπεινωθοῦμε καί νά πορευθοῦμε πρός τά κάτω μέ τήν αὐτομεμψία, παίρνοντας τό πταῖσμα ἐπάνω μας, προτιμώντας νά ἀδικηθοῦμε παρά νά ἀδικήσουμε. «Ὁ ταπεινῶν ἑαυτόν»[**22**] ἐλευθερώνεται καί ἡ χάρη τόν ὑψώνει.

Ἡ ἄλλη ἐπιστήμη εἶναι νά εὐχαριστοῦμε τόν Θεό συνεχῶς γιά ὅλα ὅσα ἔκανε γιά μᾶς, γιά τή φυσική καί τήν ὑπερφυσική ζωή πού μᾶς ἔδωσε μέ τό Ἅγιο Βάπτισμα. Ὅσο πιό πολύ εὐχαριστοῦμε τόν Θεό, τόσο πιό πολύ ἀνοίγουν τά μάτια τῆς ψυχῆς μας καί βλέπουμε τίς εὐεργεσίες Του, καί τόσο περισσότερο θέλουμε νά

Τόν εὐχαριστήσουμε. Δημιουργεῖται μέσα μας τέτοια ζέση εὐχαριστίας, ὥσπου ἔρχεται μιά στιγμή πού αἰσθανόμαστε ἀνάξιοι καί φτωχοί νά εὐχαριστήσουμε ἕνα τέτοιο Θεό, ὅπως εἶναι ὁ Χριστός. Ἐκεῖνος, ὡς ἄμωμος καί ἄσπιλος, ἦταν ἀληθινή εὐχαριστία στόν Θεό. Γι' αὐτό ὁ Χριστός δέν προσεύχεται ποτέ γιά τόν ἑαυτό Του. Στήν ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου δέν προσεύχεται νά Τόν βοηθήσει ἤ νά Τόν ἐλεήσει ὁ Θεός, ἀλλά εὐχαριστεῖ τόν Θεό πού πάντοτε εἶναι μαζί Του καί δίνει τήν ἐντολή: «Λάζαρε δεῦρο ἔξω»[**23**]. Συχνά ὁ Κύριος πρίν ἀπό τά θαύματα εὐχαριστεῖ τόν Θεό· «ἐνεβριμήσατο τῷ Πνεύματι», δηλαδή «παρακινεῖται» ἀπό τό πνεῦμα τῆς εὐχαριστίας, διότι ὁ Ἴδιος εἶναι καθαρή εὐχαριστία στόν Θεό. Ὁ Χριστός ἦταν ἡ τέλεια καί ἄμωμη εὐχαριστία στόν Θεό. Γι' αὐτό καί ἐμεῖς βλέποντας τό παράδειγμά Του συνειδητοποιοῦμε ὅτι εἴμαστε ἀνίκανοι νά Τόν εὐχαριστήσουμε τέλεια, ὅπως Ἐκεῖνος μᾶς ἔδειξε. Συναισθανόμαστε ὅτι ὑστεροῦμε καί θλιβόμαστε πού δέν μποροῦμε νά Τοῦ προσφέρουμε ὅλα ὅσα εἶναι ἅγια, ὅλα ὅσα εἶναι δίκαια, ὅλα ὅσα εἶναι τέλεια, ὅλα ὅσα εἶναι ἀρετή καί ἔπαινος[**24**]. Αὐτός ὁ πόνος τῆς καρδιᾶς γεννᾶ τή μετάνοια τῆς ἀγάπης καί τῆς εὐγνωμοσύνης πού δέν ἔχει τέλος πάνω στή γῆ. Μέ αὐτόν τόν τρόπο φθάνουμε στό ἴδιο ἀποτέλεσμα, γινόμαστε δηλαδή μέτοχοι τῆς κοινωνίας τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Αὐτές εἶναι οἱ δύο ὑπέροχες ἐπιστῆμες τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς μας. Εἴτε κρατήσουμε τήν αὐτομεμψία, ἄν εἴμαστε ψυχικά ὑγιεῖς, εἴτε χρησιμοποιήσουμε τήν μέθοδο τῆς συνεχοῦς εὐχαριστίας στόν Θεό, θά φθάσουμε στό ἴδιο λιμάνι, «στό μέτρον τῆς τελειότητος τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ», στήν αἰώνια σωτηρία. Ἀμήν.

[**1**] Βλ. *Α΄ Κορ.* 4,7.

[**2**] Βλ. *Β΄ Τιμ.* 1,7.

[**3**] *Ἰωάν.* 14,6.

[**4**] *Εἶπε Γέρων,* ἐκδόσεις Ἀστήρ Παπαδημητρίου, 2005,σ.10.

[**5**] *Πράξ.* 14,22· βλ. *Ἑβρ.* 3,18.

[**6**] *Α΄ Τιμ.* 1,15

[**7**] *Λουκ.* 14,11 καί 18,14.

[**8**] *Ματθ.* 11,29.

[**9**] *Φιλ.* 2,16

[**10**] *Λουκ.* 10,19.

[**11**] *Ἰωάν.* 16,13.

[**12**] Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 7,7.

[**13**] *Ρωμ.* 2,29· βλ. *Φιλ.* 3,3.· βλ. *Κολ.* 2,11.

[**14**] *Γαλ.* 6,17.

[**15**] *Α΄ Ἰωάν.* 2,20.

[**16**] Βλ. *Ματθ.* 6,6.

[**17**] *Ματθ.* 6,3.

[**18**] Βλ. *Ματθ.* 6,5 καί 16.

[**19**] *Λουκ.* 17,10.

[**20**] *Εἶπε Γέρων,* ἐκδόσεις Ἀστήρ Παπαδημητρίου, 2005, σ. 10.

[**21**] Ἀρχιμ. Σωφρονίου, *Ὁ ἅγιος Σιλουανός ὁ Ἀθωνίτης,* 81999, σ. 572.

[**22**] *Λουκ.* 14,11.

[**23**] *Ἰωάν.* 11,43.

[**24**] *Φιλ.* 4,8

ΣΥΝΑΞΗ ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ

Μέσα στά πλαίσια τῆς ἐπιμόρφωσης τῶν Στελεχῶν τῆς Κατηχητικῆς Κίνησης τῆς Μητροπόλεως πραγματοποιήθηκε τή Δευτέρα 11 Μαρτίου ὁμιλία ἀπό τόν ὁμότιμο Καθηγητή τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ κ. Γεώργιο Ματζαρίδη μέ θέμα "Χριστιανική Ἠθική καί νέοι".

Οἱ κατηχητές καί κατηχήτριες τῆς Μητροπόλεως εἶχαν τήν εὐκαιρία νά ἐνημερωθοῦν γιά ἕνα τόσο σπουδαῖο θέμα, ἀλλά καί νά λάβουν ἐφόδια καί ἐνίσχυση στό κατηχητικό τους ἔργο. Μετά τήν ὁμιλία ἀκολούθησε συζήτηση. Ἐπίσης τά στελέχη τῶν κατηχητικῶν κινήσεων ἀντάλλαξαν ἀπόψεις καί ἐνημερώθηκαν γιά γεγονότα καί ἐκδηλώσεις πού προγραμματίζονται ἀπό τήν Ἱερά Μητρόπολη Κωνσταντίας καί Ἀμμοχώστου ἀπό τόν ὑπεύθυνό του κατηχητικοῦ ἔργου π. Χρίστο Κούλενδρο.

Πιό κάτω παρατίθεται αὐτούσια ἡ ὁμιλία τοῦ κ. Γ. Μαντζαρίδη καί φωτογραφικό ὑλικό.

Ρένος Κωνσταντίνου

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΙ

Γεώργιου Ματζαρίδη
Ὁμότιμου Καθηγητῆ
τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ.

Τό κατηχητικό ἔργο, ὡς ἔργο ἐκκλησιαστικῆς ἐπιμορφώσεως, πρέπει νά ἔχει πάντοτε ἐνώπιόν του τήν μορφή τήν ὁποία θά προσδώσει καί τό ἦθος πού θά καλλιεργήσει στούς νέους πού διαπαιδαγωγεῖ. Αὐτά ἴσως θεωροῦνται δεδομένα καί ἀδιαπραγμάτευτα. Κάποιος σαφέστερος καί ἀκριβέστερος ὅμως προσδιορισμός τους δέν θά ἦταν μόνο χρήσιμος ἀλλά καί ἀπαραίτητος.

Ἡ μορφή πού ἀποσκοπεῖ νά σμιλεύσει τό κατηχητικό ἔργο στούς νέους εἶναι αὐτή τοῦ Χριστοῦ. Σκοπός τοῦ κατηχητικοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἀνάδειξη συνειδητῶν Χριστιανῶν. Εἶναι ἡ ἀνάδειξη μιμητῶν τοῦ Χριστοῦ. Καί ἐπειδή τό ἔργο αὐτό εἶναι πρωτίστως πρακτικό καί δευτερευόντως θεωρητικό, εἶναι φυσικό νά πραγματοποιεῖται πρωτίστως μέ τό πρόσωπο καί τό παράδειγμα τοῦ κατηχητοῦ, καί δευτερευόντως μέ τόν λόγο καί τήν διδασκαλία του.

Κατηχητικό εἶναι ὁ κατηχητής. Βέβαια καί ὁ λόγος τοῦ κατηχητῆ, ἡ διδασκαλία του, ἔχει τήν ἀξία της. Ὅταν ὅμως αὐτή δέν ἐκφράζει τήν πίστη καί τό ἦθος τοῦ κατηχητῆ, ἀτονοῦν ἤ καί εὐτελίζονται. Αὐτός πού ἀναλαμβάνει νά κατευθύνει ἀνθρώπους πρός τόν Χριστό πρέπει νά μπορεῖ ὥς ἕνα τουλάχιστο βαθμό νά λέει αὐτό πού ἔλεγε καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος: «Μιμηταί μου γίνεσθε, καθώς κἀγώ Χριστοῦ»**[1]**.

Ἡ μίμηση τοῦ Χριστοῦ ταυτίζεται μέ τήν χριστιανική ζωή, ἤ ἀκριβέστερα μέ τήν χριστιανική ἠθική. Ἡ ἠθική αὐτή φαντάζει στά μάτια πολλῶν, καί ἰδιαίτερα τῶν νέων, ὡς σύστημα δεσμευτικῶν κανόνων πού καταπιέζει τόν ἄνθρωπο καί περιορίζει τήν ἐλευθερία του. Καί δέν εἶναι ἀνεξήγητη μιά τέτοια ἐκδοχή της, ὅταν αὐτή σχηματίζεται μέ ἐξωτερικά κριτήρια, ἤ ὅταν ἐπιχειρεῖται νά ἐφαρμοσθεῖ χωρίς συναίσθηση τῆς πραγματικῆς ταυτότητάς της.

Προσεγγίζοντας ὅμως καλύτερα τήν χριστιανική ἠθική καί ἐξετάζοντας βαθύτερα τό πνεῦμα της διαπιστώνουμε ὅτι αὐτή ὄχι μόνο δέν καταπιέζει τόν ἄνθρωπο καί δέν περιορίζει τήν ἐλευθερία του, ἀλλά ἀντιθέτως τόν ἀνακουφίζει καί τόν κατευθύνει στήν ἀληθινή καί ἀπεριόριστη ἐλευθερία.

Ἡ χριστιανική ἠθική δέν εἶναι συμβατική. Εἶναι ριζοσπαστική καί ἐπαναστατική. Ὁ Χριστός μέ τήν διδασκαλία του διατάραξε τήν ἡσυχία μας. Κοιμόμασταν σάν ζῶα καί ἤμασταν ἱκανοποιημένοι. Ἐκεῖνος εἶπε: «Ἄρατε τόν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς καί μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρᾷός εἰμι καί ταπεινός τῇ καρδίᾳ, καί εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ὁ γάρ ζυγός μου χρηστός καί τό φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν»[**2**].

Δέν ὑπάρχει ἄνθρωπος χωρίς ζυγό καί χωρίς φορτίο. Ὅποιος ὅμως ἀκολουθεῖ τόν Χριστό, ἀναλαμβάνει ἁπαλό ζυγό καί ἐλαφρό φορτίο. Ἀλλά καί ἡ πρόσκληση πού ἀπευθύνει ὁ Χριστός στόν ἄνθρωπο, ἡ πορεία στήν ὁποία τόν καλεῖ εἶναι πρόσκληση καί πορεία πρός τήν ἐλευθερία: «Ὑμεῖς ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί»[**3**], δηλώνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στούς Γαλάτας.

Ἡ ἐλευθερία βιώνεται ἀπό τόν ἄνθρωπο ὡς ἀνεμπόδιστη κίνηση καί ἐπέκταση στόν χῶρο καί τόν χρόνο. Ὅποιος περιορίζεται μέσα στόν χῶρο καί τόν χρόνο, ἔχει περιορισμένη καί τήν ἐλευθερία του. Πόσο ἐλεύθερος εἶναι ὁ φυλακισμένος; Καί πόση ἐλευθερία διαθέτει αὐτός πού δέν ἔχει περιθώρια ζωῆς καί περιμένει τόν θάνατο; Ἄν ἡ πρόσκληση αὐτή τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐπίκαιρη γιά ὅλους, γίνεται φανερό, πόσο πιό ἐπίκαιρη εἶναι γιά τούς νέους.

Οἱ Χριστιανοί ἔχουν κληθεῖ «ἐπ' ἐλευθερίᾳ». Καί ἔχουν κληθεῖ «ἐπ' ἐλευθερίᾳ», ἐπειδή ὡς ἄνθρωποι πού ὑπόκεινται στόν νόμο τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου δέν εἶναι ἐλεύθεροι. Ὁ θάνατος, πού τερματίζει τήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου, τερματίζει καί τήν ἐλευθερία του. Καί ὁ φόβος τοῦ θανάτου, πού τόν καταπιέζει σέ ὁλόκληρη τήν ζωή του, καταπιέζει καί τήν ἐλευθερία του· τόν καθιστᾶ δοῦλο. Ὅποιος φοβᾶται τόν θάνατο, λέει ὁ ἱερός Χρυσόστομος, «δοῦλός ἐστι, καί πάντα ὑφίσταται ὑπέρ τοῦ μή ἀποθανεῖν»[**4**].

Ἡ κλήση πρός τήν ἐλευθερία δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀόριστη, ἀλλά ὀφείλει νά ἔχει κάποια κατεύθυνση. Ὅταν ἡ ἐλευθερία δέν ἔχει κάποια κατεύθυνση, ὁδηγεῖ στό χάος. Ἡ χριστιανική κατεύθυνση ὄχι μόνο δέν περιορίζει ἀλλά καί προωθεῖ τήν ἐλευθερία. Δέν ἀποτελεῖ περιοριστικό μονόδρομο, ἀλλά ἀπειροδιάστατο ὁρίζοντα, μέσα στόν ὁποῖο μπορεῖ ὁ καθένας μέ τόν προσωπικό του τρόπο νά καταξιώσει τήν ὕπαρξή του. Ἔτσι δέν προσδιορίζεται ὁ τρόπος τῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά διασφαλίζεται ἡ προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας του, πού εἶναι σέ τελική ἀνάλυση ἡ ὑπέρβαση τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Χωρίς τήν ὑπέρβαση αὐτήν ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νά ἀποκτήσει τήν ἐλευθερία.

Ἡ πορεία πρός τήν ἐλευθερία εἶναι καί πορεία πρός τήν τελείωση καί καταξίωση τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἡ πορεία αὐτή δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ, παρά μόνο ὡς πορεία πρός τόν Χριστό. Ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀναζήτηση τῆς ἐλευθερίας εἶναι μάταια, γιατί περιορίζεται ἀπό τόν φόβο τοῦ θανάτου καί διαψεύδεται μέ τήν ἔλευσή του. Μόνο ἡ πορεία πρός τόν Χριστό εἶναι πορεία πρός τήν ἀληθινή

ἐλευθερία, γιατί ὁ Χριστός ὡς νικητής τοῦ θανάτου εἶναι ταυτόχρονα ὁ ἐλευθερωτής τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν δουλεία καί ἡ ὁδός πρός τήν ἐλευθερία του[5]. Εἶναι ὁ χορηγός τῆς αἰώνιας ζωῆς καί τῆς ἀκατάλυτης ἐλευθερίας.

Ἡ χριστιανική ἠθική εἶναι νοητή καί ἐφαρμόσιμη μόνο ὡς ἠθική τῆς ἀναστάσεως ἤ τῆς νίκης ἐναντίον τοῦ θανάτου. Καί τό ἰδιαίτερο περιεχόμενό της δέν ἀντλεῖται ἀπό τό φυσικό, τό ψυχολογικό ἤ τό κοινωνικό ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ὅπως συμβαίνει μέ κάθε ἄλλη ἠθική. Βέβαια καί τά ἐπίπεδα αὐτά εἶναι χρήσιμα καί βοηθητικά γιά τήν χριστιανική ἠθική. Ἐκεῖνο ὅμως πού χαρακτηρίζει καί ξεχωρίζει τήν ἠθική αὐτή ἀπό κάθε ἄλλη ἠθική, δέν προέρχεται ἀπό τά ἐπίπε-δα αὐτά, ἀλλά ἀπό τό ὀντολογικό ἤ πνευματικό ἐπίπεδο, ἀπό τήν ὀντολογία τῆς καινῆς κτίσεως, καί εἰδικότερα τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου.

Μέ ἄλλα λόγια ἡ χριστιανική ἠθική δέν εἶναι κάποιο σύστημα ἠθικῆς οὔτε δημιουργεῖ κάποιο δικό της κύκλωμα. Εἶναι ἀπολύτως ἀνοικτή στήν ἀνθρώπινη φύση. Ποιά ὅμως εἶναι ἡ αὐθεντική ἀνθρώπινη φύση; Μήπως αὐτή πού ζεῖ ἐμπειρικά ὁ καθένας; Ἀλλά αὐτή εἶναι διασπασμένη καί ἐμπαθής. Γι' αὐτό καί κάθε ἠθικολόγος ἤ κοινωνικός μεταρρυθμιστής μπορεῖ νά δημιουργήσει, καί ἔχουν πολλοί δημιουργήσει, δική τους ἠθική.

Καθεμία ἀπό τίς ἠθικές αὐτές δημιουργεῖ τό δικό της κύκλωμα, πού ἐκφράζει τίς ἰδέες τοῦ εἰσηγητοῦ της. Καθεμία ἀπό αὐτές προϋποθέτει κάποια ἰδιαίτερη ἀντίληψη γιά τόν ἄνθρωπο καί τήν ἀνθρώπινη φύση, κάποια δική της ἀνθρωπολογία, στήν ὁποία καί στηρίζεται. Καί ἡ χριστιανική ἠθική στηρίζεται στήν δική της ἀνθρωπολογία. Στηρίζεται στήν αὐθεντική ἀνθρώπινη φύση καί στόν τέλειο ἄνθρωπο, πού εἶναι ὁ Χριστός. Καί εἶναι ὁ Χριστός τέλειος ἄνθρωπος, γιατί εἶναι καί τέλειος Θεός. Εἶναι τό ἀρχέτυπο «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν» τοῦ ὁποίου δημιουργήθηκε ὁ ἄνθρωπος.

Μέσα στήν προοπτική αὐτή γίνεται φανερό ὅτι ἡ χριστιανική ἠθική δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἡ ἐνεργοποίηση τῆς νέας ὀντολογίας καί ἀκριβέστερα τῆς νέας ἀνθρωπολογίας, τήν ὁποία φανέρωσε ὁ Χριστός μέσα στόν κόσμο. Καί τό κατεξοχήν νέο, πού φανέρωσε ὁ Χριστός στόν κόσμο, εἶναι ἡ νίκη ἐναντίον τοῦ θανάτου. Ὁ Χριστός νίκησε τόν θάνατο καί ἠγέρθη ἐκ τῶν νεκρῶν, «ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστός ἐκ νεκρῶν...οὕτω καί ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν»[**6**].

Ἡ χριστιανική ἠθική καλεῖ τόν ἄνθρωπο νά νικήσει τόν φόβο τοῦ θανάτου καί νά ζήσει ἐλεύθερος ἀπό αὐτόν. Μόνο ἔτσι μποροῦν νά νοηθοῦν καί νά βιωθοῦν οἱ ἰδιαζόντως χριστιανικές ἀπαιτήσεις τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ: «Ἐγώ δέ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τούς ἐχθρούς ὑμῶν»[**7**], ἤ «εἴ τις ἔρχεται πρός με καί οὐ μισεῖ τόν πατέρα ἑαυτοῦ καί τήν μητέρα...ἔτι δέ καί τήν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου μαθητής εἶναι»[**8**].

Ἡ ἀγάπη πρός τούς ἐχθρούς, καί τό μίσος πρός τούς οἰκείους καί πρός τόν ἴδιο ἀκόμα τόν ἑαυτό, εἶναι ὄχι μόνο ἀδύνατα ἀλλά καί παράλογα μέσα στά δεδομένα τοῦ παρόντος κόσμου. Πῶς μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἀγαπήσει τούς ἐχθρούς του, αὐτούς δηλαδή πού ἐπιβουλεύονται τήν ἴδια τήν ζωή του, ἤ νά μισήσει τούς γονεῖς του, αὐτούς δηλαδή πού τοῦ προσφέρουν καί στηρίζουν τήν ζωή του, ἐπιπλέον μάλιστα νά μισήσει καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ἄν δέν ἔχει νικήσει τόν θάνατο ἤ ἄν δέν ἔχει παραφρονήσει;

Ἡ ἠθική τῆς καινῆς κτίσεως εἶναι σέ τελική ἀνάλυση δυνατή καί ἐφαρμόσιμη μόνο μέ τήν ἐμπειρία τῆς ἀναστάσεως. Μέ αὐτήν τήν ἐμπειρία ἔζησαν καί ζοῦν διαχρονικά οἱ ἅγιοι, ὅπως καί ὅλοι οἱ ἀληθινοί Χριστιανοί μέσα στόν κόσμο. Καί ἡ ἐμπειρία αὐτή βιώνεται καθημερινά μέ τήν ἀγάπη. «Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τήν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τούς ἀδελφούς»[**9**]. Μέ τήν ἀγάπη κάνει ὁ πιστός τήν ζωή τοῦ ἄλλου δική του ζωή, ἀλλά καί ὁ ἴδιος ζεῖ στά πρόσωπα αὐτῶν πού τόν ἀγαποῦν ἀληθινά, ἐνῶ ὅλοι μαζί ζοῦν στό πρόσωπο, στήν ὑπόσταση τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ. Αὐτό βέβαια προϋποθέτει ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι πραγματική, δηλαδή ἀνιδιοτελής. Καί τέτοια ὀφείλει νά εἶναι ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστιανοῦ.

Πῶς ὅμως μπορεῖ ὁ ἐνδεής ἄνθρωπος πού ἔχει τόσες ἀνάγκες, ζώντας μέσα στό κλίμα τῆς φθορᾶς καί τοῦ θανάτου, νά παραμερίσει τήν ἰδιοτέλεια καί νά ζήσει μέ ἀνιδιοτελή ἀγάπη;

Τό ἐρώτημα αὐτό γιά τόν νεωτερικό καί τόν μετανεωτερικό ἄνθρωπο μένει ἀναπάντητο. Ὁ ἐγκλωβισμός του στήν ἐγκοσμιότητα, ἡ ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη του στόν ὀρθό λόγο, ὁ περιορισμός του σέ ἀντικειμενικές χρηστικές ἀλήθειες, ἡ εὐθύγραμμη ἐνατένιση τοῦ χρόνου, χωρίς καμία ὑπερβατική προοπτική ἤ ἀναφορά ὑποβιβάζουν τήν ζωή τοῦ ἀνθρώπου στό ἐπίπεδο τοῦ ζώου. Ὁ ἄνθρωπος πού δέν πιστεύει σέ τίποτε, πού δεν ἐλπίζει σέ τίποτε δέν εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλά εἶναι τίποτε. Μιά τέτοια ἐλευθερία, πού ὀνειρεύτηκαν μερικοί, εἶναι σκέτος ἀφανισμός.

«Ἀγοράζω, ἄρα ὑπάρχω», ἦταν ἕνα σλόγκαν τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας. Καί ὅσα περισσότερα μπορῶ νά ἀγοράζω καί νά καταναλώνω, τόσο εὐτυχέστερος μπορῶ νά εἶμαι. Ἔτσι προβλήθηκε τό ἰδεῶδες τῆς διαρκῶς αὐξανόμενης οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως καί εὐημερίας. Ὅλοι παρασυρθήκαμε καί τό υἱοθετήσαμε. Δέν θέλαμε ὅσα χρειαζόμασταν, ἀλλά χρειαζόμασταν ὅσα θέλαμε. Καί ἐπειδή τό ἀνθρώπινο θέλημα εἶναι ἀκόρεστο, γι᾽ αὐτό καί οἱ ἀπαιτήσεις μας ἔγιναν ἀπεριόριστες. Λησμονήσαμε τήν αὐτάρκεια καί τήν λογική χρήση τῶν πραγμάτων καί ὁδηγηθήκαμε στήν κατάχρηση καί τήν παράχρησή τους, πού προκάλεσαν τήν οἰκονομική καί τήν ἠθική κρίση.

Σήμερα δέν λείπουν τά πράγματα πού μποροῦν νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Λείπει ὅμως ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου νά περιορισθεῖ στίς πραγματικές ἀνάγκες του. Λείπει ἀκόμα τό ἐνδιαφέρον γιά τίς βασικές ἀνάγκες πού ἔχουν οἱ ἄλλοι. Ἔτσι φτάσαμε στήν παράχρηση τῶν ἀγαθῶν, στήν ἐκμετάλλευση τῶν ἀδυνάτων, στήν κατασπατάληση τοῦ φυσικοῦ πλούτου πού ἀνήκουν στά παιδιά καί τά ἐγγόνια μας. Δέν γίναμε μόνο ἄσωτοι υἱοί ἀλλά καί ἄσωτοι πατέρες.

Λησμονήθηκε ἡ θεμελιώδης βάση τῆς χριστιανικῆς, ἀλλά καί γενικότερα τῆς κάθε ἀνθρώπινης ἠθικῆς, ὅτι δηλαδή ὅλοι μας ἔχουμε «τό εἶναι δεδανεισμένον». Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος θέλει νά σκέφτεται αὐτόνομα, νά ἐνεργεῖ αὐτόνομα καί νά πιστεύει στήν ἀρχή τῆς αὐτονομίας. Δέν περιμένει τίποτε ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό μας, δέν ἐλπίζει σέ τίποτε πού δίνει οὐσιαστικό νόημα στήν ζωή του καί ζεῖ τήν ἐλευθερία τῆς ἀπελπισίας του.

Μέ τά δεδομένα αὐτά τό μόνο πού μπορεῖ νά προσφέρει ἡ γενιά μας στούς νέους εἶναι ἕνα ἀρνητικό παράδειγμα πρός ἀποφυγήν. Ἕνα παράδειγμα νοοτροπίας καί συμπεριφορᾶς πού υἱοθετήθηκε, δοκιμάστηκε καί ὁδήγησε σέ τραγικό ἀδιέξοδο. Σέ ἀδιέξοδο πού ἀντιμετωπίζουν καί θά ἀντιμετωπίσουν ἀκόμα σκληρότερα οἱ νέοι. Καί τό μόνο θετικό παράδειγμα πού ἔχουμε νά τούς προσφέρουμε εἶναι ἡ μετάνοια.

Ἡ βίωση τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς θέλει τόλμη καί ἐνθουσιασμό· ἀκριβέστερα θέλει νεανική τόλμη καί νεανικό ἐνθουσιασμό. Αὐτά διέκριναν τήν ζωή ὅλων τῶν ἁγίων, νέων καί γερόντων, τῆς Ἐκκλησίας μας. Ὁ καθαρός νοῦς, ἡ ἀληθινή ἀγάπη, ἡ ἔμπνευση, προσιδιάζουν περισσότερο στήν νεανική ἡλικία. Καί ὅταν ὁ νέος διατηρεῖ καθαρό τόν νοῦ του, καλλιεργεῖ στήν καρδιά του ἀληθινή ἀγάπη καί ἐμπνέεται ἀπό τήν πίστη του, τότε μπορεῖ νά νικήσει στόν ἀγώνα τῆς ζωῆς.

Ὁ Χριστιανός μπορεῖ νά ζήσει μέ ἀνιδιοτελή ἀγάπη, γιατί αὐτό πού ἐπιδιώκει στήν ζωή του τό παίρνει ἐξαρχῆς μέ τήν εἴσοδό του στήν Ἐκκλησία, καί μπορεῖ νά τό γευθεῖ μέ τήν πίστη καί τήν ἀγάπη στήν καθημερινή του ἐμπειρία. Ἡ πίστη στόν Χριστό καί τήν ἀνάστασή του, ἀλλά καί ἡ μετοχή στήν ἐν Χριστῷ ζωή του μέ τά μυστήρια καί τήν ἀγάπη, προσφέρουν τό σύνολο τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ, ἤ ἀκριβέστερα τόν ἴδιο τόν Θεό στόν ἄνθρωπο καί νικοῦν τόν φόβο τοῦ θανάτου.

Ἡ ἀφομοίωση ὅμως τῆς ἀλήθειας αὐτῆς καί ἡ βίωσή της δέν εἶναι θεωρητικές ὑποθέσεις οὔτε πραγματοποιοῦνται μέ μεταθέσεις τοῦ νοῦ ἤ τῆς φαντασίας σέ μελλοντικές καταστάσεις. Ἀποτελοῦν ὀντολογικά γεγονότα πού πραγματοποιοῦνται στήν καθημερινή ζωή μέ ἄσκηση, ὑπομονή καί προσευχή. Εἶναι ὁ καρπός τῆς μετοχῆς τῆς θείας ζωῆς μέσα στόν χῶρο καί τόν χρόνο.

Ἡ ἀνάσταση δέν εἶναι μόνο κάτι πού ἀναμένεται μετά τόν βιολογικό θάνατο, ἀλλά καί κάτι πού βιώνεται μέσα στήν καθημερινότητα μέ τήν ἀγάπη πρός τόν Χριστό καί τόν πλησίον. Αὐτή ἄλλωστε εἶναι ἐκείνη πού παρέχει τήν δύναμη γιά τήν ἀντιμετώπιση καί τήν ὑπέρβαση τῶν δεινῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος «ἀπέθνησκε καθ' ἡμέραν»[**10**], ἐπειδή μποροῦσε νά ζεῖ καθημερινῶς τήν ἀνάσταση. Καί κάθε μιμητής τῆς ζωῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου μπορεῖ νά ἀποθνήσκει ὅπως ἐκεῖνος «καθ' ἡμέραν», στόν βαθμό πού ζεῖ καθημερινῶς τήν ἀνάσταση.

Ἡ ἀνιδιοτελής ἀγάπη εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρός τήν φιλαυτία, πού ἀποτελεῖ τήν μητέρα «πάντων τῶν κακῶν». Ὅσο καταπολεμεῖ ὁ ἄνθρωπος τήν φιλαυτία, τόσο ἐνισχύει τήν ἀληθινή ἀγάπη. Καί ὅσο ἀναπτύσσει τήν ἀληθινή ἀγάπη, τόσο ἀφανίζει τήν φιλαυτία. Ἡ διεργασία ὅμως αὐτή ἀπαιτεῖ ἔντονο ἀγώνα κατά τοῦ ἐγωισμοῦ, πού ἀποτελεῖ τόν μεγαλύτερο

ἐχθρό τοῦ ἀνθρώπου, τήν ρίζα τῆς ἁμαρτίας καί τῶν παθῶν πού καταδυναστεύουν τόν ἄνθρωπο.

Γι᾽ αὐτό καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφοντας πρός τούς Γαλάτας, «ὑμεῖς γάρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί», προσέθεσε· «μόνον μή τήν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμήν τῇ σαρκί, ἀλλά διά τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις»[**11**]. Ἐδῶ βρίσκεται καί τό κομβικό σημεῖο τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς· ἐδῶ συνοψίζεται ὁ σταυρικός χαρακτήρας καί τό ἀναστάσιμο πνεῦμα της. Ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι ἀσυδοσία ἤ αὐτοεγκατάλειψη στήν σάρκα καί τίς ἐπιθυμίες της. Μιά τέτοια κατάσταση ἀποτελεῖ πνευματική κατάπτωση καί ἔσχατη μορφή δουλείας. Ἡ ἐλευθερία κερδίζεται μέ τήν ἀληθινή, τήν ἀνιδιοτελή ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη αὐτή νικᾶ τόν θάνατο καί διανοίγει στόν ἄνθρωπο τούς ἀπέραντους ὁρίζοντες πού ξεπερνοῦν τόν χῶρο καί τόν χρόνο.

Ἡ ἀγάπη καί ἡ ἐλευθερία εἶναι οἱ πρωταρχικές ἀναζητήσεις τῶν νέων πού ἀναζητοῦν τήν ὁλοκλήρωσή τους καί τήν ἀποδέσμευσή τους ἀπό τήν ἀποπνικτική πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ ἔρωτας, πού ὡς ἰδιοτελής καταρχήν κίνηση ἀποτελεῖ ἐφαλτήριο γιά τήν ἀνιδιοτελή ἀγάπη καί ὁλοκληρώνεται ὡς κοινωνία προσώπων στήν οἰκογένεια, μεταλλάσσεται στήν σύγχρονη κοινωνία σέ ἀγοραία καί χυδαία συναλλαγή. Καί ἡ ἐλευθερία, πού ὡς δυνατότητα αὐτεξούσιων ἐπιλογῶν ἀποτελεῖ τήν προϋπόθεση τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου, ἐκλαμβάνεται ὡς περιπλάνηση μέσα στό χάος τῶν παθῶν καί τῶν ὀρέξεων.

Οἱ νέοι σήμερα δέν ἔχουν νά κάνουν τίποτε καλύτερο ἀπό τό νά σκεφτοῦν καί νά ἀναλογιστοῦν, ποῦ ὁδηγηθήκαμε μέ τήν ἀφροσύνη καί τήν πλεονεξία τῶν γονιῶν καί τῶν προγόνων τους.

Μέσα στό πνεῦμα αὐτό πρέπει νά κατανοοῦνται καί νά προβάλλονται οἱ ἠθικές ἐντολές. Οἱ ἐντολές τοῦ Χριστοῦ δέν εἶναι δεσμευτικοί κανόνες· εἶναι δεῖκτες ἐλευθερίας. Αὐτές, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ὅσιος Μάρκος ὁ Ἐρημίτης, φυλάσσουν «τούς ὅρους τῆς δοθείσης ἡμῖν ἐλευθερίας»[**12**]. Ὁ ἄνθρωπος πού ἐλευθερώνεται ἀπό τόν νόμο τῆς ἁμαρτίας καί ἀνακαινίζεται μέσα στό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία, καλεῖται νά ἀφομοιώσει ὡς πρόσωπο τήν νέα αὐτή ὀντολογία. Καλεῖται μέ τήν πίστη του πρός τόν Χριστό καί τήν ἀγάπη νά ζήσει τήν ἀλήθεια τῆς ἀθάνατης ζωῆς, πού δέν ἀναμένεται μόνο στόν μέλλοντα αἰώνα, ἀλλά ἀρχίζει καί γίνεται ἐμπειρικά αἰσθητή ἐδῶ καί τώρα.

Συμπερασματικά μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι χριστιανική ἠθική, ὡς ἐφηρμοσμένη ὀντολογία τῆς καινῆς κτίσεως, τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ἠθική τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας. Στήν ἐλευθερία αὐτή εἰσάγεται ὁ ἄνθρωπος μέ τά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας καί παραμένει μέ τήν τήρηση τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεία ἐντολή δέν εἶναι ἀπαγορευτικός κανόνας, ἀλλά δείκτης ἐλευθερίας. Εἶναι πρόσκληση γιά ἀσκητικό ἄνοιγμα πρός τήν ἀκατάλυτη ἐλευθερία, τήν αἰώνια ζωή. Ὅπως βεβαίωσε ὁ Χριστός, ἡ ἐντολή τοῦ Θεοῦ, ὡς οὐσιώδης ἐνέργειά του, «ζωή αἰώνιός ἐστι».

[**1**] *Α΄ Κορ.* 11,1.
[**2**] *Ματθ.* 11,29-30. Πρβλ. ἀρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Τό μυστήριο τῆς χριστιανικῆς ζωῆς*, Ἔσσεξ Ἀγγλίας 22011, σ. 301.
[**3**] *Γαλ.* 5,13.
[**4**] Ἰω. Χρυσοστόμου, *Ὁμιλία εἰς τήν πρός Ἑβραίους* 4, PG 63,41,
[**5**] Βλ. *Ἰω.* 11,25·14,6.
[**6**] *Ρωμ.* 6,4.
[**7**] *Ματθ.* 5,44.
[**8**] *Λουκ.* 14,26.
[**9**] *Α΄ Ἰω.* 3,14.
[**10**] Βλ. *Α΄ Κορ.* 15,21.
[**11**] *Γαλ.* 5,13.
[**12**] Μάρκου Ἐρημίτου, *Περί τοῦ θείου Βαπτίσματος*, PG 65,989.

ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ (24 Ἀπριλίου 2013)

Μέ τό σύνθημα «Ὅσα ἡ ἀγάπη ὀνειρεύεται ἡ Ἀμμόχωστος τά κάνει πράξη» πραγματοποιήθηκε στίς 24 Ἀπριλίου 2013 φιλανθρωπική καλλιτεχνική ἐκδήλωση στήν πλατεία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας καί Ἀμμοχώστου στό Παραλίμνι. Ἡ ἐκδήλωση διοργανώθηκε ἀπό τήν Ἱερά Μητρόπολη Κωνσταντίας σέ συνεργασία μέ τούς Δήμους καί τίς Κοινότητες τῆς ἐλεύθερης περιοχῆς Ἀμμοχώστου καί σέ αὐτήν συμμετεῖχαν πλῆθος καλλιτεχνῶν ἀπό τήν Ἑλλάδα καί τήν Κύπρο.

Η ἐκδήλωση πραγματοποιήθηκε ἀπό τίς 4.00 τό ἀπόγευμα μέχρι ἀργά τό βράδυ καί σέ αὐτήν παρευρέθηκαν ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κωνσταντίας καί Ἀμμοχώστου κ. Βασίλειος, οἱ Δήμαρχοι Παραλιμνίου, Ἁγίας Νάπας, Δερύνειας καί Σωτήρας, ἄλλοι ἐπίσημοι καί πλῆθος κόσμου. Σκοπός τῆς ἐκδήλωσης ἦταν ἡ συλλογή τροφίμων καί εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ κοινωνικοῦ καί φιλανθρωπικοῦ ἔργου τῆς Μητροπόλεως Κωνσταντίας.

Στην φιλανθρωπική ἐκδήλωση συμμετεῖχαν οἱ καλλιτέχνες: Θάνος Πετρέλης, Γεράσιμος Ἀνδρεάτος, Ἥβη Ἀδάμου, Δημήτρης Μπάσης, Δέσποινα Ὀλυμπίου, Μελίνα Ἀσλανίδου, Δημήτρης Κοργιαλᾶς, Κατερίνα Κούκα, Χαράλαμπος Γαργανουράκης, Ἀνδριάνα Κόλια, Μιχάλης Βιολάρης, Κωνσταντίνα, Πάνος Καλίδης, Ἐλευθερία Ἐλευθερίου, Λούκας Γιώρκας, Μιχάλης Χατζημιχαήλ, Βασιλική Χατζηαδάμου, Μάρκος Γιώργατσος, Χριστιάνα Παύλου, Κώστας Χατζηχριστοδούλου, Δήμητρα Χατζημιχαήλ, Ἀντώνης Οἰκονόμου καί οἱ Τσάκ Μπάμ. Συμμετεῖχαν ἐπίσης τά συγκροτήματα: «Ἐξ Ἀκοῆς», «Λᾶς», «Κάβο Γκρέκο», «Μουσικοί Ταξιδιῶτες», καθώς καί ἡ Νεανική Χορωδία τοῦ Ὁλοήμερου Σχολείου Σωτήρας, τό Μουσικό Λύκειο Ἀμμοχώστου, ἡ Παιδική Χορωδία τοῦ Δήμου Σωτήρας καί ἡ Συμφωνική Μπάντα «Ἁρμονία» τοῦ Δήμου Παραλιμνίου.

Την ἐκδήλωση στήριξαν ποικιλοτρόπως, πέραν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας καί τῶν Δήμων καί Κοινοτήτων τῆς Ἐλεύθερης Ἀμμοχώστου καί οἱ ἑξῆς: ΤΕΒΕΑ, ΡΙΚ, Ράδιο «Πολιτεία», Antonis Consdtantinides PA Solutions, ΣΠΕ Παραλιμνίου, ΣΠΕ Ἁγίας Νάπας, ΣΠΕ

Σωτήρας, Sun Rise Hotel, Kapetanios Hotel, Studio Vision, Περιοδικό Vantage, EKO Cyprus, Mimis Ioakeim Ltd, Μουσικό Σχῆμα «Ἄδμητου Πιτσιλίδη», Τυπογραφεῖο «Καρυάτις», Ἀνθοπωλεῖο «Ἀροκάρεια», Ἀνθοπωλεῖο «Γιῶργος Κογιώνης» καί Ὑπεραγορά «Κόκκινος».

Την ἐκδήλωση στήριξαν ἐπίσης καί πολλοί ἐθελοντές: Ὁμάδα Διακονίας τῆς Μητροπόλεως, Περιφερειακή Διεύθυνση Πολιτικῆς Ἄμυνας Ἀμμοχώστου, Ἀστυνομική Διεύθυνση Ἀμμοχώστου, Ἐθνική Φρουρά, Ὁμάδα Διάσωσης Ἐφέδρων Καταδρομέων, Παναγροτικός, Ἐθελοντές Δήμου Δερύνειας, Προσκοπικά Συστήματα, Χριστιανικός Σύνδεσμος Γυναικῶν Ἁγίου Γεωργίου Παραλιμνίου καί Πολιτιστικό Ἐργαστήρι «Παρά τή λίμνη» τοῦ Δήμου Παραλιμνίου.

Γ΄ ΚΛΗΡΙΚΟΛΑΪΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ-ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ (9 Μαΐου 2013)

Συγκλήθηκε στίς 9 Μαΐου 2013 ἡ Γ΄ Κληρικολαϊκή Συνέλευση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας στό προαύλιο τῆς Μητροπόλεως στό Παραλίμνι.

Ἀπό τήν ἵδρυση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κωνσταντίας-Ἀμμοχώστου, ἕνας ἀπό τούς πρωταρχικούς στόχους τοῦ πρώτου ποιμενάρχου της, Πανιερωτάτου Μητροπολίτου κ. Βασιλείου ἦταν καί παραμένει ἡ σύνδεση τῶν κατοίκων τῆς πόλης καί τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου μέ τό ἔργο τῆς Μητροπόλεως. Γιά τό σκοπό αὐτό διοργανώνονται ἀπό τή Μητρόπολη διάφορες ἐκδηλώσεις, στό ἐπίκεντρο τῶν ὁποίων βρίσκονται κάθε χρόνο οἱ Πανηγυρικοί Ἑορτασμοί μέ τήν εὐκαιρία τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανίου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίας, οἱ ὁποῖοι φέτος πραγματοποιήθηκαν ἀπό τίς 5 μέχρι τίς 12 Μαΐου.

Στά πλαίσια τῶν φετινῶν Ἑορτασμῶν ὁ Πανιερώτατος συγκάλεσε τήν Γ΄ Κληρικολαϊκή Συνέλευση τῆς Μητροπόλεώς μας, τήν ὁποία τίμησε μέ τήν παρουσία του ὁ Ἐξοχώτατος Πρόεδρος τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας κ. Νίκος Ἀναστασιάδης, ὁ ὁποῖος ἀπηύθυνε χαιρετισμό πρός τή Συνέλευση καί ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης χαιρέτισε τή Συνέλευση. Στή Συνέλευση συμμετεῖχαν οἱ κληρικοί τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως καί οἱ προερχόμενοι ἀπό τή μητροπολιτική μας περιφέρεια ἐκτοπισθέντες κληρικοί πού ὑπηρετοῦν στήν Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή ἤ σέ ἄλλες Μητροπόλεις, τά Μέλη τῆς Θρονικῆς Ἐπιτροπῆς, οἱ ἐκκλησιαστικοί ἐπίτροποι κατεχομένων καί ἐλεύθερων ἐνοριῶν καί κοινοτήτων, οἱ ἱεροψάλτες, τά στελέχη καί οἱ συνεργάτες στό κατηχητικό καί φιλανθρωπικό ἔργο τῶν ἐνοριῶν, τά μέλη τοῦ Ἱδρύματος Κοινωνικῆς Διακονίας, τά μέλη τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Χριστιανικῶν Συνδέσμων Γυναικῶν, οἱ βουλευτές Ἀμμοχώστου, οἱ δήμαρχοι Παραλιμνίου, Ἁγίας Νάπας, Δερύνειας καί Σωτήρας, ἐκπρόσωπος τοῦ Δήμου Ἀμμοχώστου, κοινοτικές ἀρχές, δημοτικοί σύμβουλοι, ἐκπαιδευτικοί, ἐκπρόσωποι προσφυγικῶν σωματείων καί ἐκπρόσωποι ὀργανωμένων συνόλων, ὀργανισμῶν, συνδέσμων καί σωματείων τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου.

Τους προσκεκλημένους καλωσόρισε ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κωνσταντίας-Ἀμμοχώστου κ. Βασίλειος ἀναπτύσσοντας τό θέμα: «Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον». Στή συνέχεια σέ ἕνα μουσικό διάλειμμα παρουσιάστηκε τό τραγούδι «Τό Προσκύνημα», πού πρόσφατα ἔλαβε τήν πρώτη θέση στόν 21ο Διαγωνισμό Σύνθεσης Κυπριακοῦ Τραγουδιοῦ καί πού ἀποτελεῖ ἕνα ὁδοιπορικό στίς ἐνορίες τῆς πόλης τῆς Ἀμμοχώστου.

Κατόπιν ὁ κεντρικός ὁμιλητής τῆς Συνέλευσης Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ κ. Ἰγνάτιος, ἀνέπτυξε τό θέμα: «1700 χρόνια ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων: Θρησκευτική Ἐλευθερία καί Ἀνεξιθρησκία».

Ἡ ὅλη ἐκδήλωση τελείωσε μέ καλλιτεχνικό πρόγραμμα ἀπό τό Πολιτιστικό Ἐργαστήρι «Παρά τή λίμνη» τοῦ Δήμου Παραλιμνίου.

Στή συνέχεια παραθέτουμε τίς σχετικές ὁμιλίες.

Ρένος Κωνσταντίνου

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΚΥΠΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ Κ. ΝΙΚΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ

Μακαριώτατε, Πανιερώτατε, Σεβασμιώτατε, αἰδεσιμώτατοι, ἀγαπητοί φίλες καί φίλοι,

Εἶναι μεγάλη ἡ χαρά καί ἡ τιμή πού μοῦ προσφέρεται σήμερα νά χαιρετίσω αὐτή τή σημαντική γιά τήν Ἀμμόχωστο καί τήν Κύπρο σύναξη πού στόχο ἔχει τή σύνδεση κληρικῶν καί λαϊκῶν τῆς πόλης καί τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου, πού σήμερα βρίσκονται διασκορπισμένοι σέ ὅλη τήν Κύπρο. Διασκορπισμένοι, ἀλλά ἑνωμένοι, δίνοντας ὅλοι μαζί καί ὁ καθένας χωριστά, τόν ἀγώνα τῆς φυσικῆς καί τῆς ἐθνικῆς ἐπιβίωσης καί τῆς διατήρησης τῆς μνήμης τῶν κατεχομένων καί τῆς ἱστορίας μας. Θέλω νά ἀπευθύνω θερμά συγχαρητήρια στούς ὀργανωτές τῆς ξεχωριστῆς γιά τόν τόπο μᾶς ἐμπνευσμένης Κληρικολαϊκῆς Συνέλευσης πού ἔχει καταστεῖ ἕνας θεσμός – σημεῖο ἀναφορᾶς γιά τήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Ἰδιαίτερα συγχαρητήρια ἀπευθύνω στόν ἐμπνευστή τῆς ἰδέας, τόν καταξιωμένο ἱεράρχη, Μητροπολίτη Κωνσταντίας – Ἀμμοχώστου, κ. Βασίλειο.

Ἡ Κληρικολαϊκή Συνέλευση εἶναι ἕνας θεσμός μεγάλης σημασίας γιατί δίνει τήν εὐκαιρία τῆς ἀμφίδρομης ἐπικοινωνίας τῶν Ἀμμοχωστιανῶν μέ τή Μητρόπολή τους. Ὅλοι μαζί, ὁ μητροπολίτης, οἱ κληρικοί, οἱ ἐκκλησιαστικές ἐπιτροπές, οἱ ἱεροψάλτες, οἱ κατηχητές, ἀλλά καί οἱ βουλευτές, οἱ κοινοτικές ἀρχές, οἱ ἐκπαιδευτικοί καί οἱ ἀρχές τῶν προσφυγικῶν καί ἄλλων σωματείων, βρίσκονται ἑνωμένοι καί ὁμόθυμοι στόν κοινό ἀγώνα γιά τήν Ἀμμόχωστο καί τήν Κύπρο μας.

Ἡ Συνέλευσή σας δίνει ἐπίσης τήν εὐκαιρία στό δραστήριο Μητροπολίτη Κωνσταντίας - Ἀμμοχώστου νά ἀναπτύξει τό πολύπλευρο καί ἀξιόλογο πνευματικό καί κοινωνικό ἔργο πού ἐπιτελεῖ ἡ Μητρόπολη Κωνσταντίας - Ἀμμοχώστου. Τό κοινωνικό ἔργο τῆς Μητρόπολης καί ἡ βοήθεια πού παρέχει στούς συνανθρώπους μας πού ἔχουν ἀνάγκη ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία σήμερα πού ὁ λαός μας βιώνει τίς πιό τραγικές ἐμπειρίες ἀπό τήν εἰσβολή τοῦ 1974. Κάτω ἀπό τά σημερινά, τεράστια οἰκονομικά προβλήματα πού ἔχουμε κληρονομήσει, πρωτοβουλίες ὅπως ἡ Κληρικολαϊκή Συνέλευση δίνουν δύναμη ἀλλά καί οὐσιαστική στήριξη στούς δεινοπαθοῦντες συνανθρώπους μας καί τούς συμπαραστέκονται στό δύσκολο δρόμο πού ἔχουν νά διανύσουν. Παρακολουθοῦμε μέ προσοχή τό θεάρεστο ἔργο τῆς Μητρόπολης Κωνσταντίας καί ἐκφράζουμε τήν εὐαρέσκειά μας γι᾽ αὐτό.

Στίς σημερινές δύσκολες οἰκονομικές συνθῆκες, ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἕνας εὐρύτερος θεσμός, εἶναι νά στηρίζει τούς

συμπολίτες μας πού ἔχουν πραγματική ἀνάγκη. Ἐκφράζουμε τήν ἰδιαίτερη ἐκτίμησή μας γι' αὐτό. Τό κράτος εἶναι ἕτοιμο νά συνδράμει μέ τά μέσα πού διαθέτει στήν ὑποβοήθηση τοῦ ἔργου τῆς Μητρόπολής σας καί γενικά της Ἐκκλησίας.

Ἡ Μητρόπολη Κωνσταντίας - Ἀμμοχώστου, τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ὁποίας βρίσκεται κάτω ἀπό τήν τουρκική κατοχή, συνδράμει ταυτόχρονα στόν ἀγώνα γιά τήν ἐπανένωση τῆς πατρίδας μας, γιά τήν ἐπιστροφή τῶν προσφύγων μας στίς πατρογονικές τους ἑστίες. Στίς σημερινές πολιτικές ἀντίξοες συνθῆκες εἶναι σημαντικό ἡ Ἐκκλησία νά ἐκπέμπει μηνύματα ἑνότητας, συναντίληψης καί ἀλληλεγγύης. Μέ αὐτό τόν τρόπο συμβάλλει στή δύσκολη προσπάθεια τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας γιά μία δίκαιη ἐπίλυση τοῦ κυπριακοῦ, τό συντομότερο δυνατόν.

Ἀγαπητοί φίλες καί φίλοι,

Ὁ πόθος γιά τή λύση τοῦ κυπριακοῦ καί τήν ἐπιστροφή στήν κατεχόμενη γῆ μας καί ἰδιαίτερα στήν ἀγαπημένη Ἀμμόχωστο δέν μειώνεται μπροστά στήν οἰκονομική κρίση πού βιώνουμε. Τό κυπριακό ἦταν, εἶναι καί θά παραμείνει κορυφαία προτεραιότητά μας.

Στό πλαίσιο αὐτό, θά ἤθελα νά τονίσω πώς παρόλο πού τήν ὑφιστάμενη χρονική περίοδο αὐτό πού προέχει εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῶν οἰκονομικῶν δυσκολιῶν πού ἀντιμετωπίζει ἡ χώρα μας, αὐτό δέν μᾶς ἀποτρέπει ἀπό τό νά προετοιμαζόμαστε γιά τήν ἔναρξη συνομιλιῶν τό συντομότερο δυνατό, μέ στόχο τήν ἐπίτευξη μίας λύσης, ἡ ὁποία δέν θά παραγνωρίζει τίς διεκδικήσεις καί ἀνησυχίες τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ καί ἡ ὁποία θά ὁδηγήσει στήν πλήρη ἀπαλλαγή τῆς πατρίδας μας ἀπό τά κατοχικά στρατεύματα καί στήν ἀποκατάσταση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων.

Βεβαίως, ἡ λύση αὐτή θά πρέπει νά βασίζεται στά σχετικά Ψηφίσματα τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν καί τίς ἀρχές καί ἀξίες τῆς Ε.Ε. –στήν ὁποία ἡ Κύπρος εὐτύχησε καί εὐτυχεῖ νά εἶναι μέλος– καί ἡ ὁποία θά ὁδηγήσει στήν ἐπανένωση τῆς πατρίδας μας καί τόν κυπριακό λαό, Ἑλληνοκύπριους καί Τουρκοκύπριους, στήν εὐημερία καί τήν εἰρηνική συμβίωση.

Θέση μᾶς εἶναι ὅτι ἡ ἀνάληψη οὐσιαστικῶν ἐνεργειῶν μέ στόχο τήν ὑποβοήθηση ἀποκατάστασης τῆς ἐμπιστοσύνης δύναται νά συμβάλουν θετικά καί νά προσφέρουν μία πραγματική εὐκαιρία ἐπιτυχοῦς κατάληξης τῶν διαπραγματεύσεων γιά τό Κυπριακό. Συναφῶς, ἐκτιμοῦμε πώς πρωτίστως ἕνα ἰδιαίτερα σημαντικό βῆμα πρός τόν πιό πάνω στόχο εἶναι καί ἡ ἐπιστροφή τῆς Ἀμμοχώστου στούς νόμιμους κατοίκους της. Μέσω ἀνάλογων ἐνεργειῶν εἶναι πού κτίζεται ἡ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη καί ἡ τουρκική ἡγεσία θά πρέπει νά ἐπιβεβαιώσει μέ ἔργα τή βούλησή της γιά ἐπίτευξη λύσης στό Κυπριακό καί ὄχι μέσω διακηρύξεων κενοῦ περιεχομένου.

Μακαριώτατε, Πανιερώτατε, Σεβασμιώτατε, αἰδεσιμώτατοι, ἀγαπητοί φίλες καί φίλοι,

Μέ αὐτές τίς σκέψεις χαιρετίζω τήν Τρίτη Κληρικολαϊκή Συνέλευση τῆς Ἱερᾶς Μητρόπολης Κωνσταντίας - Ἀμμοχώστου μέ τήν εὐχή ὅτι ἡ μέρα πού ἡ Συνέλευση αὐτή θά πραγματοποιηθεῖ στήν πόλη τῆς Ἀμμοχώστου, φυσική ἕδρα τῆς Μητρόπολης, δέν θά ἀργήσει.

ΟΜΙΛΙΑ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ - ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ Κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ἐξοχότατε κύριε Πρόεδρε τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας

Μακαριότατε,

Κύριε Ὑπουργέ,

Σεβασμιότατε Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Ἰγνάτιε,

Σεβαστοί πατέρες, συλλειτουργοί ἐν Χριστῷ

Κύριοι Βουλευτές,

Ἀγαπητέ κύριε πρώην Ὑπουργέ,

Κύριοι Δήμαρχοι,

Κύριοι ἐκπρόσωποι τοῦ Στρατοῦ, τῆς Ἀστυνομίας, τῆς Πυροσβεστικῆς ὑπηρεσίας,

Κυρίες καί Κύριοι, ἐκλεκτή ὁμήγυρη,

Χριστός Ἀνέστη!

«Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον»

Μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ πραγματοποιοῦμε καί φέτος, στά πλαίσια τῶν ἑορτασμῶν τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίας, τήν Γ' Κληρικολαϊκή Συνέλευση τῆς Μητροπόλεως Κωνσταντίας καί Ἀμμοχώστου. Ἐκφράζουμε τήν ἱκανοποίηση καί τή χαρά μας γιατί σημειώνει τήν ἀναμενόμενη ἐπιτυχία.

Εὐχαριστῶ ἐσᾶς, Ἐξοχότατε κύριε πρόεδρε τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ὅπως καί ἐσᾶς Μακαριότατε Ἀρχιεπίσκοπε Κύπρου, πού τιμᾶτε μέ τήν παρουσία σας καί μέ τό χαιρετισμό σας, τό ἐξαιρετικό αὐτό γεγονός τῆς ζωῆς τῆς Μητροπόλεώς μας. Νά μοῦ ἐπιτραπεῖ, ἐπίσης, νά εὐχαριστήσω, ὅλως ἰδιαιτέρως τόν Σεβασμιότατο Μητροπολίτη Δημητριάδος καί Ἁλμυροῦ, ἐν Χριστῷ ἀδελφό κ. Ἰγνάτιο, πού εὐμενῶς ἔκανε ἀποδεκτή τήν πρόσκλησή μας αὐτές τίς πασχαλινές μέρες καί ἦλθε γιά νά μᾶς ἀναπτύξει τό θέμα πού τοῦ ζητήσαμε: «1700 χρόνια ἀπό τό Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων: Θρησκευτική ἐλευθερία καί ἀνεξιθρησκία». Σᾶς πληροφορῶ ὅτι στό ἑπόμενο τεῦχος τοῦ Περιοδικοῦ μᾶς «Πνευματική Διακονία», θά ὑπάρχει εἰδικό ἀφιέρωμα γιά τό θέμα αὐτό. Εὐχαριστῶ καί ὅλους ἐσᾶς πού ἀνταποκριθήκατε στήν πρόσκλησή μας καί παρευρίσκεστε στή σύναξη αὐτή τῆς Κληρικολαϊκῆς Συνέλευσης.

Ἡ Κληρικολαϊκή πού καθιερώσαμε, εἶναι ἕνας θεσμός μέ ἐκκλησιολογικές προεκτάσεις γιατί φανερώνει τήν ἑνότητα τῶν πιστῶν μελῶν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κλήρου καί τοῦ λαοῦ τῆς Μητροπολιτικῆς μας περιφέρειας, κατεχόμενης καί ἐλεύθερης. Μέ τήν Κληρικολαϊκή αὐτή Συνέλευση θέλουμε νά τιμήσουμε καί νά εὐχαριστήσουμε δημοσίως καί ἐπισήμως ὅλους ἐκείνους πού

μέ τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τρόπο συμβάλλουν ἀφιλοκερδῶς στήν ἐκπλήρωση τοῦ ἔργου καί τῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας μέσα στήν κοινωνία. Τούς κληρικούς μας γιά τό ζῆλο μέ τόν ὁποῖο ἐπιτελοῦν τό ἐνοριακό ἔργο τους καί τήν ἀγαστή σχέση καί συνεργασία τους μέ τόν Ἐπίσκοπό τους καί τή Μητρόπολη. Τά μέλη τῆς Θρονικῆς Ἐπιτροπῆς γιά τή σημαντική στήριξη τῶν δραστηριοτήτων τῆς Μητροπόλεως. Τίς κυρίες μέλη τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἱδρύματος Κοινωνικῆς Διακονίας, τῶν ὁποίων ἡ ἀποστο-λή καθίσταται σημαντική τήν περίοδο αὐτή πού πολλοί συνάνθρωποι μᾶς χρήζουν τῆς δικῆς μας στήριξης. Τούς ἐκκλησιαστικούς Ἐπιτρόπους, πού ἐνισχύουν τό ἔργο τῶν κληρικῶν καί γενικότερά της Μητροπόλεως καί συμβάλλουν στήν εὔρυθμη λειτουργία τῶν Ἐνοριῶν. Τούς ἱεροψάλτες πού μέ τή δύναμη τῆς ψυχῆς τους καί μέ τό τάλαντο πού ὁ Θεός ἔδωσε στόν καθένα, κρατᾶνε τό ψαλτήρι ζωντανό μέ ζῆλο Παπαδιαμάντη. Τούς κατηχητές καί κατηχήτριες πού ἀνέλαβαν τό δύσκολο ἔργο τῆς εἰσαγωγῆς στά χριστιανικά διδάγματα τῶν νέων μας. Τά μέλη τῶν Συνδέσμων Γυναικῶν τῶν Ἐνοριῶν μας, ὅπως καί τή Συντονιστική Ἐπιτροπή τῶν Συνδέσμων Γυναικῶν, πού ὡς ἄλλες Δορκάδες (Πράξ. 9:36-43) ἀναλαμβάνουν ἔργο φιλανθρωπίας καί ἐπιτελοῦν ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Εὐχαριστίες ἰδιαιτέρως στό Σύνδεσμο Γυναικῶν τῆς Ἐνορίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου γιά τήν προσφορά καί προετοιμασία τῆς ἀποψινῆς δεξίωσης. Δέν θά πρέπει νά παραλείψω νά κάνω μνεία καί στούς συνεργάτες μου, τό προσωπικό της Μητροπόλεως, πού πολλές φορές ἀναλαμβάνουν τό φορτίο ὀργανώσεως τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων. Ἰδιαίτερα αὐτή τήν περίοδο πού γίνεται διανομή τροφίμων καί ρουχισμοῦ, ἀλλά βεβαίως καί τίς ἐθελόντριες καί ἐθελοντές πού βοηθοῦν στό ἔργο αὐτό. Οἱ χῶροι τῆς «Φωλιᾶς Ἀγάπης», ὅπου γίνεται ἡ διανομή ἔχουν παραχωρηθεῖ εὐγενῶς ἀπό τόν κ. Ἀναστάση Πυρίλλη καί τήν οἰκογένειά του. Τούς εὐχαριστοῦμε ἰδιαιτέρως καί σύντομα στόν ἴδιο χῶρο θά λειτουργήσουμε καί τό κοινοτικό Ἰατρεῖο.

Φέτος δέν θά κάνω ἀπολογισμό τῶν δραστηριοτήτων τῆς Μητροπόλεώς μας πού ἔλαβαν χώρα κατά τό παρελθόν ἔτος. Ἐπιγραμματικά καί ἐνδεικτικά ἀναφέρω τή Β΄ Διεθνῆ Ἔκθεση Βιβλίου πού σημείωσε ἐξαιρετική ἐπιτυχία καί ἔχει γίνει γεγονός ἀναφορᾶς γιά τήν Ἐπαρχία Ἀμμοχώστου, τή συνέχιση τῶν προσπαθειῶν μας γιά τήν ἐγκατάσταση Μουσείου στήν ἀρχαία καί σημαντική Μονή τῆς Ἁγίας Νάπας καί ἔχει προχωρήσει σέ ἱκανοποιητικό βαθμό ἄσχετα μέ τίς διάφορες δυσκολίες, τήν προσπάθειά μας νά ἱδρύσουμε Νέα Μονή στήν περιοχή μας, ὅπου στερεῖται ἑνός τέτοιου πνευματικοῦ πνεύμονα κ.λπ.

Νά μοῦ ἐπιτραπεῖ, ἐν τούτοις, νά κάνω ἐκτενέστερη ἀναφορά στό φιλανθρωπικό ἔργο πού ἀσκεῖται τά τελευταία δύο μέ τρία χρόνια. Γιά τήν ἀναφορά αὐτή θά βασιστοῦμε στό αἴτημα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς: «Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον» (Μτ. 6:11).

Ἡ Ἱερά Μητρόπολη Κωνσταντίας καί Ἀμμοχώστου, ὅπως καί ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἔχουν ἀναλάβει τό ἔργο τῆς ἀνακούφισης τῶν ἀδελφῶν μας ἐκείνων πού δέν εὐνόησε ἡ τραγική κατάσταση τῆς οἰκονομίας στήν πατρίδα μας ἀλλά καί σέ ὁλόκληρη τήν Εὐρώπη. Ἡ πολιτεία μέ τή σειρά της ἔχει ἀναλάβει τή δική της εὐθύνη νά διορθώσει τά κακῶς κείμενα καί νά ὁδηγήσει τήν Κύπρο καί πάλι σέ ρυθμούς ἀνάπτυξης καί εὐημερίας.

Τό ἐρώτημα εἶναι, μέχρι τή βελτίωση τῆς καταστάσεως, πόσοι συνάνθρωποί μας θά ὑποστοῦν τίς συνέπειες καί θά δεινοπαθήσουν ἀπό τήν αὐξανόμενη ἀνεργία, τήν ἀδυναμία τους νά ἀνταποκριθοῦν στίς καθημερινές οἰκογενειακές

τους ἀνάγκες, ἤ καί ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἤδη ὑποστεῖ τίς συνέπειες τῆς ἀπομείωσης τῶν καταθέσεών τους καί τῆς ψυχολογικῆς πίεσης πού ἀσκεῖται ἕνεκα τῆς ἀβεβαιότητας τοῦ σήμερα καί τοῦ αὔριο; Τό πρόβλημα αὐτό ἀφορᾶ ὅλους, ἀλλά κατ᾽ ἐξοχήν τούς νέους, τῶν ὁποίων τό μέλλον γιά ἀπασχόληση εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιο.

Ἡ Κύπρος, γιά νά ἀντιμετωπίσει τό σοβαρό συστημικό πρόβλημα τῆς οἰκονομίας της, προσέφυγε στούς εὐρωπαϊκούς καί διεθνεῖς μηχανισμούς στήριξης, εὐελπιστώντας στήν εὐρωπαϊκή ἀλληλεγγύη, ἡ ὁποία, κατά τήν ἄποψή μας, ἀποδείχθηκε κούφια περιεχομένου, γι᾽ αὐτό καί προκάλεσε ἀπογοήτευση καί ἀβεβαιότητα ἐξ αἰτίας τῆς στάσεως τῶν Εὐρωπαίων ἑταίρων τῆς Κύπρου. Ἐκεῖνο πού ἔχει διαφανεῖ εἶναι ὅτι οἱ Εὐρωπαϊκές χῶρες, ὅπως καί ὅλες οἱ χῶρες τοῦ κόσμου, ὅταν πρόκειται γιά θέματα πού ἅπτονται τῶν συμφερόντων τους, δέν στηρίζουν τίς πράξεις τούς πάνω στίς ἀρχές τῆς ἀλληλεγγύης καί τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, οὔτε καί λαμβάνουν ὑπόψη τους ἠθικές ἀρχές τοῦ δικαίου καί τήν ἀνθρώπινη πλευρά τῶν ἀποφάσεών τους, ἀλλά μόνο τά δικά τους συμφέροντα, καί γι᾽ αὐτό καλλιεργοῦν καί ἔντονη προπαγάνδα στίς κοινωνίες τούς ἐναντίον τῶν λαῶν πού ἀντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα ὅπως καί ἡ Κύπρος.

Πρόθεσή μου δέν εἶναι ἡ πολιτική ἀνάλυση τῆς καταστάσεως, ἀλλά θέλω νά προσεγγίσω μέ πολλή συντομία τό ζήτημα ἀπό καθαρά θεολογικῆς πλευρᾶς, χρησιμοποιώντας, ὅπως ἀνέφερα, ὡς βάση τῶν σκέψεων πού ἀκολουθοῦν τό αἴτημα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς: «Τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον». Τό αἴτημα αὐτό δέν εἶναι τόσο ἁπλό, ὅσο τό ἀντιλαμβάνεται μία παιδική ψυχή, ὅτι δηλαδή ζητοῦμε ἀπό τόν καλό θεούλη νά μᾶς δώσει λίγο ψωμί νά φᾶμε. Τό

συγκεκριμένο αἴτημα, ὅπως βέβαια καί τό ἑπόμενο, μέ τό ὁποῖο ζητοῦμε τήν ἄφεση ἀπό τόν Θεό, ὅπως καί ἐμεῖς συγχωροῦμε ἐκείνους πού μᾶς ἔφταιξαν, φανερώνουν τήν οὐσιαστική καί θεμελιώδη σχέση μας, ἀφ᾽ ἑνός μέν μέ τόν Θεό, ἀφ᾽ ἑτέρου δέ μέ τούς συνανθρώπους μας.

Ὅταν, λοιπόν, προσευχόμαστε καί παρακαλοῦμε τόν Θεό νά μᾶς δώσει τόν ἐπιούσιο ἄρτο, ὁμολογοῦμε συγχρόνως τρία οὐσιαστικά πράγματα: πρῶτον, ὅτι, ὡς ἀνθρώπινα ὄντα, δέν εἴμαστε αὐτάρκεις στή ζωή μας, δεύτερον, ἔχουμε ἀνάγκη τόσο τόν Θεό, ὅσο καί τούς συνανθρώπους μας. Δέν μποροῦμε, π.χ. νά κτίζουμε οἱ ἴδιοι τά σπίτια μας, γι᾽ αὐτό καταφεύγουμε σέ ἐκείνους πού ἔχουν τήν τέχνη αὐτή. Γιά νά κτισθεῖ μάλιστα ἕνα σπίτι χρειάζεται ἡ συνεργασία πολλῶν εἰδικοτήτων. Αὐτό τό παράδειγμα μπορεῖ νά ἐπεκταθεῖ ὄχι μόνο γιά τά ὑλικά ἀγαθά ἀλλά περιλαμβάνει καί ὅλα τά πνευματικά. Τό τρίτο σημαντικό σημεῖο εἶναι ὅτι δέν ζητοῦμε γιά τόν ἑαυτό

μας ὡς ἄτομα τόν ἐπιούσιο ἄρτο, ἀλλά τόν κοινό γιά ὅλους ἄρτο.

Καλῶ τώρα μέ τά δεδομένα αὐτά νά ἀναλογισθοῦμε τή στιγμή πού ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα χρησιμοποιεῖ αὐτό τό αἴτημα πρός τόν Θεό, ποιές διαφοροποιήσεις μπορεῖ νά λαμβάνει, π.χ. μέσα σέ μία εὐημεροῦσα κοινωνία μέ πλουσιοπάροχα ἀγαθά, σέ ἀντίθεση μέ μία τριτοκοσμική χώρα πού δέν ἔχουν τόν καθημερινό ἄρτο, δέν ἔχουν πρόσβαση σέ πόσιμο νερό, δέν ἔχουν ὑποτυπώδη κατοικία καί παιδιά πεθαίνουν καθημερινῶς ἀπό τήν πείνα. Ἐξ ἄλλου, ὅταν λέμε, «τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον», μήπως ἐννοοῦμε τά ἀγαθά μόνο γιά τόν ἑαυτό μας ἤ καί γιά ὅλους τους ἄλλους; Τουλάχιστον, ἡ προσευχή ἐννοεῖ ὅλους καί ὄχι μόνο ἐμᾶς ἀτομικά. Θά προχωροῦσα, ὑποβάλλοντας τό ἐρώτημα, ποιά ἔννοια λαμβάνει γιά τήν Κύπρο τό αἴτημα αὐτό ὅταν προσφεύγει στούς Εὐρωπαίους ἑταίρους καί ζητᾶ τήν ἀλληλεγγύη τους;Ἤ ἀκόμα, τί σημαίνει γιά τόν κάθε Κύπριο, ὁ ὁποῖος στερεῖται τά ἀναγκαία ἀγαθά; Νά προχωρήσω ἀκόμα τό συλλογισμό μου καί νά ρωτήσω ἐπιπρόσθετα: Ἄν τό Eurogroup καί γενικότερα ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή καί τό Διεθνές Νομισματικό Ταμεῖο, στό λεγόμενο γεῦμα ἐργασίας πού εἶχαν πρίν λάβουν ἀποφάσεις ἔλεγαν τήν Κυριακή προσευχή, τότε ποιές διαστάσεις θά λάμβανε γιά τίς ἀποφάσεις τους ἄν θά δώσουν καί μέ ποιές προϋποθέσεις θά δώσουν βοήθεια εἴτε στήν Κύπρο, εἴτε στήν Ἑλλάδα, εἴτε σέ κάποια ἄλλη χώρα.

Εἶναι προφανές ὅτι σέ πολλές περιπτώσεις ἡ χρήση αὐτοῦ του αἰτήματος τῆς Κυριακῆς προσευχῆς ἀποτελεῖ καθαρή ὑποκρισία καί θά ἔπρεπε, π.χ. πολλοί ἀπό αὐτούς πού ἀναφέρθηκαν, πολλές χῶρες ἤ καί τά ἄτομα πού ἔχουν ἀφθονία ὑλικῶν ἀγαθῶν καί καθιστοῦν ἄλλες χῶρες ἐξαρτήματά τους, νά τό ἀφαιρέσουν ἀπό τήν προσευχή τους, γιατί οὔτε τό ἐννοοῦν, οὔτε θέλουν νά τό ἐφαρμόσουν μέ ὅλες τίς συνέπειές του καί μαζί μέ τό αἴτημα αὐτό θά πρέπει νά ἀφαιρεθεῖ κι τό ἀμέσως ἑπόμενο γιά τήν ἄφεση τῶν πταισμάτων, γιατί τό ἕνα εἶναι συνέπεια τοῦ ἄλλου. Ὅμως, ἐάν γίνει αὐτό, ἀκυρώνεται τό σύνολο τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς καί ὅλες οἱ πνευματικές καί ἠθικές ἀξίες τοῦ Εὐαγγελίου.

Αὐτά δέν τά λέγω γιά νά γίνω ἀρεστός σέ σᾶς, ἤ καί νά προκαλέσω ἐντύπωση ἐπειδή ἀσκῶ κριτική στούς Εὐρωπαίους ἕνεκα τῆς ὄντως ἄδικης συμπεριφορᾶς τους ἀπέναντι στήν Κύπρο, γιατί καί ἐμεῖς, ὅταν λέγαμε καί ἄν λέγαμε τήν προσευχή αὐτή καί ὅταν συνεχίζουμε νά ζητοῦμε ἀπό τόν Θεό τόν ἐπιούσιο ἄρτο, δέν ἐννοοῦμε τό ψωμί πού μᾶς λείπει. Εἴχαμε, δόξα τῷ Θεῷ, καί συνεχίζουμε γιά τήν ὥρα νά ἔχουμε ἀφθονία ἀγαθῶν καί δέν συμβαίνει αὐτό πού πολλοί προπαγανδίζουν σέ περιηγητές ὅτι, ἄν ἔλθουν στήν Κύπρο δέν θά ἔχουν νά φᾶνε. Ἄρα, ἐκεῖνο πού θέλουμε εἶναι νά ἔχουμε καύσιμα γιά τά πολλά αὐτοκίνητά μας, νά ἔχουμε ἄφθονο καί εὔκολο χρῆμα γιά νά κάνουμε μία ζωή γεμάτη μέ ἀνέσεις, νά ἔχουμε μία πλούσια καί ἄνετη κατοικία, νά ἔχουμε πολλά χρήματα γιά νά ἀγοράζουμε ὅλα ὅσα θέλουμε κ.λπ. Κάπου στηρίξαμε τήν ἀσφάλεια τῆς ζωῆς μας στήν ἀφθονία τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καί τοῦ πλούτου, ὅπως ὁ πλούσιος της παραβολῆς πού εἶπε στόν ἑαυτό του: «ψυχή, ἔχεις πολλά ἀγαθά κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου» (Λκ. 12:19). Στήν οὐσία, λέγοντας τό αἴτημα αὐτό τῆς προσευχῆς, δέν πιστεύουμε ὅτι αὐτά πού ἔχουμε, εἴτε ὑλικά εἴτε πνευματικά, τά λαμβάνουμε ἀπό τόν Θεό, ἀλλά, ὅπως ὁ ἄφρονας πλούσιος της Παραβολῆς, ἔχουμε τήν ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι εἴμαστε αὐτάρκεις, τόσο ἀπέναντι στόν Θεό, ὅσο καί ἀπέναντι στόν συνάνθρωπό μας καί αὐτά πού ἔχουμε, κατά τή δική μας ἐκτίμηση, τά ἔχουμε

ἀποκτήσει μέ τόν ἱδρώτα τοῦ προσώπου μας χωρίς τόν Θεό καί χωρίς τή συμβολή τῶν συνανθρώπων μας.

Ὁ Χριστός, διδάσκοντας τήν προσευχή αὐτή, μ�ς λέγει μία μεγάλη πραγματικότητα: ποτέ δέν εἴμαστε αὐτάρκεις, ἀλλά ἔχουμε ἀνάγκη τόσο τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ, ὅσο καί τή βοήθεια τῶν συνανθρώπων μας.

Τά τρία πρῶτα αἰτήματα τῆς Κυριακῆς προσευχῆς κάνουν ἀναφορά στόν ἁγιασμό τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, στήν ἐφαρμογή τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καί στήν ἐγκαθίδρυση καί ἐπί τῆς γῆς τῆς οὐράνιας βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἄλλου, συνδεδεμένο μέ τό αἴτημα γιά τόν ἐπιούσιο ἄρτο εἶναι καί αὐτό τοῦ αἰτήματος τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν μας, ὅπως καί ἐμεῖς συγχωροῦμε αὐτούς πού μᾶς ἔβλαψαν. Ἐμεῖς θεωροῦμε δεδομένο ὅτι στό αἴτημα τῆς Κυριακῆς προσευχῆς γιά τόν ἐπιούσιο ἄρτο ἐννοοῦνται μόνο τά ὑλικά ἀγαθά πού ἔχουμε ἀνάγκη γιά τή φυσική μας ἐπιβίωση. Τό ἐρώτημα εἶναι τί ἐννοοῦσε ὁ Χριστός καί ποιό ἄρτο μ�ς προσφέρει ὁ Θεός; Εἶναι ὅπως τό μάννα στούς Ἰσραηλίτες στήν ἔρημο; Εἶναι ὅπως τό ψωμί ποῦ πολλαπλασίασε ὁ Χριστός γιά νά θρέψει πέντε χιλιάδες ἀνθρώπους; Εἶναι τά ἀγαθά ποῦ διαμοιράζουμε σέ ὅσους ἔχουν ἀνάγκη σήμερα; Εἶναι τό ρύζι τῶν λαῶν ἐκείνων πού τό ἔχουν ὡς μόνο ἀγαθό γιά τή φυσική τους ἐπιβίωση; Ὁ ἴδιος Χριστός μ�ς ἀπάντησε λέγοντας: «Καί ὁ ἄρτος δέ ὅν ἐγώ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστίν, ἥν ἐγώ δώσω ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς» (Ιω. 6:51). Ἄλλωστε, «οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπί παντί ῥήματι ἐκπορευομένῳ διά στόματος Θεοῦ» (Μτ. 4:4). Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, μέ βάση τά δεδομένα αὐτά ἑρμηνεύουν τό αἴτημα αὐτό τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς ὡς ἀναφερόμενο ὄχι μόνο στά ἀναγκαῖα τῆς ζωῆς μας ὑλικά ἀγαθά ἀλλά καί στόν εὐχαριστιακό ἄρτο. Ἔτσι, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός γράφει:

«Τό ψωμί αὐτό ἀποτελεῖ τήν ἀπαρχή τοῦ μελλοντικοῦ, τοῦ ἐσχατολογικοῦ ἄρτου, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ἐπιούσιος. Τό «ἐπιούσιος» σημαίνει εἴτε τόν μελλοντικό, δηλαδή τόν ἄρτο τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, εἴτε τόν ἄρτο πού τρῶμε γιά τή συντήρηση τῆς ζωῆς μας. Ἀλλά, εἴτε μέ τή μία ἔννοια εἴτε μέ τήν ἄλλη, θά πρέπει νά κατανοηθεῖ ὡς τό σῶμα τοῦ Κυρίου. Ἡ σάρκα τοῦ Κυρίου εἶναι πνεῦμα πού προσφέρει ζωή, δεδομένου ὅτι συνελήφθη ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ Πνεύματος. "Αὐτό πού γεννᾶται ἀπό τό Πνεῦμα εἶναι τό ἴδιο Πνεῦμα". Λέγοντας αὐτό, δέν καταργῶ τή φύση τοῦ ἀνθρωπίνου Του σώματος, ἀλλά στόχο ἔχω νά φανερώσω τή ζωοποιό καί θεία δύναμή του»[1].

Μέσα ἀπό τήν ἑρμηνευτική προσέγγιση τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ, ὁ ὁποῖος συνοψίζει τούς πρό αὐτοῦ Πατέρες, ὁ ἐπιούσιος ἄρτος σημαίνει τρία πράγματα: τόν ὑλικό ἄρτο, τόν ἄρτο τῆς εὐχαριστίας καί τόν ἐσχατολογικό ἄρτο, τόν ἄρτο τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Βεβαίως, οἱ δύο τελευταῖες μορφές ἄρτου εἶναι ταυτόσημες, γιατί ὁ εὐχαριστιακός ἄρτος εἶναι πρόγευση «τοῦ μέλλοντος ἄρτου». Ἀλλά καί ὁ καθημερινός ἄρτος πού, εἴτε ἐμεῖς ἀπολαμβάνουμε εἴτε τόν προσφέρουμε σέ ὅσους τόν ἔχουν ἀνάγκη, καθίσταται καί ἐκεῖνος σῶμα Χριστοῦ, γιατί ἡ πράξη ἀγάπης μᾶς συνδέει μέ τόν Θεό. Ἔτσι, ὁ ἐπιούσιος ἄρτος, ἀφ' ἑνός μέν συντηρεῖ τή

[1] Οὗτος ὁ ἄρτος ἐστίν ἡ ἀπαρχή τοῦ μέλλοντος ἄρτου, ὅς ἐστιν ὁ επιούσιος• τό γάρ «ἐπιούσιον» δηλοῖ ἤ τόν μέλλοντα, τουτέστιν τόν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, ἤ τόν πρός συντήρησιν τῆς οὐσίας ἡμῶν λαμβανόμενον. Εἴτε οὖν οὕτως, εἴτε οὕτως, τό τοῦ κυρίου σῶμα προσφυῶς λεχθήσεται· πνεῦμα γάρ ζωοποιοῦν ἐστιν ἡ σάρξ τοῦ κυρίου, διότι ἐκ τοῦ ζωοποιοῦ πνεύματος συνελήφθη· «τό γάρ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι». Τοῦτο δέ λέγω οὐκ ἀναιρῶν τήν τοῦ σώματος φύσιν, ἀλλά τό ζωοποιόν καί θεῖον τούτου δηλῶσαι βουλόμενος. (Ἔκθεσις ἀκριβής τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως, 86, 155-162. B. KOTTER 12, σελ. 179).

βιολογική μας ζωή καί ὕπαρξη, ἀφ' ἑτέρου δέ μᾶς προσφέρει καί τήν αἰώνια ζωή.

Σέ ὅλες του τίς μορφές, εἴτε εἶναι ὁ ἄρτος μέ τόν ὁποῖο καλύπτονται οἱ βιολογικές ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν τροφή, εἴτε ὁ εὐχαριστιακός καί ὁ ἐσχατολογικός, ἔχουν μία κοινή συνισταμένη: εἶναι ἄρτος κοινωνίας. Γι' αὐτό ἡ αἴτηση εἶναι στόν πληθυντικό, τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον». Ποτέ ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνος, ἀλλά σέ κοινωνία εἴτε μέ τόν Θεό εἴτε μέ τούς συνανθρώπους του. Εἶναι ἄρτος κοινωνίας καί ἀμοιβαιότητας καί γιά τό λόγο αὐτό, γιά νά γίνει ὁ δίκαιος καταμερισμός ὅλων τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, τό μοίρασμα τοῦ ἄρτου ἀπό ὅλους καί σέ ὅλους, πρέπει νά ὑπάρχει καί ὡς προϋπόθεση ἡ ἀμοιβαία συγχώρηση καί κοινωνία.

Θά πρέπει νά θυμηθοῦμε τούς λόγους τῆς ἔσχατης κρίσεως τοῦ Κριτῆ, ἀφ' ἑνός μέν πρός τούς δίκαιους, ἀφ' ἑτέρου δέ πρός τούς ἄδικους: «Ἐπείνασα γάρ, καί ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καί ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην, καί συνηγάγετέ με, γυμνός, καί περιεβάλετέ με, ἠσθένησα, καί ἐπεσκεψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἤμην, καί ἤλθετε πρός με» (Μτ. 25:35-36), ἀκριβῶς δέ τό ἀντίθετο πρός ἐκείνους πού ἀγνόησαν αὐτή τή σημαντική πτυχή τῆς χριστιανικῆς ἔκφρασης ἀγάπης, πού καθιστᾶ τούς ἀνθρώπους ἀδελφούς τοῦ Θεοῦ.

Ὁ ἅγιος Δωρόθεος, μέ πολύ παραστατικό τρόπο, περιγράφει τή σχέση μας μέ τόν Θεό καί μέ τούς συνανθρώπους μας.

«Ὑποθέστε», λέγει, «ὅτι ἕνας κύκλος εἶναι εἰκόνα τῆς γῆς, ὅπως π.χ. χαράσσουμε μέ τό διαβήτη πού τοποθετεῖται στό κέντρο ἕνα κύκλο. Κέντρο ὀνομάζεται εἰδικά τό μέσον ἀκριβῶς τοῦ κύκλου. Προσέξετε τό παράδειγμα. Θεωρεῖστε ὅτι ὁ κύκλος αὐτός ἀναπαριστᾶ τόν κόσμο. Τό κέντρο τοῦ κύκλου εἶναι ὁ Θεός, ἐνῶ οἱ ἀκτίνες πού ξεκινοῦν ἀπό τήν περιφέρεια τοῦ κύκλου πρός τό κέντρο του εἶναι οἱ δρόμοι, δηλαδή ὁ τρόπος ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν, λοιπόν, οἱ Ἅγιοι εἰσέρχονται στόν κύκλο καί ποθοῦν νά πλησιάσουν τόν Θεό, ἀναλόγως τῆς προσπάθειάς τους, γίνονται οἱ πλησίον του Θεοῦ καί μεταξύ τους. Ἑπομένως, ὅσο περισσότερο πλησιάζουν στόν Θεό, τόσο περισσότερο πλησιάζουν καί ὁ ἕνας τόν ἄλλο, καί ὅσο πλησιάζουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο, τόσο περισσότερο πλησιάζουν καί πρός τόν Θεό. Μέ τήν ἴδια συλλογιστική μπορεῖτε νά κατανοήσετε καί τήν ἀπομάκρυνση. Ὅταν, δηλαδή ἀπομακρύνουν τούς ἑαυτούς τους ἀπό τόν Θεό καί στρέφονται ἀπό τό κέντρο τοῦ κύκλου πρός τά ἔξω, εἶναι προφανές ὅτι ἐξέρχονται ἀπό τόν κύκλο καί ἀπομακρύνουν τούς ἑαυτούς τους ἀπό τόν Θεό. Ἔτσι, ὅμως, ἀπομακρύνονται ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο καί ὅσο ἀπομακρύνονται ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο, τόσο ἀπομακρύνονται καί ἀπό τόν Θεό»[2].

Σέ διάφορες φάσεις τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας δημιουργήθηκαν ἐντάσεις καί προκλήθηκαν συγκρούσεις γιά ποικίλους λόγους, εἴτε γιά τόν ἔλεγχο

[2] Ὑπόθεσθέ μοι κύκλον εἶναι ἐν τῇ γῇ· οἷον, χάραγμά τί ποτε στρογγύλον ἀπὸ διαβήτου καὶ κέντρου. Κέντρον λέγεται αὐτὸ ἰδικῶς τὸ μεσώτατον τοῦ κύκλου ἕως τοῦ κέντρου. Θέτε τὸν νοῦν ὑμῶν εἰς τὸ λεγόμενον. Τοῦτον τὸν κύκλον νομίσατέ μοι εἶναι τὸν κόσμον, αὐτὸ δὲ τὸ μέσον τοῦ κύκλου τὸν Θεόν, τὰς δὲ εὐθείας τὰς ἀπὸ τοῦ κύκλου ἐπὶ τὸ μέσον τὰς ὁδοὺς ἤτοι τὰς πολιτείας τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ὅσον οὖν εἰσέρχονται οἱ ἅγιοι ἐπὶ τὰ ἔσω ἐπιποθοῦντες ἐγγίσαι τῷ Θεῷ κατὰ ἀναλογίαν τῆς εἰσόδου, πλησίον γίνονται τοῦ Θεοῦ καὶ ἀλλήλων· καὶ ὅσον πλησιάζουσι τῷ Θεῷ, πλησιάζουσιν ἀλλήλοις, καὶ ὅσον πλησιάζουσιν ἀλλήλοις, πλησιάζουσι τῷ Θεῷ. Ὁμοίως νοήσατε καὶ τὸν χωρισμόν. Ὅταν γὰρ ἀφιστῶσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποστρέφωσιν ἐπὶ τὰ ἔξω, δῆλόν ἐστιν ὅτι ὅσον ἐξέρχονται καὶ μακρύνουσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, τοσοῦτον μακρύνονται ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ὅσον μακρύνονται ἀπ' ἀλλήλων, τοσοῦτον μακρύνονται καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. *(Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου. Διδασκαλίαι διάφοροι πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς).*

τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν, εἴτε γιά τόν ἔλεγχο στρατηγικῶν σημείων. Σήμερα, ἡ οἰκονομική κρίση, πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀπώλεια ἐργασίας γιά πολλούς, τήν ἀπώλεια τῆς περιουσίας τους, τῆς κατοικίας τούς κ.λπ., ἡ ἔλλειψη τῶν καθημερινῶν ἀγαθῶν κινδυνεύει νά προκαλέσει κοινωνικές ἀναταραχές μέ ἀπρόβλεπτες συνέπειες, εἴτε σέ προσωπικό ἐπίπεδο, εἴτε σέ ἐθνικό εἴτε σέ πανευρωπαϊκό ἤ καί παγκόσμιο.

Συνεπῶς, θά πρέπει νά ἐγκαταλειφθεῖ ἡ ὑποκρισία τοῦ ἀπρόσωπου μέν οἰκονομικοῦ συστήματος, πού ὅμως προσωποποιεῖται στά ἄτομα πού τό θέτουν σέ λειτουργία καί ἐφαρμογή, γιά νά μή λειτουργεῖ εἰς βάρος τῶν ἀδύναμων πολιτῶν τοῦ κόσμου, νά ζητήσει συγγνώμη γιά τό μεγάλο κοινωνικό ἁμάρτημά του, γιατί φέρει ἀκέραιη τήν εὐθύνη γιά τήν οἰκονομική κρίση πού ἔχει προκαλέσει, τή δυστυχία στήν ὁποία ἔχει ὁδηγήσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, τήν ἀπόγνωση, τήν ὀργή καί τήν ἀγανάκτηση, τίς κοινωνικές ἀναταραχές πού προκάλεσε μέ ἀπρόβλεπτες συνέπειες καί μέ θλιβερά συμπτώματα π.χ. αὐτοκτονίες, καί νά ἐργασθεῖ γιά τή δίκαιη κατανομή τῶν ἀγαθῶν σέ ὅλους. Ὁ ἄρτος εἶναι κοινός.

Γιά τήν Ἐκκλησία, ἡ προσευχή, «τόν ἄρτον ἡμῶν τόν ἐπιούσιον δός ἡμῖν σήμερον», ἀποτελεῖ πρόγραμμα τῆς ἀποστολῆς της στόν κόσμο, ὅπως ἀποστολή τῆς εἶναι καί ἡ ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν κατά τήν ἐντολή τοῦ ἀναστάντος Ἰησοῦ Χριστοῦ: «ἄν τινῶν ἀφῆτε τάς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινῶν κρατῆτε, κεκράτηνται» (Ἰω. 20:23). Εἶναι οἱ δύο πόλοι τῆς ἀποστολῆς της, ὁ κοινωνικός καί ὁ σωτηριολογικός. Μέσα σέ ἕνα περιβάλλον πού ὁδηγεῖ στήν ἀπελπισία, ἡ Ἐκκλησία καλεῖται νά προσφέρει τήν ἐλπίδα μέ τόν πλοῦτο τῶν ἀγαθῶν πού προσφέρει ὁ Θεός.

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ - ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ

ISSN 1986-2377 (print) ISSN 1986-2385 (online)